Reader's Digest

TÖRTÉNELEM A SZÍNFALAK MÖGÖTT

Korunk és a múlt sötét titkai, megrázó és felemelő eseményei

TÖRTÉNELEM A SZÍNFALAK MÖGÖTT

Korunk és a múlt sötét titkai, megrázó és felemelő eseményei

Reader's Digest

TARTALOM

A MÚLT TITKAI

A múltat csak töredékesen és hiányosan ismerjük. Tudásunk tanúvallomások mozaikjaiból, tények és leletek tarka sokaságából tevődik össze, melyeket számtalan különböző módon lehet összerendezni. Az eseményekről ily módon alkotott kép gyakran félrevezető, sőt hamis is lehet.

A történészeknek ez szüntelen vitára ad okot: kevesebbet tudunk a múltról, mint szeretnénk, és tudásunk jóval szerényebb, mint azt sokan gondolják. Történelmi ismereteink olykor azért egyoldalúak vagy töredékesek, mert fontos mozzanatokról nem készültek feljegyzések; mert az események feledésbe merültek az évszázadok során; mert az ellentmondásos beszámolók és megbízhatatlan tanúvallomások tükrében elhomályosultak a tények. Előfordul, hogy a bűnösök, akik el akarják tüntetni tetteik nyomát, szó szerint vagy képletesen megpróbálják eltemetni az igazságot. Máskor a legjobb szándékkal titkolnak el bizonyítékokat: azért, hogy mindaddig biztonságban legyenek, amíg a világ készen nem áll megismerésükre.

A *Történelem a színfalak mögött* azzal a szándékkal íródott, hogy feltárja a múlt jó néhány jelentős és vitatott eseményének hátterét. Egyes fejezetek nagy történelmi eseményekkel foglalkoznak: a világot megrázó forradalmakkal, konfliktusokkal, állami szintű törvénytelenségekkel, népirtásokkal, a nemzetközi diplomácia jelentős epizódjaival. Mások a történelem kevésbé kitaposott, de korántsem érdektelen mellékösvényeit követik: egyszemélyes cselszövéseket és csalárdságokat, hihetetlen sorsokat és ritka véletleneket, az önfeláldozó hősiesség és az aljas bűn eseteit tárják fel.

Mint látni fogjuk, minden történetben jelen van a rejtély, melyre sok esetben fény is derül.

Könyvünk több története háborús időkben játszódik, nem véletlenül: a háborúban a titok nagy erejű fegyver; a hadseregek, kormányok napi gyakorlata a félrevezetés és a kémkedés, hogy felülkerekedjenek az ellenségen. Mivel a múlt század totalitárius diktatúráiban milliók mindennapjait szőtte át a tények eltitkolása és a hazugság, könyvünk számos ponton merít a Szovjetunió és szatellitállamai történelméből, illetve a náci korszak idejéből.

A rágalmak és féligazságok mindig is alkalmasak voltak személyek elleni támadásra, gondoljunk csak Dzsingisz kánra, Lev Trockijra vagy Molière-re, a francia drámaíróra. De ugyanezt az alattomos technikát alkalmazták olykor egész társadalmi rétegek helyzetének megrendítésére, mint az a 16. századi Angliában a római katolikusokkal, a 19. és 20. században az európai zsidókkal, az 1970–80-as években a dél-amerikai másként gondolkodókkal és disszidensekkel történt. Ugyanezek az elnyomott csoportok alkalmanként sikeresen (és esetenként hihetetlen bátorsággal) alkalmazták a ravaszság és a félrevezetés fegyverét az ellenállás és az önvédelem érdekében.

A titok tehát át- meg átszövi könyvünk egészét, éppúgy, mint az emberiség történelmét. A kötet olvasóit megdöbbenthetik, megrémíthetik, meghökkenthetik, de le is nyűgözhetik azok a tettek, amelyeket egyes személyek, szervezetek vagy országok jó vagy rossz szándékkal saját maguk vagy mások érdekében véghezvittek. Ahogy megismerjük ezeket a történeteket, és megértjük a szereplők motívumait, egyszersmind a múlt iránti tiszteletünket is leróhatjuk.

1. fejezet

ÖSSZEESKÜVÉSEK ÉS HAZUGSÁGOK

A történelem folyamán a félrevezetés és a rejtőzés a legfontosabb emberi tevékenységek közé tartozott. Egyének, szervezetek és kormányok szakadatlanul azon voltak, hogy félrevezessék, kijátsszák és befeketítsék egymást.

A Janus-arcú ügynök

Jevno Azef orosz forradalmár annak a terrorista szervezetnek a feje volt, amely a cári titkosrendőrség főnökének meggyilkolására készült. Ezzel egy időben a titkosrendőrség legfőbb informátoraként működött. E kettős szerepben az a képtelen kötelezettség hárult rá, hogy jelentse főnökének: az életére tör.

1909 februárjában néhány héten át Jevno Azef volt a világ leghírhedtebb embere, miután orosz forradalmárok párizsi „becsületbírósága" leleplezte mint kettős ügynököt. Miközben bajtársai azt latolgatták, hogyan lőhetnék agyon anélkül, hogy felhívnák magukra a francia hatóságok figyelmét, Azef titokban kereket oldott.

Az ügynök eltűnése világszenzáció volt. „A RENDŐRSÉG ÉS A VÖRÖSÖK EGYARÁNT VADÁSZNAK AZEFRE" – kürtölte világgá a *New York Times* szalagcíme. „Hol van Azef? – tette fel a kérdést a cikk. – Ki jut elsőként a nyomára? Ki fogja kivégezni: az orosz rendőrség vagy a forradalmárok?"

Egyes oroszországi sajtóorgánumok nemcsak elfogásáról tudósítottak, de egyenesen azt állították, hogy már végre is hajtották rajta az ítéletet. Más írások szerint hitelesnek mondott szemtanúk látták Uruguayban, Bécsben, Szimferopolban és Nizzában. A brit *Evening News* állítólag egy londoni szállodában készített vele interjút, melyben Azef kijelentette: „Nem árultam el az elveimet, mert soha nem is voltak elveim. Viszont forradalmárként és kémként egyaránt elsőrangú teljesítményt nyújtottam..."

Az interjú koholmány volt ugyan, ám az Azefnak tulajdonított tettek elég hihetőnek tűntek. Ő volt a legsikeresebb besúgó, aki valaha is rendőri szervezetnek dolgozott: míg a legtöbb oroszországi informátor pályafutása legfeljebb két-három évig tartott, addig Azef tizenöt éven keresztül játszotta ki a két felet egymás ellen. Lebukása idején igen gáláns, havi ezerrubeles járandóságban részesült.

AZ ELSŐ RADIKÁLIS LÉPÉSEK

Jevno Azef 1869-ben egy szegény zsidó szabó gyermekeként látta meg a napvilágot. Kisfiú korában (és ami azt illeti, a későbbiekben is) meglehetősen ellenszenves külsővel rendelkezett; talán ez is hozzájárult befelé forduló, gyanakvó természete kialakulásához. Tizenévesen sok más orosz zsidó fiatalhoz hasonlóan ő is belekeveredett a kormányellenes politikai mozgalmakba, és csatlakozott egy ellenzéki irodalmi vitakörhöz. A rendőrség felszámolta a csoportot, néhány tagját pedig letartóztatta. Azef megrémült, ellopott 800 rubelt, és a németországi Karlsruhéba szökött.

Kettős élete 1892-ben Németországban vette kezdetét. Európának ebben a részében sok orosz forradalmár élt menekültként, ugyanakkor szép számmal működtek itt az orosz titkosrendőrség, az *Ohranka* besúgói is, akik éberen figyelték őket. Azef, a pénztelen és éhenkórász ifjú radikális felajánlotta, hogy pénzért információt szolgáltat azokról a forradalmárokról, akikkel kapcsolatba került. A rendőrség felismerte a fiatalember képességeit, és fizetett informátorként kezdte alkalmazni. 1899-ben Azef az Ohranka utasítására visszatért Oroszországba azzal a feladattal, hogy szivárogjon be a moszkvai forradalmi csoportokba. Itt hamarosan a Szociálforradalmárok Északi Szövetsége vezetőjének, Andrej Argunovnak a bizalmába férkőzött, és összegyűjtötte a szervezet tagjainak nevét. Ennek alapján a rendőrség tucatnyi felforgatót tartóztatott le.

Az ily módon megtépázott Északi Szövetség élén Argunov úgy határozott, hogy kinevezi Azefet a külföldi hálózat vezetőjévé. A férfi ezzel tökéletes pozícióba került ahhoz, hogy információt szolgáltasson a forradalmi mozgalom működéséről, amit a rendőrség ötvenről ötszáz rubelre emelt fizetéssel jutalmazott. Az informátor magára vonta Vjacseszlav Pleve belügyminiszter figyelmét is.

1906-ra Azef már a szociálforradalmárok radikálisabb szárnyának tagja lett, mely politikai fegyverként alkalmazta a terrorizmust és a gyilkosságokat. Katonai

KETTŐS ÜGYNÖK
Jevno Azef, akit eszer bajtársai rendkívül hatékony szervezőnek és első osztályú terroristának tartottak, valójában folyamatosan a forradalmárok és a cári rendőrség között lavírozott.

részlege, a Harci Szervezet több merényletet is végrehajtott. Pleve belügyminiszter elődjét szintén egy *eszer* (szociálforradalmár) harcos gyilkolta meg: magas rangú katonatiszti egyenruhában odalépett kiszemelt áldozatához azzal az ürüggyel, hogy egy levelet akar átadni, majd közvetlen közelről agyonlőtte. A miniszter úgy halt meg, hogy kezében szorongatta a levelet, amely a terroristák által kimondott halálos ítéletéről értesítette.

PLEVE HALÁLA

Pleve úgy érezte, biztonságban van az eszerek Harci Szervezetének támadásaival szemben, nem utolsósorban azért, mert legértékesebb emberét, Azefet nevezték ki a szervezet parancsnokának. „A biztonságom kikezdhetetlen" – jelentette ki egy francia lapnak, miközben az eszerek már a meggyilkolását tervezték. Azef kínos helyzetbe került, és nem csak a nyilvánvaló érdekkonfliktus miatt: vezető pozíciója és a tudomására jutott információk bizalmas volta megnehezítette, hogy észrevétlenül jelenthessen megbízóinak.

Azef kivonta magát a tervből, másokra hagyva a gyakorlati ügyeket, így elérte, hogy a részletekről ne szerezhessen tudomást. Ugyanakkor általános és bizonytalan információval szolgált a rendőrségnek arról, hogy terrortámadás van készülőben, és megadta a végrehajtásra kijelölt négy közkatona leírását – ám a nevüket nem. A rendőrség kénytelen-kelletlen magára vállalta a fárasztó gyakorlati munka egy részét (például a gyanúsítottak követését). Így amikor letartóztatták az összeesküvők valamelyikét, az azt a benyomást keltette, mintha a hozzáértő rendőri nyomozás eredménye lenne, és nem egy besúgó árulásának az eredménye. A ködösítést szolgálta az is, hogy Azef többször parancsot adott a Pleve elleni támadás elhalasztására, vagy a miniszter mozgásáról félrevezető információkat közölt bajtársaival.

Azef működésének legfőbb mozgatórugója az önvédelem volt. Nem azért igyekezett távol tartani Pleve feje fölül a veszedelmet, mert elkötelezett híve volt a rezsimnek, hanem mert ezzel a saját biztonságát szolgálta. Az elkerülhetetlennek azonban nem tudta útját állni. 1904 júliusában, mialatt Azef történetesen Varsóban tartózkodott, egyik harcosa bombát dobott a belügyminiszter hintójára, amikor az Szentpétervár utcáin hajtatott. A bomba darabokra szaggatta a hintót, és nemcsak a politikust ölte meg, hanem a kocsist és a lovakat is. Az eredményes merénylet óriási siker volt az eszerek számára, amely jelentősen növelte tekintélyüket a forradalmár csoportok között.

Azef számára valóságos áldás volt pártfogója halála, mert megerősítette bajtársaiban a róla kialakult képet. Amikor csak fölmerült a gyanú, hogy kapcsolatban áll a rendőrséggel, a forradalmárok ezt rendre azzal utasították el: „Na de hát Pleve!" Ám korántsem mindenki volt meggyőződve Azef feddhetetlenségéről. Egy Vlagyimir Burcev nevű, makacs újságíró döntő bizonyítékot szerzett a tevékenységéről. Azef eszer elvtársai azonban nem adtak hitelt az – elsősorban belügyminisztériumi tartótisztjeinek vallomásán alapuló – terhelő információnak, sőt egyenesen azzal vádolták meg az újságírót, hogy részese a lejáratására irányuló rendőrségi akciónak.

Burcev dossziéjában azonban elegendő anyag gyűlt össze ahhoz, hogy a forradalmárok magától Azeftől követeljenek cáfolatot. A párizsi kihallgatására összeállt bizottság előtt a férfi nem tudta cáfolni az ellene felhozott vádakat. A törvényszék tagjai – valamennyien régi bajtársai – megdöbbenve ébredtek rá az igazságra: vezetőjük csakugyan elárulta ügyüket.

Egy kettős ügynök belső világa

Jevno Azef nem volt sem ragyogó kém, sem a félrevezetés mestere. Akkor hogyan volt képes ilyen sokáig fenntartani kettős életét?

Azefet éppen középszerűsége mentette meg. Hangyaszorgalma, fáradhatatlan ügybuzgalma révén eredményes munkát végzett mind a rendőrség kötelékében, mind a forradalmárok között. Apró, de folytonos sikerei jótékony ködbe burkolták mindkét fél előtt. Soha nem készített bombát, nem sütött el fegyvert. Politikailag közömbös volt, valójában nem érdekelte a forradalom, és nem hitt a cári rezsimben sem: egyszerűen meg akart felelni mindkét félnek. Sekélyes jelleme hozzásegítette, hogy felülemelkedjék az ideológiai ellentmondáson, és megóvta a lelkiismeretfurdalástól. Zavaros, kétoldali elkötelezettsége csak akkor kezdte nyugtalanítani, amikor biztonsága veszélybe került. A forradalmár Lev Trockij közel járt az igazsághoz Azef gondolkodásmódját illetően, amikor azt írta: „Az okosság és a kifinomultság nem mindig előny. Ha Azef megpróbált volna finom pszichológiai hálót szőni, egészen biztosan felsült volna vele. Ehelyett hagyta, hogy mindenki lássa, micsoda egy ronda alak – fizikailag és szellemileg egyaránt. Mindenki azt gondolta: igazi fajankó. És ez mentette meg".

Ám a Janus-arcú ügynöknek még ekkor is sikerült rávennie őket, hogy engedjék el, mondván: másnapra megszerzi és bemutatja bíráinak az ártatlanságát igazoló dokumentumokat. De nem így tett: még aznap este vonatra szállt, zsebében az orosz hatóságoktól annak idején kapott hamis útlevéllel és éveken át gondosan félretett fizetésével. Azzal búcsúzott el zokogó feleségétől, hogy Bécsből ír majd neki.

A SZÖKEVÉNY

Azef természetesen nem Bécsbe utazott, hanem Friedrichsdorfba, német szeretője, Hedwig Klöpfer falujába (Azef a magánéletében is kettős életet élt), aki énekesnőként szerzett hírnevet magának a szentpétervári mulatókban.

Amint a sajtóhűhó elcsendesedett, Azef és Hedwig afféle titkos nászút gyanánt európai körútra indult. Elegáns hotelokban szálltak meg, de Azef egyszer sem mulasztotta el ellenőrizni a vendéglistát, nem szerepel-e rajta orosz név, attól tartott ugyanis, hogy az eszerek ráakadnak. Levélben biztosította feleségét, hogy forradalmárként végzett tevékenysége jóval eredményesebb volt, mint a rendőrségnek tett szolgálatai, és összességében jól szolgálta az ügyet. Azt remélte, hogy a magyarázat pártjához is eljut és felmentik a vádak alól.

A hosszú kirándulás után Neumayer házaspár néven Berlinben telepedtek le. Igazán nem lehetett okuk panaszra mindaddig, amíg 1914-ben ki nem tört az első világháború. Azef teljes vagyona orosz kötvényekben feküdt, amelyek Németországban egyik pillanatról a másikra elértéktelenedtek. A pár szerényebb lakásba költözött és dolgozni kényszerült: a nő fűzőket varrt, amelyeket a férfi egy kis üzletben árusított.

1915-ben a német hatóságok letartóztatták Azefet mint veszélyes ellenséges külföldi állampolgárt. A nyirkos börtöncellában vesebajt kapott, így egészségi állapotára való tekintettel 1917-ben szabadon bocsátották. Amikor nem sokkal később meghalt, jeltelen sírba temették. Haláláról egyedül Hedwig tudott, és ekkor már csak őt érdekelte a sorsa. Mindez 1918 tavaszán történt, nem sokkal az orosz forradalom győzelme után, amelynek előkészítéséért, egyszersmind megakadályozásáért Azef annak idején tevékenykedett.

A hasonmások

A közszereplők évszázadok óta alkalmaznak hasonmásokat és dublőröket, hogy azt a látszatot keltsék, hogy egy bizonyos helyen tartózkodnak, miközben valódi hollétüket homály fedi. Számos ok késztetheti őket erre, például hogy elkerüljék az ellenük irányuló merényletet, félrevezessék ellenségeiket vagy egyszerűen, hogy megszökjenek a hivatalukkal járó terhek elől.

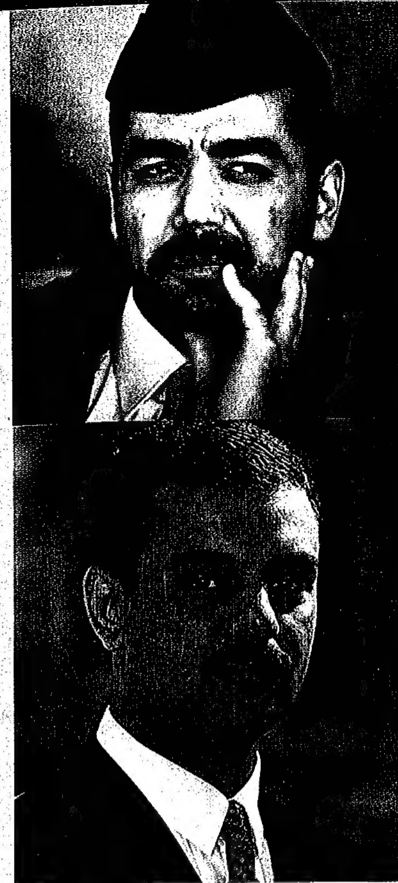
Elképzelhető-e, hogy Szaddám Huszein iraki elnök 1999-ben, azaz állítólagos kivégzése előtt hét esztendővel rákban elhunyt? Ez a híresztelés járta ugyanis Irakban, amelyet az a gyanú táplált, hogy Szaddám előszeretettel használt maga helyett hasonmásokat. Az országot állítólag kisebbik fia, Kuszaj irányította, miközben Szaddám szerepét dublőr alakította.

A jelek szerint Irak első embere valóban alkalmazott helyettesítő személyeket. John Simpson, a BBC külügyi tudósítója ezt be is bizonyította, mégpedig Dr. Dieter Buhmann német törvényszéki szakértő segítségével, aki alaposan tanulmányozta a Szaddámról készített fényképeket. Kiderült, hogy számos propagandafelvételen nem az elnök szerepel. Amikor 2003-ban, az iraki háború előestéjén Jörg Haider, a kétes hírű jobboldali osztrák politikus állítólag abban a megtiszteltetésben részesült, hogy Szaddám interjút adott neki, valójában egy dublőrrel beszélgetett, ami kéjes örömmel töltötte el Haider ellenlábasait.

John Simpson, aki találkozott a valódi Szaddámmal, lassanként megtanulta megkülönböztetni a dublőröket. „Arcberendezésük valamelyest eltér az igazitól. A kőkemény, obszidiánfekete szempár kevésbé szúrós. Az arcvonások egy cseppet puhábbak, kicsivel több bennük az önelégültség." A katonai egyenruha, a sajátos szakáll és egy napszemüveg azonban elegendő volt ahhoz, hogy elfedje e tökéletlenségeket.

SZTÁLIN HASONMÁSA
Feliksz Dadajev (balra) a háború évei alatt Sztálin (jobbra) hasonmásaként szolgált. Mivel azonban majdnem 40 évvel fiatalabb volt, gondos maszkírozásra és 11 kg súlyfeleslegre volt szüksége a tökéletes alakításhoz. Hosszasan tanulmányozta a Sztálinról készült filmhíradókat, ám mindössze egyszer találkozott a vezérrel.

Aki Szaddám fiaként szolgált

Latif Jahija (lent) négy rettenetes évig szolgált Szaddám Huszein fia, Udaj (fent) dublőreként. Jahija és Udaj iskolatársak voltak, és már akkor feltűnt külső hasonlóságuk. Később, amikor Udaj felkérte Jahiját a hasonmás szerepére, az először visszautasította a kérést. Erre bebörtönözték, szűk kínzókamrába zárták, és addig fenyegették a családját, amíg végül igent nem mondott.

Ahhoz, hogy Udaj megelégedésére alakítsa szerepét, Jahiján plasztikai sebészeti és fogászati műtétek sorát hajtották végre. A feladata az volt, hogy helyettesítse Szaddám fiát a ceremóniákon és találkozókon, teljesítsen katonai szolgálatot helyette az iráni–iraki háború során, és jelenlétével lelkesítse a csapatokat Kuvait iraki megszállása idején.

A dublőri szerep kockázatos volt. Udaj ugyanis a törvényeket lábbal tiporva élt vissza hatalmával, kényszervallatás, kínzás, nemi erőszak és gyilkosság egyaránt volt a számláján. Mindezzel sok ellenséget szerzett magának, ami merényletek célpontjává tette. Így a szüntelen rettegésben élő Jahiját többször próbálták meggyilkolni, mígnem 1992-ben megszökött Irakból; 1998-ban *Szaddam fia voltam* címmel megjelentette emlékiratait.

A DUBLŐRI MUNKA VESZÉLYEI

Ha valaki egy közszereplő kiköpött mása, az nagy valószínűséggel inkább átok, mint szerencse. Joszif Visszarionovics Sztálin annyira meg volt elégedve az 1930–40-es évek propagandafilmjeiben őt alakító grúz színész, Mihail Gelovani teljesítményével, hogy különleges előjoggal ruházta fel: csakis ő játszhatta el a Gazda szerepét. Ezzel gyakorlatilag meg is fosztották színészi pályafutásától, attól kezdve ugyanis semmilyen más szerepben nem tűnhetett fel. Sztálin választásában persze a hiúság is közrejátszott: Gelovani magasabb és jóképűbb férfi lévén a diktátornál alkalmasabbnak tűnt a sztálini személyi kultusz terjesztésére.

A grúz színészt nem kényszerítették, hogy Sztálinként élje az életét, de mások esetében ez is előfordult. Egy Feliksz Dadajev nevű, egykori illuzionista állítólag egyike volt annak a négy dublőrnek, akiket a generalisszimusz alakjában afféle csalétekként használtak: Sztálin helyett ő jelent meg a nyilvánosság előtt, például a díszszemléken, és egy esetleges merényletben „golyófogóként" szolgált volna.

A balszerencsés Gustav Weler erősen hasonlított Hitlerre, ami a második világháború utolsó napjaiban az életébe került. Az 1930-as évek végén letartóztatták, mert arra használta hasonlóságát, hogy gúnyt űzzön a Führerből. Ekkor figyelt fel rá a náci vezetés, mondván, egy alteregó bármikor kapóra jöhet. S noha Hitler maga

akarta kiaknázni a hasonlóságban rejlő lehetőségeket, mégis Martin Bormann, Hitler titkára használta fel a szerencsétlent. 1945 áprilisában, amikor a Vörös Hadsereg már Berlint ostromolta, Welert fejbe lőtték, testét pedig a Birodalmi Kancellária kertjében hagyták. A halott valóban megtévesztette a szovjet katonákat: miután ráakadtak, boldogan fényképezték a tetemet. Hitler maradványait csak később sikerült megtalálni és azonosítani.

A személycserének kifejezetten a félrevezetés volt a célja.

Nem kizárt, hogy a megtévesztő hasonlóság okozta Leslie Howard brit filmszínész halálát is, akivel a német légierő végzett, amikor 1943-ban civil repülőgépen hazafelé tartott Portugáliából az Egyesült Királyságba. A gép fedélzetén utazott Alfred Chenhalls, a sztár menedzsere és barátja is, aki nagyon hasonlított Winston Churchillre. Howard pedig Churchill testőrére emlékeztetett. Miközben Howard és Chenhalls Portugáliában járt, Churchill Észak-Afrikában Dwight Eisenhower amerikai tábornokkal találkozott, így elképzelhető volt, hogy a miniszterelnök Lisszabonon keresztül tér haza. Vajon az történt, hogy a német ügynökök Lisszabonban Chenhallst Churchillnek nézték? Maga Churchill később sajnálkozva úgy nyilatkozott, hogy útiterve hozzájárulhatott Howard halálához. Mindmáig heves vita tárgya, vajon a brit kémelhárításnak volt-e a szerepe az ügyben oly módon, hogy szándékos megtévesztésre használta fel Chenhallst és Howardot.

FIGYELEMELTERELŐ TAKTIKÁK

Az egyik legnevezetesebb esetnél, amikor katonai vezetőt dublőrrel helyettesítettek, kifejezetten az ellenség megtévesztése volt a cél. Néhány héttel azt megelőzően, hogy 1944 júniusában, a D-napon Észak-Franciaországban megindult a szövetségesek partra szállása, egy brit katonatiszt meghökkentő fényképet fedezett fel egy Leicesterből származó laptudósításban. A fotó egy Meyrick Edward Clifton James nevű, ausztrál származású színészt ábrázolt, aki a brit hadsereg pénzügyi részlege színjátszó csoportjának egyik – a harci szellemet erősítő – előadásában Bernard Montgomery tábornagyot alakította. Clifton James kísértetiesen hasonlított a valódi Montgomeryhez. Illetékesek megbíztak egy David Niven nevű filmsztárt, aki akkoriban a hadsereg filmkészítő egységénél dolgozott, hogy kerítse elő Clifton Jamest – és ezzel megindult a szigorúan titkos Copperhead (rezes fejű kígyó) hadművelet. Clifton azt a feladatot kapta, hogy alakítsa „Montyt" – akiről a németek úgy tudták, hogy a szövetségesek szárazföldi csapatainak a főparancsnoka –, mintha az egy földközi-tengeri körutat tenne. Ezzel azt remélték, sikerül elhitetni a németekkel, hogy a szövetségesek délről indítják majd meg a franciaországi inváziót, és hogy a támadás a közeljövőben nincs napirenden.

Clifton Jamest először Londonba vitték, hogy figyelje meg Montyt, és minél tökéletesebben utánozza a hangját, a mimikáját és a viselkedését. A színész remekelt, bár nem csekély szenvedést okozott neki, hogy a tábornagyhoz hasonlóan tartózkodjon a dohánytól és a szesztől. Külsejét a legapróbb részletekig hozzáigazították a szerephez: műtaggal pótolták például Clifton James jobb kezének egyik ujját, amelyet még az első világháborúban veszített el.

MONTY MIMIKÁJA
Meyrick Clifton Jamest (jobbra) a háború után évekig összetévesztették Montgomery tábornokkal (balra). Clifton James, sok más dublőrhöz hasonlóan képzett színész lévén ügyesen leplezte a közte és a kifinomult ízlésű Monty között óhatatlanul meglévő különbségeket.

Május 25-én Churchill magánrepülőgépe, fedélzetén az ál-Montyval, útnak indult Gibraltár felé. Gibraltár kellőképpen felkészített főkormányzója gondosan koreografált fogadást adott rezidenciáján. Az estélyre megfelelő ürüggyel meghívtak egy spanyol kémet is, akiről a britek tudták, hogy a németeknek dolgozik. Az illető kötelességtudóan beszámolt a látottakról Berlinnek. A britek Bletchley Park-i háborús dekódoló központja elfogta a kém jelentését. Clifton James ezután Algírba repült, hogy nagy hírverés közepette találkozzon Henry Maitland Wilson tábornokkal, a szövetségesek földközi-tengeri és közel-keleti parancsnokával. Miközben megindult a normandiai partra szállás, titokban Kairóba repült, és öt héttel az invázió után visszatért Nagy-Britanniába.

Kérdéses, volt-e ennek a gondosan kidolgozott rászedésnek bármilyen stratégiai hatása, az azonban bizonyos, hogy a kalandhoz nemcsak szakmai képességekre, hanem kellő bátorságra is szükség volt, hiszen Clifton James könnyen célponttá válhatott volna. A színész ennek ellenére nem kapott semmiféle elismerést szolgálataiért, amit némi nehezteléssel vett tudomásul. Később, 1954-ben kiadott, *Monty dublőre voltam* című emlékirataiban felidézte az epizódot. A könyv alapján film is készült, amelyben Clifton James önmagát és persze Montyt alakította.

Montgomery tábornagynak valójában volt még egy dublőre, egy bizonyos Keith Demer „Tex" Banwell, aki ebben a szerepben Észak-Afrikát járta körül.

NAPJAINK HASONMÁSAI

A modern fotográfia és kommunikáció a korábbinál kockázatosabbá tette a hasonmások alkalmazását: manapság, amikor valósággal tobzódunk a képi információban, nagy az esély arra, hogy az efféle manipulációk egykettőre lelepleződnek. A dublőr szakma azonban nem veszett el a múlt ködében. Még egy teleobjektívvel készült, elmosódott felvétel is alkalmas eszköze lehet a félretájékoztatásnak. A dublőr eredményessége attól függ, mennyire sikerül elhitetni a közvéleménnyel, hogy a szóban forgó személy azonos azzal, akinek mondja magát. A manipulációnak tehát napjainkban is tág tere van. Amikor 2011-ben Pakisztánban megölték Oszama bin Ládent, azon nyomban szárnyra kaptak a híresztelések, hogy a halott nem is az Al-Kaida vezetője. Végül DNS-mintavétellel és precíz mérésekkel megállapították: az illető csakugyan bin Láden.

HIPNOTIKUS TEKINTET *Aki csak találkozott Raszputyinnal, egy életre megjegyezte a tekintetét, amely egyesek szerint lelkileg bénító, mások szerint erősen erotikus hatású volt; megint mások [illegible] és félelmetesnek találták. Annyi bizonyos, hogy pillantásának olyan ereje volt, amellyel megbabonázta az uralkodó Romanov családot.*

Gyilkos hazafiak

1916 vége felé, egy téli reggelen az orosz cári rendőrség a Néva jeges vizéből kihalászta a napokkal korábban eltűnt Grigorij Raszputyin fagyott holttestét. Ekkorra már mindenki tudni vélte, ki ölte meg a cár kegyencét. Raszputyin halálának valódi körülményeire azonban mindmáig a pétervári éjszakák ködénél sűrűbb homály borul.

Grigorij Raszputyin végzete bizonyos tekintetben pofonegyszerűnek és logikusnak tűnik. Az orosz közvélemény jó ideje aggódva figyelte Raszputyin II. Miklós cárra gyakorolt befolyását; Pétervár-szerte nyílt titok volt, hogy merénylet készül ellene. A városban tartózkodó külföldi újságírók fülébe is eljutott a hír, némelyikük egyenesen a későbbi (feltételezett) gyilkosok szájából értesült az ügyről.

December 16-án, a gyilkosság napján, Raszputyint több barátja és híve is figyelmeztette, hogy aznap este nem tanácsos elhagynia otthonát, ő azonban nem hallgatott rájuk. Nem tudhatjuk, hogy fatalizmusa hajtotta-e, vagy a sebezhetetlenségébe vetett hite vezette-e félre; az mindenesetre bizonyos, hogy a napot imádkozással töltötte, pénzt utalt a lányának, elégette papírjait és leveleit, majd felöltötte legszebb selyemzubbonyát, és várta, mit hoz az éjszaka.

A négy összeesküvő egyike Feliksz Juszupov herceg, egy ősi arisztokrata család Oxfordban nevelkedett, piperkőc, dekadens és mesebelien gazdag sarja volt; az ő Mojka-csatorna partján álló palotájában készültek végrehajtani a gyilkosságot. Jelen volt a huszonöt éves Dmitrij Pavlovics nagyherceg, a cár kedvenc unokaöccse is, aki – egyesek szemében – Miklós lemondása esetén tökéletesen alkalmas lehetett volna a trónra. Harmadikként a jobboldali monarchista Vlagyimir Puriskevics érkezett, aki a gyenge orosz parlament, a duma tagja volt. Őt az után vonták be az összeesküvésbe, hogy egyik beszédében kijelentette: „a cár miniszterei marionettbábukká váltak [...], s a zsinórokat Raszputyin rángatja". Negyedik társuk Sztanyiszlav Lazovert doktor, Puriskevics barátja volt; ő hozta a mérget, és neki kellett vezetnie az automobilt.

TORTA ÉS CIÁN

A terv egyszerű és lényegre törő volt. Juszupov kései vacsorára hívta pompás palotájába Raszputyint, akivel korábban már találkozott (egyes beszámolók szerint a herceg arra kérte a szent embert, hogy „gyógyítsa ki" homoszexuális hajlamából); mivel Juszupov tudta, hogy Raszputyin vonzódik szépséges ifjú feleségéhez, Irinához, megígérte, hogy az asszony is jelen

lesz a vacsorán. (A hercegnő valójában jó messze, a Juszupov hercegek krími birtokán tartózkodott, Raszputyinnak azonban sejtelme sem lehetett erről.) A gyilkosság előtt Juszupov csinos szalont rendeztetett be palotája alagsorában. A kandallóval ellátott, boltozatos helyiség falát óorosz stílusú, vörös-barna freskókkal, faliszőnyegekkel és jegesmedveprémekkel ékesíttette. Apró, rózsaszín és barna mázzal bevont tortákat süttetett az alkalomra, melyek jól illettek a pompás szoba díszítéséhez. Amikor a végzetes estén a merénylők összegyűltek a Mojka Palotában, Lazovert doktor apróra tört néhány ciánkristályt, és a port a csokoládés süteményekbe csempészte; Juszupov így Raszputyin társaságában nyugodtan fogyaszthatott a rózsaszín tortácskákból. További ciánadagok kerültek két pohár édes madeirába, Raszputyin kedvenc italába.

„Játssz valamit, drága barátom! Úgy szeretem hallgatni, amikor énekelsz."

Háromnegyed tizenkettő felé Juszupov autóba ült, hogy vendégét a helyszínre szállítsa. Azért választotta e kései órát, mert Raszputyin házát rendőrök őrizték, akik azonban éjfélre mindig felszívódtak. A herceg távollétében a többi összeesküvő az alagsori helyiség fölötti szalonban gyűlt össze, azt a benyomást keltve, mintha váratlan vendégek lennének, akiket Irina szórakoztat. Miközben a palotába visszatérő Juszupov lekísérte vendégét a fogadószobába, ugyanezt a mesét adta elő Raszputyinnak, hozzátéve, hogy Irina hamarosan csatlakozni fog hozzájuk. Jól hallatszottak a fenti szalonból kiszűrődő beszédhangok és a gramofon, mely a *Yankee Doodle*-t játszotta.

Máig rejtély, mi történt az ezt követő másfél órában, mialatt Raszputyin és Juszupov kettesben az alagsorban tartózkodott. A herceg emlékirataiban azt állította: rábeszélte vendégét, hogy egyék egy kis tortát és igyék a borból, ám úgy látszik, a hatalmas adag méreg alig vagy egyáltalán nem hatott. (Raszputyin lánya később azt állította, hogy apja soha nem evett édességet; meglehet, Juszupov azért találta ki a mesét Raszputyin méreggel szembeni immunitásáról, hogy ellenfelét még démonibbnak, önmagát pedig még nagyobb hősnek állítsa be.) Raszputyin kérésére Juszupov elővette a gitárját. „Játssz valamit, drága barátom! – mondta. – Úgy szeretem hallgatni, amikor énekelsz."

A CSAPÁSRA VÁRVA

A jelek szerint Raszputyin egyáltalán nem hiányolta Irinát, holott az idő előrehaladtával a vendégektől búcsúzó háziasszony meséje kezdett egyre valószerűtlenebbé válni. Egy történész merész feltevése szerint nem Juszupov felesége, hanem maga a herceg volt a csali, és a hosszan tartó látszólagos tétlenség magyarázata valójában az, hogy a két férfi között szexuális érintkezésre került sor az alagsori helyiségben. Ezalatt az összeesküvők, egy szinttel feljebb, újra meg újra feltették a *Yankee Doodle*-t, miközben pattanásig feszült idegekkel várták, hogy a méreg végre legyűrje Raszputyint.

Fél kettő körül Juszupov megjelent a földszinti szalonban, és páni rémülettel a hangjában közölte a többiekkel, hogy Raszputyin még mindig életben van. Kezdtek kifutni az időből: még virradat előtt meg kellett szabadulniuk a holttesttől.

Mivel egyikük pisztolyt is hozott magával, a négy férfi habozás nélkül úgy döntött, hogy agyonlövik. A fegyver ekkor ott hevert az íróasztalon. Dmitrij nagyherceg átnyújtotta Juszupovnak, az pedig a háta mögé tartva lesietett áldozatához. Raszputyin éppen a szalon díszítésében gyönyörködött. „Nézze azt a keresztet" – mutatott Juszupov a kandallópárkányon pompázó kristályfeszületre. Aztán hátba lőtte Raszputyint. A pisztolylövésre a másik három összeesküvő lerohant az alagsorba: vérben úszva, a padlón rángatózva találták Raszputyint. A négy férfi némán figyelte a haláltusát, majd amikor a test mozdulatlanná dermedt, elmozdították, nehogy összevérezze a földre terített fehér jegesmedveprémet. Odafent azután egy itallal oldották feszültségüket, koccintva a sikeres gyilkosságra.

MEGLÉPETT...

Nem sokkal később Juszupov úgy érezte, muszáj lemennie, hogy ellenőrizze munkája eredményét. Megtapogatta a holttest csuklóját: nem volt pulzusa. Megragadta a vállát, megrázta, aztán visszaejtette a padlóra. Ám ekkor az áldozat szemhéja hirtelen megrebbent, és mielőtt a herceg felfoghatta volna, mi történik, Raszputyin talpra ugrott, és fájdalmas üvöltéssel nekirontott Juszupovnak. „Feliksz, Feliksz!" – ordí-

A HERCEGI PÁR
Feliksz Juszupov, Raszputyin meggyilkolásának feltételezett kezdeményezője feleségével, Irinával. A herceg csaliként használta az asszonyt, hogy a palotájába csalja Raszputyint. A gyilkos nem érte el célját, a Romanov-dinasztia megmentését: a régi rendszer alig néhány héttel később összeomlott. A Juszupov házaspár megszökött Oroszországból, és életük hátralévő részét Franciaországban töltötték. A Mojka partján álló palotájukból a művelődési dolgozók klubja lett.

totta, belekapaszkodott a herceg egyenruhájába, és letépte a vállrojtját. A gyilkos félreugrott, és ferohant a lépcsőn. Elsőként Puriskevics vette észre. „A szó szoros értelmében nem lehetett ráismerni – mondta később. – Szép szeme óriásira kerekedett és kidülledt." Juszupov torkát „nem emberi üvöltés" hagyta el. „Lődd le, különben meglép" – ordította Puriskevicsnek, amint felért a lépcsőn.

Raszputyin kitántorgott a palota udvarára. Puriskevics a nyomában, kezében a pisztoly, melyet Juszupov nem sokkal azelőtt használt. Valószínűleg Dmitrij Pavlovics is követte. Négy lövés dördült, feltehetőleg két különböző pisztolyból. Puriskevics később mindvégig kitartott amellett, hogy egyedül ő lőtt, de bizonyára hazudott, hogy mentse Dmitrij Pavlovicsot. A nagyhercegnél ott volt a saját fegyvere, és nyilván jobb lövész is volt Puriskevicsnél, de ha kiderül, hogy agyonlőtt egy embert, a trónról szőtt álma egy csapásra szertefoszlott volna.

HOLTTEST A JÉG ALATT

Az egyik golyó Raszputyin fejét érte, és kétségkívül végzett is vele, de Puriskevics azért még belerúgott a testbe, hogy megbizonyosodjék, valóban nincs már benne élet. A holttestet visszacipelték a házba. Juszupov, még mindig magánkívül a félelemtől és a dühtől, kezében egy ólomsúlyzóval várakozott, majd többször a halottra sújtott vele. „Feliksz, Feliksz" – nyögte minden ütés mellé a saját nevét, Raszputyin hozzá intézett utolsó szavait. Csak akkor hagyta abba, amikor már nem volt több ereje; szinte beborította a halott kifröccsent vére. Az összeesküvők ezután szőnyegbe csavarták és jól átkötözték a tetemet, majd mint egy zsák gabonát, egy jelzés nélküli, katonai mentőautó hátuljába tuszkolták és elhajtottak vele Pétervár szélére, a Bolsoj Petrovszkij hídhoz. A korláton átvetve belehajították a folyóba, azt remélve, hogy elsüllyed, és soha nem találnak rá. Csakhogy Raszputyin egyik csizmája lecsúszott a lábáról, és a híd egyik tartócölöpén kötött ki. Három nappal később ez a csizma keltette fel egy rendőrtiszt figyelmét, aminek nyomán egykettőre előkerült a fagyott test is.

Addig verte a holttestet, amíg bele nem fáradt; szinte beborította a halott kifröccsent vére.

Ám addigra a titok már kitudódott. Miklós cár személyesen rótta ki a – meglepően enyhe – büntetést a két arisztokrata összeesküvőre. Juszupovot birtokára száműzték, Dmitrij Pavlovics perzsiai száműzetésbe került. Puriskevics a gyilkosság másnapján egy kórházvonattal a frontra utazott, így átmenetileg megúszta a felelősségre vonást.

A gyilkosoknak minden okuk megvolt az elégedettségre: Raszputyin örökre eltűnt. Ám ama hideg december hátralévő napjaiban az áldozat hívei kötelekkel és vödrökkel járultak a Petrovszkij hídhoz, hogy a folyóból vizet merítsenek, melyet megszentelt Grigorij Raszputyin összetört, golyóktól átlyuggatott teste.

A fenti „hivatalos" történet az egyik legismertebb, ugyanakkor részletes bizonyítást nem nyert változat Raszputyin haláláról. Emellett olyan feltételezés is ismert (Andrew Cook), miszerint Raszputyint a brit kormány embere, Oswald Rayner ölte meg egy esetleges orosz–német béke megakadályozása céljából.

Ki akarta Raszputyin halálát?

Raszputyin éveken át veszélyes játszmát folytatott. Bírta ugyan a császári család védelmét és jóindulatát, ám az orosz társadalom minden rétegében akadtak ellenségei, akik örömmel nyugtázták volna, ha sikerül eltávolítani a cár közeléből.

Raszputyin gyilkosainak tettét látszólag az motiválta, hogy megváltoztassák Oroszország politikai rendjét. Miklós cár helyzete abszolút uralkodóként egyre ingatagabbá vált, és azt remélték, Raszputyin halálával Alekszandra cárné összeroppan („a felséges asszony lelki egyensúlya teljes egészében Raszputyintól függ" – állította Juszupov), a cár pedig, megszabadulva a gonosz varázslattól, ráeszmél, hogy az orosz állam megmentésének egyetlen útja az alkotmányos monarchia.

A monarchisták és az udvaroncok megvetették Raszputyint: hogyan juthatott ez a mosdatlan, kicsapongó, írástudatlan paraszt ilyen közel az orosz trónhoz? Kormányzati körökben az államügyek fölött szerzett hatalmáért gyűlölték. Olyan időszakban, amikor a cár egymás után cserélte le minisztereit, egyetlen politikus sem remélhette, hogy Raszputyin közreműködése nélkül magas hivatalt kap. És senki nem számíthatott arra, hogy hosszabb ideig a bársonyszékben maradhat, ha nem teszi cinkosává azt az embert, akit a cárné a barátjának nevezett.

Ám Raszputyin nem csak orosz probléma volt: az orosz fővárosban szolgáló brit diplomaták helytelenítették, hogy Raszputyin beleszól a Németország ellen vívott háború ügyeibe. Azt gyanították, rá akarja venni a cárt és a cárnét, hogy kössenek különbékét a német császárral, ami lehetővé tette volna Németországnak, hogy nagyszámú csapatot vezényelhessen át Nagy-Britannia ellen a nyugati frontra.

A tömegek zarándoknak („sztrannyik") tartották Raszputyint, aki gyakran felbukkant az orosz vidéken. A köznapi emberek nehezteltek rá, amiért magas összeköttetései révén vagyonra tett szert. Amikor híre ment, hogy megölték, az uralkodócsaládon kívül szinte mindenki elégedetten vette tudomásul. „Kutyául élt, kutyául halt meg" – mondták.

AZ ÁLDOZAT HOLTTESTE
Széles körben elterjedt az a hiedelem, hogy Raszputyin még élt, amikor a Névába vetették, és küszködve próbált kiszabadulni. Bizonyítékként arra hivatkoztak, hogy a boncoláskor vizet találtak a tüdejében. A fejét ért lövés csaknem bizonyosan halálos volt. Az igazság örökre homályban marad, hiszen a boncolási jegyzőkönyvnek nyoma veszett.

A kopókirály

Wilhelm Stieber a 19. századi Berlin nyomorúságos alvilágát tartotta félelemben, amíg páratlan analitikus képességeit a politikai és katonai hírszerzésben nem kezdte kamatoztatni. Ő lett az első kiterjedt, rendszerszerű kémhálózat agytrösztje, akit mindmáig a modern kémkedés atyjaként tartanak számon.

A német kémeket „a császár második hadseregének" nevezték. Az antant hatalmaknak az első világháború kitörésétől kezdve tudomásuk volt a német hírszerzésről, és tartottak is tőle. „A háború előestéjén – írta a *The Evening Post* – Franciaországban állandó lakosként harmincezer, kormányzati forrásból pénzelt német kém tevékenykedett, akiknek az érdeklődése kiterjedt mindenre és mindenkire." A lap mélységes megvetéssel szólt e személyek alattomos tevékenységéről. „Senki nem hitte volna, hogy egy nagyhatalom negyven éven keresztül úgy élt közöttünk, hogy szemét Európa kulcslyukára tapasztotta."

A közvélemény szemében a kémkedés természeténél fogva becstelen tevékenységnek, a háború amúgy tiszta játékszabályait beszennyező csalásnak számított. Mikor az újság arról cikkezett, hogy ez az alattomos tevékenység negyven éven keresztül folyt, valójában egyetlen emberre célzott. Wilhelm Stieberre, a modern kémkedés atyjára, az olyan hírszerző szervezetek elődjének megszervezőjére, mint a Scotland Yard, az amerikai FBI (*Federal Bureau of Investigation* – Szövetségi Nyomozó Iroda) vagy a CIA (*Central Intelligence Agency* – Központi Hírszerző Ügynökség).

A kémkedés természetesen nem német találmány, és nem is a 19. században született. Ami Wilhelm Stiebert elődeitől megkülönbözteti, és a szakma megújítójává teszi, az a rendőrségnél szerzett tapasztalataira épülő, sajátos módszertani megközelítés. Stieber 1818-ban született, és Berlinben nőtt fel. Apja állami kishivatalnokból később lutheránus lelkész lett; angol anyja, Daisy Cromwell, Oliver Cromwell távoli leszármazottja volt. Ez a háttér táplálta Stieberben azt az erkölcsi alapú igazságérzetet, amely egész életét végigkísérte.

Egyházi pályára készült, de félbehagyta teológiai tanulmányait, és érdeklődése a jog felé fordult, mégpedig egy váratlan esemény hatására. Az történt ugyanis, hogy egy svéd diákot tévesen rablással vádoltak meg; Stieber alaposan kivizsgálta az ügyet, és a manapság „pszichológiai profilnak" nevezett módszerrel bebizonyította a fiatalember ártatlanságát, és elérte, hogy felmentsék. Stieber pályamódosítása apja nemtetszését váltotta ki; meg is vonta tőle támogatását. Wilhelm ezért munkát vállalt mint büntetőbírósági titkár, és a rendőrségnél is segédkezett. 1844-ben ügyvédként végzett, de úgy döntött, hogy a berlini rendőrség alkalmazásába lép.

Munkája során gyakran öltött álruhát, hogy kicsalhasson bizonyos információkat, és beszivárogjon a bűnbandákba. Fontos lépést jelentett pályája során, amikor sikerült lelepleznie egy szabót, aki saját halálának megrendezésével életbiztosítási csalást követett el. Stieber jól ismerte a bírósági rendszert, és mindig gondoskodott arról, hogy kellő mennyiségű bizonyíték gyűljék össze a vád megalapozásához: soha nem hagyott bezárulni egy csapdát, amíg nem volt biztos, hogy nincs belőle kiút. Nagy gondot fordított az alapos megfigyelésre, a posta elfogására. A fedett műveletek, az alteregók és az álöltözékek alkalmazása szintén hozzájárult működése sikeréhez.

KARL MARX NYOMÁBAN

Stieber már a pályája elején szembekerült a politikai rendszer megdöntésén fáradozó felforgató csoportokkal. Az egyik ilyen körbe úgy szivárgott be, hogy portréfestőnek adta ki magát. Egy másik ügyben rábeszélt egy lakatost, hogy juttassa be az egyik főkolomposházába, és így szerzett meg bizonyos terhelő iratokat egy zárt íróasztalfiókból. Ezek az újszerű módszerek nem kis felzúdulást okoztak: a polgárok úgy érezték – joggal –, hogy a „titkosrendőrség" megtiporja szabadságjogaikat. Stieber, a rendőr azonban mélységesen meg volt győződve arról, hogy a társadalomnak védelemre van szüksége a politikai szélsőségekkel szemben.

Akkoriban történt, hogy IV. Frigyes Vilmos porosz király meggondolatlanul elhatározta: azzal mutatja ki népe törekvései iránti együttérzését, hogy republikánus lobogó alatt egyedül keresztüllovagol Berlinen. Ez a zavarba ejtő gesztus rendzavaráshoz vezetett. Stieber személyesen avatkozott közbe, hogy a megrendült királyt sietve visszajuttassa palotája biztonságába. Mint utóbb kiderült, Stieber valójában egy színészt mentett meg, akit az uralkodó dublőreként alkalmaztak. A lojális és hősies Stiebert mindazonáltal a király kinevezte a berlini rendőrség élére.

A TOLVAJOK RÉME *Wilhelm Stieber 1860 körül. A negyvenkét esztendős Stieber ekkortájt pályája fordulópontján állt: a berlini bűnüldöző szervek fejéből Bismarck kancellár első számú kémje lett.*

Stieber új szerepében folytatta harcát a forradalmárok ellen. Különösen komoly veszélyt a Londonban élő német emigránsok jelentettek, ezért 1850-ben odautazott, hogy személyesen vizsgálódhasson. Tudta, hogy Angliában a két kulcsszemély egy Karl Marx nevű elszegényedett kiadó és egy gazdag gyáros fia, bizonyos Friedrich Engels. Stieber egy orvosi folyóirat radikális szerkesztőjének adva ki magát könnyűszerrel bejutott az óvatlan és meglehetősen szószátyárnak mutatkozó Marxhoz.

Az ismeretség révén Stieber hozzájutott a Kommunista Szövetség német- és franciaországi tagjainak szinte teljes listájához.

A sikert több száz letartóztatás követte. Stieber ekkor eszmélt rá a kormányellenes hálózat valódi méretére; informátorok toborzásával és a gyanús személyek szoros megfigyelésével fokozta hát a rendőrség forradalomellenes tevékenységét – 1853-ban immáron a berlini rendőrség biztonsági részlegének igazgatói székéből.

HÁLÓZATÉPÍTÉS BISMARCK SZÁMÁRA

1861-ben meghalt IV. Frigyes Vilmos király, és fia, Vilmos lett Poroszország új uralkodója. Trónra lépésével új személy került a miniszterelnöki posztra: Otto von Bismarck, akinek eltökélt szándéka volt, hogy a német államocskák tarka összevisszaságából egységes államot hoz létre. Bismarck alapvető célja az volt, hogy Ausztriát háttérbe szorítva Poroszország legyen a térség vezető hatalma.

Mivel Stieber leleplezett egy összeesküvést, amelynek résztvevői meg akarták ölni a hintóján hajtató Bismarckot, elnyerte a miniszterelnök különleges megbecsülését – és ezzel együtt a megbízást, hogy Ausztrián belül építsen ki kémhálózatot.

Stieber, akit újdonsült főnöke „kopókirálynak" nevezett, új módszerek bevetésével látott hozzá a feladat végrehajtásához. Ő ismerte fel elsőként, hogy néhány mindentudó szuperkém helyett biztonságosabb több száz operatív munkatársat alkalmazni, akik csak információmorzsákat gyűjtenek be. A főrendőr tehát egy hírügynökség álcája alatt kiterjedt kémhálózatot hozott létre Ausztriában. Emberei megfigyeltek és feljegyeztek minden logisztikai, földrajzi és politikai részletet. Az általuk nyert információkat központilag rendszerezték és elemezték. Mire 1866-ban kitört a háború Ausztriával, Poroszország ismerte az ellenség katonai és politikai szempontból gyenge pontjait, és Königgrätznél döntő győzelmet aratott Ausztria fölött.

Bismarck következő célpontja Franciaország volt. Stieber tudta, hogy a népszerűtlen uralkodó, III. Napóleon iránti ellenszenv különösen alkalmassá teszi az alattvalókat a beszervezésre. Ráadásul ekkorra szinte tudományos alapossággal kidolgozott módszerekkel rendelkezett, amelyek alapján fel tudta becsülni kémjei képességeit; tudta, közülük ki a befolyásolható és ki mit fog kérni a szolgálataiért. Az ellenérték gyakran pénz volt, és Poroszország készséggel fizetett. „Berlini központomban ülve, Franciaország egész területét behálózó, áthatolhatatlan, titkos hálózatot hoztam létre a legkülönbözőbb emberekből: tisztekből, tudósokból, mérnökökből és gyáriparosokból – nem szólva a feleségekről, szeretőkről, rokonokról, barátokról – és olyan, látszólag jelentéktelen személyekből, mint a titkárok, a futárok, a cselédek, a kocsisok, a kertészek és az inasok, sőt a konyhaszemélyzet" – jegyezte le Stieber emlékiratában.

Amikor 1870-ben kitört a francia–porosz háború, a porosz hadsereg gyors ütemben nyomult be Franciaország területére. Stieber együtt utazott Bismarckkal és Vilmos királlyal, akiket civil ruhás, fegyveres titkosrendőrökkel vett körül, lényegében ugyanúgy, ahogy manapság a politikusokat szokás. 1871 januárjára a király bevonult Versailles-ba, ahol Bismarck tanúja lehetett, hogy Vilmost az egyesített Németország császárává koronázzák. Bismarck tehát megvalósította nagy ívű elképzelését, ami a kopókirály számára is pályája megkoronázását jelentette. Stieber igazi öröksége azonban nem nemzeti vagy geopolitikai, sokkal inkább gyakorlati jellegű: a győzelem érdekében bevetett titkos machináció, melyet Németország ellenfelei annak idején helytelenítettek, és amelyet azóta a világ valamennyi hírszerző szervezete oly lelkesen a magáévá tett.

Monsieur Charles Napóleon szolgálatában

Amikor Napóleon 1805-ben Ulmnál legyőzte az Osztrák Császárságot, elismeréssel adózott egy Karl Schulmeister nevű kém előtt. „Minden dicséretet megérdemel – mondta Napóleon. – Felér negyvenezer emberemmel."

A csalás egészen természetes dolog volt Karl Schulmeister számára, akit Bonaparte Napóleon „Monsieur Charles" néven ismert. Az Észak-Kelet-Franciaország német ajkú határvidékéről, Elzászból származó Schulmeister eleinte a Németországgal folytatott kereskedelemmel kereste kenyerét, a francia forradalmat követő zűrzavar idején azután csendben átnyergelt a csempészetre.

A napóleoni háborúkban a kémkedés és a fortély a stratégia kulcsfontosságú elemét képezte. Schulmeistert valamivel 1804 előtt kezdték alkalmazni mint kémet. Részt vett Louis Antoine Henri d'Enghien, az utolsó „királyi vérből való" herceg elrablásában. A Napóleon elleni összeesküvésben való részvétellel hamisan megvádolt herceget Németországból csalogatták elő, koholt vádakkal bíróság elé állították, és kivégezték.

Az Osztrák Császársággal harcban álló Napóleon 1805-ben megindította haderejét dél felé, hogy Bajorországban megütközzék az osztrák sereggel. Schulmeister kiderítette, hogy az osztrákok Ulm városában összpontosították erejüket, és ott várják az erősítést. Napóleon úgy határozott, hogy még az utánpótlás beérkezése előtt körülzárja Ulmot, de meg akart győződni arról, hogy az osztrákok nem fognak kitörni. Schulmeister ekkor franciaellenes érzelmű magyar grófnak adva ki magát, felkereste Mack bárót, az osztrák hadsereg parancsnokát, és kémként felajánlotta szolgálatait. Természetesen kettős ügynök volt, aki információmorzsák szolgáltatásával megnyerte az osztrákok bizalmát, és Mack báró kinevezte saját törzsénél a felderítés parancsnokának. Schulmeister ekkor azzal a hazugsággal állt elő, hogy Párizsban összeesküvés készül Napóleon ellen, és a britek partra szálltak Észak-Franciaországban, tehát a francia hadsereg nem jelent közvetlen veszélyt. Mack nem hitte el a mesét, ám mikor Schulmeister a francia vonalak mögé lopódzott, és onnan egy francia újság hamisított példányával tért vissza, mely megerősítette az „információt", a parancsnok bekapta a horgot. Az osztrák csapatok így Ulmban maradtak és Napóleon csapatai bekerítették őket.

Az osztrákok soha nem bocsátottak meg neki, és Napóleon 1814-es veresége után feldúlták birtokát. Addigra azonban Karl Schulmeister visszavonult, és eltűnt a színről. Az egykori mesterkém Strasbourgban telepedett le, visszatért a kereskedéshez, és egészen 1853-ban bekövetkezett haláláig dohányárudát működtetett.

A vasálarc mögött

A Vasálarcos nem csupán írói fantázia szüleménye, hanem történelmi tény. Kilétének kérdését már élete során is sokan vitatták, ám a nevét máig sem sikerült megfejteni. A névtelen rab halála óta eltelt háromszáz esztendő alatt tucatnyi elmélettel álltak elő annak megválaszolására: ki volt ő, és miért jutott osztályrészéül ily kegyetlen sors.

1789-ben, nem sokkal az után, hogy a párizsi nép megostromolta a Bastille-t, a börtön gyomrából borzalmas lelet került elő. Egy pinceajtó mögött ablaktalan cellára bukkantak, melynek zugában egy padlóhoz láncolt emberi csontváz hevert. A csontokon néhány patkány rágta rongycafat volt csupán, a koponyát pedig különös vassisak borította; semmi nem utalt a rab nevére. Vajon elképzelhető, hogy ezek a csontok a Vasálarcos néven elhíresült, titokzatos szerencsétlen ember maradványai voltak?

A válasz: nem. Az igazság az, hogy semmiféle csontra nem akadtak. A botránykeltő röplapokra nyomtatott és Párizs utcáin terjesztett história amolyan forradalmi propaganda volt, amellyel kompenzálni óhajtották azt a kiábrándító tényt, hogy amikor a Bastille kapuját július 14-én betörték, a börtön szinte teljesen kihalt volt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy maga a Vasálarcos kitalált alak lett volna. Az illető létező személy volt, aki csakugyan a Bastille-ban halt meg, mégpedig 1703-ban, sokévi névtelen raboskodás után. Az emberek mindvégig találgatták, ki ő, és milyen bűnt követhetett el, amellyel ezt a szokatlanul kegyetlen büntetést kiérdemelte. Ám az elméletek egy kivételével mind hibásaknak bizonyultak.

CÉLZÁSOK ÉS UTALÁSOK

Az első komoly próbálkozás a rejtett arc titkának megfejtésére Voltaire, a nagy francia gondolkodó nevéhez fűződik, aki a Vasálarcos halála utáni évtizedekben tevékenykedett. Lehetősége adódott, hogy beszéljen azokkal a kormányhivatalnokokkal, akiknek közük lehetett a Vasálarcos bebörtönzéséhez; úgy vélte, az illető először 1661-ben került rács mögé. A következőképpen írja le a rab külsejét és fogva tartása körülményeit: „Volt egy ismeretlen fogoly, magasabb az átlagosnál, fiatal, a megjelenése rendkívül szép és nemes, akit a legnagyobb titokban a Provence-i tengerben fekvő Szent Margit-sziget várába küldtek. Útközben a fogoly maszkot viselt, állrészén acélrugókkal, így enni is tudott anélkül, hogy levette volna. Parancsba volt adva, hogy öljék meg, ha felfedi az arcát. A szigeten maradt mindaddig, amíg egy bizalmi tiszt, bizonyos

REJTETT ARC *Ezen a romantikus ábrázoláson szinte tapintható az álarcos férfi kétségbeesése. Nincs bizonyíték arra, hogy a rab számára külön fém álarcot készítettek, ám egy alkalommal, amikor új börtönébe szállították, hasonló alkalmatosságot viselt a fején.*

Saint-Mars, a pignerol-i kormányzó, akit a Bastille vezetőjének neveztek ki, 1690-ben el nem hozta a Szent Margit-szigetről, és szintén maszkban a Bastille-ba nem vitte. Az ismeretlen, amikor a Bastille-ba került, a lehető legjobb szállást kapta a várban. Minden kérését teljesítették. Leginkább a rendkívül finom fehérneműhöz és a csipkéhez ragaszkodott. Gitározott. A legnagyobb kényeztetést élvezte, és a kormányzó ritkán ült le a jelenlétében. A Bastille egyik idős orvosa, aki gyakran vizsgálta e rendkívüli ember betegségeit, azt mondta, sohasem látta az arcát, pedig gyakran vizsgálta a nyelvét és a teste többi részét. »Pompás egy fickó volt – mondta az orvos –, a bőre kissé barnás volt, mindig egykedvűen viszonyult a sorsához, sohasem panaszkodott helyzetére, és még csak sejteni sem engedte, ki lehet valójában.«"

Voltaire szerint XIV. Lajos elsőnek született ikertestvére volt a trón jogos örököse.

Voltaire a Vasálarcos személyét illető célzással fűszerezte beszámolóját: „Az eset annál különösebb, hogy amikor a Szent Margit-szigetre küldték, Európában egyetlen tekintélyes ember sem tűnt el."
Ez pedig azt jelenti, hogy az illető kiléte, nyilvánvalóan magas társadalmi státusa ellenére, egész életében titok maradt. Politikailag kockázatos lett volna nyíltan kimondani, de Voltaire arra célzott, hogy az álarcos nem más, mint XIV. Lajos fivére, jobban mondva idősebb ikertestvére, és mint ilyen, jog szerinti uralkodó, akit azonban bizonyos okoknál fogva félreállítottak. Ezért kellett elrejteni a világ elől, és maszk viselésére kényszeríteni: az arcára vetett egyetlen pillantás leleplezhette volna a király bűnös titkát. Ugyanakkor a rokoni érzelmek megakadályozták Lajost, hogy csendben meggyilkoltassa szerencsétlen testvérét. Ne felejtsük el azonban, hogy Voltaire elfogult volt XIV. Lajos személyét illetőleg, így megállapításai nem állnak minden vitán felül.

Voltaire-nél ugyanakkor jól megfigyelhető az összeesküvés-elméletek két központi kérdése: (1) miért kellett az illető arcát eltakarni, (2) ha a rab olyan veszedelmes volt, miért nem ölték meg, hogy megszabaduljanak tőle? Minden későbbi változat e két kérdésre igyekezett válaszolni – de kevésbé meggyőző módon.

KIRÁLYI HASONLÓSÁG

Attól fogva, hogy a francia forradalom elsöpörte a királyságot, senkinek nem kellett többé olyan óvatosnak lennie a királyi családdal kapcsolatban, mint annak idején Voltaire-nek. Jelentéktelenebb írók előszeretettel színezték ki a történetet, amelyhez a Bourbon-családhoz közel álló forrásokból és dokumentumokból merítettek. Eszerint az idősebb ikertestvér gyengébbnek született, ezért a dinasztia érdekében elhatározták, hogy félreállítják, és egy Dijon környéki nemesi családhoz adják ki nevelésre. Amikor azonban huszonegy esztendős lett, ráakadt a király egyik arcképére (azelőtt sohasem láthatta), és ráébredt, ki ő voltaképpen. Elhatározta, hogy elmegy Lajos király udvarába, és a szemébe néz testvérének. Az ifjú herceg nevelőapja azonban értesítette a királyt, hogy a titok kitudódott. Lajos habozás nélkül elfogatta királyi testvérét, egyúttal utasította a kovácsát, hogy készítse el a rettenetes maszkot.

Ez a változat úgy hangzik, mint egy népmese, és az is. XIV. Lajosnak nem volt sem ikertestvére, sem eltitkolt bátyja, mégis számos változat alkalmazza az „álarcos herceg"-forgatókönyvet. Számos változat szerint a Vasálarcos XIV. Lajos törvénytelen testvére, Ausztriai Anna egy szerelmi kalandjának gyümölcse volt.

Létezik egy érdekes variáns, melyben a királyi fivér valójában nővér, a Vasálarcos tehát nem férfi, hanem nő. Az elképzelés szerint Anna királyné hosszú, gyermektelen esztendők után végre leányt szült. A fiúörökös biztosítása és a dinasztia jövője érdekében a kislányt kicserélték egy újszülött kisfiúval, a későbbi XIV. Lajossal.

Egy másik elmélet Voltaire leírásának abból a mozzanatából indul ki, hogy a rabnak barnás bőre volt, amiből a szerző azt a következtetést vonja le, hogy Anna királyné és egy afrikai szolga viszonyából született. Azért kellett viselnie az álarcot, hogy elrejtse sötét arcát, a királynő házasságtörésének bizonyítékát.

Lehet, hogy a Vasálarcos valójában nő volt?

1823-ban érdekes adalékkal egészült ki a törvényes örökösödési vonallal kapcsolatos vizsgálat Napóleon emlékiratainak írója, Emmanuel de Las Cases tollából; a könyvet a császár Szent Ilona-szigetén töltött utolsó száműzetése idején írta. A történet szerint mialatt a királyi vérből származó Vasálarcos – Franciaország igazi királya – raboskodott, a börtönparancsnok lánya romantikus viszonyt tartott fenn vele. A kapcsolatból fiú született, akit édesanyja Korzikára menekített, és akinek saját leánykori nevét adta: de Bonpart. Ennek a fiúnak közvetlen apai ágú leszármazottja maga Bonaparte Napóleon. Amikor tehát Napóleon 1804-ben Franciaország császárává kiáltotta ki magát, valójában azt a trónt nyerte vissza, amely Bourbon származása okán eleve megillette. Napóleon egy pillanatra sem hitt a történetben, de elismerte, hogy nagyon könnyen meg lehetne győzni róla a francia közvéleményt.

AZ ANGOL JELÖLTEK

1768-ban egy Poullain de Saint-Foix nevű francia drámaíró a következő történettel állt elő: egy sebészt inasévei alatt egyszer elvittek a Bastille-ba, hogy segítsen eret vágni egy titokzatos foglyon, akinek az arcát soha nem látta senki. Az akkor már élemedett korú sebész elmondta Saint-Foixnak, hogy a férfi arcát kendővel takarták el (nem vasálarccal), és erős angol akcentussal beszélt.

E vitatható tanúvallomás nyomán egész sereg angol jelölt lett a Vasálarcos személyére. Bár a rab a Bastille-ban sorvadozott, az a hír járta, hogy az illető talán nem más, mint Richard Cromwell, Oliver Cromwell fia. De hogyan fordulhatott volna ez elő?

Tény, hogy Richard Cromwell azt követően, hogy egy rövid időszakban (apja halála és II. Károly visszatérése között) ő töltötte be a Lord Protector tisztségét, Franciaországba menekült. A történet ebből az életrajzi tényből kiindulva vele azonosítja az álarcos férfit, és azt állítja, hogy amikor Cromwell Franciaországba érkezett, a francia uralkodó ügynökei elrabolták, és királygyilkos apja bűnének megtorlásaként élete végéig gyötrelmes álarc viselésére kényszerítették. Valójában Richard Cromwell szabadon és zavartalanul élt Franciaországban, majd visszatért Angliába, ahol késő öregkoráig az ismeretlenség homályában töltötte napjait.

A Vasálarcos szerepére jelölt angolok közül figyelemre méltó James Scott, Monmouth első hercege, II. Károly első és kedvenc törvénytelen gyermeke, aki hitványságában és meggondolatlanságában árulásra vetemedett. 1683-ban belekeveredett egy összeesküvésbe, amelyet apja, valamint nagybátyja, a majdani II. Jakab ellen szőttek. Károly azonban annyira imádta Monmouth-t, hogy amikor fény derült a konspirációra, beérte annyival, hogy egy időre Hollandiába száműzte fiát, ahogy azt korábbi tévelygései után is tette. Amikor Károly meghalt, Monmouth jóval komolyabb államcsínyt kísérelt meg az új király, II. Jakab ellen. Sereget toborzott, de hatalmi törekvése az 1685-ös sedgemoori csatában a lázadók katasztrofális vereségéhez vezetett. Monmouth elmenekült a csatamezőről, sorsukra hagyva híveit. Ám hamarosan elfogták és Londonba szállították, ahol könnyek között és szánalmas rémületben könyörgött az életéért nagybátyja előtt. Jakab azonban nem kegyelmezett: Monmouth-t mint árulót a Tower-dombon nyilvánosan lefejezték.

A vasálarc a zsarnokság tökéletes metaforája.

De vajon csakugyan így történt? Egyes kortársak felfigyeltek rá, hogy Monmouth nyugodtabban és bátrabban viselkedett a kivégzés előtt, mint az azt megelőző napokban. Vajon tényleg ő állt a vérpadon? A spekulációk szerint Jakab megígérte haldokló fivérének, hogy ha trónra kerül, nem fogja bántani Monmouth-t. A lázadás azonban nem maradhatott büntetlenül. Monmouth elfogása után egy közeli barátja nemes gesztussal felajánlotta, hogy ő áll helyette a vérpadra.

A valódi Monmouth-t eközben kiszöktették Angliából, és Franciaországba vitték. Itt biztonságos helyre – a Pignerol börtönbe – szállították, ahol többé nem jelenthetett fenyegetést. Az álarcot pedig – természetesen – azért viselte, nehogy a csel valaha is kitudódjék. Kétségkívül fantáziadús mese ez is, de sajnos egy szó sem igaz belőle. Monmouth-t kétségkívül lefejezték, s ha képes volt összeszedni annyi bátorságot, hogy szembenézzen a büntetéssel, az csak a becsületére szolgál.

AZ IGAZSÁG ARCA

A valóság az, hogy talán egyetlen személy akadt a számtalan „jelölt" között, aki alkalmasint tényleg a Vasálarcos lehetett, az pedig nem volt sem király, sem királyi sarj. A neve: Eustache Danger (vagy D'Angers, illetve Dauger), és inasként szolgált. 1669-ben tartóztatták le (nem 1661-ben, ahogy Voltaire állította) valószínűleg azokkal az Anglia és Franciaország közötti titkos tárgyalásokkal kapcsolatban, amelyeknek egy Hollandia elleni szövetség összekovácsolása lett volna a céljuk. Egy elmélet szerint ő volt a futár, aki az üzeneteket szállította a La Manche csatornán keresztül. Véletlenül vagy szándékosan megismerte néhány titkos levél tartalmát, ezért annak érdekében, hogy megakadályozzák az információ kiszivárgását, és elejét vegyék az ezzel járó botránynak, letartóztatták és a Pignerol börtönbe zárták.

Itt különleges intézkedésekkel igyekeztek megakadályozni a titok kiszivárgását. Csak a börtönparancsnok, egy Saint-Mars nevű egykori muskétás kapott engedélyt arra, hogy belépjen a cellájába. Amikor Saint-Mars-t 1687-ben áthelyezték egy másik fegyintézet élére, azt az utasítást kapta, hogy vigye magával a rejtélyes elítéltet is.

Saint-Mars ekkor már tudta, hogy foglyának kiléte érdekes lehet egyesek számára. Rájött, hogy neki magának mint a titok őrének felértékelődik a helyzete, ha még jobban felpiszkálja az emberek kíváncsiságát, ezért egy kimustrált páncélról levett rostélyos sisakkal a fején szállíttatta át a foglyot. Ez volt az egyetlen alkalom, amikor Danger bármilyen, vasálarcra emlékeztető tárgyat viselt, és ezt is csak a becsvágyó Saint-Mars parancsára, aki a maga számára remélt ettől presztízsemelkedést.

Amikor évekkel később, 1689-ben Saint-Mars-t kinevezték a párizsi Bastille parancsnokává, ismét magával vitte foglyát, akiről a hatóságok ekkorra már megfeledkeztek. Saint-Mars mégis újra megparancsolta, hogy rejtsék el a fogoly kilétét, akinek ezúttal a szemet takaró, úgynevezett dominó álarcot, vagy fekete bársonykámzsát kellett viselnie. Danger-t elnyelte a Bastille; ott is halt meg 1703-ban, miután 34 esztendeig volt az állam foglya.

Való igaz, hogy Danger-nak szomorú és igazságtalan sors jutott osztályrészül, ám egy alkalmilag bársonykámzsába bujtatott, amúgy jelentéktelen rab története közel sem olyan izgalmas, mint egy fémsisak viselésére kényszerített, rejtélyes fogoly históriája. A legenda jelentősége azonban éppen a vasálarcban rejlik: maga a tárgy fontosabb, mint viselőjének kiléte, a maszk ugyanis a zsarnokság tökéletes metaforája. Voltaire, a XIV. Lajossal és korával szemben ellenséges érzületű, radikális író, ösztönösen megértette ezt, innen ered a történet iránti rendkívüli érdeklődése; ugyanerre vezethető vissza, hogy a párizsi forradalmárok felelevenítették a históriát.

Egy vasálarcot viselő embernek a szó szoros értelmében bebörtönözték a szellemét. Ez a fajta fizikai korlátozás, súlyosbítva a fenyegetéssel, hogy ha megszólal, azonnal megölik, erőteljes politikai metafora: a szólásszabadság elnyomásának jelképe – és természetesen kitűnő alapanyag egy kalandos históriához, melyet Voltaire történelmi igazságként tálalt. Egy évszázaddal később honfitársa, Alexandre Dumas, már írói fikcióként osztotta meg olvasóival. A mesét azóta többször is filmre vitték. De ne feledkezzünk meg arról, hogy bár a vasálarcos története nagyszerű sztori, nem elképzelhetetlen, hogy benne egy valóban létezett, szerencsétlen ember sorsát ismerhetjük meg.

Lehet, hogy Molière volt a Vasálarcos?

A Vasálarcos személyére az egyik legmeglepőbb jelölt Molière, a francia drámaíró volt. XIV. Lajos a kegyeibe fogadta, ám az ájtatos képmutatókat kifigurázó szatírájával, a *Tartuffe*-fel, a drámaíró magára vonta a klérus haragját. Amikor az egyház képviselőinek nem sikerült elérniük a darab betiltását, azzal igyekeztek befeketíteni Molière nevét, hogy pedzegetni kezdték: felesége, Armande, a tulajdon lánya. Ez hihetőnek is tűnt, mivel az asszony Molière egykori szeretője, Madelaine Béjart színésznő húgának mondta magát, pedig valójában a lánya volt. Egyes híresztelések szerint Molière 1673-ban bekövetkezett halála a király tudtával megrendezett színjáték volt, hogy az író elkerülje a vérfertőzésért járó halálbüntetést. A bebörtönzésre és a maszkra azért volt szükség, mert Molière arcát túl sokan ismerték ahhoz, hogy valódi sorsa titokban maradhasson.

A szénégetők

Több mint kétszáz évvel ezelőtt Európában elszaporodtak a titkos társaságok. Ezek némelyike alig volt több filantróp úri klubnál, de akadtak radikális politikai célokat megfogalmazó csoportosulások is. A karbonáriknak (szénégetőknek) nevezett itáliai társaság bizarr szertartásai folytán egyike volt a legkülönösebb és leghírhedtebb titkos körnek.

1821-ben VII. Pius pápa szokatlan lépésre szánta el magát, amikor kiátkozott egy egész szervezetet. Haragjának célpontja „olyan megátalkodott férfiak sokasága" volt, „akik Isten és Krisztus ellen egyesültek azzal a szándékkal, hogy támadják és leromboljak az egyházat, megtévesszék a híveket, és hívságos, gonosz filozófiájukkal eltérítsék őket az egyház doktrínájától". Ezeknek az embereknek a célja – folytatódott a pápai levél –, „hogy kinek-kinek engedélyt adjon a kedve és meggyőződése szerinti saját egyház létrehozására, aminél ártalmasabb dolgot el sem lehet képzelni. Összeesküdtek, hogy romba döntik a Szentszéket, amely ellen különös gyűlöletet táplálnak."

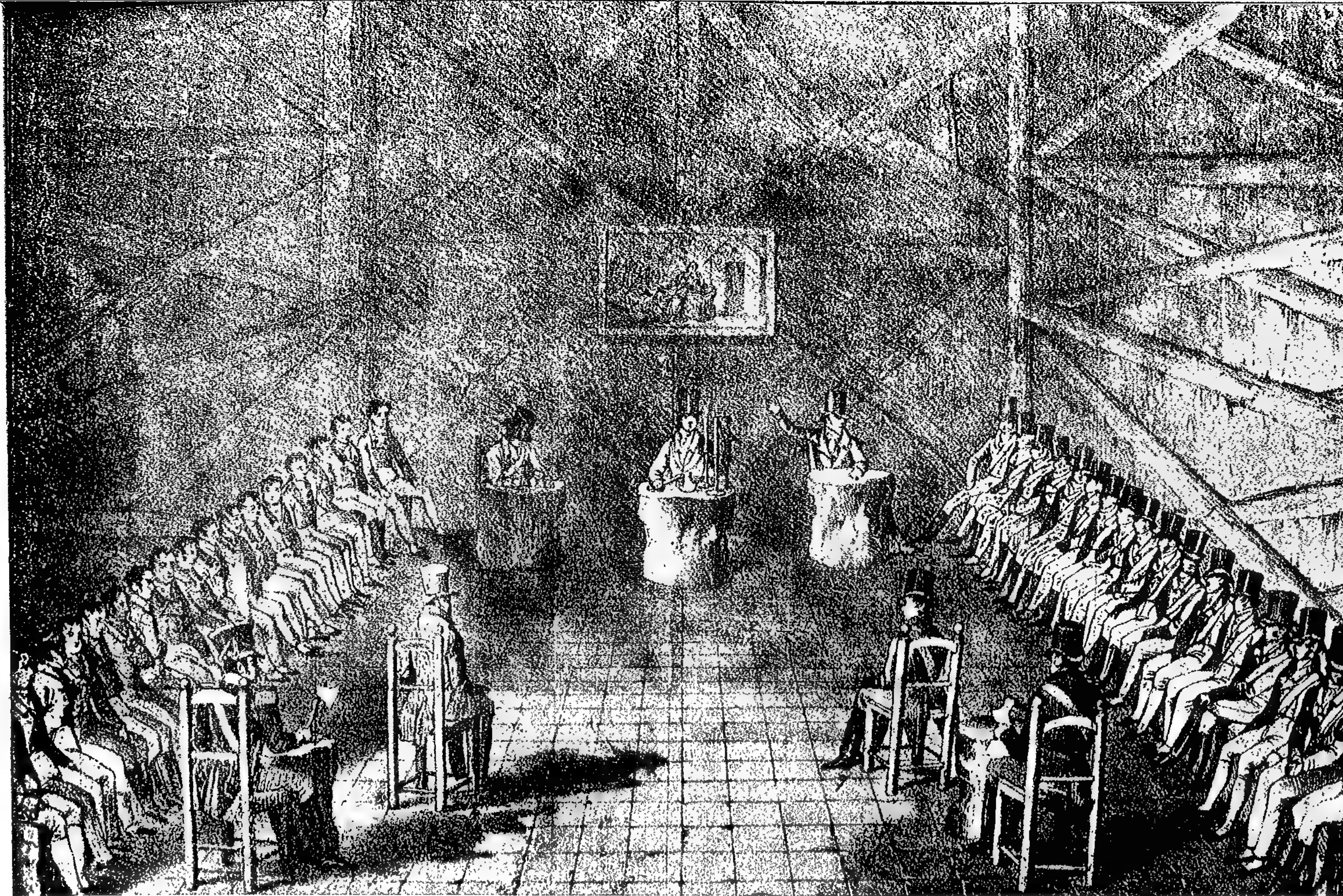
Ez a megbélyegzés nem egy új eretnekség vagy sátáni összeesküvés ellen irányult, hanem egy politikai csoportosulás ellen, amelynek több ezer köztiszteletben álló tagja volt. A karbonárik, azaz a szénégetők társasága Itália déli vidékein jött létre és virágzott. A testvéri szövetséget – tagjai saját mítosza szerint – olyan emberek alapították, akik a középkorban Skócia erdeibe menekültek a zsarnokság elől, hogy ott oly szabadon éljenek, mint Robin Hood és társai; nevüket onnan kapták, hogy szénégetéssel keresték kenyerüket. Egy ilyen karbonári közösség egyszer vendégül látta Franciaországi I. Ferencet, aki vadászat közben eltévedt a skóciai erdőkben. A királyra mély benyomást tett a szénégetők udvariassága és bajtársiassága, szabadságszeretete és egymás iránti hűsége – olyannyira, hogy a társaság tiszteletbeli tagja lett. Pártfogása lehetővé tette, hogy a közösség elhagyhassa az erdőt, és virágzó testvériséggé fejlődjön.

Mások szerint a rend igazi alapítója Fülöp makedón uralkodó, Nagy Sándor apja volt, de akadtak, akik azt állították, hogy a rend német földön, kereskedelmi céhként alakult. Végül egyesek úgy tudták, a közösség a franciaországi Jura-hegységben jött létre a százéves háború alatt.

VIDÉKI SZABADKŐMŰVESEK

Ha csak a szigorú tényeket nézzük, megállapíthatjuk, hogy a társaság valószínűleg a francia forradalom után alakult, méghozzá a városi jellegű szabadkőművesség falusi változataként. A mozgalom egyre növekedett, és a napóleoni háborúk végére a karbonáriknak már számos helyi közössége működött a Nápolyi Királyság városaiban és falvaiban. A mozgalom tagjai a legkülönbözőbb társadalmi rétegekből kerültek ki: akadtak köztük katonatisztek és földbirtokosok éppúgy, mint papok és értelmiségiek, nemesek és parasztok. Nagy, de laza szervezetről van szó, csekély hierarchikus tagolással, nem jelentős központi irányító testülettel. A tág társadalmi bázis következtében a karbonári mozgalom politikai célkitűzései igen sokfélék és nehezen definiálhatók voltak, általánosságban mégis elmondható, hogy alapeszméje a patriotizmus és a liberalizmus volt; tagjai alkotmányt akartak Nápolyban, és – hosszú távon – egyetlen pánitáliai rendszer létrehozásáról álmodtak.

Ha azonban a társaság céljai tisztán politikai természetűek voltak, miért átkozta ki a pápa valamennyi tagját, mintha veszélyes eretnekek volnának? A válasz – részben legalábbis – abban a kusza, következetlen politikában keresendő, amelyet Nápoly a 19. század fordulóján követett. III. Bourbon Károly spanyol király 1759-ben kisebbik fiát, Ferdinándot nevezte ki a királyság élére. Ferdinánd 1768-ban feleségül vette Mária Karolina Lujza osztrák főhercegnőt, Lotaringiai Ferenc és Mária Terézia főhercegnő lányát.

ERDEI TESTVÉRISÉG *A karbonárik attól a szakmától vették át zsargonjukat és szimbólumaikat, amelyhez állításuk szerint történelmileg kapcsolódtak. Gyülekezőhelyüket baraccának, azaz erdei kunyhónak nevezték; az épület belseje a vendita, ami olaszul (szén)kereskedést jelent. A nagymester trónja durván faragott tuskó volt, jelvénye pedig egy balta.*

1799-ben a francia forradalmi hadsereg elfoglalta Nápolyt, és rövid életű köztársaságot hozott létre. (Nápolyi királyként IV.) Ferdinándot elmozdították, ő külföldre menekült, de egy év múltán egy Bourbon hadsereg élén visszatért, és visszahódította királyságát. 1806-ban Napóleon vezetésével a francia hadsereg ismét megszállta Nápolyt, Ferdinánd pedig újra megfutamodni kényszerült. Napóleon saját fivérét, Józsefet nevezte ki Nápoly királyává, akit 1808-ban sógora, Joachim Murat (I. Joachim) követett. Ő 1815-ig, Napóleon bukásáig maradt a trónon, majd a városba visszatérő Ferdinánd kivégeztette. Ezzel megnyílt az út Ferdinánd előtt, aki az osztrák külügyminiszter, Metternich herceg támogatásával visszatért Nápoly trónjára.

A KARBONÁRI-FELKELÉS

A karbonárik ezekben a vészes és zavaros években rejtve maradtak, ma úgy mondanánk, földalatti mozgalommá váltak. Számuk óriásira nőtt, miközben a meglehetősen nagy politikai bizonytalanság, a megtorlások egyre újabb hullámai és a külföldi behatás egymást váltó áramlatai csak táplálták a szabad, önálló Itália iránti halvány reménységüket. 1815 után Ferdinánd uralma durva és mélyen konzervatív volt; osztrák szövetségesei ragaszkodtak is ehhez, mert mindenekelőtt meg akarták óvni Európát egy újabb háború zűrzavarától.

Az 1820-as spanyol forradalom nagyon hasonló alkotmány elfogadásához vezetett, mint amilyenről az itáliai karbonárik régóta álmodoztak. A spanyol példa nyomán harci – vagy legalábbis menetelő – erővé alakultak át. Júliusban nagyszámú karbonári – köztük sok katonatiszt – gyűlt össze Nolánál, és indult Nápoly felé azzal a szándékkal, hogy alkotmányt követeljen. Hasonló felkelés vette kezdetét az észak-itáliai Piemonti Királyságban, és a helyzet mindinkább polgárháborúval fenyegetett. Nápolyban Ferdinánd király hamarjában alkotmányt ígért, de esze ágában sem volt, hogy tartsa a szavát; ehelyett ismét elhagyta a várost, és az osztrákokhoz fordult segítségért. Metternich herceg erre sereget küldött, mely 1821 márciusában Rietinél legyőzte a nápolyi felkelők jóval gyengébb haderejét. Az osztrák külügyminiszter azonban nem elégedett meg a karbonárik katonai szétzúzásával; úgy vélte, a szervezet veszélyezteti a napóleoni háborúk után kialakult európai egyensúlyt. A társaság, mondta, „továbbra is lázadásra buzdítja az embereket Itália egyik felétől a másikig, és konspirációs kapcsolatban áll Európa összes forradalmárával. Nem mondott le a céljairól, és soha nem is fog, amíg csak szét nem verjük."

A könyv tartalma annyira megdöbbentő volt, hogy a pápa nem halogathatta tovább a cselekvést.

Metternich még az osztrák betörés előtt levelet írt VII. Pius pápának azzal a kéréssel, hogy sújtsa egyházi átokkal azokat a karbonárikat, akik nem hajlandók elhagyni a szervezetet. A pápa egyetértett azzal, hogy a testvériség tagjai veszélyt jelentenek, de nem volt hajlandó kiközösíteni őket, mondván: ez a lépés vallási szempontból nem indokolható. Metternich ekkor eltökélte, hogy bebizonyítja az egyházfőnek, a szervezet tevékenysége az egyház számára is jelent kockázatot. Utasította a párizsi osztrák követet, Apponyi Antal grófot, hogy kutasson fel a katolikusok szemében is kompromittáló bizonyítékokat a karbonárik ellen. A követ hosszú és alapos keresés után rá is talált valamire, ami több mint elégséges indokkal szolgált az átokhoz. Egy könyvről volt szó, Saint Edme *Constitution et organisation des carbonari* (A karbonárik alkotmánya és szervezete) című, 1821-ben Párizsban készült munkájára, mely a társaság beavatási ceremóniájának részletes leírását tartalmazta. A szervezet tagjain kívül senki nem tudott a szertartásról, mert akik részt vettek benne, szigorú titoktartási fogadalmat tettek. Mivel a dokumentum a hagyományos vallási érzékenységet mélyen sértő mozzanatokat tartalmazott, a pápa nem halogathatta tovább a testvériséggel szembeni fellépést.

LELEPLEZETT RÍTUSOK

Mint kiderült, a karbonári szertartás Krisztus szenvedéseinek szentséggyalázó utánzata volt. A jelöltet titkos helyen, az éjszaka közepén, bekötött szemmel és kézzel őrök kísérték egy bírónak öltözött tekintélyes személy elé. A ceremónián jelen volt a beavatottak gyülekezete, melynek tagjai némán ültek, mint valami bíróság. A vörös ruhás elöljáró egy istenséghez fohászkodott, akit „a mindenség nagymesterének" nevezett, aztán odafordult a megrémült, bekötött szemű jelölthöz. „Pilátus vagyok" – jelentette ki. A megkötözöttel megitattak egy „keserű poharat", majd egy őr felolvasta az ellene felhozott vádat: „az emberek megrontója, aki zsarnok akar lenni, meg akarja dönteni a vallásunkat, az élő Isten fiának kiáltva ki magát".

„Pilátus" ekkor kijelentette: a bűn oly égbekiáltó, hogy nem is képes felmérni a súlyát, ezért egy másik bíróhoz, Kajafáshoz küldte a vádlottat. Az szintén nem tudott dönteni, ezért „Heródest" hívta segítségül, aki újra „Pilátushoz" irányította a bűnöst. A gyűlés ekkor a vádlott megfeszítését követelte, „Pilátus" pedig beleegyezett, mondván: „Megtettem kötelességemet. Ti a halálát követelitek, én átadom őt nektek. És mosom kezeimet." A még mindig bekötött szemű szerencsétlent ezután átadta a tömegnek, amely levetkőztette, és arra kényszerítette, hogy cipelje a keresztjét a kivégzés helyszínére. Az utolsó pillanatban azonban engedélyt adtak neki, hogy kegyelemért könyörögjön. „Pilátus" levetette vörös köntösét, majd magát „elnöknek" nevezve felszólította a kegyelmet nyert személyt, hogy esküdjön hűséget egy ceremoniális baltára. A beavatási szertartás utolsó aktusaként a jelölt megfogadta, hogy soha senkinek nem beszél a történtekről.

Kiderült továbbá, hogy a szervezet vezető tisztségviselői magára Jézus Krisztusra vezették vissza a rend eredetét, és a szénégető testvériség első beavatottjai Krisztus tanítványai voltak. Ez az alapítási mítosz épp olyan szentségtörő volt, mint az egész teátrális ceremónia. Ráadásul a titkos eljárások némelyikébe némi okkultizmus is vegyült: az árulóvá lett karbonárit például úgy büntették, hogy elégették a nevét tartalmazó papírost, de az is előfordult, hogy magát a hitszegőt vetették máglyára. A súlyos erkölcsi vétséget – például házasságtörést – elkövetett tagot kizárták soraikból, nevét pedig szénnel beírták egy „fekete könyvbe".

Mindez bőségesen elegendő bizonyíték volt a pápa számára, és 1821 szeptemberében pápai bullában kiközösítette a szervezetet. A karbonári mozgalom végzetesen meggyengült, a szervezet Dél-Itáliában fokozatosan elveszítette befolyását. Az aktívabb vezetők külföldre menekültek, másokat bebörtönöztek. A furcsa, idealista, vallási színezetű rend elsorvadt ugyan, de egykori tagjai közül sokan tanúi lehettek az olasz egység létrejöttének (1861).

A kereszt és a horogkereszt

A történelem folyamán kifejezetten kegyetlen célok érdekében is alakultak titkos társaságok. A szélsőséges szervezetek előszeretettel tartottak olyan összejöveteleket, amelyeken az elitista világlátást titkos rítusokkal jelenítették meg.

Nem a karbonári volt az egyetlen titkos társaság, amely megkísérelte megváltoztatni egy ország politikai rendjét. Ismertebb és jóval nyugtalanítóbb a szénégetőkhöz hasonlóan politikai kiábrándultságból született Ku-Klux-Klan nevű szervezet. A KKK létrejöttéhez a déli államok szövetségének az amerikai polgárháborúban elszenvedett veresége adott alapot. A klán, akárcsak a karbonárik rendje, a szabadkőművesek rítusait és hierarchiáját utánozta.

A szénégetőkhöz hasonlóan a KKK is politikai kiábrándultságból született.

Befolyása zenitjén, az 1860-as években, a klán „láthatatlan birodalomnak" tartotta magát, amelyet egy „nagy varázsló" kormányoz. Az egyes államokban toborzott tagok állományát „birodalomnak" nevezték, amelyet egy „nagy sárkány" irányít. A megyéken vagy megyecsoportokon alapuló, kisebb területi egységek élén a „nagy titán" vagy „nagy óriás" állt. Az egyes tagokat *ghoul*-nak (szó szerint: hullarabló) nevezték, a tisztségviselők – például a kincstárnokok – az „éjszakai sólyom", „kobold" stb. elnevezést kapták.

A KKK-t a déliek hadseregének egyik szabadkőműves tábornoka, Nathan Bedford Forrest alapította. A szervezet elnevezése a *kör* jelentésű görög *kyklos* (ejtsd: küklosz) szó eltorzításából és a *clan* (klán) szóból származik, amelyet az alliteráció érdekében szándékosan hibásan írtak. Kezdetben leszerelt déli tisztek közül került ki a tagság, akiket megalázott és bőszített a győztes északi államok által rájuk kényszerített béke. Ezek a katonák dühükben és csalódottságukban a leggyengébb ellenségen, a feketéken álltak bosszút, akik nem sokkal korábban még az ő és szomszédjaik tulajdonai voltak.

A KKK működésének első fázisában nem tett mást, mint gyilkos pogromokkal terrorizálta a felszabadított rabszolgákat. A klánt az 1870-es években gyakorlatilag felszámolták, de az első világháború után, illetve az 1950-60-as évek polgárjogi mozgalmainak időszakában újraéledt. Azok az amerikaiak, akik továbbra is osztották a KKK erőszakos, rasszista nézeteit, de akiket taszított a régi klán nevetséges terminológiája, az amerikai neonáci pártokhoz csatlakoztak.

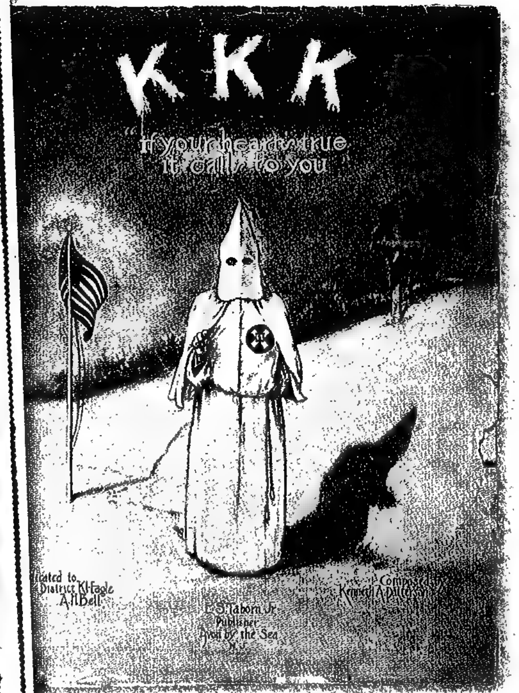
NÁCI ÁBRÁNDOZÓK

A nácik – vagy legalábbis a náci mozgalmon belül bizonyos elemek – felettébb kedvelték az ezoterikus mítoszteremtést, mely a jelek szerint növelni szokta a titkos társaságok vonzerejét. A későbbi náci párt vezető személyiségei közül nem egy az első világháborút követő években tagja volt egy Thule Társaság (*die Thule-Gesellshaft*) elnevezésű, müncheni székhelyű szervezetnek. Látszólag leszármazástannal foglalkoztak egyfajta klub vagy olvasókör formájában, ám a titkos társaságot valójában szélsőségesen nacionalista és antiszemita tagság alkotta, amely különös érdeklődést mutatott a protogermán árja faj merőben történelmietlen eszméje iránt. A „törzsasztal", melynek rajongó híve volt Rudolf Hess, Hitler helyettese, és Alfred Rosenberg, a nácizmus zavaros fejű filozófusa is, olyan ősi szimbólumokkal operált, mint például a horogkereszt (szvasztika); mottójuk így hangzott: „Ne felejtsd el, hogy germán vagy, őrizd meg tisztán a véred!"

Az első világháborút követő bajorországi kaotikus politikai helyzetben a Thule Társaság érintkezésbe lépett a Német Munkáspárttal, a Német Nemzetiszocialista Munkás Párt – azaz a náci párt – elődjével. A két szervezet közötti tagadhatatlan kapcsolat táplálta azt a későbbi hamis nézetet, hogy a nácizmus csírája a Thule Társaság működésében gyökerezett. Valójában nem volt szó többről, mint egyes szélsőséges nézetek közötti átfedésről, illetve arról a nem meglepő tényről, hogy bizonyos személyek mindkét szervezethez lelkesen csatlakoztak.

Adolf Hitler sohasem volt tagja a mozgalomnak, sőt egyenesen elítélte zavaros, okkult eszméiket. Mindvégig cáfolta azt az állítást, hogy a Thule Társaság követte volna ki a nácizmushoz vezető utat: a fajokról és a történelemről alkotott nézeteit eredeti alkotásnak és teljes egészében a magáénak tulajdonította. Hatalomra jutásakor Németország-szerte betiltotta az ezoterikus szervezeteket, köztük a szabadkőműves-páholyokat.

HATALMI JELKÉPEK *A németországi Thule Társaság már jóval a nácik előtt használta a horogkereszt egy formáját mint szimbólumot (balra). A KKK egyenruhája a fehér csuklya volt (lent), a lángoló kereszt pedig a megfélemlítést szolgálta.*

VÉRES VÁD *A* Jegyzőkönyvek *egyik francia kiadása az 1940-es évekből, címe:* A zsidó veszedelem. *A névtelen szerző egyik központi motívuma a zsidók vérszomjas zsarnokként való ábrázolása.*

Az örök hazugság

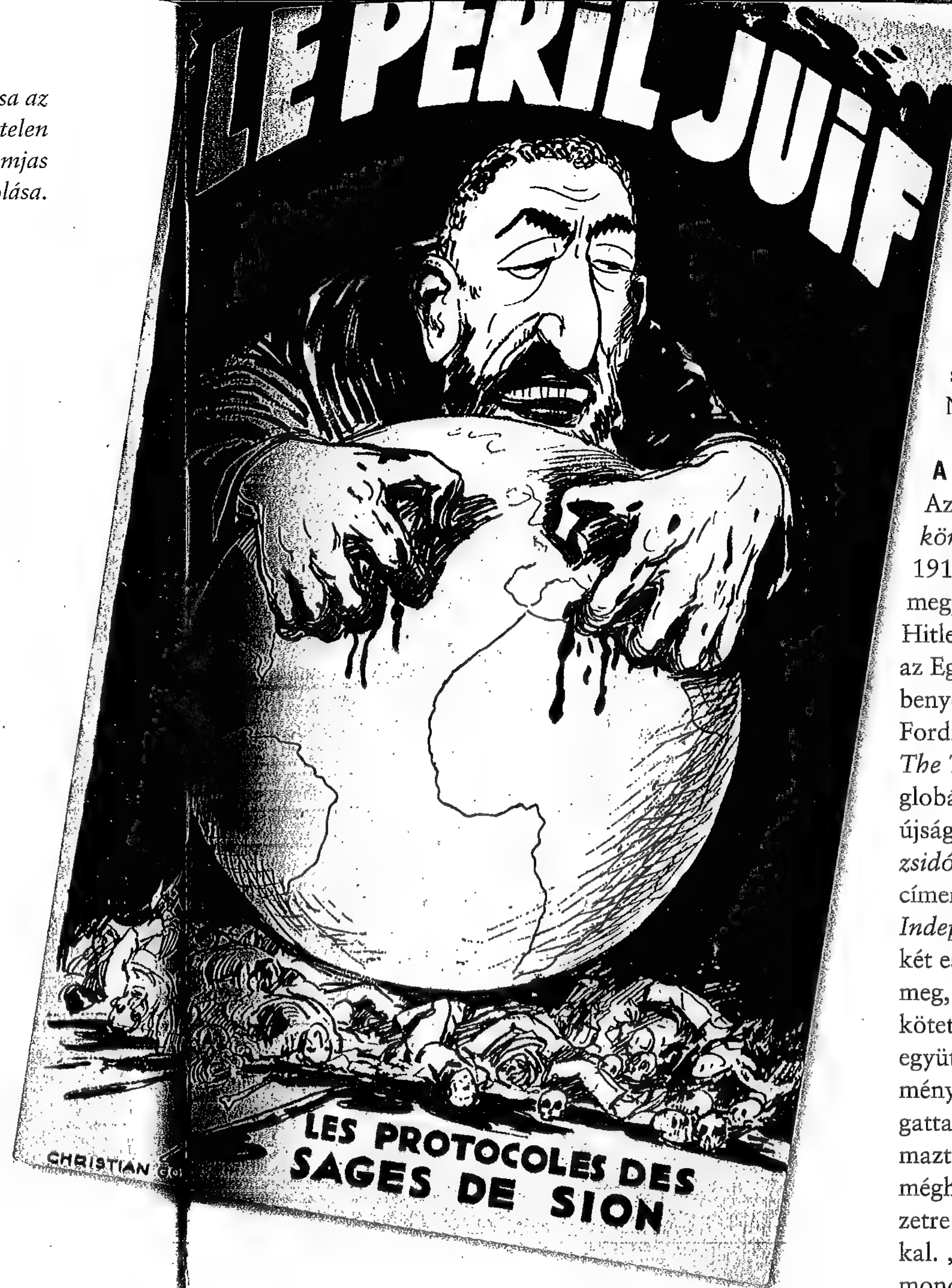
A Cion Bölcseinek jegyzőkönyvei *alighanem a modern kor legártalmasabb hamisítványa, egyben a csalások történetének egyik legsiralmasabb példája. Ennek ellenére több mint egy évszázadon keresztül komolyan vették ezt az antiszemita fércművet, ami felmérhetetlen károkat okozott.*

1920 májusában a londoni *The Times* cikket közölt egy könyvről, mely angol nyelven először akkoriban jelent meg *A zsidó veszély* címmel. A kiadó azt állította, hogy a kötet egy Cion Bölcsei nevű, titkos zsidó csoport politikai programja, amely huszonnégy, két-három évtizeddel korábbi gyűlés állítólagos „jegyzőkönyvét" tartalmazza. Az nem derült ki, hogy kik ezek a bölcsek, mikor és hol került sor titkos kongresszusukra, célkitűzéseik azonban, úgy, ahogy a szövegben állt, hátborzongatóan hatottak.

A könyv tanúsága szerint Cion Bölcseinek a célja nem kevesebb volt, mint a világuralom megszerzése, egy olyan, országokon átívelő állam megteremtése, amelyet ők maguk és az általuk kinevezett személyek irányítanak. Ezt a célt pedig a globális pénzügyi rendszer manipulálásával, a keresztény civilizáció aláaknázásával, az egyes kormányok fölötti, titkos uralom megkaparintásával kívánták elérni. Eszközeik közé tartozott a sajtóba való beszivárgás, a pornográfia és a perverzió elhintése az oktatási rendszerben. A *The Times* úgy vélte, hogy a program egyes elemei az első világháború okozta világégéssel és az oroszországi militáns kommunista rezsim létrejöttével már meg is valósultak.

Ez már önmagában elegendő oknak tűnt ahhoz, hogy komolyan vegyék a dokumentumot. Az egyik jegyzőkönyv egy mondata – „Meg kell tanulnunk habozás nélkül kisajátítani a tulajdont, ha ezzel fölényre és hatalomra tehetünk szert" – mintha az oroszországi bolsevik győzelmet jövendölte volna meg. A bolsevik vezetésben – mutatott rá a *The Times* – „nagy százalékban vannak zsidók". Egy másik szövegrészlet pedig – „A kezünkben lévő arany segítségével világméretű gazdasági válságot fogunk előidézni" – úgy hangzott, mintha elismerné a zsidó bankárok és a Rotschildokhoz hasonló vagyonos családok túlzott hatalmát. Vagyis a szöveg azt a zavarba ejtő paradoxont taglalta, hogy a zsidók egyaránt ott vannak a kapitalista vállalkozások legfelső világában és a forradalmi mozgalmak mélyeiben. Mindez egy olyan ősi zsidó összeesküvés része, szólt a magyarázat, amelyről mindeddig senki még csak nem is álmodott.

A *Jegyzőkönyvek* Szergej Nilusz orosz misztikus *A Nagy a Kicsiben, avagy az Antikrisztus és az ördög közeledő uralma a Földön* című vallásos elmélkedései meglehetősen képtelen függelékeként jelent meg 1905-ben. Hamarosan azonban önálló

könyv formájában is napvilágot látott, majd nem sokkal később több idegen nyelvre is lefordították. Az újabb kiadások elé Nilusz előszót írt, felfedve ennek a figyelemre méltó dokumentumnak az eredetét, magyarázatai azonban kiadványról kiadványra változtak. Hol azt állította, hogy a *Jegyzőkönyvek* a Cion Szövetsége nevű, „Franciaországban székelő" szervezet páncélszekrényéből került elő, hol azt, hogy az 1897-es bázeli cionista kongresszus egy delegátusa szivárogtatta ki a forrása számára. Egy pikáns változat szerint egy hölgy lopta el egy magas rangú francia szabadkőművestől, miután, legalábbis Nilusz szerint, vele töltötte az éjszakát.

A NEMZETKÖZI ZSIDÓSÁG

Az első világháború után a *Jegyzőkönyvek* utat talált Kelet-Európába. 1919-ben jegyzetekkel bőségesen ellátva megjelent Németországban, ahol Adolf Hitler is buzgón olvasta. A szöveg eljutott az Egyesült Államokba is, ahol mély benyomást gyakorolt a nagyiparos Henry Fordra. Két héttel azt követően, hogy a *The Times* aggodalmát fejezte ki a zsidók globális hatalomátvételi tervei miatt, Ford újságcikksorozatot rendelt *A nemzetközi zsidóság a világ legsúlyosabb problémája* címen, amelyet saját lapjában, a *Dearborn Independent*ben publikált. A cikkek közel két esztendőn keresztül hetenként jelentek meg, majd amikor a sorozat véget ért, négy kötetben újra kiadták őket, melyeket együtt egy dollárért árusítottak. (A gyűjteményt maga Ford nagy összegekkel támogatta.) A cikksorozat és a négy kötet tartalmazta a *Jegyzőkönyvek* teljes szövegét, méghozzá az akkori amerikai és világhelyzetre vonatkozó, részletes kommentárokkal. „Pontosan azt írják le, ami folyik" – mondta Ford.

Ekkorra azonban már akadtak kétkedők. Napra pontosan egy évvel a *The Times* fent idézett cikkének megjelenése után a lap közölte külföldi tudósítója, Philip Graves írását, mely bebizonyította, hogy a *Jegyzőkönyvek* hamisítvány. Graves Konstantinápolyban dolgozott, ahol számos antibolsevista orosz emigráns élt. 1921-ben egy nap egyik orosz ismerőse szenzációs lelettel, egy viharvert, címlapja

vesztett, francia nyelvű könyvvel állított be hozzá. Elmondta, hogy más kiadványokkal együtt vette egy orosztól, aki annak idején a cári titkosrendőrség tagja volt. Graves a tipográfia alapján meg tudta állapítani, hogy a könyv az 1860-70-es években jelenhetett meg. Az előszóra kézzel ráírta valaki: „Genf".

A kiadvány döbbenetes hasonlóságot mutatott Nilusz *Jegyzőkönyvei*vel. Nyilvánvaló volt, hogy a *Jegyzőkönyvek* tekintélyes részét az azonosítatlan francia könyvből fordították vagy minimális változtatással adaptálták. Az eredetiben azonban nyoma sem volt zsidó összeesküvésnek, a zsidókat még csak nem is említette. A szerző képzeletbeli beszélgetést jegyzett le a középkori államférfi, Niccolò Machiavelli, és Montesquieu, a 18. századi francia gondolkodó között. A vita során Machiavelli részletesen bemutatta mindazokat a cinikus módszereket, amelyeket egy könyörtelen uralkodó vagy kormány felhasználhat hatalma fenntartása érdekében. Ironikus megjegyzéseiből III. Napóleon rendszerének félreismerhetetlen és (a maga korában) szellemes gúnyirata kerekedett ki. A *Jegyzőkönyvek* szerzője később úgy vette el az irónia élét, hogy a mondatokat az úgynevezett Bölcsek szájába adta, amitől a szöveg egy véresen komolyan veendő, világuralmi terv leírásának tűnhetett.

A British Libraryben végzett kisebb nyomozómunka eredményeként Graves kiderítette, hogy a mű, amelyet ideiglenesen „genfi dialógusnak" nevezett el, valójában nem más, mint egy Maurice Joly nevű szerző 1864-ben írott, *Dialogue aux enfers entre Macchiavelli et Montesquieu* (Alvilági párbeszédek Machiavelli és Montesquieu között) című munkája. Joly francia szatíraíró volt, nem zsidó, és nem is antiszemita. Valószínűleg megdöbbent volna, ha megtudja, mire használták fel politikai paródiáját.

Graves gondos elemzése kétségbevonhatatlanul megállapította, hogy a *Jegyzőkönyvek* durva hamisítvány. Azt is megkockáztatta – és mint kiderült, helyesen –, hogy az orosz titkosrendőrség húsz évvel korábbi fércműve volt. A szervezet azért adta át a szöveget a rászedhető és becstelen Nilusznak, hogy visszarettentse II. Miklós cárt azoktól a reformoktól, amelyekre az 1905-ös orosz forradalom nyomán rákényszerült volna. Úgy vélték, ha sikerül elhitetni a cárral, hogy az éppen folyamatban lévő zavargások mögött a megvetett zsidók állnak, hajlandó lesz megtagadni az alkotmányos változásokat.

A PRÁGAI TEMETŐBEN

A *Jegyzőkönyvek*nek azonban nem a teljes szövege származik Joly korábbi munkájának adaptálásából. Mivel a könyvben szó sincs zsidókról, a cionista összeesküvők titkos szövetségének ötlete máshonnan eredhetett. Amikor a *Jegyzőkönyvek* német nyelven hozzáférhetővé vált, szinte azonnal fény derült egy másik forrásra. 1868-ban egy Hermann Goedsche nevű német szerző, aki a kevéssé meggyőző angol Sir John Retcliffe írói álnéven publikált, megjelentetett egy *Biarritz* című regényt. Goedsche hamisító, politikai aktivista és hírhedt antiszemita volt. Regényének egyik szenzációhajhász fejezete, melynek címe *A prágai zsidó temetőben*, Izrael tizenkét törzse vezetőjének éjféli találkozóját írja le. A szerző szerint minden száz évben egyszer a zsidó vezetők beszámolnak egymásnak az előző évszázad folyamán elért eredményeikről: mit tettek a kereszténység aláaknázása érdekében, hogyan hajszolták forradalmakba a népeket, miként züllesztették le a keresztény nőket. A regényben a találkozó „hivatalos" része után a zsidó vezetők áldozatot mutatnak be az egyik rabbi sírjából kiemelkedő aranyborjú előtt, majd letérdelnek a Sátán színe előtt.

Goedsche lázas agyszüleményét, a temetői epizódot kiemelték a regényből, megfosztották a vadromantikus környezettől, és a tizenkét jelentést egyetlen monológgá olvasztották össze. Ebben a formában jutott el Oroszországba, ahol *A rabbi beszéde* című pamfletként széles körben terjesztették. Ebben a kiadványban semmiféle utalás nem jelezte, hogy a szöveg fikció; ellenkezőleg, úgy szerepelt, mint tényleges dokumentum. Így lett *A rabbi beszéde* a *Jegyzőkönyvek* prototípusa, egyszersmind egyik forrása. A pamfletet gyakran osztogatták az utcákon azok előtt a zsidó pogromok előtt, amelyek a 20. század eleji Orosz Birodalomban mindennaposnak számítottak.

BÍRÓSÁGI TÁRGYALÁS SVÁJCBAN

Az 1920-as évek közepére már közismert tény volt, hogy a *Jegyzőkönyvek* hamisítvány, a dokumentum ennek ellenére továbbra is közkézen forgott. 1934-ben egy zsidó ügyvéd perbe fogta a svájci kiadás gondozóját „obszcén irodalom" publikálásának vádjával. A bíró, Walter Meyer, aprólékosan megvizsgálta a könyv eredetére vonatkozó bizonyítékokat, és a tárgyalás végén kijelentette: „Remélem, eljön az idő, amikor senki nem fogja érteni, hogyan volt képes egy tucat ép elméjű, értelmes ember a fejét törni az úgynevezett *Jegyzőkönyvek* hitelességén, mely bár sok kárt okozott, és okozhat a későbbiekben is, nem egyéb nevetséges szamárságnál."

Ez lehetett volna a *Jegyzőkönyvek* történetének utolsó epizódja. De nem így történt: abban az időben, amikor Meyer bíró kimondta ítéletét, a szomszédos Németországban már két éve uralmon voltak a nácik, akik milliós példányszámban kezdték terjeszteni a szennyiratot az iskolások körében, mondván, hogy történelmi dokumentum, amelyből megtanulhatnak mindent, amit a zsidókról tudniuk kell. A *Jegyzőkönyvek* című koholmámy Németországban tömeggyilkosságok igazolásának eszközévé vált.

Az 1920-as évek közepére már közismert tény volt, hogy a Jegyzőkönyvek *hamisítvány.*

De még a nácizmus veresége sem volt képes elpusztítani a *Jegyzőkönyveket*. Izrael állam létrejötte után a hamisítvány arab nyelven elterjedt a Közel-Keleten; 1964-ben illusztrált kiadásban jelent meg Spanyolországban; 1974-ben kiadták Bombayben *Nemzetközi összeesküvés az indiaiak ellen* címen. Japánul először 1987-ben publikálták. Az orosz nacionalisták 1992-ben, nem sokkal a Szovjetunió szétesése után, újra megjelentették a Nilusz-féle eredetit. (Orosz tudósok körülbelül ugyanekkor végre kiderítették annak az embernek a nevét, aki a *Jegyzőkönyveket* összetákolta: Matvej Golovinszkij, egy alacsony beosztású titkosrendőrségi funkcionárius, de mellette felmerült Pjotr Ivanovics Racskovszkij, az *Ohranka* tisztjének neve is. A *Jegyzőkönyvek* és a cári titkosrendőrség között tehát egyértelműen volt kapcsolat.) 1994-ben keresztény fundamentalisták publikálták az új angol kiadást. Ma Cion Bölcseinek „tervei" a világ szinte valamennyi nyelvén hozzáférhetők az interneten.

A Lebensborn-örökség

Adolf Hitler egy olyan világról álmodott, amelyet az uralomra termett árja faj kormányoz. Heinrich Himmler, az SS vezetője szaván fogta a Führert, és egy sor „anyaotthont" hozott létre előbb Németországban, aztán a második világháború során elfoglalt országokban, ahol házasságon kívül született árja csecsemőket neveltek – a gyermekek számára tragikus következménnyel.

Hitler, attól fogva, hogy megírta a *Mein Kampf*ot, támogatta a fajilag tiszta, szőke, kék szemű árja németek eszméjét. Akadt azonban egy gyakorlati probléma: a legjobb erőben lévő német fiatalok közül sokan elestek az első világháborúban, a születési ráta pedig alacsony volt. Ráadásul – házasulandó férfiak híján – a német nők nagy számban léptek törvénytelen kapcsolatba nős férfiakkal, aminek következtében évente ezrével hajtottak végre terhességmegszakításokat. Ezek közül a magzatok közül sok „fajilag értékes" árja szülők sarja lett volna. 1933-ban a náci kormány első intézkedései között betiltotta az abortuszt azzal a jelszóval, hogy „egyetlen német gyermek megszületése sem akadályozható meg". A törvényszegő orvosokra akár halálbüntetést is kiszabhattak.

Heinrich Himmler aktívan támogatta a gyermeknemzést a faji szempontból gondosan megszűrt férfiállomány körében. Azt akarta, hogy a lehető legtöbb gyermeket nemzzék, mégpedig nemcsak a feleségükkel, hanem más árja nőkkel is. A nácik e politika kétes erkölcsiségét a fajelmélettel igazolták, amit legelvakultabb híveik el is fogadtak. Himmler e stratégia megvalósítása érdekében megalapította a *Lebensborn* (Életforrás) nevű szervezetet.

Az első, legjobban felszerelt Lebensborn anyasági egységet 1936-ban nyitották meg a München közelében lévő Steinhöring faluban. Itt szülhették meg gyermekeiket az SS-tagok feleségei, de a páciensek között „fajilag tiszta" hajadonok is akadtak szép számmal. Ezek csecsemőit többnyire SS-es szülők fogadták örökbe. Az 1930-as években további kilenc Lebensborn-klinika nyílt meg Németországban, amelyekben mintegy nyolcezer újszülött látta meg a napvilágot.

ÁRJÁK KÜLFÖLDÖN

1939 után a nácik megkezdték faji politikájuk kiterjesztését a megszállt területekre. A német katonáknak megtiltották, hogy kelet-európai nőkkel kezdjenek viszonyt, az a populáció ugyanis a náci felfogás szerint szláv vérrel volt szennyezett. Ott azonban, ahol a helyi lakosság árjának minősült, aktívan támogatták a szexuális kapcsolatokat, jelesül Norvégiában, ahol a nácik különösen nagyra tartották a népesség nordikus jellegzetességeit. 1941 és 1945 között Norvégiában a Lebensborn-otthonok száma kilenc és tizenöt között mozgott. A szervezet illetékesei mintegy nyolcezer olyan csecsemőt regisztráltak, akiknek anyja norvég, apja német volt. Az ott született, de nem regisztrált újszülöttek száma elérhette a négyezret.

Egyes feltételezésekkel ellentétben kevés bizonyíték mutat arra, hogy kényszerített tenyészprogramról lett volna szó. Közelebb áll az igazsághoz, hogy az idegen megszállás nehéz éveiben egyes fiatal nőket vonzott az a védelem és anyagi komfort, amelyet a német katonákkal való barátkozás nyújthatott számukra. Ha teherbe estek, egy Lebensborn-otthonban lebonyolított szülés vonzó lehetőségnek mutatkozott, mégpedig nemcsak a minőségi ápolás miatt, hanem azért is, mert az otthonok menedéket nyújtottak a norvég lakosság elítélő magatartásával szemben. A német apák jó része ugyanis nős volt; másokat pedig csak rövid szabadságuk idejére irányítottak Norvégiába a keleti frontról, így kicsi volt a valószínűsége, hogy egy norvég nő és egy német katona közötti kapcsolatot házassággal törvényesítettek volna.

A csecsemőket nagy számban vitték Németországba nevelőszülőkhöz, de az sem volt ritka, hogy a német nagyszülők nevelték fel a gyermeket. Sok közülük azonban ott maradt Norvégiában az anyjával. Amikor a háború végső szakaszában a németek kivonultak Norvégiából, megváltozott a helyzet: a megszállás alatt sokat nélkülöző norvégok az ellenséggel kollaboráló nők ellen fordultak. Fejüket leborotválták, az utcán leköpdösték és megverték, hónapokra internáló- vagy munkatáborokba zárták őket, szabadulásuk után pedig kiközösítették őket. Némelyeket elmegyógyintézetbe zártak azzal az orvosi indoklással, hogy aki összeszűrte a levet a megszállókkal, mentálisan sérült. Gyermekeiket sem kímélték: a tanárok és a társak egyaránt gúnyt űztek belőlük az iskolában.

HITLER-BÉBIK *Ropogósra keményített, fehér egyenruhát viselő ápolónő felügyelete alatt vadonatúj babakocsik sorakoznak a napfényben. A Lebensborn-klinikák példás körülményeket biztosítottak a kismamáknak. Csupán az SS-lobogó sejteti, hogy az egész korántsem olyan ártatlan, mint amilyennek látszik.*

CSALÁDI KÖTELÉKEK
Frida Lyngstad, a svéd ABBA együttes énekesnője, 1945-ben egy norvég anya és egy Alfred Haase nevű német őrmester gyermekeként látta meg a napvilágot. Fridát, a kirekesztett kislányt nagyanyja Svédországba vitte. 1977-ben, amikor Frida már híres énekesnő volt, Haase felvette a kapcsolatot lányával. Kibékülési kísérletük azonban zátonyra futott.

Előfordult, hogy az anyjuk meggyűlölte, a családjuk kivetette őket, sokaknak folyamatos fizikai bántalmazásban volt részük. Egyes Lebensborn-gyermekekről azt feltételezték, hogy megörökölték anyjuk értelmi fogyatékosságát, ezért egész gyermekkorukat zárt intézetekben töltötték. A Németországban nevelkedett gyerekek közül némelyeket visszatelepítettek Norvégiába, ahol jobbára nehéz sors várt rájuk – elég, ha arra gondolunk, hogy az amúgy is ellenséges közegben mennyire megnehezíthette beilleszkedésüket, hogy nem beszéltek norvégul.

A Lebensborn-gyermekek, akik a háború végén legfeljebb négyévesek lehettek, egy szeretet nélküli világban nőttek fel pusztán azért, mert a nemzetet ért gyalázat szimbólumaként tekintettek rájuk. Anyjuk sok esetben eltitkolta előttük származásuk körülményeit, apjuk kilétét; a megbélyegzettség legtöbbjüket nemcsak a múltjuktól, de a jövőjüktől is megfosztotta. Másodrendű állampolgárként és sérült lelkű emberként karrierlehetőségeik beszűkültek, magánéletük zátonyra futott.

A LEBENSBORN-FELNŐTTEK

Noha a háborús évekből fennmaradt a Lebensborn-gyermekek teljes dokumentációja, a norvég kormány csak az 1990-es években oldotta fel az anyag titkosságát. Így a lassan nyugdíjas korba lépő Lebensborn-túlélők számára csak a legutóbbi időkben nyílt lehetőség, hogy a nyilvánosságra hozott dokumentum alapján kiderítsék származásuk titkát. Ám a felkutatott és még életben lévő németországi apákkal való találkozás sok esetben terhesnek, kínosnak bizonyult, és egyik fél számára sem hozta meg a közeledés óhajtott érzését.

A Lebensborn-túlélők csak az 1990-es években léptek ki az elszigeteltségből és tárták a nyilvánosság elé fájó emlékeiket. Sokan közülük érdekeik érvényesítésére szervezeteket hoztak létre abban a reményben, hogy a közvéleménytől elégtételt kapnak szenvedéseikért; egyesek a norvég kormányt vádolták, amiért szemet hunyt helyzetük felett. 2000-ben elértek némi áttörést, amikor a miniszterelnök nyilvánosan bocsánatot kért tőlük megpróbáltatásaikért. Volt, aki kártérítésben is részesült, de a norvég közvélemény még ma is vitatja ezek létjogosultságát arra hivatkozva, hogy a német megszállókkal annak idején hősiesen szembeszállt családok esetében fel sem merül az anyagi kárpótlás.

A háború alatt Dániában, Hollandiában, Franciaországban és Belgiumban szintén működtek Lebensborn-otthonok, és a többi megszállt területen is ezrével születtek német apától származó utódok. Mivel azonban számuk jóval alacsonyabb volt, mint Németországban vagy Norvégiában, ezek a Lebensborn-leszármazottak mint csoport ott elkerülték a megbélyegzést. A norvég adatokhoz csak a németországiak mérhetők, ahol tíz otthon működött, az érintett gyermekek száma pedig elérte a négyezret. A háború utolsó szakaszában azonban az SS megsemmisített szinte minden rájuk vonatkozó dokumentumot, így a Lebensborn-túlélők valószínűleg soha nem fogják megismerni származásuk körülményeit. Vannak köztük olyanok, akiket mindmáig üldöz a félelem, hogy apjuk SS-keretlegény vagy háborús bűnös lehetett.

Az 1930-as években, amikor „Mutter-Kind-Heim" („anya–gyermek otthon") néven megalapították a Lebensborn-klinikákat, minden bizonnyal kevesen kifogásolták ezeket a pozitív, életigenlő, ártatlanul hangzó szavakkal jelzett intézményeket. És aligha akadtak, akik képesek lettek volna megjósolni azt az élethosszig tartó nyomorúságot, amely a hajdani SS-kórházakban született gyermekekre várt.

Aktion T4: a nácik eutanáziaprogramja

A Lebensborn-program a nácik fajtisztítási politikájának csak az egyik eleme volt. Miközben szülőotthonaik „fajilag értékes" párok szaporodását szolgálták, nagy erővel igyekeztek megszabadulni az értéktelennek minősített „egyedektől". A mentálisan sérültek vagy valamilyen örökletes betegségben szenvedők a nácik szemében a faji degeneráció veszélyét hordozták. A német vér tisztaságának megőrzése érdekében az SS létrehozta az ártatlan hangzású, *Gemeinnützige Stiftung für Heil- und Anstaltspflege* (Jótékonysági alapítvány az egészségügyi és intézményi ellátásért) elnevezésű intézményt. Az orvosok kötelesek voltak lajstromba venni minden olyan pácienst, aki a kritikus kategóriához tartozott. 1939 szeptemberétől kezdve – arra hivatkozva, hogy a kórházakat fel kell szabadítani a sebesült katonák számára – gyűjtőközpontokba szállították őket; családjukkal azt közölték, hogy kezelés céljából, valójában azonban megsemmisítésre.

Ez a program az Aktion T4 nevet kapta, mert központja a berlini Tiergartenstrasse 4. szám alatt működött. Elsőként a fogyatékos gyermekeket gyilkolták meg, később sorra kerültek a felnőttek is: két év alatt mintegy hatezer gyermeket és hatvanötezer felnőttet részesítettek „kegyes halálban". Hitler csak informálisan engedélyezte a műveletet, hivatalosan nem, és kikötötte, hogy személye nem lehet érintett az ügyben, félt ugyanis a közvélemény – különösen a tekintélyes számú német katolikusok – negatív reakciójától. Ám a programban oly sokan vettek részt, és annyi embert érintett, hogy kiszivárgott az információ. A heves tiltakozást látva – amely szinte egyedülálló volt a náci Németországban – a hatóságok 1941 augusztusában kénytelenek voltak felfüggeszteni az Aktion T4-et. A szervezet állományát áttelepítették Kelet-Európába, mely az ottani megsemmisítő táborokban lejátszotta – immáron ellenállás nélkül – ugyanazt a forgatókönyvet.

A VEZÉR HAZATÉRÉSE *Lenin kacskaringós hazaútja valamivel több mint egy hétig tartott. A vonat csak abban az értelemben volt „lepecsételve", hogy a németek útközben nem ellenőrizték sem a poggyászokat, sem az útleveleket.*

A szigorúan ellenőrzött vonat

1917 februárjában kitört az oroszországi forradalom. Vlagyimir Iljics Lenin egész életében erre a pillanatra várt. A bolsevikok vezetője azonban ekkor a semleges Svájcban, Zürichben tartózkodott, elszigetelve, miközben köröskörül tombolt a háború. Bármekkora politikai kockázatot vállalt is ezzel, vissza kellett jutnia Pétervárra.

Lenin a zürichi emigrációban nap mint nap felkereste a nyilvános könyvtárat, hogy a háború dúlta Pétervárról érkező hírmorzsák után kutatva végiglapozza az újságokat. 1917. március 15-én a szokott időben érkezett haza ebédre a Spielgassén, egy suszterműhely szomszédságában lévő apró szobájába. Egyszer csak egy lengyel elvtársa, Mieczyslaw Bronski dörömbölt izgatottan az ajtón. „Hallottad? – kiáltotta. – Oroszországban kitört a forradalom!" Alig telt el egy óra, és Lenin szobájában egy tucat lengyel és orosz emigráns vitatta lázasan, mit jelenthet a hír, hogyan illeszthető össze a marxista elmélettel, és mikor utazhatnak valamennyien haza.

A helyzet korántsem volt egyszerű. Lenin szomorúan állapította meg, hogy bár az európai háború megteremtette Oroszországban a feltételeket a forradalom számára, ironikus módon ugyanez a háború gördített akadályokat hazautazása elé. Németországon át Oroszországba jutni megoldhatatlan problémának tűnt; de még ha sikerülne is, a német–orosz frontvonalon átvergődni végképp lehetetlen. Lenin tudta, hogy nem kapna áthaladási engedélyt a németek nyugati ellenfeleitől, Nagy-Britanniától és Franciaországtól sem, mondván: mint forradalmár és így „felforgató elem" esetleg elvonná az orosz kormányban lévő szövetségeseiket a Németország elleni háború létfontosságú ügyétől.

SZÖKÉS SVÁJCBÓL

Az ezt követő feszült napokban egyre vakmerőbb változatok merültek fel. A mozgalom talán tudna repülőgépet szerezni, amelyen Lenin a háborúzó hadseregek feje fölött Oroszországba juthatna. De honnan kerítsenek a szocialistákkal szimpatizáló pilótát? Talán meg lehetne kísérelni, hogy Lenin álruhában besurran Angliába, és onnan Hollandián, majd Skandinávián keresztül jut el Oroszországba. De mi van, ha a britek elkapják? Internálják, és a háború egész idejére kivonják a forgalomból. Esetleg keresni kellene egy svéd siketnémát, aki nagyon hasonlít Leninre, és akit rá lehetne venni, hogy adja kölcsön a személyiségét. A bolsevik vezető így svéd útlevéllel léphetne át az orosz határon, anélkül hogy kiderülne,

SVÉD-FINN HATÁR *Amikor Lenin elért – az akkor Oroszországhoz tartozó – Finnország határára, az ideiglenes kormány úgy határozott, hogy engedélyezi beutazását. Arra számítottak – tévesen –, hogy a német hatalommal kötött alkujával végzetesen kompromittálta magát.*

STOCKHOLM *Amint Lenin Stockholmba ért, helyettesei megállapodtak a németekkel, hogy azok hatalmas összegekkel támogatják a bolsevikokat (remélve, hogy tevékenységük aláaknázza az orosz kormány hatalmát).*

PÉTERVÁR *Amint Lenin megérkezett Pétervárra, azon volt, hogy a bolsevikok ragadják meg a hatalmat. Hét hónappal később ő lett a világ első szocialista államának vezetője.*

BERLIN *Berlinben a „lepecsételt vagont" csaknem egy teljes napra feltartóztatták, és fegyveres őrökkel őriztették; hogy miért, az máig nem derült ki. Innen még négy napra volt szükség, hogy a vonat eljusson a Balti-partvidékre.*

ZÜRICH *Lenin huszonöt nappal azt követően hagyta el Zürichet, hogy hírét vette az oroszországi forradalomnak. Készülődés közben megjegyezte egyik elvtársának, hogy vagy hatalomra jut, vagy bitófán fog lógni.*

FINNORSZÁG
Tampere
Pétervár
SVÉDORSZÁG
Stockholm
DÁNIA
Berlin
NÉMETORSZÁG
OROSZORSZÁG
LENGYELORSZÁG
AUSZTRIA-MAGYARORSZÁG
Zürich
SVÁJC

egy kukkot sem beszél svédül. A gond csak az volt, hogy – mint azt a felesége elárulta – Lenin folyton beszélt álmában.

Julij Martov, a mensevikek vezetője ekkor azzal a merész ötlettel állt elő, hogy lépjenek kapcsolatba a német vezérkarral, és kérjenek szabad átvonulást Németország területén. Martov azzal érvelt, hogy a németek szívesen küldenék haza a forradalmárokat, mégpedig ugyanazért, amiért a britek távol tartanák őket. (Karl Radek, egy másik lengyel elvtárs később feljegyezte, hogy a németek politikai „bacilusnak" tekintették Lenint és követőit, amelyet ha befecskendeznének az orosz politika testébe, annyira meggyengítenék az új, ideiglenes kormányt, hogy az kész lenne kilépni a háborúból.)

A tömegben néhány hang azt kiáltozta: „Disznók!", „Német kémek!"

Hogy Lenin inkognitóját megőrizzék, több közvetítőn át jutottak el a német diplomatákhoz. A fő javaslattevő egy Alekszandr Parvusz nevű, bolsevik érzelmű fegyverkereskedő volt, aki biztosította a koppenhágai német nagykövetet, hogy mivel Lenin „sokkal őrültebb", mint Alekszandr Kerenszkij, az ideiglenes kormány feje, borítékolható, hogy néhány hónapon belül ő fogja irányítani az országot. A német hatóságok gyorsan reagáltak. Az oroszok kérésének megfelelően megígérték például, hogy az út folyamán nem ellenőrzik az útleveleket. A pétervári munkásküldöttek szovjetje (tanácsa) eközben azzal az ígérettel kecsegtette a németeket, hogy előmozdítják a német hadifoglyok hazatelepítését. A felek tehát megkapták, amit akartak.

Az orosz forradalmárok és családtagjaik – összesen harminckét fő, férfiak, nők és gyermekek – 1917. április 9-én indultak útnak a zürichi pályaudvarról. Sokan voltak, akik barátként jó utat kívántak, de akadtak a tömegben olyanok is, akik sértő szavakat kiáltoztak: „Disznók!", „Német kémek!" Az utazók nagy rémületére a svájci vámosok a német határon elvették gondosan összekészített kolbász- és csokoládékészleteiket. Német földön azután a forradalmárokat átültették egy másik szerelvényre; egyetlen vagonban, három másod- és öt harmadosztályú fülkében kaptak helyet. A németek ragaszkodtak ahhoz, hogy a vonaton két tiszt is utazzék. Ezeket az ellenséges katonákat a padlóra húzott krétavonal választotta el az utasoktól. A vonal egyik oldalát Németországnak, a másikat orosz enklávénak tekintették, amely feltartóztathatatlanul zakatolt Pétervár felé.

BOLSEVIKOK ÚTKÖZBEN

A közhiedelemmel ellentétben nem pecsételték le a szerelvény ajtaját, és nem sötétítették el az ablakokat. Lenin volt az, aki ragaszkodott ahhoz, hogy az utasokat szigeteljék el a külvilágtól, és hogy az állomásokon egyetlen német elvtárs, még a legmegbízhatóbb se szállhasson fel hozzájuk; ugyanakkor leszállni sem akart sehol. Így elmondhatta magáról, hogy útközben nem érintkezett az ellenséggel, nem tette lábát német földre. Ez azonban nem jelentette azt, hogy nem volt kapcsolatuk a külvilággal. Ahogy lassan áthaladtak a vasúti csomópontokon, néhányan kinyitották az ablakot, és forradalmi jelszavakat kiáltoztak a megrökönyödött német katonáknak. Fritz Plattent, a svéd kommunistát (aki az első világháború idején semleges ország állampolgára volt) pedig azzal bízták meg, hogy az állomásokon sört és újságot vásároljon az utasoknak. Ő egyébként már a biztonságos hazaút előkészítésében is fontos szerepet játszott.

E kényelmi szolgáltatások ellenére a vonaton spártai körülmények uralkodtak. Mindenki ragaszkodott ahhoz, hogy Lenin és felesége, Nagyezsda, külön fülkét kapjon, hogy a bolsevik vezető egész úton dolgozhasson. A csoport többi tagja hét fülkében zsúfolódott össze. A nőtlen férfiak éjjel-nappal a fapados harmadosztályú fülkékben utaztak.

A humoráról ismert Karl Radek viccek és tréfás történetek áradatával szórakoztatta a többieket. Az egyik elvtársnő, Olga Ravics minden poénon olyan visító nevetésben tört ki, hogy maga Lenin átjött a fülkébe, és dühösen a vagon távolabbi végébe, hallótávolságon kívülre zavarta. Az utasok között különböző csoportok alakultak ki, például dohányosok és nem dohányzók. Lenin, aki gyűlölte a dohányt, megtiltotta a pipázást és a cigarettázást: a dohányosok kizárólag a vécében füstölhettek. Jegyrendszert vezetett be: szigorúan kiadagolta a dohányzásra és a vécéhasználatra feljogosító jegyeket. Katonás megoldás volt ez a problémára, de az érdekes az, hogy a csoportviselkedésnek pontosan az a fentről lefelé történő szabályozása volt ez, amely utóbb a szovjet rendszert jellemezte.

A lassan haladó szerelvény négy nap után elérte a Balti-partvidéket. Az utasok itt gőzhajóra szálltak, amelyen áthajóztak Svédországba, majd egy másik vonaton – immár német tiszt és bármiféle korlátozás nélkül – megérkeztek Stockholmba.
A város polgármestere díszvendégként fogadta Lenint, aki végül hagyta magát rábeszélni, hogy az emigrációban viselt, kopott zakója és szöges bakancsa helyett új öltözéket vásároljon – ő úgy gondolta, hogy ez a párt pénzalapjának bűnös herdálása. „Nem azért utazom vissza Oroszországba, hogy úri divatkereskedést nyissak" – dohogta. Végül azért engedett. Radek még egy tekintélyes kalapra is rábeszélte (nem arról a proletár sildes sapkáról van szó, amelyet később hordott).

Az út utolsó szakasza Svédországon, majd – az akkor orosz tartomány – Finnországon keresztül Pétervárra vezetett. Ahogy a szerelvény begördült a Finn pályaudvarra, Lenin hívei, akiket táviratilag értesítettek vezetőjük érkezéséről, gondoskodtak arról, hogy zászlókat lengető tömeg és a Marseillaise-t játszó katonazenekar fogadja. A hazatérő forradalmároknak ez a fajta üdvözlése akkoriban kezdett szokássá válni, de a pétervári bolsevikok – hogy demonstrálják vezetőjük (jobbára képzelt) népszerűségét – olyan díszünnepséget kerekítettek tiszteletére, amely messze felülmúlta az addigiakat.

A FINN PÁLYAUDVAR UTÁN

Az emigrációból hazatérő bolsevik vezető zajos üdvözlése jól leplezte az akkori helyzet bizonytalanságát. Lenin, amint lélegzethez jutott, olyan vakmerő stratégiát hirdetett meg a hatalom megragadására, amelyet valamennyi elvtársa a politikai realitásoktól jócskán távol eső, rögeszmés tévedésnek tartott. Ám az teljességgel elképzelhetetlennek tűnt, hogy bajtársai ellentmondjanak neki. Az pedig végképp, hogy neki magának kételyei lettek volna. Utólag visszatekintve nehéz megérteni, de tény: Lenin azzal, hogy együttműködött a németekkel, könnyen elpuskázhatta volna az esélyt a hatalom megszerzésére, még mielőtt lábát Oroszország földjére tette volna. Ezt a módfelett kockázatos epizódot a történelem leginkább a „lepecsételt vagon" eseteként ismeri.

Holdrakéták és merényletek

Folyamatosan hazudnak nekünk – vagy legalábbis sokan így hiszik. Elterjedt vélekedés, hogy a kormányok és a különböző állami szervezetek eltitkolják az igazságot az igazán fajsúlyos ügyek esetében, amilyen például Kennedy elnök és Diana hercegnő halála vagy éppen a holdra szállás. Igazak-e ezek a történetek? Vagy az ismert tények mögött létezik egy „valódibb" igazság?

A legismertebb és legnépszerűbb összeesküvés-elméletekben vannak bizonyos közös elemek. Valamennyi azon az elgondoláson alapszik, hogy bizonyos érdekszövetségek (általában kormányok) elfednek valamilyen veszedelmes igazságot. Az álcának használt magyarázat mindig felületes és hiányos, ez pedig az eléggé elszántak számára lehetővé teszi, hogy összeszedjék a „gyanús jeleket", és kiderítsék a légből kapottnak tartott, „hivatalos" verzió mögött rejtőző történelmi igazságot.

A legbonyolultabb összeesküvés-elméletek mindeddig John F. Kennedy 1963-as meggyilkolásával kapcsolatban születtek. A hivatalos változat szerint az elnököt egy Lee Harvey Oswald nevű magányos merénylő ölte meg. A különböző spekulációk szerint azonban a gyilkosság profi munka volt, amelyet egy nemzetközi bankárcsoport, vagy a CIA, vagy Fidel Castro, a kubai vezető, vagy a Castro-ellenes kubai emigránsok, vagy Kennedy helyettese, Lyndon B. Johnson, vagy a texasi olajérdekeltségek, vagy az izraeli kormány, vagy a Szovjetunió rendelt meg – és ez a lehetséges jelölteknek csupán egy része.

A Kennedy-ellenes összeesküvés hívei csaknem valamennyien egyetértenek abban, hogy Oswald nem az egyetlen fegyveres volt, aki azon a szomorú napon ott volt a Dealey téren. Oswald vagy egy csoporthoz tartozott, vagy csupán álcának használták, hogy – tudtán kívül – elterelje a figyelmet az igazi merénylőkről. Az elméletgyártók azt állítják, hogy egyetlen mesterlövész sem képes néhány másodpercen belül három pontos lövést leadni, ahogy a hivatalos verzió állítja Oswaldról. Döntő fontosságú, mondják, hogy az elnök és a kocsiban Kennedy előtt ülő John Connally texasi kormányzó sérüléseire nem ad magyarázatot az az állítás, hogy két lövés hátulról érte az utasokat.

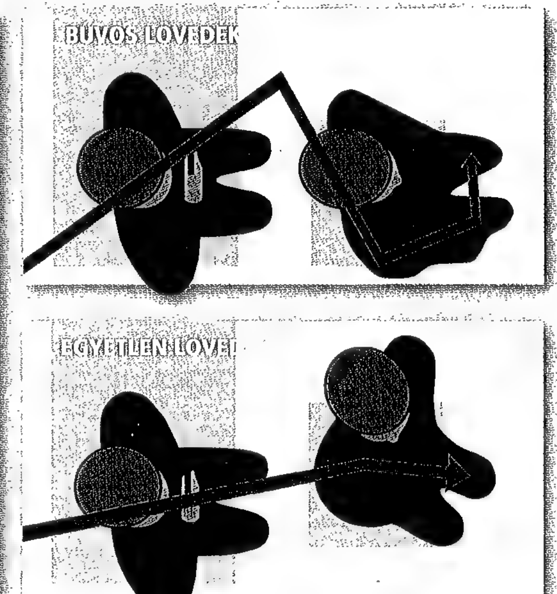
TÖRTÉNELMI VÉLETLENEK

Az évek során számos hiteles szakember vonta kétségbe a magányos merénylő elméletét, és több száz kísérletet végeztek, hogy bebizonyítsák: a teória téves. Csakhogy a rekonstrukciók és a gondosan felépített cáfolatok csaknem kivétel nélkül félreértéseken vagy a rendelkezésre álló tények félremagyarázásán alapultak.

A bűvös lövedék mítosza

A Kennedy-gyilkossággal kapcsolatos valamennyi összeesküvés-elmélet a „bűvös lövedék" körüli vitákban csúcsosodik ki. A kétkedők azt állítják: ahhoz, hogy az egyik lövedék Kennedy torkát találja el, majd belefúródjék Connally vállába, és végül a kormányzó bal lábában állapodjék meg, majdhogynem cikcakkban kellett volna haladnia, ami egyszerűen lehetetlen. Éppen ezért több lövésnek kellett eldördülnie. Az igazság viszont az, hogy ha figyelembe vesszük a két ember egymáshoz viszonyított elhelyezkedését, nem lehetetlen, hogy egyetlen golyó mindkettőt megsebesítse. Connally felcsapható ülése nem pontosan Kennedy előtt volt, hanem a kocsi közepe felé, nyolc centiméterrel alacsonyabban, mint az elnöké. Ráadásul a kormányzó nem előrenézett, hanem hátrafordulva éppen mondott valamit az elnöknek. Ha ezeket a tényeket figyelembe veszszük, kiderül, hogy az a bizonyos lövedék kissé irányt változtatott, amint áthatolt Connally testén.

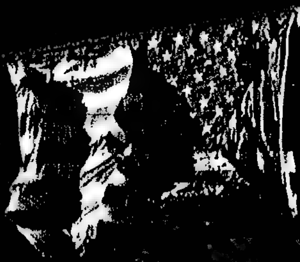

Ennek ellenére az emberek milliói mélyen meg vannak győződve arról, hogy a Kennedy-gyilkosság igaz történetét eltitkolják előlünk. Mintha nem tudnánk elhinni, hogy egy tébolyodott, amúgy jelentéktelen személy képes lenne kioltani egy ilyen ígéretes életet, derékba törni egy ilyen látványos történelmi pályaívet.

Ha visszatekintünk, a történelem minden ténye elkerülhetetlennek és bizonyos értelemben előre elrendeltnek látszik. A jelen pillanatból szemlélve rendre úgy tűnik, hogy a múlt eseményei és folyamatai elháríthetetlenül tartottak egy bizonyos kimenetel felé, és a dolgok nem alakulhattak volna másképp. A nyugtalanító tény azonban az, hogy a való életben az egészen apró körülmények is nagyot fordíthatnak az események kimenetelén: ez így is történik minden alkalommal, legtöbbször anélkül, hogy észrevennénk. Képzeljük el például, mennyire másként alakulhatott volna a második világháború, ha Sztálin, Hitler vagy Churchill helyett valaki más áll az országok élén. Mindhárman harcoltak korábbi háborúkban, és könnyen előfor-

A LESZÁLLÓEGYSÉG *Az összeesküvés-elmélet hívei azt állítják, hogy a leszállóegység alatt kráternek kellene lennie; mivel nincs, azt kell gondolni, hogy az űrhajót csak így odaállították. Csakhogy az egység puha talajon szállt le. Az a homokmennyiség, amely holdi éréskor felkavarodott, hamarosan elült.*

A CSILLAGTALAN ÉGBOLT *A fényképeken egyetlen csillag sem látszik, tehát minden bizonnyal festett háttérrel van dolgunk. Csakhogy az Apolló űrhajósai a holdbéli reggel napfényében készítették a fotókat, ezért a csillagok halovány fénye nem hagyott nyomot a felvételen.*

AZ ÁRNYÉKOK *A fényképeken különböző irányokba mutatnak az árnyékok, így ezeket inkább stúdióreflektorok vethetik, mint a Nap. Csakhogy ez tévedés: az árnyékok látszólagos anomáliái a Hold felszínének egyenetlenségeivel magyarázhatók.*

AZ ŰRHAJÓSOK *Igenis jártak emberek a Holdon, amit a maguk után hagyott nyomok is bizonyítanak. A Lunar Reconnaissance Orbiter (Hold körül keringő felderítő egység) által készített felvételeken jól láthatók az egymást követő holdraszállások során használt berendezések – és persze azok a bizonyos sokat vitatott lábnyomok, amelyeket jó pár évvel ezelőtt a Holdon járó űrhajósok hagytak.*

A LÁBNYOMOK *Ilyen tiszta lábnyomok csak nedves anyagon, például nyirkos homokban képződhetnek, minthogy a Holdon nincs nedvesség, a holdbéli táj hamisítvány. Csakhogy a holdpor részecskéi olyan finomak, mint a liszt, melyben élesen kirajzolódhatnak a lábnyomok.*

TÁVOLI HORIZONT *A Holdon lévő embereket ábrázoló fotók meglehetősen jó bizonyítékai annak, hogy a képek a Holdon készültek. Az összeesküvés-elmélet hívei persze ezeken a felvételeken nem látnak mást, mint az átverés és a hamisítás bizonyítékait.*

dulhatott volna, hogy fiatalkorukban elesnek. Ha ez bekövetkezett volna, ma egyáltalán nem tartanánk furcsának, hogy hiányoznak a történelem lapjairól.

Ami a merényleteket illeti, az elkövetők gyakran magányos fegyveresek. Egyetlen merénylő ölte meg (bár mások tudomásával) 1865-ben Abraham Lincoln elnököt; John Kennedy öccsével, Roberttel is egy elszigetelt gyilkos végzett 1968-ban, akárcsak John Lennonnal 1980-ban. Ugyanígy, Nagy-Britanniában egy magányos elkövető gyilkolta meg 1812-ben Spencer Perceval miniszterelnököt. Miért ne tartozhatna Lee Harvey Oswald ehhez a szomorú listához? Végtére is, ma már tudjuk, hogy Oswald néhány hónappal Kennedy megölése előtt egy távoli lövéssel megpróbálta megölni a hadsereg egyik tábornokát.

A HERCEGNŐ HALÁLA

Az élet mélyen elszomorító véletlenjeivel szembeni ellenérzés táplálja azokat az összeesküvés-elméleteket is, amelyek Diana hercegnő 1997-ben bekövetkezett halálát kísérik. Naponta emberek tömegei halnak meg a közutakon. Önmagában az sem különösebben figyelemre méltó, ha egy híres ember lesz végzetes gépkocsibaleset áldozata. Diana azonban olyan nagy közszeretetnek örvendett, hogy korai halála elképzelhetetlennek tűnt: olyan eseménynek, amely túlságosan rendkívüli, semhogy véletlen legyen. Csakhogy a gépkocsi sofőrje (kétséget kizáróan) ivott, majd túlságosan gyorsan hajtott, hogy lerázza az őket követő lesifotósokat, Diana pedig nem kapcsolta be a biztonsági övét. Ezeket a tényeket minden más esetben az összes józan megfigyelő – szakértők és laikusok egyaránt – úgy értékelné, hogy önmagukban okozhatnak halálos kimenetelű balesetet. Az összeesküvés-elméletek hívei azonban azt állítják, hogy a biztonsági övet egy gondosan koreografált merényletkísérlet részeként megrongálták, erre viszont nincs semmiféle bizonyíték.

Egy esemény egyszerű ok-okozati magyarázata mindig lényegesen valószínűbb, mint egy végtelenül bonyolult, tekervényes magyarázat. A kétkedők persze kitartanak amellett, hogy „azok" éppen azt akarják elhitetni velünk – ettől azonban ez még lehet az igazság.

UFÓK ÉS HOLDMAKETTEK

Sok konspirációelmélet közös eleme az a hiedelem, hogy a kormányok rutinszerűen hazudnak polgáraiknak. Ez húzódik meg annak a nagyléptékű összeesküvés-elméletnek a hátterében, amely szerint a Földet valamikor távoli bolygók lakói népesítették be vagy legalábbis látogatták.

A kozmosz hatalmas méretei igen valószínűtlenné teszik ezt az elméletet. Mégis könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik az emberrel valamikor kapcsolatba került földönkívüliek egyedeinek vagy fajainak – marslakók, Androméda-lakók – leírásával. Számtalan elmélet született a közvetlen találkozások magyarázatára; a földönkívüliek által elkövetett erőszakos cselekedetek okainak kifürkészésére, a „repülő csészealjakkal" kapcsolatos ezer meg ezer eset értelmének megfejtésére. De mivel ufókról és földönkívüliekről csupán az 1940-es évek végétől kezdve vannak híradások, a legvalószínűbb az a magyarázat, hogy ezek csupán a támadó külföldiektől (a második világháború terminológiája szerint „ellenséges idegenektől") való félelem kivetülései. A legvalószínűbb, hogy ezek a lények a hidegháborús gondolkodás rémképei, és az évek során feljegyzett összes „észlelés" és „találkozás" tökéletes földi magyarázattal rendelkezik.

Egy másik valószerűtlen vélekedés szerint az Apolló űrhajók holdra szállása valójában szemfényvesztés volt. A leszállásokat egy stúdióban rendezték meg, hogy újabb diadalról számolhassanak be a Szovjetunió ellen vívott hidegháborús űrversenyben, vagy hogy friss propagandasikert tárhassanak az amerikai nép elé. Azok a bizonyítékok, amelyeket ezeknek az állításoknak az igazolására fel szoktak hozni, általában a fényképekkel és a filmfelvételekkel kapcsolatos kételyek. Azt mondják például, hogy az egymástól állítólag többmérföldnyi távolságban lévő holdbéli helyszíneken a táj kimutathatóan azonos, ami arra vall, hogy a felvétel egy kis filmstúdióban készült. A fényképeken különböző szögekből érkezik a fény, mintha reflektorok világítanának. Az amerikai zászló kissé lebeg, mintha enyhe szellő fújná, holott a Hold felszínén nincs semmiféle légmozgás.

> *A teóriagyártók ugyanolyan babonásak, mint a hajdani asztrológusok.*

Valamennyi ellenvetésről kimutatható, hogy a Holdon uralkodó viszonyokkal kapcsolatos téves elgondolásokon alapul. A zászló például azért lebeg, mert a talajba tűzéskor kapott lendülete tartja mozgásban. Noha a Holdnak valóban nincs légköre, a szövet mégsem fog korlátlan ideig lebegni, mivel lendületét előbb-utóbb leadja a zászlórúdnak. A fényképeken látható fényviszonyok anomáliái pedig azzal magyarázhatók, hogy a napfény meglepő – de kísérlettel igazolható módon – tükröződik.

De még ha figyelmen kívül hagyjuk is a képi bizonyítékok ingatag voltát, a holdra szállás hamisításának elmélete akkor is valószínűtlen. Ahhoz, hogy egy ilyen rászedés sikerrel járjon, több ezer embert kellett volna bevonni, akiknek életük végéig meg kellene őrizniük a titkot. Elképzelhető-e, hogy közülük senki – sem egy operatőr, sem egy álasztronauta, sem egy beavatott politikus – soha nem fog fecsegni? A végén az Egyesült Államok kormánya számára nehezebb lenne végrehajtani az átverést, mint amit valójában tett: embert szállító űrhajót juttatni a Hold felszínére.

A KONSPIRÁCIÓ VÁGYA

A konspirációs teóriákra adott cáfolatok sem képesek meggyőzni a hívőket. Érveik megdönthetetlenek, mert bárki megpróbálja bebizonyítani az ellenkezőjüket, arról kiderülhet, hogy valójában az összeesküvés egy újabb, még mélyebb szintjének az ügynöke. Köztudott, hogy az összeesküvés-elmélet ragályos paranoia, mely az internet szűrésmentes viszonyai között manapság gyorsabban terjed, mint bármikor azelőtt. Soha nem volt még ilyen könnyű világméretekben propagálni a konspirációs elgondolásokat, amelyek ráadásul meggyőzően hatnak, hiszen kidolgozásukhoz tudományos ismereteket alkalmaznak, és látszólag szakavatott kutatómunkát végeznek.

Ráadásul a teóriagyártók ugyanolyan babonásak, mint a hajdani asztrológusok. Az események hatalmas, kaotikus halmazát vizsgálják, és megpróbálnak rendszert és törvényszerűséget felfedezni a látottakban. Sajnos ott vizsgálódnak, ahol a legjobb esetben is csak nagyon kevés, de inkább semmiféle rend és értelem nem található. Az igazság valójában másutt van, és bármennyire lehangoló is, általában sokkal egyszerűbb és prózaibb, mint ahogy azt az emberek látni szeretnék.

Paul nem halt meg

A konspirációs elméletek egyik legabszurdabb epizódja Paul McCartney 1966-ban bekövetkezett állítólagos halála. Számos „jel" mutat erre, amelyek ott vannak mindenütt, akár egy titokzatos Beatles-puzzle szétszórt darabjai.

Az elmélet szerint egy este Paul McCartney megállította kocsiját, és felajánlotta egy Rita nevű fiatal lánynak, hogy felveszi (róla szól a *Lovely Rita* című dal). A lány először nem ismerte fel, ki a sofőr, de elfogadta az invitálást. Amikor viszont rádöbbent, kivel van dolga, McCartney nyaka köré fonta a karját. A zenész ekkor elvesztette uralmát a kocsi fölött, és a karambolban meghalt. Hogy eltitkolják a tragédiát, az együttesbe felvették William Campbellt, az egyik McCartney-hasonmásverseny győztesét. A férfi tudott ugyan basszusgitározni, de meg kellett tanítani bal kézzel játszani.

A titkos személycserének köszönhetően nem tört derékba a Beatles kivételes karrierje. Ugyanakkor teleraktták dalaikat és albumaik illusztrációit a Paul halálára utaló jelekkel. A *Sgt Pepper's Lonely Hearts Club Band* borítóján lévő fotóról például azt állítják, hogy egy sír mellett készült: erről tanúskodik – más utalások mellett – egy basszusgitár alakú koszorú. A *Magical Mystery Tour* címlapján Paul rozmárnak van öltözve (angolul *walrus*), ami görögül állítólag holttestet jelent (nem igaz).

Az *Abbey Road* című lemez borítóján a hiedelem szerint számos temetésre utaló jel fedezhető fel. A fehér öltönyös John a papot jelképezi (bár a papok általában fekete ruhát viselnek); Paul, aki nem tart lépést a többiekkel, meztláb van, éppen úgy, ahogy – az elmélet hívei szerint – Olaszországban a halottakat temetik; George a munkásruhájában nem más, mint a sírásó. A háttérben álló gépkocsi, jellemző módon, egy Volkswagen bogár, melynek rendszáma: 28IF, ami arra utal, hogy McCartney 28 [éves] lenne, ha élne (*if* angolul azt jelenti: *ha*), jóllehet az állítólagos karambol idején valójában huszonhét volt.

BORÍTÓVÁLTOZAT *Mit jelképezhet a fekete rendőrautó az Abby Road borítóján? Miért viszi a balkezes Paul a jobb kezében a cigarettát? Ez azt bizonyítja, hogy nem is ő az?*

Az az elgondolás, hogy az *Abbey Road* borítóján lévő fotón a négy zenész öltözékének szimbolikus jelentése van, egy amerikai egyetemi magazin „beugratós" kritikájából származik. A cikk szerzője, egy Frad Labour nevű diák, ugyancsak megdöbbent, amikor viccnek szánt ötletét komoly hírügynökségek is átvették, és a „Paul halott"-elmélet központi elemévé tették. Ha a McCartney-„konspirációból" bármi is igazolható, az mindössze annyi, hogy bármilyen anyag felhasználható egy képtelen ötlet „bizonyítására", ha az elmélet kitalálói kellő ideig állítják, hogy elméletük igaz.

2. fejezet

AZ INFORMÁCIÓ HATALOM

A történelem során az emberek mindig is tisztában voltak azzal, hogy egy titok birtoklása egyfajta hatalom, hogy egy jól kigondolt hazugság előnyhöz juttathat, s hogy az igazságot olykor jobb titokban tartani.

Az eretnekpolitika

A spanyol inkvizíció a katolikus egyház történetének egyedülálló intézménye volt. Noha a tagság papokból állt, és a szervezetet egyházi személyek irányították, nem a római pápának, hanem a spanyol uralkodónak tartoztak felelősséggel. A feltételezett ellenségek felkutatására alkalmazott, kifinomult módszereikkel ellenőrzésük alatt tartották a lakosságot.

A spanyol inkvizíció említése még öt évszázaddal az intézmény rettenetes virágkora után is képes megborzongatni az embert. Az 1960-as években egy történész azt a merész kijelentést tette, hogy az 1478-ban alapított inkvizíció nem más, mint „a náci Gestapo legkorábbi változata". Egy másik szerző a *Vörös inkvizíció* címet adta könyvének, amelyet a Csekáról, a szovjet NKVD, majd a KGB véres kezű elődjéről írt. Ezekkel az összehasonlításokkal azonban óvatosan kell bánni: azt a téveszmét keltik ugyanis, hogy a spanyol inkvizíció mind a nácizmus, mind a sztálinizmus árnyékát előrevetítette, s hogy céljaiban és módszereiben vészesen hasonlított a 20. század hírhedt elnyomórendszereire, ami természetesen abszurdum.

A spanyol inkvizíció egyik meglepően modern sajátossága, hogy használta a ma „össztársadalmi kémkedésnek" nevezhető módszert: megfélemlítéssel arra kényszerítette a lakosokat, hogy szaglásszanak szomszédaik után, folyamatosan tartsák őket szemmel. A 16. századi Spanyolországban az inkvizíció elsősorban nem az ortodox keresztény hittel foglalkozott (mint korábban a francia inkvizíció tette), nem is a boszorkánysággal (mint Németországban), hanem az olyan zsidókkal, akik kényszerből kikeresztelkedtek, ám titokban továbbra is tartották magukat hitükhöz. Ezeket a rejtekező zsidókat veszélyes és üldözendő belső ellenségnek tekintették.

VILÁGI MOZGALOM

A spanyol inkvizíció II. Ferdinánd aragóniai király és Kasztíliai Izabella uralkodása alatt jött létre IV. Szixtusz pápa engedélyével, de a római egyháztól függetlenül. Az Inkvizíció Szent Hivatala állami intézmény volt, amelynek vezetőjét a spanyol korona választotta ki. Az udvarban komoly befolyással bíró Tomás de Torquemadát Izabella jelölte ki az inkvizítori hivatal élére, a domonkos rendi szerzetes volt ugyanis a királynő gyóntatója. Torquemada nagy buzgalommal fogott hozzá a „keresztény hit tisztaságának" megőrzését célzó szent küldetés teljesítéséhez. Az újonnan felállított törvényszék a hivatalát másfél évtizedig betöltő szerzetes vezetése alatt közel százezer ügyben hozott ítéletet, és több ezer embert küldött máglyára. Érdekes adalék, hogy az „egy ország, egy nép, egy vallás" jelszavát zászlójára tűző főinkvizítor felmenői között is akadtak olyanok – zsidó származású nagyanyja például –, akik újonnan keresztelkedtek ki. Úgy tűnik azonban, hogy ez a tény kevéssé befolyásolta karrierjét: huszonkét éves korában már kolostora rendfőnökeként tevékenykedett.

Tomás de Torquemada döntő szerepet játszott a Katolikus Királyok – Ferdinánd és Izabella – úgynevezett száműzetési rendeletének megszületésében is (1492). E rendelet kimondta: a spanyolországi zsidók vagy átkeresztelkednek, vagy három hónapon belül el kell hagyniuk a királyságot. Az edikum kiadását követő kivándorlási hullámban százezres zsidó közösség hagyta el Spanyolországot, aminek következtében a királyság hatalmas gazdasági és szellemi kincstől esett el.

TÁRGYALÁSON *A képen egy inkvizíciós bíróságot látunk, munka közben. A vádlott a bűnösök megbélyegzését szolgáló vezeklőruhát visel. A festő Francisco Goya (1746–1828) megvetette az inkvizíciót, mégpedig jó okkal: nem sokkal a halála előtt őt is perbe fogták, mégpedig a Meztelen Maya című aktja miatt, amelyet még 1814-ben is obszcénnek minősítettek.*

TERROR

Az inkvizíció tevékenysége mindig ugyanazt a mintát követte. Az inkvizíció ügynökei megjelentek egy városban, és egy kifejezetten ebből a célból celebrált misén bejelentették jelenlétüket. Az áttért zsidókat felszólították, hogy a kihirdetett „kegyelmi időszak" alatt fedjék fel magukat; akik ezt megteszik, mondták, enyhébb büntetést kapnak bűneikért. De azok számára, akiket a kegyelmi időszak után lep-

leznek le, a legszigorúbb megtorlást helyezték kilátásba: vagyonelkobzást, börtönt vagy kínzást; a legsúlyosabb fenyegetés pedig „az átadás a világi hatóságoknak" és a máglyahalál volt.

Az inkvizítorok kíméletlen kegyetlenséggel és elszántsággal meggyőzték foglyaikat, hogy mondják ki azt, amit várnak tőlük. A zsidó szertartások nyílt megtagadása azonban önmagában nem volt elegendő. A vallomást addig nem tekintették őszintének, amíg az áldozat nem szolgáltatta ki még néhány zsidó társa nevét. A rabok kínzás vagy az azzal való fenyegetés hatására megneveztek bárkit, aki az eszükbe jutott.

Az inkvizíció Spanyolországában a megfélemlített emberek nevetséges vétségeket vállaltak magukra. 1564-ben például, Alcalában egy harminchárom éves asszony

A gyanús jelek listája olyan kitételeket is tartalmazott, amelyek alapján szinte bárkit gyanúba lehetett keverni.

azzal vádolta magát, hogy emlékszik, tízéves korában azt a megjegyzést tette: „Nem láttok engem e világ nyomorúságában, és nem fogtok látni szenvedni a másvilágon". Most eszmélt rá, mondta, hogy ezzel öntudatlanul bár, de meggyalázta a lélek halhatatlanságának tanát. Az inkvizítorok, akiket kevéssé érdekelt a személye, kétnapos böjttel és négy Ave Máriával elengedték.

A BŰNÖSSÉG JELE

Az inkvizíció 1500 körül terjedelmes dokumentumot (*Edito da fé / da Gracia* – „kegyelmi rendelet") bocsátott ki, melyben a szerző elsorolta, hogyan lehet felismerni egy bűnöst. Ezt azután általában a teljes helyi lakosság színe előtt felolvasták. Fel kell jelenteni azt a személyt – hangoztatta az ediktum –, aki „megünnepli a sabbatot, aznap tiszta inget vagy jobb ruhát visel, tiszta abroszt terít, nem gyújt tüzet, olyan ételt eszik, amelyet előző éjjel a kemencében készített, vagy nem dolgozik azon a napon; ha nagyböjt idején húst eszik". Az ediktum helyenként igen aprólékosan fogalmazott: „Ha úgy ünneplik meg a gyermek születése utáni hetedik napot, hogy vizet töltenek egy edénybe, aranyat, ezüstöt, gyöngyöt és magokat szórnak bele, és miközben megfürösztik benne a gyermeket, imádkoznak. Ha sütés előtt egy darab tésztát vetnek a kemencébe. Ha imádkozás előtt megmossák a kezüket, evés előtt megáldanak egy kupa bort, és körbeadják az asztal körül." A szerző a gyanús jelek közé sorolta, „ha áldást mondanak a baromfi levágása közben, ha elválasztják az ereket a hústól, ha főzés előtt vízben áztatják a húst, és megtisztogatják a vértől; ha nem esznek sertést, nyulat vagy angolnát; ha ótestamentumi neveket adnak a gyermekeiknek, vagy kézrátétellel áldják meg a gyermekeket; ha a nők a lebetegedés után negyven napig nem látogatják a templomot". A szöveg a halotti szertartásokra is kitért: „ha a haldokló a fal felé fordul; ha meleg vízzel mossák le a halottat; ha úgy éneklik a zsoltárokat, hogy nem ezzel fejezik be: »Dicsőség az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek«".

És ez csupán néhány idézet a műből... Noha a benne leírt tevékenységek nagy része közismert zsidó rítus, olyan kitételeket is tartalmazott, amelyek alapján szinte bárkit gyanúba lehetett keverni. Ilyenek voltak például azok, amelyek valamilyen cselekvés kerülését nevezték meg („nem esznek angolnát").

Már a lista puszta mérete lehetetlenné tette, hogy az átlagember részletesen emlékezzen minden mozzanatára. Ez pedig azt az attitűdöt erősítette a megfélemlített, megzavart lelkekben, hogy a legkisebb viselkedésbeli furcsaságot, a normától való legcsekélyebb eltérést is eretnekségként értékeljenek és feljelentsenek. Így történhetett, hogy egyeseket azért mártottak be az inkvizíciónál, mert levizelték a templomfalat; mert mosolyogtak Szűz Mária említésekor; mert azon a véleményen voltak, hogy a paráználkodás nem bűn (ami akkoriban közhelynek számított).

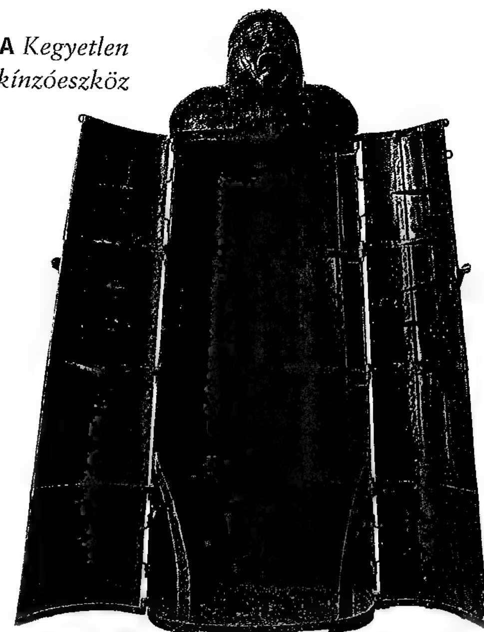
1666-ban Barcelonában vádat emeltek egy pap ellen, mert azt találta mondani: „Szívesebben ülne a pokolban egy francia mellett, mint a mennyekben egy kasztíliai oldalán". Córdoba városában egy Membreque nevű teológust azért tartóztattak le, mert a szentbeszédben megemlítette a zsidók tantételeit; gyülekezetének mind a százhét tagját az inkvizíció elé állították csak azért, mert fültanúi voltak szavainak.

Az inkvizíció nem csupán a lakosság együttműködésére épített: hatalmas gépezetet épített ki az ellenség felkutatására, aminek részeként különleges börtönök egész hálózatát működtette. Valóságos hadsereg állt rendelkezésre a *familiares* -nek nevezett világi informátorokból, akik a szervezettel való szoros kapcsolatuk folytán bizonyos privilégiumokat élveztek – nem utolsósorban azt, hogy ők kisebb valószínűséggel váltak áldozattá.

AZ ÁLLAMI CENZOR

Az inkvizíció az információáramlást is ellenőrizte; ezt a célt szolgálta egyebek között a politikai cenzor. Az inkvizíció betiltott bizonyos könyveket és persze egyes szerzőket, akikről úgy vélte, az egyház és a spanyol állam ellenségei. Az engedélyezett műveket pedig a saját szája íze szerint dolgozta át. Így került ki például a *Don Quijoté*ból, a spanyol irodalom egyik legnagyszerűbb alkotásából egy tökéletesen ártatlan mondat, amely így hangzik: „A hanyagul végzett jótékonyságnak nincs sem érdeme, sem értéke".

A gondolatszabadság korlátozása lelassította a politikai fejlődést Spanyolországban, melyet ily módon elkerültek a 17. és 18. századi Európán végigsöprő, felvilágosult eszmék. Az inkvizíció, miközben megkísérelte megőrizni az ország ideológiai „tisztaságát", csak annyit ért el, hogy gúzsba kötötte a társadalmi fejlődést. A 20. század rendőrállamaihoz hasonlóan nemcsak azt fürkészte, hogyan viselkednek az emberek, hanem azt is, hogy *mit gondolnak*.

SZÖGES ZÁRKA *Kegyetlen inkvizíciós kínzóeszköz*

Az inkvizíció korlátozta a szabad gondolkodást.

HEURÉKA *Joseph Wright festménye arra hívja fel a figyelmet, mivel tartozik a modern tudomány az alkímiának:* Az alkimista a bölcsek köve keresése közben felfedezi a foszfort *(1771).*

A misztikus művészet

Az egyszerű fémek arannyá változtatása és a halhatatlanságot biztosító életelixír kikeverése: ezek voltak az alkímia leghíresebb és leghírhedtebb célkitűzései. Sok alkimista azonban az élet mély, spirituális misztériumaira kereste a választ. A látnokok és sarlatánok e misztikus és titokzatos világából nőtt ki a vegyészet modern tudománya.

1507-ben John Damian de Falcius felcsatolt a vállára egy pár csirketollakból készített szárnyat, és levetette magát a skóciai Stirling várának mellvédjéről. Az volt a szándéka, hogy átrepül Franciaországba, ehelyett azonban rázuhant a kastély kertjén túl egy trágyadombra, és eltörte a combcsontját.

Damiant sokan kinevették, noha nem volt őrült. A köztiszteletnek örvendő gondolkodó Skóciai IV. Jakab pártfogását is élvezte. Ez a művelt reneszánsz herceg, aki hat idegen nyelvet beszélt, megalapította Skóciában az első nyomdát, és kiváltságlevelet adományozott az edinburghi seborvosi egyetemnek. Jakab szereltette fel Damian laboratóriumát, bőkezűen megfizette, és kinevezte Tongland abbéjának.

Jakab – akárcsak kora sok művelt elméje – meg volt győződve arról, hogy az olyan egyszerű fémeket, mint az ólom, alkimista műveletek segítségével arannyá lehet változtatni, csak rá kell jönni a csínjára. John Damian azt állította, hogy ő képes erre, ám akárcsak sok ezer alkimista előtte és utána, a lehetetlenre vállalkozott. Vakmerő repülési kísérletével – amelyhez Leonardo da Vinci korábbi itáliai tanulmányait is felhasználta – talán az volt a célja, hogy elterelje a figyelmet az aranycsinálás érdekében tett erőfeszítéseinek kudarcáról. Ha így volt, nem kellett volna aggódnia, IV. Jakab készséggel fizette tovább a „repülő apátot".

AZ ALKÍMIA REJTÉLYEI

Az alkímia a görögök szerint egy Hermész Triszmegisztosz nevű, feltehetően mitikus alak *Hermetika* címen ismert írására vezethető vissza. A titkos jelképek és okkult szertartások leírását tartalmazó mű a megismerés ezoterikus megközelítésének példája lett; azt tartották róla, hogy nagy, rejtett igazságok kulcsa.

A hermetizmus titokzatos, misztikus jellege határozta meg a középkori alkimisták munkáját, akik arab fordításokon keresztül ismerték az ókori műveket. Az első európai alkimisták a muszlim tudósok eredeti munkáiból is merítettek. Maga az „alkímia" szó az arab *al-kemiá*-ból származik. Ugyanez az arab szó a töve a „kémia" szónak, amely az anyag természetével foglalkozó modern tudomány neve. A középkor-

ban minden európai tudós osztotta Arisztotelész véleményét, miszerint az anyag négy elem – a föld, a víz, a levegő és a tűz – egyesülése. Az arabok azonban a fémek finomítására és gyógyászati céllal végzett kísérleteik eredményeként lassan kezdték megcáfolni ezt az elgondolást. A „kémia atyjának" egy Jabir ibn Hajjan nevű, Európában Geber néven ismert, 8–9. századi tudóst tartanak, mert ő volt az első, aki felismerte a megismételhető eredményeket hozó, ellenőrizhető és rendszeres kísérletek fontosságát.

ISTEN ARANYA

A középkori európai tudósok elsősorban azért vonzódtak az alkímiához, mert azzal kecsegtetett, hogy segítségével meg lehet ismerni a Föld teremtésének titkát. Az egyház szentesítette a kutatást, melynek célja az volt, hogy feltárja az igazságot Isten művéről. Mutatkozott azonban egy másik, kevésbé jámbor perspektíva is. Ha az alkimisták képesek felfedezni, hogyan lehet az anyagokat az összetevőikre bontani, miért ne tudnák ezt az ellenkező irányban is alkalmazni, azaz egyik anyagot egy másikká, például az ólmot arannyá alakítani?

Ma már tudjuk, hogy az egyszerű fémekből képtelenség aranyat alkotni, a középkori alkimisták szemében azonban ez csábító lehetőségnek tűnt. Úgy vélték: nem kell hozzá más, mint a „bölcsek köve", ez a mágikus oldószer vagy katalizátor, amely képes megfordítani a teremtő folyamatot. Nevével ellentétben nem szikladarabnak képzelték el ezt az anyagot, hanem a vörös kénhez valamelyest hasonló pornak. Akadtak azonban alkimisták, akik úgy vélték, az igazi alkímia spirituális tevékenység; ők az emberi lélek megtisztításának metaforáját látták az aranycsinálásban.

A bölcsek kövének keresése – bármi volt is a mélyebb jelentése – tehát az alkimisták tevékenységének központi tárgyává vált. Kutatásukhoz segítségül hívták a tudomány valamennyi ismert ágát az orvostudománytól a valláson át egészen a hermetikus szertartásokig és az asztrológiáig. Az alkímia azt tanította, hogy az ember kapcsolatban áll a vegyületek és elemek, növények és bolygók mindent magában foglaló univerzumával, és ezek mindegyikének megvannak a maga szimbólumai és összefüggései.

A „bölcsek köve" elgondolás bizonyos elemekkel kiegészülve lassanként eljutott az „életelixír" problémájához. Úgy vélték, ez a csodaanyag minden betegség gyógyítására alkalmas szer (*panacea*) lehet, sőt örök életet biztosíthat annak, aki megissza.

Az egyház az alkímia vallásos felhangjai ellenére – vagy talán éppen azok miatt – szembefordult e gyakorlattal. A filozófus Ockhami Vilmos kijelentette, hogy Isten elfogadása színtisztán a hiten alapulhat, és minden olyan erőfeszítés, amelynek célja az isteni Teremtés mikéntjének kutatása, tiszteletlenség.

1403-ban Angliában IV. Henrik betiltotta az alkímiát: műveléséhez ettől kezdve külön engedélyre volt szükség. Ezt azonban a pragmatikus angolokra jellemző módon nem vallási okokból tette, hanem attól való félelmében, hogy ha sikerül megvalósítani az egyszerű fémek arannyá változtatását, összeomlik az ország pénzügyi rendszere.

Az egyházi és az állami nyomás hatására az alkimisták magukra zárták a laboratóriumok ajtaját. Hogy tevékenységüket legalább részben elrejtsék a hatóságok elől, kutatásaik leírásához kódokat és titkos jelképeket kezdtek alkalmazni. Ily módon módszereik a beavatatlanok szemében könnyen tűnhettek boszorkányságnak, ördögi praktikának: nem csoda hát, hogy az alkímia számtalan rémhistóriához szolgáltatott alapanyagot. A Faust-legenda

Isaac Newton, a fizikus és mágus

Sir Isaac Newton méltán híres a gravitáció törvényének kimunkálása, a matematika és az optika, a mozgástörvények és a csillagászat területén elért eredményei miatt. Kevésbé ismert tény azonban, hogy rengeteg energiát és időt áldozott a titkos alkímiai kutatásoknak is. A maga sajátos módján mélyen vallásos tudós azt remélte, hogy a spirituális megértés hozzásegíti a természet törvényeinek feltárásához, és ezáltal biztosítja az emberiség számára annak a tudásnak a visszaszerzését, amelyet Isten, minden dolgok megalkotója, Ádám és Éva bukása után megvont. Newton – többségükben homályos és kódolt – jegyzetei egészen 1936. évi áruba bocsátásukig kiadatlanok és gyakorlatilag ismeretlenek maradtak. A vevők egyike John Maynard Keynes, a híres közgazdász volt, aki 1947-ben közölt esszéjében feltárta Newton munkásságának ezt a misztikus oldalát. Keynes szerint mindez merőben új történelmi perspektívába helyezi Newtont: „Newton nem az értelem új korszakának első alakja – írta. – Ő volt az utolsó mágus."

prototípusa valódi személy – a 16. század elején élt német Johann Georg Faust – alakjához kapcsolódik, aki mágusként, asztrológusként, halottidézőként és alkimistaként tevékenykedett. Azt beszélték róla, hogy szerződést kötött az ördöggel.

AZ ALKÍMIA ÉS A KÉMIA

Az alkímia lassanként két ágra bomlott, egy spirituális és egy gyakorlati természetű irányzatra, de kezdetben mindkettő az aranycsinálást tekintette fő céljának. John Dee, a 16. század végén tevékenykedett angol alkimista (*lásd* a 82. oldalon) azt kívánta elérni, hogy a kristálygömbjén keresztül magához idézett angyalok keresztényi tisztasággal töltsék meg lelkét – és árulják el neki az arany titkát.

Nagyjából erre az időre tehető, hogy az alkimisták egy szűk köre a vegyi kísérleteknél kezdett szisztematikus, tervszerű módszereket alkalmazni, és ezzel megvetette a modern vegyészet szigorú metodológiájának alapjait. Nem sokkal Dee előtt tevékenykedett egy Paracelsus nevű svájci orvos, aki szembefordulva az okkultizmussal és a mágiával, vegyészeten alapuló gyógyszerkutatásai során a kísérletekre és a megfigyelésre helyezte a hangsúlyt. Ennek ellenére azzal szerzett igazi hírnevet, hogy állítólag felfedezte az életelixírt.

Az európai királyok által továbbra is támogatott alkimisták pedig egyre csak azon fáradoztak, viselve az ólom, a higany és a kén mérgező kigőzölgéseit, hogy igazi áttörést érjenek el, és végre tudósként ismerjék el őket. Az alkímia feletti végső ítéletet a modern kémia mondta ki: közelebb áll a babonához, mint a tudományhoz; paradox módon azonban az alkimisták tevékenysége nélkül a kémia mint tudomány nem született volna meg. Ma már tudjuk, hogy a vegyészetnek hasonló a viszonya az alkímiához, mint a csillagászatnak a csillagjósláshoz: a világmindenség mechanizmusait kutató két diszciplína egyformán korábbi hiedelemrendszerekből alakult ki. Ám az igazság sem a kémiában, sem a csillagászatban nem törhetett volna utat azoknak az embereknek a munkálkodása nélkül, akik spirituális jelentést kerestek a tudományos tények személytelen, az emberi dimenziót nélkülöző területein. Isaac Newton fizikus és alkimista szavait idézve: azért látunk messzebbre, mert óriások vállán állunk.

Három ember egy térképpel

A három legnagyobb szövetséges ország vezetői – Winston Churchill, Joszif Visszarionovics Sztálin és Franklin D. Roosevelt – csak kétszer találkoztak személyesen a második világháború során. Ez a két szupertitkos találkozó azonban átrajzolta Európa térképét, és milliók életére volt hatással.

A „három nagy" vezetőinek tanácskozásai a második világháború kiemelkedő eseményei voltak. A történelem során ekkor vált először lehetővé, hogy egy ország vezetője nagy távolságra utazzon, és személyesen találkozzék kollégáival. Churchill külön-külön több ízben is folytatott négyszemközti megbeszélést Roosevelttel és Sztálinnal, de a három államférfi csak két alkalommal tartózkodott együtt ugyanabban a helyiségben: 1943-ban Teheránban és 1944-ben Jaltában. Mindhárom vezető úgy ült a konferenciaasztal mellé, mint egy-egy ügyes kártyajátékos, akinek az a célja, hogy a lehető legleleményesebben játssza ki azt a leosztást, amelyet a háború neki juttatott. A tét a háború utáni világ feletti hatalom és befolyás volt.

1944 októberében, Teherán után, de még Jalta előtt, Churchill átrepült Moszkvába, hogy négyszemközti tárgyalásokat folytasson Sztálinnal. Célja az volt, hogy bizonyos eszközökkel, amelyeket ő maga „piszkos dokumentumoknak" nevezett, elrendezzen néhány európai ügyet. A Sztálinnal folytatott első találkozón odafirkantott pár szót egy cédulára (egyes szovjet beszámolók szerint már előre megírta, és a zsebéből húzta elő a papírost). Churchill feljegyzései azoknak az európai országoknak a listáját tartalmazták, amelyeket a brit, illetve a szovjet csapatoknak kellett elfoglalniuk a két ország háború utáni befolyásának megfelelő százalékos megosztásban. Románia esetében ez az arány 90:10 az oroszok javára, Görögországban 90:10 a britek javára; Magyarország megosztási aránya 50:50, Bulgáriában pedig 75% a Szovjetunióé, 25% Nagy-Britanniáé. Sztálin átfutotta a cédulát, aztán kék ceruzával egy nagy pipát rajzolt az egyik sarokba, majd átcsúsztatta a papírt az asztal túloldalára Churchillnek, akin, legalábbis látszólag, erőt vett a lelkifurdalás. „Nem tűnik túl cinikusnak, hogy ezeket a kérdéseket, amelyek mélyen meghatározzák sok millió ember sorsát, ilyen könnyedén intézzük el? – kérdezte. – Égessük el ezt a cédulát!" „Nem, tartsa csak meg!" – felelte Sztálin. Másnap a brit Eden és a szovjet Molotov részvételével folytatódott a tárgyalás, amelyen a szovjetek javára módosították a bulgáriai és a magyarországi befolyást (75-ről, illetve 50-ről 80%-ra). Arról nem volt szó, hogyan kell mérni a befolyás megoszlását.

A HÁROM NAGY *Mire Churchill, Roosevelt és Sztálin Jaltában a kamerák elé ült, a háború utáni világ már kialakulóban volt. Sztálin uralmat nyert Kelet-Európa fölött, Roosevelt ugyanakkor kijelentette: nem hajlandó feltámasztani a Brit Birodalmat.*

A LENGYEL KÉRDÉS

Lengyelország háború utáni sorsához valamennyi szövetséges vezetőnek létfontosságú érdeke fűződött. Ezt a kérdést egy külön találkozón vitatták meg, és Churchill ismét színpadias módot talált ki érdekei elővezetéséhez. Elővett egy gyufásdobozból három szál gyufát, és letette az asztalra úgy, hogy ezek a Németország, Lengyelország és Oroszország közötti határokat jelképezték. Aztán balra tolta a három gyufaszálat, hogy demonstrálja: Kelet-Lengyelország egy szeletét át kell engedni a Szovjetuniónak, ugyanakkor Lengyelországnak jóvátételül kapnia kell egy területet Kelet-Németországból. Javaslata tehát az volt, hogy az országot el kell tolni nyugat felé.

A kérdésen sokat vitatkozott a „három nagy" Teheránban és Jaltában. Sztálin ragaszkodott ahhoz, hogy a Szovjetunió és Lengyelország határát az ún. Curzon-vonalon kell meghúzni, ott, ahol Lord Curzon brit külügyminiszter és Clemanceau francia miniszterelnök az első világháború végén kijelölte. Követelte továbbá, hogy a vonalat térítsék el dél felé, hogy a túlnyomórészt lengyelek lakta Lvov városa szovjet területté váljon (ma Ukrajnához tartozik, és neve Lviv). „Azt akarják mondatni velem az orosz népnek, hogy én kevésbé vagyok orosz, mint Lord Curzon?" – kérdezte, mire Roosevelt és Churchill engedett.

Ami Lengyelország nyugati határát illeti, ezt a „három nagy" az Odera és a Neisse folyó vonalában határozta meg. Csakhogy Németországban két Neisse folyó van, és a jaltai konferenciáig egyik vezető sem pontosította, melyikre gondol. Sztálin a nyugati

1938

1945

AZ ÁTRAJZOLT LENGYELORSZÁG *1945-ben Kelet-Lengyelország egy szeletét a Szovjetunióhoz csatolták, Németország egy darabját viszont Lengyelországhoz illesztették. Sztálin elutasította Rooseveltnek azt a javaslatát, hogy Lengyelország határa ölelje át Lvovot, az ősi lengyel várost: a város a szovjeteké lett. A német Danzigból lett viszont a lengyel Gdańsk.*

Neissét részesítette előnyben, mondván, ez több területhez juttatja az új lengyel államot. Churchill erre megjegyezte: „Kár lenne annyira megtömni német étellel a lengyel ludat, hogy elrontsa a gyomrát", amivel arra célzott, hogy túl nehéz volna ennek a területnek valamennyi német lakosát áttelepíteni. A kérdést Jaltában sem sikerült megoldani, Sztálin azonban keresztülvitte akaratát. A vonalat 1945-ben ratifikálták, amikorra a háború már véget ért, és a szovjet csapatok messze túlhaladtak a nyugati Neisse-vonalán.

A KÉT EURÓPA

Németország területe ennek következtében jelentősen lecsökkent. Ausztria kivált és önálló ország lett. A német magterületet brit, amerikai, francia és szovjet zónára osztották fel. Ami Churchill százalékos tervét illeti, nem lett belőle semmi. A „piszkos dokumentum" kikötései ellenére Sztálin százszázalékos befolyást kapott minden országban, amelyet csapatai elfoglaltak, így Bulgáriában, Romániában, Magyarországon, Csehszlovákiában, Lengyelországban és Németország szovjet zónájában, amelyből később a Német Demokratikus Köztársaság lett (1949). Ezekben az országokban egytől egyig kommunista kormányok kerültek hatalomra, Németország nyugati megszállási övezetei pedig a Német Szövetségi Köztársasággá forrtak össze.

Így alakult ki Európa új térképe, amelyet három nagy hatalmú férfi a tárgyalóasztal körül véglegesített, megpróbálva hízelgéssel, meggyőzéssel, blöffel vagy rászedéssel érvényesíteni akaratát a többiekkel szemben. Ennek a geopolitikai játszmának Sztálin volt az egyértelmű nyertese. Moszkva szerzett egy 900 km széles ütközőzónát: ettől kezdve semmiféle ellenség nem lett volna képes meglepetésszerű támadást indítani ellene nyugatról. A Szovjetunió teljes biztonságban volt, legalábbis a hagyományos harcászat szempontjából, Kelet-Európa pedig áthatolhatatlan védelmi övezetté vált.

Jalta utolsó titka

Jaltában Sztálin kötött egy kiegészítő megállapodást is, amely eldöntötte azoknak az oroszoknak a sorsát, akik a háború végén a nyugati megszállási zónákban találták magukat.

Amikor a nácik 1941-ben megtámadták a Szovjetuniót, sok szovjet katona döntött úgy, hogy a biztos pusztulást jelentő hadifogolytábor helyett beáll a német hadseregbe. Azok között, akik 1944-ben Normandiában szembeszálltak a szövetségesek inváziójával, grúzok és ukránok is akadtak. Az ő átállásuk kétségbeesett kísérlet volt az életben maradásra, de olyanokról is tudunk, akik a maguk jószántából tették ezt. Ilyen volt például a 15. kozák lovas hadtest, amely Oroszországban a Waffen-SS részeként szolgált. Aztán ott volt az Orosz Felszabadító Hadsereg, amelynek három hadosztályát egy Andrej Vlaszov nevű orosz tábornok vezette. Ez a kötelék 1942 után és 1945-ben a Vörös Hadsereg ellen harcolt Németország területén.

Sztálin szemében minden renegát orosz árulónak minősült. Ezért azt akarta, hogy valamennyien hazakerüljenek, az egyszerű közkatonák éppúgy, mint a kozák lovasság antikommunista parancsnokához, Pjotr Krasznovhoz hasonló tisztek. A repatriálásra vonatkozó megállapodás kiterjedt azokra a civil munkásrabokra is, akiket a nácik által megszállt területekről Németországba deportáltak, és ott dolgoztattak. Churchill és Roosevelt beleegyezett, hogy átadják őket Sztálinnak – és hogy ezt a megállapodást titokban tartják.

A brit és amerikai csapatok 1945-ben és 1946-ban végre is hajtották a „kényszerrepatriálást". Mintegy másfél-kétmillió orosz és más kelet-európai állampolgárt a szovjet megszállási zónába transzportáltak. Azok közül, akik a Wehrmachtban szolgáltak, sokakat agyonlőttek vagy felakasztottak. A többieket a Gulagra, a szibériai börtönlágerekbe irányították. Kevesen tértek vissza élve, de akadtak túlélők, akik elmondhatták történetüket. Alekszandr Szolzsenyicin, az író, a saját lágerfogsága alatt találkozott néhány vlaszovistával (Vlaszov hadseregének katonáival). Szolzsenyicin szerint az ő sorsuk volt „a második világháború legutolsó – vagy egyik legutolsó – titka". Ami Vlaszov tábornokot illeti, ő az amerikai csapatok fogságába esett, és átadták az oroszoknak. Moszkvában egy évig ült börtönben, majd 1946 augusztusában kivégezték. Krasznov tábornokra, akit a britek fogtak el, hasonló sors várt: egy szovjet börtönben felakasztották.

HITLER KOZÁKJAI *Sok antikommunista kozák abban a reményben harcolt a Wehrmacht soraiban, hogy sikerül eltiporni a kommunista uralmat.*

A holttest, amelyik hazudott

A háború kellős közepén egy brit tiszt holttestét vetette ki a tenger a semleges Spanyolország partjaira. Úgy fulladt meg, hogy repülőgépe a vízbe zuhant. Megtalálták titkos dokumentumokkal teli aktatáskáját is a testéhez láncolva. A spanyolországi náci ügynökök mindenre elszántan igyekeztek megkaparintani a táskát – a brit hírszerzés pedig azért imádkozott, hogy sikerrel járjanak.

A második világháború 1943 tavaszán fordulóponthoz érkezett. A szövetséges csapatok egyre közelebb kerültek ahhoz, hogy legyőzzék a németeket Észak-Afrikában. „Itt a vég kezdete" – mondta erről Winston Churchill. Ugyanekkor a Szovjetunió területén a *Wehrmacht* közel két év óta először visszavonulásra kényszerült. A katonai kezdeményezés a britek és az amerikaiak kezében volt, és kézenfekvőnek látszott, hogy következő lépésként Afrikából csapást mérnek Dél-Európára, ezzel megnyitják a Földközi-tengert a szövetséges hajózás előtt, és arra kényszerítik a németeket, hogy új fronton kezdjenek harcba. Katonai szempontból az inváziós csapatok partraszállására a legalkalmasabb helyszín Szicília szigete volt, viszonylag közel a Földközi-tenger afrikai partján lévő szövetséges állásokhoz.

A SZICÍLIAI PROBLÉMA

Csakhogy az ellenség éppoly világosan látta a szicíliai támadás előnyeit, mint a szövetségesek. „Iszonyú ostobának kell lennie annak, aki nem vesz tudomást Szicíliáról" – jegyezte meg Churchill. Parancsnokai közölték is vele, hogy a németek már ágyúkkal és friss csapatokkal erősíteni kezdték a szigetet. Ekkor felmerült a kérdés: mi lenne, ha sikerülne kételyt ébreszteni a németekben e nyilvánvaló lehetőséggel szemben. Ha el lehetne érni, hogy Hitler higgye el – vagy legalábbis gyanítsa –, hogy az inváziós csapatok valahol másutt szándékoznak partra szállni, akkor kénytelen lenne megosztani erőit, ami gyengítené szicíliai védelmét. A brit hírszerzés állományában akadtak kifejezetten az ellenség megtévesztésére kiképzett ügynökök, akik különleges eszközökkel képesek voltak stratégiai hibákra kényszeríteni a német parancsnokokat. E hálózat központját Húszas Bizottságnak nevezték (az „átejt" szó angol megfelelője, a *double cross* leírható két ikszszel: XX, ami viszont nem más, mint a római húszas szám).

A Húszas Bizottságból egy Ewen Montagu nevű haditengerészeti hírszerző tiszt kapta a feladatot, hogy megoldást találjon a szicíliai problémára. Montagu először elővette azt a jegyzetet, amelyet tiszttársa, Ian Fleming 1939-ben, a háború kitörésekor írt (ő később James Bond-regények írójaként vált ismertté). A dokumentum a németek megtévesztésére kiagyalt 51 hadicsel leírását tartalmazta. A lista 28. pontjában ez állt: „A (nem valami szép) javaslat a következő: [...] a partra ki kell dobni egy pilótának álcázott holttestet, sürgönyökkel a zsebében, azt a látszatot keltve, hogy sikertelen ejtőernyős ugrást hatott végre. Holttestet szerezni nem nehéz, de persze frissnek kell lennie."

EGY HIHETŐ TÖRTÉNET
Ewen Montagu, a Vagdalthús-hadművelet felügyelője, aki a civil életben ügyvéd volt, jogász tapasztalatát is felhasználta, hogy meggyőző történetet kanyarítson Martin őrnagy kitalált alakja köré. A holttest mellett talált valamennyi tárgy Martin személyiségére utalt – de nem volt egyéb, mint egy művészien kivitelezett hazugság kelléke.

Montagunak megtetszett az ötlet. Az ejtőernyős mozzanatot elvetette, de úgy látta, hogy az alapelv működhet. Mi lenne, ha készítenének egy szupertitkos dokumentumot, amely azt sugallja, hogy a közeledő inváziós erő nem Szicíliában fog partra szállni, hanem mondjuk Görögországban? Az aktát ráerősítik egy holttestre, majd a németek küszöbére helyezik. A hitelesség a legfontosabb: a holttest állapotának, álszemélyazonosságának, a bizalmas iratnak és az információátadás módjának mindmind valósághűnek kell lennie. Montagu jól tudta, hogy a megvalósítás nem lesz egyszerű, de azzal is pontosan tisztában volt, miért válnak be a legjobb csalások: az áldozat nem hiszi el, hogy a szélhámos addig is képes elmenni. Churchill áldását adta a tervre. Montagu ötlete nyomán az akció a hátborzongató Vagdalthús-hadművelet fedőnevet kapta.

HOLTTEST KERESTETIK

Montagu maga mellé vett egy Charles Cholmondeley nevű katonatisztet, aki az MI5-nél szolgált. Közös vállalkozásuk első feladata az volt, hogy találjanak egy alkalmas holttestet. Azt már eldöntötték, hogy emberükre a spanyol partok közelében kell rátalálnia az ellenségnek, mintha repülőgép-baleset áldozata lenne – olyan katonakorú férfira volt tehát szükség, akinek a halálát fulladás vagy annak tűnő esemény okozta. Ez önmagában is igen bonyolult feladatnak látszott: fiatalemberek még háborús időkben is ritkán esnek

össze holtan csak úgy. Ha valakivel mégis ez történt, Montagunak tudomást kellett szereznie róla. Ám még ha találnak is alkalmas holttestet, hogyan lehet elvenni az elhunytat a hozzátartozóktól? Montagu már-már a sírrablást kezdte fontolgatni, amikor kapcsolatba került Sir Bentley Purchase-szel, London St. Pancras kerületének halottkémével. A tökéletesen megbízható Sir Bentley hamarosan szállította is, amire Cholmondeley és Montagu várt.

MARTIN ŐRNAGY SZÍNRE LÉP

1943 elején egy hideg éjjelen a St. Pancras környéki King's Cross egy használaton kívüli raktárépületében egy Michael Glyndwr nevű, harmincnégy esztendős csavargó patkányméreggel végzett magával. Sir Bentley riasztotta Montagut, hogy a jelölt megérkezett a hullaházba. Szomorú, de a halott tökéletesebbnek bizonyult, mint amire számítani lehetett: a szerencsétlen férfinak nem volt egyetlen közeli hozzátartozója sem. A Vagdalthús-hadművelet csapata ekkor alaposan kikérdezett egy kitűnő patológust, aki elmondta, hogy egy sima boncolás nem fogja kimutatni a patkányméreget. Ha a holttestet a tengerből halásszák ki, egy átlagos halottkém a fulladáson kívül nem fog keresni más halálokot.

A holttestet jégre tették, amíg Cholmondeley és Montagu hozzálátott, hogy kidolgozza a férfi hihető személyazonosságát. Először is tengerészt csináltak belőle. Ha az a hír szivárog ki ugyanis, hogy egy tiszt a tengerbe fulladt, a brit hadvezetésben sokan meglepődhetnek és kérdéseket tehetnének fel; egy vízbe fúlt tengerésztiszt viszont nem nagy újság, legalábbis háborús időkben nem. Következett a tengerésztisztálca. Mivel a tengerészek testre szabott egyenruhát viseltek, Montagu úgy döntött, hogy az elhunyt a tengerészgyalogság tisztje lesz, mert ezek a katonák ugyanúgy viselhettek kész tábori öltözéket, mint a sorkatonák. Rendeltek hát az ellátó szolgálattól egy új öltönyt, amit aztán Cholmondeley egy hónapig viselt, hogy kissé viseltesnek tűnjék.

A halott a William Martin nevet kapta: mivel a haditengerészetnél több Martin is

A BARÁTNŐ
Martin őrnagy menyasszonya, Pam, valójában Jean Leslie, az MI5 egyik titkárnője volt, aki munkaköre szerint az elfogott német rádiójeleket elemezte. Montagu annyira beleélte magát a kitalált történetbe, hogy ettől kezdve Jeant következetesen Pamnek szólította.

szolgált, ez a tény egy árnyalattal még hihetőbbé tette a félrevezetést. A hírszerzés tudta továbbá, hogy a németeknek megvan a brit hadsereg tisztjeinek névsora – de csak az L betűig, a lista tehát nem fog segíteni a holttest kilétének hitelesítésében. Martin rendfokozatát aktív őrnagyként határozták meg: ez nagyjából megfelelt az életkorának, és elég magas rendfokozat volt ahhoz, hogy bizalmas okmányokat bízzanak rá.

A következő probléma a személyazonossági igazolvány volt. Cholmondeley és Montagu megpróbálta lefényképezni a halott Michael Glyndwr arcát, de az eredmény nem lett meggyőző: tekintete túlságosan hullaszerű volt. Keríteni kellett tehát egy meggyőző hasonmást; a London utcáin folytatott, hosszú keresés azonban meddő próbálkozásnak bizonyult. Ám egy nap a haditengerészet kémelhárítására beállított egy tiszt, aki pont úgy nézett ki, mint a néhai csavargó: ugyanolyan sovány arca és horpadt halántéka volt. Fényképe hamarosan ott díszelgett Martin igazolványában, melyre rápecsételték, hogy pótlásként adták ki – mintha az őrnagy elvesztette volna az eredetit –, nehogy gyanús legyen az irat újszerűsége.

Martinnak menyasszonyt is kreáltak, akinek a Pam nevet adták.

Martin őrnagynak azonban nemcsak katonai háttérre volt szüksége, hanem magánéletre is. Montagu és Cholmondeley regényhőshöz illő életutat talált ki neki. És mint a kezdő regényszerzők általában, alaposan megdolgoztak azért, hogy teremtményük hihető és plasztikus legyen. Még menyasszonyt is kreáltak Martinnak, akit Pamnek neveztek el. A haditengerészet hírszerzésének egyik elemzője, egy fiatal hölgy felajánlotta, hogy fényképét elhelyezhetik Martin tárcájában. Egy másik asszony, az MI5 idős titkárságvezetője írt néhány szerelmes levelet Pam nevében: „Az a gyönyörű nap, amelyet együtt töltöttünk... ...bár megállt volna az idő egy percre..."

Bill és Pam már az esküvőjükre készültek: a férfi holmijai közé csúsztatták az egyik londoni ékszerésznél vásárolt jegygyűrűről kapott számlát. Meglehetősen drága darab volt, de Martin őrnagy könnyelműen bánt a pénzzel, amint ez a Lloyds Bank igazgatójának éles hangú leveléből is kitűnt. A levél tájékoztatta Martint, hogy hiteltúllépése megengedhetetlen szintet ért el: harminchét fontra rúg. Ezeket egy sor más holmival együtt – köztük egy Szent Kristóf-érdeméremmel – az ál-Martin tárcájába és egyenruhája zsebébe csúsztatták.

A HAMIS LEVÉL

Martint őrnagy, akit a Vagdalthús-hadművelet keretében el akartak adni a németeknek, valószínűleg kissé szórakozott, pénzügyi nehézségekkel küzdő, szerelmes férfi volt, a papírok szerint római katolikus. Emellett tehetséges és megbízható törzstiszt, hiszen azzal bízták meg, hogy saját kezűleg kézbesítsen egy rendkívül kényes dokumentumot.

Az irat tartalmának kidolgozása különösen sok fejtörést okozott. Azt már korábban eldöntötték, hogy a szöveg Archibald Nye tábornoknak, a brit felső vezérkar tagjának magánlevele lesz, melyet Harold Alexander tábornokhoz, a tuniszi brit parancsnokhoz írt. A levél így kezdődött: „Kedves Alex, megragadom az alkal-

Page 3.
Navy Form S.1511
NAVAL IDENTITY CARD No. 148228

Surname MARTIN
Other Names WILLIAM
Rank (at time of issue) CAPTAIN, R.M. (ACTING MAJOR)
Ship (at time of issue) H Q COMBINED OPERATIONS
Place of Birth CARDIFF
Year of Birth 1907
Issued by
At
Date 2nd February 1943.
Signature of Bearer W. Martin
Visible distinguishing marks NIL.

AZ IGAZOLVÁNYKÉP

Az őrnagy személyi igazolványának elkészítése volt a félrevezetés egyik legbonyolultabb része. Végül senki nem fogott gyanút, hogy a fényképen látható férfi nem azonos azzal, aki a spanyol hullaházban fekszik – elsősorban azért, mert az arc már kezdett oszlásnak indulni.

mat, hogy Mountbatten egy tisztjével magánlevelet küldhetek neked…", majd hosszan ecsetelt jelentéktelen ügyeket, például hogy az amerikaiak nem megalapozottan adogatják a Bíbor Szív-kitüntetést a náluk szolgáló brit katonáknak. Ezután megnevezett két partraszállási területet a görög partvidéken, és megemlítette, hogy Szicília csupán „fedő célpont a Husky számára". (Husky volt a tervezett földközi-tengeri invázió valódi kódneve – ám a támadás nem Görögországot vette célba, hanem éppen Szicíliát.)

A levelet beletették egy aktatáskába, amelyet odaláncoltak Martin testéhez; ezzel az őrnagy készen állt az indulásra. Csakhogy a testet ekkor már hetek óta hűtőszekrényben tárolták, ez pedig az utolsó pillanatban váratlan problémát okozott: a halott lábfeje keményre fagyott, nem lehetett cipőt adni rá. Végül egy szárazjéggel teli tartályban éjszaka Skóciába szállították a testet, majd elhelyezték egy tengeralattjáróban. 1943. április 29-én a HMS *Seraph* a spanyol atlanti partvidéken fekvő Huelva partjától egy kilométerre a felszínre emelkedett. Ott a legénység a fedélzetre cipelte a halottat rejtő tartályt, és a tengerbe vetette Martint. Amint a test a vízbe zuhant, a *Seraph* kapitánya útravalóul a 39. zsoltárt idézte: „vigyázok szavaimra, hogy ne vétkezzem nyelvemmel, megzabolázom számat".

A VAGDALTHÚST BEKAPJÁK

A felszínen úszó holttestet az éjszakai munkából hazatérő halászok találták meg. Átadták a spanyol haditengerészetnek, azok pedig a helyi hullaházba szállították. A spanyol hatóságok sürgősen értesítették a brit konzult, és felkérték, hogy vegyen részt a boncoláson. Ez kellemetlen közjáték volt, mivel Martin őrnagy teteme gyorsan bomlott. A konzul (aki be volt avatva a Vagdalthús-hadműveletbe) azt tanácsolta a spanyol orvosoknak, hogy álljanak le, mondván: az angol férfi katolikus volt, és a római katolikus egyház helyteleníti a boncolást. Azok készséggel beleegyeztek. A halál okaként fulladást állapítottak meg, és a holttestet kiszolgáltatták a diplomatáknak, hogy gondoskodhasson a temetésről.

Az Állhatatosság-hadművelet

Nem a Vagdalthús-hadművelet volt az egyetlen eset, amikor a szövetségesek bűvészt megszégyenítő ügyességgel húzták csőbe Hitlert. Hasonló elv alapján, de más eszközökkel kényszerítették a németeket, hogy találgassák az 1944. júniusi D-nap, a nyugat-európai partraszállás részleteit. Senki előtt nem volt titok, hogy támadás van készülőben Franciaország irányában. Az amerikai csapatok hónapok óta özönlöttek Nagy-Britanniába, a német felderítő repülőgépek tömérdek hajót és teherautót észleltek. Minthogy az invázió előkészületeit nem tarthatták titokban, a szövetségesek mindent megtettek, hogy összezavarják a németeket a támadás helyét és idejét illetően. Ez volt az Állhatatosság-hadművelet célja.

A nácik nem tudták, hogy Nagy-Britanniában működő ügynökeiket mind egy szálig elfogták. Néhányan át is álltak az ellenséghez, és félrevezető rádióüzeneteket küldözgettek kapcsolataiknak, mintha a fő haderő Pas de Calais, a La Manche csatorna legkeskenyebb pontja felé tartana. Azt a hamis információt is elhitették a német hírszerzéssel, hogy nagy megtévesztő támadás is készül Normandia partjainál (a valódi partraszállás helyén). Mindezt kellőképpen megtámogatták hamis fizikai bizonyítékokkal: balzafából készült repülőgépeket és gumi harckocsikat készítettek, amelyek a légi fényképeken valódinak látszottak, Kentben pedig, ahol a csatorna a legkeskenyebb, heves rádióforgalmat imitáltak – nem létező alakulatok között.

Hogy a félrevezetés még hihetőbb legyen, a szövetségesek kitalálták egy fiktív amerikai hadseregcsoportot, amelynek George Patton tábornok volt a „parancsnoka". A németek ismerték Pattont, és jobban féltek tőle, mint bármely más parancsnoktól. A tény, hogy Patton júniusban nem jelent meg Franciaországban, azt a hamis látszatot erősítette, hogy a normandiai partraszállás valóban csak fedőművelet. A félrevezetést valódi katonai aktivitással tették még hihetőbbé: a normandiai célpontokra ledobott minden egyes bomba mellett kettőt Pas de Calais-ra irányoztak. Ezzel az erőszakos, rafinált húzással sikerült hamis irányba terelni a náci hadigépezet figyelmét.

Ami a rendkívül fontos félrevezető dokumentumokat illeti, ezeket megőrzésre visszaadták a spanyol haditengerészetnek. Spanyolország, bár a háborúban semleges maradt, erősen nácipárti volt. A terv sikere azon állt vagy bukott, hogy a spanyol hatóságok hajlandók-e a bevett diplomáciai utat megkerülve továbbadni az aktát a német ügynököknek. A becsületes spanyol haditengerészek azonban Madridba küldték Nye tábornok levelét Martin őrnagy minden holmijával együtt. Nem sokkal ezt megelőzően a németek első számú spanyolországi ügynöke – kapcsolatain keresztül – elérte, hogy megtekinthesse a táska tartalmát, miközben a brit nagykövet erélyesen követelte, hogy a táskát lezárt állapotban adják át neki. A németek sebtiben lefényképezték a dokumentumokat, a felvételeket pedig Berlinbe küldték. Hitlert májusban értesítették Nye leveléről. „Az elfogott dokumentumok hitelességéhez semmi kétség sem fér – állapította meg a kísérőlevél. – Megvizsgáltuk azt a lehetőséget, hogy szándékosan juttatták őket a kezünkbe, ám ez valószínűtlennek látszik."

Hitler bekapta a horgot. Térképeibe merülve hozzá is fogott, hogy csapatait áttelepítse Szicíliából – sőt gyakorlatilag az egész európai hadszíntérről – Görögországba. Amikor 1943 júliusában megtörtént a partraszállás Szicíliában, a szövetségesek veszteségei meglepően csekélyek voltak. Martin őrnagy – Glyndwr Michael – megtette posztumusz kötelességét, megmentve sok ezer ember életét.

A Stasi-dossziék

A kommunista Kelet-Németországban a titkosrendőrség volt a legnagyobb munkaadó: az 1980-as években 91 000 alkalmazottat és 174 000 informátort foglalkoztatott, és több mint ötmillió emberről őrzött dossziét. Ezek az akták az állami paranoia és a kisszerű mindennapi árulások történetéről szólnak.

1989 őszén, az omladozó berlini fal árnyékában, a kommunista Német Demokratikus Köztársaság megkezdte haláltusáját. Ezekben a szokatlanul reményteli napokban a városlakók országszerte furcsa jelenség szemtanúi lehettek a Stasi, a keletnémet titkosrendőrség irodái körül. Az arctalan, szürke épületek fölött füstfelhők emelkedtek az ég felé, és a Stasi-központokból hosszú teherautó-konvojok indultak útnak – mint hamarosan kiderült, bezúzásra ítélt aktahegyeket szállítottak a vidéki papírmalmokba. A Stasi hatalmas mennyiségű iratot semmisített meg, hogy eltüntesse az azt megelőző négy évtized során folytatott elnyomó tevékenység bizonyítékait. Az irattárak felszámolása még akkor is folyt, amikor a berlini falat novemberben ledöntötték. Decemberben és a következő év januárjában emberek tömegei ostromolták a Stasi irodáit, többek között Erfurtban és Berlinben, hogy leállítsák a dossziék bezúzását és elégetését.

A Stasi modellje a KGB volt, ezért a szovjet titkosrendőrséghez hasonlóan külföldi és belföldi kémkedéssel, titkos megfigyeléssel egyaránt foglalkozott. De a civil lakossághoz számított arányait tekintve a Stasi jóval nagyobb volt, mint a KGB vagy bármelyik más kelet-európai titkosrendőrség, és majdnem hétszer akkora, mint Hitler titkosrendőrsége, a Gestapo. Egyes becslések szerint a megmentett Stasi-dossziék összesen mintegy százhetvennyolc kilométernyi polcot foglalnak el.

ELLENSÉGEK ÉS INFORMÁTOROK

Az óriási iratfolyam nagy részét az egyes keletnémet állampolgárokról vezetett dossziék alkotják. Míg a jól ismert másként gondolkodókról és a rendszer bírálóiról gyűjtött akták olykor tíznél is több köteget tettek ki, addig mások anyaga csak néhány lapból állt. Ám egy közös vonása szinte valamennyinek volt: minden dossziéban lapult olyan információ, amelyet informátorok – a megfigyelt személy barátai, munkatársai, sőt olykor családtagjai – szolgáltattak. A Stasi alsó szintű besúgóinak a neve *inoffizielle Mitarbeiter* („nem hivatalos munkatárs"), rövidítve IM volt. Noha fizetést és kiképzést soha nem kaptak, ők voltak a keletnémet rendőrállam politikai ellenőrzésének kulcsfigurái. „A nem hivatalos munkatársak – áll a Stasi-tisztek kézikönyvében – a legfontosabb tényezők az osztályellenség aknamunkája elleni harcban." Ez az amatőr kémhadsereg

A POLCOK TARTALMA *A Stasi-akták több millió írott dokumentumot, fényképet, hangfelvételt és más bizonyítékot tartalmaztak. A Stasi a gyanúsítottaktól még ruhamintát is szerzett (ezeket lezárt edényekben tárolták), hogy ha a tulajdonosuk megpróbálna Nyugatra szökni, a rendőrkutyák ki tudják szagolni a nyomát.*

elképesztő számú tagsággal bírt: azt tartják, hogy minden osztályteremben és előadóban, gyárban, irodában, minden klubban és egyházi gyülekezetben, mérettől függetlenül minden kollektívában akadt legalább egy részmunkaidős Stasi-ügynök.

Az IM-ek általában nem önkéntesen vállalkoztak a feladatra; többnyire maga a szervezet környékezte meg és szólította fel őket információnyújtásra. Voltak, akik készséggel álltak rendelkezésre, hogy „megvédjék a Német Demokratikus Köztársaságot". Másoknak hízelgett a fontosságtudat, amelyet a Stasi soha nem mulasztott el erősíteni. Az informátorok egy kis hányadát megzsarolták, szembesítve őket valamilyen múltbéli vagy aktuális vétségükkel, így nyugatiakkal fenntartott kapcsolatukkal. A friss beszervezett, miután aláírta a titoktartási fogadalmat, fedőnevet választhatott (Angyal, Cukor, Jegyző, Cseresznye, hogy csak néhányat említsünk).

A tartótisztnek módjában állt, hogy különböző módon segítse besúgóját: elháríthatta például a bürokratikus akadályokat egy új lakás megszerzéséhez, vagy előmozdíthatta előléptetését. Ennek köszönhető, hogy az informátort a hála és a lekötelezettség érzése is fűzte a szervezethez. Így lett a szemében a tartótisztből befolyásos barát, az operatív találkozókból pedig titkos találka. „Ne felejtsük el a nem

hivatalos női alkalmazottakat édességgel kínálni" – tanácsolja a Stasi kézikönyve.

Ám még a Német Demokratikus Köztársaságban, ebben a leginkább orwelli hatalmi képződményben sem lehetett mindenkit megfigyelni. A Stasi szemmel tartotta a másként gondolkodó értelmiségieket és környezetüket, az egyházi köröket és minden olyan csoportosulást, amelyek a legcsekélyebb mértékben is azt a benyomást keltették, hogy céljuk a társadalmi változás előmozdítása. A titkosrendőrség munkatársait szerfelett érdekelték a megfigyelt személyek morális gyengeségei – például a túlzott italfogyasztás vagy a házasságtörés jelei –, mert ezeket fel lehetett használni az illető ellen. Egyházi embereket úgy próbáltak behálózni, hogy szexuális csábításnak tették ki őket. Az információgyűjtés nagyobb része azonban passzív természetű volt: a IM-ek kihallgatták és lejegyezték az emberek beszélgetéseit, kijelentéseit, majd, mint valami házi feladatot, bemutatták tartótisztjüknek.

Egyes informátorok személyes bosszúra használták fel Stasi-kapcsolataikat.

A kelletlen informátorok, merthogy ilyen is akadt, szándékosan jelentéktelen eseményekről szóló, unalmas beszámolókkal traktálták a szerveket, vagy csupa pozitívumot jelentettek környezetükről. Az ilyen hasznavehetetlen munkatársakat általában hamar kiszúrták és elbocsátották. De még a lelkes IM-eknek is igyekezniük kellett, hogy kiérdemeljék a Stasi dicséretét, így az információ mennyisége fontosabb volt a minőségénél. Az 1960-as években egy informátor azt a hírt osztotta meg tartótisztjével, hogy az egyik kávézóban valaki azzal kérkedett: a tévékészülékén lehet fogni a „kapitalista" adókat; egy másik vendég – írta – fényképeket mutogatott egy barátjának nyugat-németországi utazásáról. Mindezt annak rendje és módja szerint feljegyezték és elraktározták. Egy egyetemi előadó írt jelentést arról, amit a fiától hallott, nevezetesen: egyik iskolatársa bevallotta neki, hogy templomba jár. A fia, tette hozzá büszkén, „elég öntudatos volt, hogy jelentse a tanítójuknak".

Az sem volt ritka, hogy az informátor személyes bosszúra használta Stasi-kapcsolatait. Egy ügyvéd például feljelentette az irodai takarítónőt, mert az gyanús érdeklődést mutatott a szovjet csapatszállító vasúti szerelvények iránt. A tartótiszt utánanézett a dolognak, és kiderítette, hogy az ügyvéd kikezdett a takarítónővel, az azonban visszautasította; a nő egyébként azért járt a teherpályaudvarra, mert a kedvese vasúti alkalmazott volt.

INFORMÁCIÓS TÚLTERHELTSÉG

A nem hivatalos munkatársak által szolgáltatott adatok tehát nem mindig bizonyultak megbízhatónak. De ne gondoljuk, hogy a hivatásos alkalmazottak által gyűjtött információk zöme a legcsekélyebb mértékben is használhatóbb volt azoknál. Erich Loest, az író, a nap huszonnégy órájában megfigyelés alatt állt. Dossziéja végeérhetetlen, banális (ám mégis hátborzongató) feljegyzésekből áll: „L. megcsókolta a feleségét. L. aztán kiment a konyhába, és készített egy csésze teát. Ezt követően L. visszatért a teával a dolgozószobájába..."

A munkatársak által szolgáltatott temérdek adat valójában kezelhetetlen információhalmazzá nőtt: a Stasi képtelen volt kiszűrni a felesleges részletek tengeréből egy potenciálisan jelentős eseményt. Ez azonban bizonyos értelemben nem is volt fontos. Az ügynökség által gyakorolt hatalom nem a dossziékban, hanem abban a bizalmatlanságban rejtőzött, amelyet az „informátorkultúra" beleégetett az emberek agyába. Nyilván nem mindenkiről jelentettek, ám a tudat, hogy ez bárkivel megtörténhet, olyan légkört teremtett, amelyben az emberek – egyes bátor és tiszteletre méltó kivételektől eltekintve – nemhogy cselekedni, de még szólni sem mertek. A bizonytalanság és a félelem mérgét a Stasi csepegtette bele a kelet-német társadalomba; lényegében az ebből következő politikai bénultság védte az államot saját polgáraival szemben.

Ha úgy vesszük, maguk a dossziék a Stasi sokéves felderítő tevékenységének csupán a melléktermékei. Ennek ellenére súlyosan mérgezők, és mind a mai napig képesek tönkretenni emberek életét és kapcsolatait. Vera Wollenberger vezető egyházi aktivista például a Stasi anyagaiból tudta meg, hogy férje egész házasságuk alatt rendszeresen jelentett róla. Az ügy váláshoz vezetett, holott a férj váltig állította: csupán azon fáradozott, hogy a Stasi megváltoztassa a feleségéről alkotott véleményét. A színész Ulrich Mühe, aki később a Stasi tevékenységéről szóló, *A mások élete* című nagy sikerű filmben a titkosrendőrt, Gerd Wiesler századost alakította, megtudta, hogy a felesége informátor volt. Az ügy nagy port kavart föl Németországban. Mielőtt az eset kipattant, Ulrich Mühét megkérdezték, hogyan készült filmbéli szerepére. „Elég volt emlékezni" – felelte.

A Stasi-feljegyzések utóélete

1991-ben az új egyesített Németország kormányzata jóváhagyta az iratok nyilvánosságáról szóló törvényt, ami lehetővé tette minden állampolgárnak, hogy betekintsen saját Stasi-dossziéjába. 1994 végéig körülbelül egymillió német kérelmezte ezt. Sokan megrendülve szembesültek a ténynyel, hogy a Stasi mélyen befurakodott az életükbe, és egyik ismerősük jelentett róluk. A trauma, amelyet a Stasi-dossziék tartalma okozott, bizonyos mértékig megkérdőjelezi, bölcs dolog volt-e megőrizni ezeket az aktákat. Talán túl nyers ez az anyag, mondták egyesek, és jobb lett volna legalább egy nemzedéknyi időre elzárni őket (mint egyes volt kommunista országokban tették), hogy tanulmányozásuk idejére már személyes fájdalmat nem okozó történelmi dokumentumokká váljanak. Az egyik egyházi vezető egyenesen azt javasolta, hogy az archívumok anyagából rakjanak egy hatalmas tüzet.

Több tízezer német ugyanakkor hiába kért betekintést saját Stasi-dossziéjába: kiderült, hogy az nem létezik. A maga módján ez is traumatikus hatású volt: az ember azt hitte, hogy részt vett a politikai szabadságért folytatott küzdelemben, aztán kiderült: részvétele annyira jelentéktelennek bizonyult, hogy még a titkosrendőrség előtt is láthatatlan maradt. Lutz Rathenow, az egykori másként gondolkodó költő ezt a kellemetlen érzést „dossziéirigységnek" nevezte, ami a maga módján éppúgy szívfájdalmat okozhatott egyeseknek, mint másoknak az, hogy a bizalmukba férkőzésről és árulásról tanúskodó, vastag dossziéra akadtak.

Az akták olykor azonban kellemes csalódást is okoztak. Egyesek a róluk szóló feljegyzések olvasása közben döbbentek rá, hogy a korábban utánuk szaglászó ügynöknek tartott emberek valójában ártatlanok. Wolf Biermann, az énekes pedig, akit politikai dalai miatt elűztek az országból, nagy örömmel talált rá a dossziéjában elhunyt édesanyja évtizedekkel korábban írott levelére, amelyet a Stasinak köszönhetően annak idején nem kapott meg.

KIRÁLYI PATRÓNUS *I. Erzsébet, bár az anglikán egyház feje volt, asztrológiai tudásáért nagyra értékelte és pártfogásába vette John Dee-t.*

Királyok asztrológusa

A hosszú szakállú, lengő köntöst viselő Dr. John Dee I. Erzsébet királynő udvarának egyik legkülönösebb figurája volt. Ragyogó elme, akiről azonban okkult praktikái miatt az a hír járta, hogy az ördöggel cimborál. Élete csupa rejtély – talán azért, mert nem csupán mágus, hanem kém is volt.

Dr. John Dee korán megízlelte a sikert. Már húszas éveiben páratlan tehetségként ünnepelték Európa-szerte. 1542-ben, tizenöt éves korában került be a tekintélyes cambridge-i St. John's College-ba, négy évvel később pedig részt vett a Trinity College megalapításában. Mesterkurzusokat tartott algebrából és geometriából a híres humanista, Rotterdami Erasmus fellegvárának számító leuveni egyetemen és Párizsban. Híres matematikus volt, aki tudását gyakorlati tudományokban is kamatoztatta, például a navigáció terén. Munkatársai közé tartozott Gerardus Mercator, az újító flamand térképész.

A tudásvágytól átitatott reneszánsz kor sok más tudósához hasonlóan Dee-t is mohó kíváncsiság fűtötte: minden érdekelte, még az olyan területek is, amelyek mai megítélésünk szerint távol esnek a tudománytól. A világot irányító erők mélyebb megértése érdekében asztrológiai és alkímiai tanulmányokat is folytatott. Ez azonban nem meglepő: az ő korában még nemigen különböztették meg a tapasztalatokon nyugvó, ellenőrizhető igazságot a mágiától.

Dee részben családi kapcsolatainak köszönhette korai sikereit. Apja VIII. Henrik uralkodása idején udvaronc volt, így a fiú a királyi udvar légkörében nevelkedett. Ő lett a fiatal VI. Edvárd tanítója, és amikor a herceg féltestvére 1553-ban I. Mária néven trónra került, Dee-t kinevezték a királynő asztrológusának.

VESZÉLYES ÉLET

Két évvel később Dee nehéz helyzetbe került. Épphogy felállította Mária királynő és Erzsébet hercegnő horoszkópját, amikor egy George Ferry nevű férfi varázslással vádolta meg, mondván, Dee praktikái miatt egyik gyermeke meghalt, a másik pedig megvakult. Az ellene lefolytatott per tisztázta a vádak alól, sőt a hitbéli nézeteire vonatkozó vizsgálatban még egy katolikus püspök, Bonner előtt is megfelelt. Röviddel ezután szabadon is engedték.

Minden jel arra mutat, hogy Erzsébet az epizód nyomán megkedvelte Dee-t; akkor is érdeklődésével tüntette ki, amikor később Anglia királynője lett. Az udvari asztrológus élete végéig élvezte Erzsébet támogatását, melyre szüksége is volt, különösen, amikor már birodalomszerte suttogták: az ördöggel cimborál.

Így lett Dee a királynő nagyra becsült tudományos tanácsadója és házi asztroló-

gusa, aki különféle táblázatok és horoszkópok segítségével kiszámította például Erzsébet koronázásának legalkalmasabb napját. Tanácsadója és tanítómestere volt emellett számos miniszternek és udvaroncnak, többek között William Cecilnek, Erzsébet kiránynő főtanácsadójának, Robert Dudley-nak, a királynő befolyásos és nagy hatalmú kegyencének, valamint Sir Francis Walsinghamnek, Erzsébet első számú titkárának – és mesterkémjének.

Amikor a királynőt fogfájás kínozta, kikérték Dee tanácsát.

Nem tudjuk pontosan, Dee miféle szolgálatokat tett Walsinghamnek, az azonban valószínűnek látszik, hogy az asztrológus európai udvarokban tett látogatásai során nemcsak horoszkópokat készített és tanított, de politikailag hasznos információkat is gyűjtött, amelyeket azután megosztott a titkárral. Asztrológusként szerzett hírneve szívesen látott vendéggé tette a legmagasabb körökben, és ez tökéletes álcát biztosított számára a kémfeladatokhoz. Nagy érdeklődést tanúsított a rejtjelezés és a titkosírás iránt – jegyzetfüzetei tele vannak kódolt feljegyzésekkel –, ami összhangban állt az ezotéria és a titkos tudások iránti vonzalmával. A korai Anglia birodalmi törekvéseit is segítette munkájával: tanácsokat adott a navigáció döntő fontosságú tudományának kérdéseiben több nagy akkori felfedezőnek, köztük John Cabotnak (Giovanni Caboto), Walter Raleighnak és Martin Frobishernek.

Maga Dee azonban nem annyira az ismert világ, mint inkább az emberi tudás határait igyekezett kifürkészni. 1565-ben a Temze-parti Mortlake-ben fekvő hatalmas, zegzugos házába költözött. Itt rendezte be Európa egyik legnagyobb magánkönyvtárát, benne glóbuszok, matematikai, asztronómiai és egyéb tudományos műszerek tekintélyes gyűjteményével. Ekkoriban olyasfajta tevékenységgel foglalkozott, amelyet ma ismeretterjesztésnek, „mindennapi tudomány"-nak neveznénk. Ebben az időben jelentette meg egyik legnépszerűbb munkáját, az ókori görög matematikus, Euklidész *Elemek* című műve fordításához írt előszavát, amelyet kifejezetten az átlagolvasóknak szánt.

Dee mortlake-i háza a tudományos munkához alkalmasabbnak bizonyult, mint a richmondi, a Hampton Court-i vagy a windsori királyi palota. Erzsébet királynő előszeretettel látogatott el hozzá, gyakran bejelentés nélkül. (Megjelent többek között aznap is, amikor Dee felesége meghalt; a királynőt módfelett mulattatta egy homorú tükör, amely tótágast mutatott.) Ám Dee is gyakran megfordult a királyi palotában; egyszer például azért utazott Windsorba, hogy megvitassa egy üstökös feltűnését. 1578-ban pedig, amikor a királynőt fogfájás kínozta, kikérték a tanácsát. Amikor a fájdalom a kezelés hatására sem enyhült, Németországba küldték, hogy az ottani orvosokkal konzultáljon a kérdésről – és teljesítsen egy-két titkos megbízatást Walsingham számára.

ANGYALOKKAL SUTTOGÓ

Dee mindeközben folytatta ezoterikus tevékenységét. Nézetei szerint ez egyáltalán nem volt összeegyeztethetetlen tudományos kutatásaival. Meg volt győződve arról, hogy az isteni mágia titka a matematikában, a számok csodálatos mélységében keresendő. A spirituális, túlvilági igazság kutatásában pedig – legalábbis ő így érezte – a nagy áttörés előtt állt.

BÖLCS ÖREGEMBER *A közel hetvenesztendős John Dee portréja 1594 körül. „Nincs semmi, Isten művét kivéve – írta –, ami oly gyönyörűséges lenne, és annyira ékítené az ember lelkét és elméjét, mint a művészet és a tudomány ismerete."*

1581-ben Dee nagy erejű, az egész életét megváltoztató látomást élt át. Megjelent előtte Uriel angyal, ragyogó fényben fürödve, és felszólította, hogy egy kristálygömb segítségével vegye fel a kapcsolatot az angyalok birodalmával. Így is tett. Nemsokára rájött azonban, hogy ezt egyedül nem tudja megvalósítani: szüksége volt valakire, aki a kristálygömböt nézi, miközben ő lejegyzi az égi lények szavait. 1582-ben összeismerkedett egy Edward Kelley nevű ifjú alkimistával, akiről úgy vélte, tökéletes munkatárs lesz új vállalkozásában. Dee és Kelley egy kristálygömbbel és egy csiszolt obszidián tükörrel számos „spirituális találkozón" vett részt. Határozottan állították, hogy az angyalok beszéltek hozzájuk, mégpedig egyfajta „mennyei nyelven", amelyet Kelley énoki nyelvnek nevezett el. Nem világos, hogy honnan eredt ez a nyelv – talán maga Kelley találta ki mint kódot. Az angyalok állítólag ezen a nyelven kommunikáltak vele, mégpedig a spiritiszta szeánszokhoz hasonló módon:

egy asztalon fekvő betűkészlet és kopogás útján. Dee több száz beszélgetést jegyzett le. Azt remélte, hogy ezek az éteri lények, akikkel kapcsolatba lépett, átadják neki titkos tudásukat az égi világról, és feltárják előtte a mindenség rejtett értelmét.

Noha a legnagyobb titokban tartották tevékenységüket, az egyház hamarosan felfigyelt rá, és fekete mágiával vádolta meg Dee-t és Kelley-t. Az incidens után, 1583-ban családjukkal együtt külföldre kényszerültek, legalábbis ezt állították, ám elutazásuk valódi oka nem világos. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy hat éven át Kelet-Európában utazgattak, hogy támogatókat találjanak. Dee nemcsak a tekintélyét, de kettejük alkimista tudását is latba vetve elérte, hogy tehetős arisztokraták pénzzel segítsék az aranycsinálás titkának megfejtését. Eleinte mind boldogan fektettek be a két alkimista tevékenységébe, ám rendszerint hamar megelégelték, hogy a kicsikart támogatás ellenére késik a nagy áttörés.

Dee és Kelley végigutazta Lengyelországot, majd Prágába mentek, ahol II. Rudolf német-római császár vendégszeretetét élvezték. Ekkor avatkozott közbe a pápa, és máglyahalállal fenyegetve követelte a két „eretnek" távozását. A két férfi ekkor visszatért Lengyelországba, majd Vilem Rožmberk gróf meghívására két évre a csehországi Třeboňban telepedtek le.

Utazásaik idején is buzgón készítették énoki nyelvű jegyzőkönyveiket az angyalokkal való titkos beszélgetéseikről; ezek közül néhányat aztán hazaküldtek Londonba, Sir Francis Walsingham hivatalába.

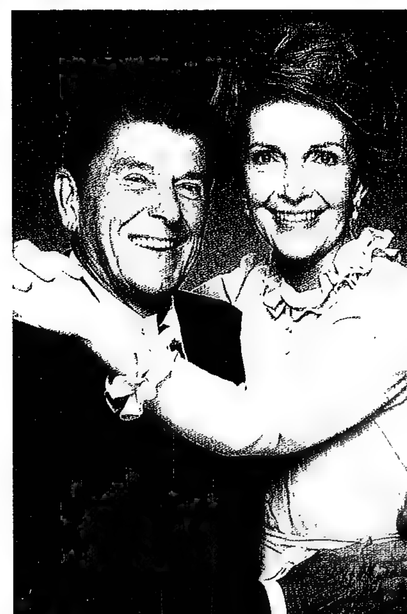
Dee, aki 1587-ben töltötte be a hatvanadik életévét, minden útjára magával vitte nála majd' huszonnyolc évvel fiatalabb, második feleségét. Kelley azt állította, hogy Uriel angyal azt akarja: osszák meg egymással mindenüket, így a feleségüket is. Dee annyira meg volt győződve munkájuk spirituális értékéről és Kelley becsületességéről, hogy elfogadta ezt a szerelmi háromszöget. Két évvel később azonban Dee és akkor harmincnégy éves felesége örökre megvált Kelley-től.

A VÉG

Dee nevéhez ekkorra már egy sor átoknak számító jelző tapadt: „az ördög cimborája", „aki koboldokkal és démonokkal incselkedik". Ezeket a sértéseket vállrándítással is elintézhette volna, ám amikor visszatért Angliába, a csőcselék – sátánizmussal vádolva meg őt – széthordta értékes könyvtárát és műszergyűjteményét. Erzsébet királynő ekkor megszánta régi barátját, és 1595-ben kinevezte a manchesteri Christ's College igazgatójának.

Amikor 1603-ban Erzsébet meghalt, úgy tűnt, Dee csillaga leáldozott: a királynő trónutódja, I. Jakab (Skóciai VI. Jakab) mélységes ellenszenvvel viseltetett az okkultizmus iránt. 1604-ben újabb csapás érte az alkimistát, amikor feleségét és több gyermekét elvitte a pestis. Dee Mortlake-ben halt meg 1608-ban, nyolcvanegy esztendős korában.

Dee életét és alakját máig nehéz objektíven megítélni. Ki volt: a spirituális és tudományos igazság keresője, angyalmániás őrült, álruhás kém? Vagy, mint Kelley-hez fűződő kapcsolata sejteti, ártatlan balek? Az életrajzíró John Aubrey, aki egy emberöltővel később megemlékezett róla, pozitív fényben láttatta Dee varázslószerű alakját. „Hosszú, hófehér szakálla volt – írta. – Igazi béketeremtő volt: ha egyik szomszédja összezördült valakivel, addig járt a nyakukra, amíg ki nem békítette őket. Magas volt és sudár. Lebegő ujjú köntöst viselt, mint egy művész. Nagyszerű ember volt."

A csillagok és Nancy Reagan

Ronald Reagan napirendjét felesége kérésére egy asztrológus felügyelte – jelentette be a szenzációs hírt Donald Regan, az elnök korábbi kabinetfőnöke. „Alighanem ez volt Reagan idején a Fehér Ház legféltettebb belpolitikai titka" – írta.

1981. március 30-án Ronald Reagant megérintette a halál szele: a washingtoni Hilton Hotel előtt egy ifj. John Hinckley nevű merénylő hat pisztolylövést adott le, s az egyik lövedék visszapattanva az elnöki limuzinról, eltalálta az elnököt a mellkasán.

Ezt követően Nancy Reagan kapcsolatba lépett egy Joan Quigley nevű asztrológusnővel, akivel 1976-ban már találkozott egy televíziós show-műsorban. A First Lady kérdésére, miszerint képes lett volna-e előre látni a merényletet, az asszony igennel válaszolt, majd állításának igazolására megmutatta táblázatait. Ettől fogva Nancy rendszeresen kikérte Quigley véleményét az elnök programjaival kapcsolatban, hogy megtudja, mely napok kedvezők, s melyek nem.

Az elnök napirendje hamarosan a csillagok állása szerint alakult. Ha Quigley azt állította, hogy egy bizonyos nap kedvezőtlen, lemondták vagy elhalasztották az elnök találkozóit. Az asszony elképesztő hatását bizonyítja, hogy amikor Ronald Reagan és Mihail Gorbacsov, a szovjet kommunista párt főtitkára 1987 decemberében aláírták a közepes hatótávolságú rakéták felszámolásáról szóló szerződést, a Fehér Házban rendezett ceremóniát pontban délután kettőre időzítették. Quigley ugyanis áttanulmányozta mindkét politikus horoszkópját, és ezt az időpontot tartotta a legkedvezőbbnek.

Amikor Donald Regan 1985-ben a Fehér Ház kabinetfőnöke lett, megdöbbenve tapasztalta, hogy Nancy Reagan egy névtelen „barátja" tanácsai alapján rendre felülírja az elnök programjait. Bármit is próbált tenni ez ellen, a vitából mindig Nancy került ki győztesen. Az úgynevezett Irán-kontra botránnyal kapcsolatos sajtótájékoztató időpontja körüli vita végül elkerülhetetlenné tette lemondását. Regan szerint politikai szempontból egyáltalán nem volt közömbös, mikor kerítenek sort a sajtó képviselőivel való találkozásra, a csillagok kedvezőtlen állása azonban ezúttal is megakadályozta abban, hogy saját megítélése szerint döntsön. Amikor nem volt képes uralkodni felháborodásán, az elnök világossá tette számára, hogy többé nemkívánatos a Fehér Házban.

Donald Regan bizonyos mértékig elégtételt vett. 1988-ban, egy esztendővel Ronald Reagan elnökségének vége előtt publikált emlékirataiban (*For the Record: From Wall Street to Washington*) leleplezte a különös tanácsadót. Ettől kezdve megszűntek a Quigley-vel való tanácskozások. Reagan elnök határozottan kijelentette, hogy az asztrológia soha nem befolyásolta a politikát, de magyarázatot követelt Nancytől. Az asszony azt állította, hogy az asztrológia csupán arra volt jó, hogy enyhítse aggodalmát, valahányszor férje a nyilvánosság elé állt.

A remeteország

Észak-Korea a világ egyik legtitkolódzóbb országa. Egyetlen külföldi újságíró sem kap engedélyt, hogy itt riportot készítsen, és az ország igen kevés vendéget fogad. Kiutazási engedélyt csak egyes kiválasztott állampolgárok kapnak. Ez a külső hatásokkal szemben tanúsított, csaknem beteges félelem nem csupán a kommunista rezsim reflexe: okai részben az ország konfuciánus múltjában gyökereznek.

Panmindzsonnál, Észak- és Dél-Korea határán minden egyes nap bizarr katonai szertartás zajlik. A demarkációs vonal egyik oldalán dél-koreai és amerikai ENSZ-katonák figyelik árgus szemekkel a tőlük alig néhány méterre álló észak-koreai fegyvereseket. Ez a fókuszpontja a demilitarizált zónának, ennek a négy kilométer széles sávnak, amely két részre osztja a Koreai-félszigetet. A szögesdróttal megtoldott kerítések szegélyezte senkiföldjét tankcsapdák és aknák biztosítják. A sávban csak kézifegyver engedélyezett, de azon kívül mindkét oldalon állig felfegyverzett, harckocsikkal és rakétákkal ellátott, sokezres hadseregek néznek állandó riadókészültségben farkasszemet egymással.

1953-ban itt, Panmindzsonban írták alá a három évig tartó koreai háború végét jelentő fegyverszünetet – azét a háborúét, amelyben egyik oldalon az észak-koreai kommunisták és kínai szövetségeseik, a másikon az amerikaiak vezette ENSZ-csapatok által támogatott dél-koreai nacionalisták vívták elkeseredett harcukat. Az 1953-as fegyverszünetet nem követte békeszerződés, így Észak- és Dél-Korea azóta, több mint fél évszázada technikai értelemben harcban áll egymással. Panmindzson mindmáig a Föld legerősebben militarizált pontja.

A két ország közötti szembenállás nem más, mint az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti hidegháborús ellentét egyfajta állandósult mikrokozmosza. Észak-Korea a keményvonalas kommunizmus utolsó fellegvára, olyan totalitárius állam, amely abszolút uralmat gyakorol állampolgárai fölött. Dél-Koreában ugyanakkor kapitalista – vagyis szabadpiaci – rendszer működik. És miközben Dél-Korea integrálódott a nemzetek globális közösségébe, addig Észak-Korea igazi remete a világ országai között. A világ felé mutatott ellenséges arc nem más, mint védekezés, a harckocsik és rakéták pedig félreérthetetlenül jelzik: ide tilos a belépés.

HOSSZÚ MEGSZÁLLÁS

Észak-Korea idegenekkel szemben tanúsított kőkemény ellenállását a külföldi csapatok brutális betörésével indult koreai háború traumája idézte elő közvetlenül, ám a bizalmatlanság jóval messzebbre nyúlik vissza. A Koreai-félszigetet számos alkalommal érte támadás: a 6. és a 7. században a kínaiak, a 10. és 11. században a mandzsúriai kitanok, a 13. században a mongolok, a 16. században a japánok, a 17. században a mandzsu kínaiak rohanták le. Ezt követően a koreai uralkodók úgy határoztak, hogy elfogadják a kínaiak fennhatóságát, és mindenki más előtt lezárják határaikat.

ERŐSEBB A KARDNÁL *Ezen az észak-koreai plakáton elszánt ifjú állampolgárok hatalmas tollal harcolnak az idegen ellenséggel. A kép és a retorika mai, ám a külföldiekkel szemben táplált ellenségesség és bizalmatlanság jóval régebbi, mint a mostani totalitárius rezsim: gyökerei a messzi múltba nyúlnak vissza.*

A 19. század folyamán a koreaiak tanúi lehettek annak, hogy a tradicionális Kína a nyugati kereskedők és misszionáriusok beáramlása nyomán egyre inkább elveszíti régi arculatát. A koreaiak nem kívántak erre a sorsra jutni, ezért hevesen ellenálltak az amerikaiak, a britek és a franciák agresszív – már-már háborús cselekményhez hasonlítható – kereskedelmi kezdeményezéseinek. 1866-ban például egy amerikai hajó, a *General Sherman* érkezett a koreai partokhoz azzal a szándékkal, hogy üzleti tárgyalások céljából felhajózik a Teadong-folyón a fővárosig, Pyongyangig (Phenjan). Pyongyangnál a helyi kormányzó vesztegélésre kényszerítette őket – bár ellátást biztosított –, ugyanis meg kellett várniuk a király válaszát. Miután azt a választ kapták, hogy jelenlétük nem kívánatos, az amerikaiak foglyul ejtették a kormányzó megbízottját, Yi Hong-iket, majd felszedték a horgonyt, és a hajó viszszaindult. Ám a sekély vízben zátonyra futottak. A koreaiak megostromolták a hajót, kimenekítették embereiket, és lemészárolták a legénységet. Mivel a *Sherman* sorsának tisztázására kiküldött Robert Wilson Shufeldt dolgavégezetlenül távozott, újabb expedíció érkezett; megjelenésük azonban háborúhoz vezetett (1871–1882), amelyért mindkét fél a másik agresszív fellépését okolta. Az összetűzés kevés életet követelt, de elmélyítette a koreaiak bizalmatlanságát.

Nemcsak az amerikaiak, hanem a németek is konfliktusba kerültek a koreaiakkal, amikor az előbbiek erőszakkal akarták elérni a kikötők megnyitását. A helyiek erre válaszul a keresztény misszionáriusokat kezdték el zaklatni, és egyre inkább Korea ellenségeinek tekintették őket. A kereszténységre tért koreaiaknak pedig megtiltották, hogy az idegen vallást gyakorolják. Ez a visszavágási politika azonban csak még jobban feldühítette a nyugati hatalmakat, és újabb ürügyet szolgáltatott számukra, hogy beavatkozzanak a koreaiak belső ügyeibe.

Az az érthetően hűvös viselkedés, amellyel Korea a Nyugat terjeszkedését fogadta, odavezetett, hogy az országra ráragasztották a „remetekirályság" címkét. A kifejezés William Elliot Griffis, egy Japánban szolgáló amerikai misszionárius Koreáról írt vaskos könyvében (*Corea: the Hermit Nation*, 1882) szerepelt először; a szerző amúgy soha nem járt az országban.

Végül Korea az egyre erősödő nyugati nyomással szemben nem őrizhette meg tovább elszigeteltségét és függetlenségét. A 19. század végén belesodródott a kelet-ázsiai politika hatalmi játszmáiba, és a 20. század elején Japán uralma alá került. Az észak-koreaiak úgy vélték, az a tény, hogy az ENSZ-csapatok beavatkoztak az 1950–1953-as polgárháborúba, a háború után pedig az amerikaiak befolyásuk alá vonták Dél-Koreát, a külföldi intervenció újabb példája volt.

A KONFUCIÁNUS TÉNYEZŐ

Az észak-koreai társadalmi berendezkedés látszólag a 20. századi államkommunizmus egy változata, ám ez a leegyszerűsítő megfogalmazás figyelmen kívül hagyja a koreai történelem főbb jellemvonásait. A sajátos észak-koreai kommunizmus részben ugyanis a hagyományos koreai gondolkodásban gyökerezik.

Koreában több mint ötszáz éven át – 1392-től az 1910-es japán hatalomátvételig – a Csoszon- („hajnali frisseség") dinasztia volt hatalmon. Az uralkodóház alapítója, Li Szong Ge, a kétezer évvel korábban élt kínai bölcselő, Konfuciusz követőjeként, az ő tanításai alapján reformálta meg gyökeresen a kormányzást.

Ettől fogva a konfuciánus filozófia évszázadokig uralta Korea politikai struktúráját, és mélyen beivódott a társadalomba. A koreai konfucianizmus magját az elöljárók, a családfő iránti tisztelet képezte. Minden egyén ismerte a társadalomban elfoglalt helyét, és elfogadta, hogy egyesek „erényesebbek" a többieknél, ezért tisztelet és engedelmesség illeti őket. Ez volt a közösség egyik legfőbb összetartó ereje. A közgondolkodásba mélyen beivódott felfogás megkönnyítette a későbbi kommunista rezsim kiépülését a félelem, a tisztelet és az engedelmesség hármasára alapozva.

Kim Dzsong Il születésekor kettős szivárvány és egy új csillag jelent meg az égen.

Az eszményi társadalomnak ez az elképzelése szinte tökéletesen ráillik a Nagy Vezető, a Párt és a nép viszonyára a mai Észak-Koreában. Az az államilag szentesített hierarchia és totális alkalmazkodás, amelyet Észak-Korea a polgáraira rákényszerít, felfogható Korea középkori múltja – eltorzított – folytatásaként.

Kim Ir Szen, a diplomáciai világ kedvence

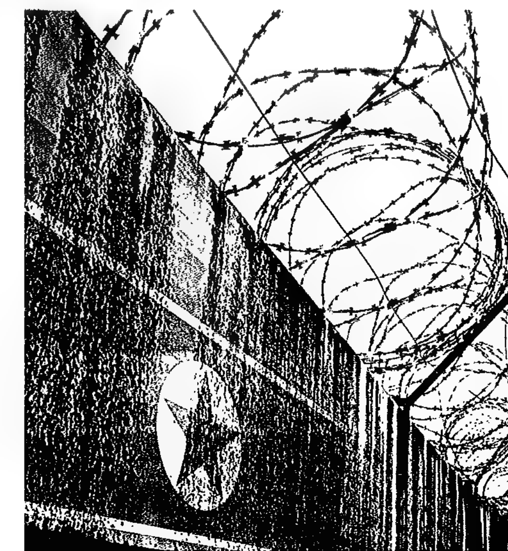
A Phenjan közelében lévő Nemzetközi Barátság Kiállítási Csarnokában több mint kétszázhúszezer olyan ajándékot állítottak ki, amelyeket külföldi vezetők és méltóságok ajándékoztak Kim Ir Szennek és Kim Dzsong Ilnek. Köztük van egy krokodilbőr aktatáska, Fidel Castro ajándéka, egy kitömött medve Nicolae Ceauçescutól, egy golyóálló limuzin Sztálintól, egy kosárlabda Michael Jordan aláírásával Madeleine Albrighttól, az Egyesült Államok külügyminiszterétől, továbbá egy egész sereg elektronikai csecsebecse, például egy Sony walkman, egy 1980-as kínai magnós táskarádió és egy korai Apple számítógép. A gigászi tárlat, amely négyszáz márványborítású helyiséget tölt meg, az ország egyik legnépszerűbb kulturális központja: az észak-koreaiak naponta ezrével látogatnak ide. Az ajándékokat úgy értelmezik, mint annak a tekintélynek és megbecsülésnek a bizonyítékait, amelyet vezéreik iránt a világ mintegy száznyolcvan adományozó országában tanúsítanak.

Észak-Koreában az élet legszembetűnőbb sajátossága a lakosság mindent átható, szigorú politikai szabályozottsága és a legfőbb vezető szélsőséges személyi kultusza. Kim Ir Szent, aki 1948-tól 1994-ben bekövetkezett haláláig vezette az országot, mind a mai napig „örökös elnökként" tisztelik. Fia és utóda, Kim Dzsong Il csaknem olyan imádatban részesült, mint néhai apja. Amikor Kim 2011-ben meghalt, fia, Kim Dzsong Un lépett az örökébe.

Az első két Kim emlékét szobrok, freskók, filmek, filmhíradók, gyerekdalok és mítoszok egész sora égette bele a polgárok agyába. Az egyik legenda szerint Kim Dzsong Il születésekor kettős szivárvány és egy új csillag jelent meg az égen. Egy másik közkeletű történet úgy tartja, hogy amikor életében először lépett golfpályára, egy tizennyolc lyukú pályán tizenegybe egyetlen ütéssel beletalált.

Az észak-koreaiak szemében Kim Dzsong Il félisten volt. Semmit nem tudtak születése szerény körülményeiről (egy szovjet menekülttáborban jött a világra), sem a drága francia konyakok iránti vonzalmáról, sem húszezer darabból álló DVD-gyűjteményéről. Ilyesmiről csak akkor hallhatnának, ha hozzáférhetnének az Észak-Koreán kívüli világból származó információkhoz, erre azonban csak a legfelső elit tagjainak van engedélyük. A külföldi rádiójeleket zavarják, az észak-koreai internet pedig valójában intranet, azaz olyan belső számítógépes hálózat, amely nem kapcsolódik a világhálóhoz.

A társadalmi ellenőrzés és a vezető iránti tisztelet az engedelmességre mint hagyományra, illetve a sztálinista politikai vezetési stílusra egyaránt visszavezethető. Kim Ir Szen az országában bevezetett rendszernek a *dzsucse* („önerőre támaszkodás") nevet adta. Polgárai, akiket a *dzsucse* elnyomás alatt és tudatlanságban tart, úgy nevelkednek fel, hogy azt higgyék: a világ legboldogabb földjén élnek, és örök hálával tartoznak Kim Ir Szennek és Kim Dzsong Ilnek jó szerencséjükért.

A DEMARKÁCIÓS VONAL *Szögesdróttal megerősített szürke fal Észak-Korea zászlajával*

Titkosírások

Kódokat és rejtjeleket legalább kétezer éve használ az ember, a kódolók és a kódfejtők között pedig folyamatos a verseny, hogy egy lépéssel megelőzzék a másikat. Az írott üzenetek titkosítása egykor a katonai tervezők, a diplomaták és a politikusok feladata volt, manapság azonban a kódolás a mindennapi digitális kommunikáció szerves része.

1587-ben Skóciai Mária királynőt lefejezték, ugyanis unokatestvére, Angliai I. Erzsébet kezébe került egy levele, amelyből kiderült, hogy összeesküvést szőtt a királynő megölésére és a római katolikus vallás restaurálására. A levél titkos kóddal íródott, amelyet Sir Francis Walsingham embereinek sikerült megfejteniük. Az angol királynő nehéz helyzetbe került: nemcsak a skótok lázadoztak, de a katolikus spanyolok is fenyegették; ebben a helyzetben Mária kivégzése elkerülhetetlenné vált.

Az a titkosítási rendszer, amellyel Mária próbálkozott, voltaképpen kódok és rejtjelek keveréke volt. De mi is a különbség a kód és a rejtjel között? A kódrendszerekben szavakat, számokat vagy szimbólumokat használnak egy megállapodásszerű szó vagy akár egy egész mondat jelölésére. Egy kém például használhatja a „rózsa" szót annak a mondanivalónak a közlésére, hogy „Találkozzunk holnap a megszokott helyen". Az ilyen rendszerek meglehetősen nehézkesek, mert arra van szükség, hogy mindkét alkalmazó tökéletesen ismerje az összes kódszót, esetleg szótárszerű kódkönyvvel rendelkezzen. A rejtjelezésnél az üzenet minden betűjét egy másik betűvel, számmal vagy valamilyen szimbólummal jelölik. A szöveg megfejtéséhez a címzettnek ugyan ismernie kell a „kulcsot", a rejtjel mégis rugalmasabb, mint a kód, mert a feleket nem korlátozza az előre meghatározott üzenetkészlet.

A kriptográfia története nem más, mint a rejtjelek históriája, amelyek segítségével az ember igyekezett titkosítani az írott információt. Egyesek a szavak összekuszálásával falakat építettek, ők voltak a kódolók, a kódfejtők pedig módszeresen lerombolták ezeket. A folyamat egyfajta intellektuális fegyverkezési verseny azok között, akik készítik, illetve akik feltörik a rejtjeleket.

BETŰK ÉS SZÁMOK

Julius Caesar igen egyszerű betűhelyettesítési módszert alkalmazott üzenetei rejtjelezéséhez. A szöveg minden egyes betűjét meghatározott számú hellyel – mondjuk, hárommal – arrébb tolták az ábécében. Így minden A betű helyére D betűt írtak, a B helyére E-t, a C helyére F-et, és így tovább. A Caesar-rejtjelnek nevezett módszer jól működött, de még egy római kori kódfejtő is könnyedén feltörhette. A kulcsok, vagyis a megoldási lehetőségek száma elég kicsi, mert megegyezik a lehetséges eltolások számával.

A matematikai lehetőségek maximálása a rejtjelezők mindenkori céljai közé tartozott: minél több a potenciális megoldások száma, annál nehezebb a desifrírozás. Ha a megoldások száma olyan nagy, hogy nem lehet mindegyiket egyenként kipróbálni, akkor a kódtörő reménytelenül keresgélheti a tűt a szénakazalban. A helyettesítő rejtjelezés esetében a megoldások számának egyik egyszerű módja a betűk és titkosított megfelelőik közötti kapcsolat véletlenszerűsítése: A lehet D, de B-nek és C-nek nem kell E-nek, illetve F-nek lennie, használható helyettük bármelyik más betű. Az üzenetet így is könnyű elolvasni, ha a címzettnek megvan a kulcsa, viszont huszonhat betű (ennyi betűből áll a latin ábécé) összekeverésének sok millió lehetséges módja van, ami jócskán meghaladja egy kódtörő képességeit.

A véletlenszerű betű-összekeverés évszázadokig feltörhetetlen rejtjelezési módnak bizonyult. Ám Kr. u. 850 körül egy Al-Kindi nevű arab tudós megtalálta a kód feltörésének módját. Észrevette, hogy a szövegben előforduló betűk bizo-

MOZGÓ HÍRKÖZPONTOK
Heinz Guderian tábornok, a német harckocsizó csapatok parancsnoka egy Enigma-készülékkel (előtérben) felszerelt, mozgó vezetési ponton. Az egyik katona szöveget ír be a készülékbe, a másik betűnként leírja a rejtjelezett üzenetet. A folyamat nehézkes volt, de biztonságosnak látszott. A németek egészen a háború végéig meg voltak győződve arról, hogy rendszerüket nem lehet elég gyorsan feltörni az események érdemi befolyásolásához.

nyos gyakorisági mintát követnek. Egy bármilyen hosszúságú magyar szövegben például szinte kötelezően az E fordul elő a leggyakrabban, a második az A, a harmadik a T. A rejtjelezett betű ismétlődésének kiszámításával és visszatérő minták keresésével eljuthatunk egy olyan pontra, amikor a nyelv ismerete alapján eredményesen lehet találgatni. A gyakorisági elemzés fontos lépés volt, és az összes helyettesítésre épülő rejtjelet feltörhetővé tette. A kódolóknak új ötletre volt szükségük.

Az 1460-as években Leon Battista Alberti, itáliai reneszánsz építész rájött, hogy a gyakorisági analízis leküzdésének módja, ha nem egyetlen rejtjelábécét használunk, hanem többet. Elkészített egy műszert, amelyet ma Alberti-korongnak neveznek: két koncentrikus körre két ábécét (és néhány számot) írt rá. A belső kör elforgatásával a betűk különböző betűkkel kerülnek egy vonalba a külső korongon, ami lehetővé teszi a küldő számára, hogy egyazon üzeneten belül többször is megváltoztassa az ábécét. Az üzenet megfejtéséhez minden címzettnek szüksége volt egy „elsődleges kulcsra", amely megmutatta, hogyan és mikor kell elforgatni a kereket. Egészen a 19. századig ez volt a legkorszerűbb kódoló eszköz. Ekkorra Alberti elgondolásából kifejlődött egy kifinomultabb módszer – az úgynevezett Vigenère-rejtjel –, amelyben a kulcs egy táblázatkészlet segítségével betűről betűre változtatható.

Egy jól kiképzett elemző azonban a gyakorisági minták segítségével még a Vigenère-rejtjelet is képes volt megfejteni. A rendszert az tette feltörhetővé, hogy – végső soron – helyettesítő ábécék ismétlődő készletét alkalmazta. Bár a kulcs betűről betűre változott, meghatározott számú betű után újra ismétlődött. Ha az embernek sikerült találni a szövegben egy ismétlődő mintázatot, elvileg ki lehetett következtetni, hány betűből áll a kulcs. Ha pedig ezt tudjuk, el lehet végezni a kulcs minden betűjének a gyakorisági elemzését, és így – végül – fel lehet törni a kódot.

1854-ben egy Charles Babbage nevű brit matematikus, az első mechanikus számítógép feltalálója bemutatta, hogy a Vigenère-rejtjel feltörhető, ám úgy tűnik, senki nem ismerte fel a találmány jelentőségét. Azt pedig végképp senki nem sejthette, hogy a Babbage-féle számológépek jelentik a kódfeltörés jövőjét. A dekódolás idővel megszűnt rejtvényfejtés lenni, melyhez ihletre és intuícióra van szükség: az informatika tudományának egyik ága lett.

KÓDOLÓGÉPEK

A 20. századi kriptográfiában az emberek helyét a gépek vették át. A kor kulcsfontosságú találmánya az Enigma nevű szerkezet, egy Arthur Scherbius nevű német mérnök fejlesztése. A készülék úgy nézett ki, mint egy furcsa írógép. Belül elektromos áramkörökkel összekapcsolt, kivehető forgórész helyezkedett el; gépelés közben az áramkörök összekeverték a betűket. A találmány szépségét az adta, hogy a forgórészek minden leütésre eggyel tovább kattantak, így a kód minden egyes billentyűnyomásnál látszólag véletlenszerűen megváltozott. A rejtjelezett betű megjelent egy világító ablakban, és onnan kellett papírra vinni. Az összekevert üzenetet távirati úton továbbították, és a vevő, akinek a gépe pontosan úgy volt beállítva, mint a küldőé, csak begépelte a rejtjelezett szöveget, és máris megfejtette az üzenetet.

A német hadseregben is használták az Enigmát. Számos ponton finomítottak rajta, így mire kitört a második világháború, már annyira bonyolult szerkezet volt, hogy már-már csillagászati nagyságrendben generált variációkat. Nem csoda, hogy a német katonai szakértők feltörhetetlennek tartották kódolt üzeneteiket. Csakhogy az Enigmát már jóval korábban feltörték. 1932-ben lengyel kriptográfusok egy csoportja kidolgozta, hogyan lehet Enigma-készülékek összekapcsolásával katonai kódokat megfejteni. Öt héttel a második világháború kitörése előtt megosztották eredményeiket a brit hírszerzéssel. A lengyelek átütő sikere nyomán kriptográfusok hada állt munkába a Bletchley Parkban, a brit kódfejtő központban. Az ott tevékenykedő mérnökök Alan Turing vezetésével egyenirányítók és elektroncsövek tömegéből megépítettek egy Colossusnak nevezett hatalmas berendezést, amely képes volt megvizsgálni a lyukszalagra írott titkosított német üzeneteket. A Colossus önmaga automatikusan nem tudta megfejteni az üzeneteket, de lehetővé tette a Bletchley-ben összegyűlt ragyogó koponyáknak, hogy sejtéseiket igen gyorsan ellenőrizzék. Tudták például, hogy a német üzenetküldők gyakran kezdik üzeneteiket azzal a mondattal: „Heil Hitler", így megtehették, hogy több száz kombinációban megpróbálják kikeresni ezt a mondatot, hátha meglesz a megoldás.

A feltörhetetlennek hitt Enigmát már jóval korábban feltörték.

Ma úgy tartják, hogy a Colossus volt a világ első programozható számítógépe. Manapság a biztonságos kommunikáció elképzelhetetlen lenne a digitális berendezések elképesztő számolókapacitása nélkül. Gyakorlatilag minden internetes kommunikáció – az elektronikus levelektől az online vásárlásokon át a bankműveletekig – egy RSA-algoritmusnak nevezett matematikai eszközön áll vagy bukik. Azt algoritmust három matematikus – Ron Rivest, Adi Shamir és Len Adleman – írta le 1978-ban, az RSA a nevük kezdőbetűjét rejti. Ebben a rendszerben az üzeneteket nagyon nagy prímszámok segítségével titkosítják. Ezeket könnyű előállítani, de rendkívül nehéz dekódolni vagy meghatározni, mert a kulcs túl hosszú. A rendszert feltörhetetlennek tartják. A jelenleg használatos hatszáztizenhat jegyű számokon alapuló kódok feltöréséhez még a mai technológia segítségével is több ezer évre volna szükség.

DIGITÁLIS VÉDELEM

A mai kriptográfusok jól tudják, hogy egy kód megfejtése csak idő kérdése. Minden titkunk időfüggő. A kriptográfia frontvonalát ma a számítógéphackerek alkotják, akik sokrétű fegyvertárat alkalmaznak: a pszichológiai manipuláció (amikor a felhasználókat ráveszik, hogy adjanak ki jogosulatlan személyeknek kulcsfontosságú adatokat) éppúgy része tevékenységüknek, mint az erőszakos támadás, mely különböző programokkal kipuhatolja a digitális védelem minden elképzelhető gyengéjét. A kormányok és vállalatok állandó riadókészültségben állnak a hackerekkel szemben, akik képesek megrongálni vagy ellopni adatbázisokat, kifosztani bankszámlákat, tönkretenni egész rendszereket. A hackerek többnyire olyan emberek, akik egyszerűen élvezik, hogy próbára tehetik számítógépes képességeiket a vállalatok vagy állami szervek biztonsági intézkedéseivel szemben. Az is előfordul, hogy a hivatalos szervek maguk alkalmaznak hackereket, hogy próbára tegyék biztonsági rendszerüket. A kriptográfia a 21. században is lenyűgöző szellemi játék, noha a játékosok ma már nem egyszerű rejtvényfejtők és nyelvészek, hanem kivétel nélkül számítástechnikusok és matematikusok.

Az elnök betegsége

Franklin D. Roosevelt huszonnégy évre tolószékbe kényszerült. Erre az időszakra esett az a tizenhárom esztendő is, amíg az Egyesült Államok elnökeként szolgált. Segítség nélkül jóformán állni sem volt képes. Rokkantságát szigorúan titkolták az amerikai nyilvánosság elől, mert Roosevelt és tanácsadói úgy vélték: a szavazók politikai gyengeségként értékelnék fizikai erőtlenségét.

1920-ban súlyos megrázkódtatás érte Franklin Delano Rooseveltet. A fiatal, harmincnyolc éves politikus ekkor a haditengerészeti miniszter helyettesének posztját töltötte be. Ebben a minőségében neki kellett megoldania a newporti (Rhode Island) kiképzőközpontban felfedett homoszexuális-hálózat ügyét. Az eset nagy politikai vihart kavart; Rooseveltet széles körben bírálták, amiért engedélyezte, hogy provokátorokat alkalmazzanak a helyzet tisztázása érdekében. A vihar még nem ült el teljesen, amikor lemondott miniszterhelyettesi beosztásáról, hogy elfogadja a Demokrata Párt jelölését az Egyesült Államok elnökhelyettesének posztjára. A kimerítő kampányt választási vereség és egy sor politikailag hátrányos bírósági kihallgatás követte a newporti üggyel kapcsolatban. Roosevelt tökéletesen kimerült, és arra készült, hogy hosszú pihenőre Kanadába utazik.

VÁRATLAN BETEGSÉG

Augusztus 10-én a nap egy részét vitorlázással töltötte. Amikor partot ért, bozóttűzre lett figyelmes, melyet sikerült a közeli fákról sebtében letördelt ágakkal szétverni. Aztán egy órát úszott a Glen Severn hideg vizében, majd három kilométert gyalogolt hazáig nedves fürdőruhájában. Aznap este erős hátfájásra panaszkodott. Ébredéskor már nem tudta mozgatni bal lábát; éjjel már a jobb lába is összecsuklott alatta, és magasra szökött a láza. Másnapra deréktól lefelé megbénult.

Az orvosok egymásnak adták a kilincset, miközben a legkülönbözőbb diagnózisok születtek: előbb meghűlés, aztán vérrög gyanúja merült fel. Minden jel arra mutatott, hogy Roosevelt állapota átmeneti jellegű. Végül két orvos, E. H. Benett és Robert Lovett kétséget kizáróan megállapította, hogy Rooseveltet a járványos gyermekbénulást is okozó poliovírus támadta meg. Ma úgy véljük, ez a diagnózis is téves volt: egy sokkal ritkább és kevésbé ismert betegségről – az úgynevezett Guillain–Barré-szindrómáról – lehetett szó. A prognózis azonban sajnos helyesnek bizonyult: a lábak bénulása visszafordíthatatlan volt.

Ma már szinte elképzelhetetlen, de az 1920-as években a mozgáskorlátozottságnak ezt a fajtáját még félelemmel vegyes elutasítás vette körül. Egyes amerikai

NÉLKÜLÖZHETETLEN TÁMASZ *Roosevelt néhány lépést tesz kapcsokkal megtámasztott lábával. Ritkán készült róla fénykép ilyen helyzetben.*

városokban rendelet tiltotta a mozgássérülteknek, hogy nyilvánosság előtt megjelenjenek. Chicago úgynevezett rútsági törvénye kimondta: „Mindazon betegeknek, csonkáknak, nyomorékoknak vagy bármilyen más deformált külsejű személynek, akik visszatetszést vagy undort kelthetnek, tilos megjelenniük a város utcáin vagy nyilvános helyein". A sok ép testű ember véleményét tükröző szabály elsősorban nem a rokkantak, hanem a koldusok ellen irányult, hatása mégis megbélyegző volt.

Az edzett testére mindig is büszke Roosevelt számára a betegség ily módon nem csupán személyes sorscsapást jelentett, de ígéretes politikai karrierjét is derékba törni látszott. 1920-as választási veresége ellenére ugyanis csillaga emelkedőben volt, és joggal lehetett számítani arra, hogy követni fogja unokatestvérét, Theodore Rooseveltet a Fehér Házhoz vezető úton. A megváltozott helyzetben azonban szinte elképzelhetetlen tűnt, hogy egy – a korabeli szóhasználattal élve – nyomorék ember képes megszerezni az amerikai nép támogatását. Különösen, hogy tudvalévő, az Egyesült Államok elnökének az akkori sztereotípiák szerint erősnek és harcra késznek kellett mutatkoznia. Nyilvánvalónak látszott hát, hogy senki nem szavazna egy olyan Amerikára, amelyet tolószékből irányítanak.

GERINCSPECIALISTÁK

A Roosevelthez közel álló személyek szinte a betegség megjelenésének pillanatától kezdve igyekeztek bagatellizálni a nyilvánosság előtt a beteg állapotának súlyosságát. Louis Howe, Roosevelt barátja és tanácsadója távol tartotta a sajtót, mialatt a politikust a nyaralójából egy New York-i kórházba szállították. A *The New York Times* jelentette, hogy Roosevelt „poliomyelitis-fertőzést" kapott, és hivatkozott a kórházból valakire, aki szerint „a roham igen enyhe volt, és Mr. Roosevelt nem bénult meg maradandóan". A család orvosa úgy nyilatkozott a sajtónak, hogy Roosevelt „kezdi visszanyerni lábai mozgékonyságát". Ám az orvosok ekkor már tudták, hogy mindez porhintés csupán, sőt a lelke mélyén maga Roosevelt is tisztában volt ezzel.

Ekkorra azonban már elterjedt a szóbeszéd, hogy Roosevelt állapota javul. A mendemonda, miszerint „leküzdötte a poliovírus-fertőzést", haláláig elkísérte. A betegség megjelenését követő években a politikus környezete minden eszközzel igyekezett titokban tartani Roosevelt rokkantságát, de minden erőfeszítés hiábavaló lett volna a beteg rendkívüli fizikai erőfeszítései nélkül. 1922 márciusában egyenként három kilogramm tömegű fémtartókkal látták el erőtlen lábait, amelyeket a szerkezet bokától csípőig rögzített. Roosevelt megtanult ezzel járni, sétabottal tartva magát egyensúlyban. Ez azonban fájdalmas és kimerítő művelet volt, ezért soha nem tett meg többet néhány lépésnél.

Az elnökválasztási kampányok során Roosevelt mindig úgy mondott beszédet, hogy mindkét kezével egy különlegesen megerősített, nehéz olvasóállványba kapaszkodott. A filmhíradókból kitűnik, hogy sosem gesztikulált két kézzel, eggyel is csak ritkán. Ehelyett a fejét használta: beszéd közben bólintással vagy fejrázással nyomatékosította mondanivalóját. Egy alkalommal, amikor odébb lépett az állványtól, orra is bukott; a sajtó azonban tiszteletből és együttérzésből nem verte nagy dobra az esetet. Sőt, még a karikaturisták is mindig ép testű férfiként ábrázolták, aki biztos lábakon áll az amerikai politika színpadán.

1932-es elnökké választása után a Fehér Ház gépezete mindent elkövetett, hogy fenntartsa egészsége látszatát. Roosevelt egy saját tervezésű, könnyű, jól manőverező kerekes székben ülve mozgott, amelyben azonban soha nem engedték lefényképezni. Ha egy sajtófotósnak mégis sikerült ebben a helyzetben lencsevégre kapnia, a titkosszolgálat ügynökei azonnal elkobozták a filmet. A Fehér Ház személyzete minden nyilvános megjelenés előtt ellenőrizte, nem kell-e lépcsőznie az elnöknek, ami kapcsokkal merevített lábaival lehetetlen lett volna. A nyilvánosság előtt soha nem szállt ki limuzinjából, ugyanis szó szerint ki kellett emelni belőle. Gyakran fényképezték viszont az elnöki vasúti kocsi hátsó peronján állva. A legkisebb részletre is odafigyeltek: az acél lábkapcsok végét feketére festették, nehogy magukra vonják a figyelmet.

Ezeknek az óvintézkedéseknek hála, három elnöki időszakon keresztül sikerült fenntartani a Rooseveltről kialakított hamis képet.

1944-ben negyedszerre is megválasztották, ám ekkorra már gyakorlatilag haldokolt; valódi állapota titkát mind nehezebb volt fenntartani. Az az évi hálaadásnapi ebéden köhögéssel és reszketéssel küzdve vágta fel a pulykát, miközben igyekezett vidám történetekkel szórakoztatni nagyszámú vendégseregét. 1945. januári beiktatásakor már az állvány segítségével is csak igen nehezen tudott talpon maradni. Mégis, amikor 1945 áprilisában agyvérzés következtében meghalt, a közvélemény megdöbbenéssel fogadta a gyászhírt. Az amerikaiak nem is sejtették, hogy elnökük úgy irányította az országot a nagy gazdasági világválság idején, majd juttatta el a második világháborús győzelem küszöbére, hogy ezek alatt az esztendők alatt önállóan egyetlen lépést sem volt képes megtenni.

Roosevelt emléke

Franklin D. Roosevelt az egyetlen mozgáskorlátozott, akit megválasztottak az Egyesült Államok elnökének. Kerekes székes szobra (jobbra) azonban washingtoni emlékművének egy kései kiegészítése. Az eredeti szobor (amely ma is ott áll a komplexum közepén) közönséges székében, köpenyébe burkolózva ábrázolja. Amikor 1997-ben felavatták az emlékművet, egyeseket zavart, hogy a szobor éppúgy rejtegeti az elnök fogyatékosságát, ahogy ő maga tette egész életében; úgy érezték, ismét csak rejtve maradt az életút igen fontos része. Ráadásul a mű helytelenítható módon azt a benyomást keltette, hogy a fogyatékosságot leplezni kell. Clinton elnök egyetértett a kifogásokkal, ezért még az emlékmű felavatása előtt megrendelte a kiegészítő alakot. Az új, három méter magas, kerekes székes szoborral megtoldott emlékműegyüttest 2001-ben tárták a nyilvánosság elé.

AZ IGAZI ROOSEVELT *Franklin D. Roosevelt kerekes székes szobra Robert Graham alkotása. Az elnök háta mögötti falon Roosevelt felesége, Eleanor szavai olvashatók: „A betegség olyan erőt és bátorságot adott Franklinnek, amilyennel korábban nem rendelkezett. Újra kellett gondolnia az élet alapjait, és meg kellett tanulnia a legnagyobb leckét: az állandó türelem és a véget nem érő kitartás leckéjét."*

Erős vezetők, hanyatló hatalmak

Távolról sem Roosevelt volt az egyetlen a világ vezetői közül, aki rejtegette fogyatékosságát, vagy titkolni igyekezett megrendült egészségi állapotát. Ez ma is bevett gyakorlat.

Hajdanában a politikai vezetőknek – királyoknak és hercegeknek – nagy testi erővel kellett rendelkezniük, mert hozzátartozott hivatalukhoz, hogy maguk vezessék seregeiket a harcban. Jóllehet a szilárd jellem és a lelkierő az utóbbi évszázadokban lényegesen fontosabbá vált a nyers testi erőnél, a vezetők azért továbbra is igyekeznek jó fizikumúnak mutatkozni vagy legalábbis a nagyközönség elől elrejteni gyengeségeiket.

A Szovjetunió utolsó éveiben általános gyakorlat volt, hogy feljavították az agg vezetők hivatalos fényképét, hogy a valóságosnál fiatalabbnak és jobb külsejűnek tűnjenek. Leonyid Brezsnyev, aki halála évében, 1982-ben tétova, hetvenhat esztendős aggastyán volt, a fotókon ereje teljében lévő ötvenesnek nézett ki. A korrekciót legalább annyira a személyes hiúság, mint a politikai számítás motiválta. Persze más példa is akad erre: idegen kéz írta, olvashatatlan háborús emlékiratait irodalmi Lenin-díjjal tüntették ki, mintha nemzedéke egyik kiemelkedő írója lett volna.

AZ ÖNDICSÉRŐ *Brezsnyevről élete utolsó éveiben ritkán készült fénykép vagy filmfelvétel, mivel lassú, kásás beszéde elárulta volna nagyfokú szenilitását. Hízelgő hivatalos arcképein ott pompázott a Szovjetunió Hőse négy aranycsillaga, a nyolc Lenin-rend és tucatnyi más kitüntetés, amelyet önmagának adományozott.*

Amikor Mihail Gorbacsovot 1980-ban beválasztották a Kommunista Párt Politikai Bizottságába, a homlokán lévő jellegzetes májfoltot eltüntették fényképeiről. Jurij Andropovnak, aki a Kremlben Brezsnyevet követte, jó tíz évet lefaragtak a korából. Andropov alig néhány hónappal az után, hogy átvette hivatalát, súlyosan megbetegedett, de a szovjet média egészen a haláláig határozottan állította, hogy mindössze „erős megfázással" küszködik. Az oroszok tudták, hogy sokkal többről van szó. Amikor aztán 1984 februárjában egy éjszaka a Kreml irodáiban egész éjszaka égtek a lámpák, az emberek gyorsan rájöttek, hogy folyamatban van a csendes őrségváltás. És csakugyan, nem sokkal ezután bejelentették, hogy Andropov meghalt.

Kennedy elnököt a Fehér Házban töltött minden egyes napján fájdalom gyötörte.

A modern Oroszországban még mindig szükség van arra, hogy a Kreml ura fizikailag és politikailag egyaránt erősnek mutatkozzék. Közismert, hogy Vlagyimir Putyin, aki felváltva töltötte be az Oroszországi Föderáció elnöki és miniszterelnöki posztját, előszeretettel áll modellt olyan fényképekhez, amelyeken az erős férfit jeleníti meg: éppen Harley Davidsonon száguldozik az „Éjszakai Farkasok" motoros klub tagjaként; egy ifjúsági táborban szkanderezik; csupasz felsőtesttel szemléli a szibériai tájat; lóháton vadászik a sztyeppén, vagy kincsek után kutatva búvárkodik a Fekete-tengerben. A mondanivaló mindig ugyanaz: erős, félelmet nem ismerő férfi vagyok, én vagyok a megfelelő ember, hogy megszelídítsem ezt a hatalmas, nyughatatlan országot.

Egy államférfi hivatalos portréját könnyebb manipulálni egy totalitárius államban, ahol a kormány ellenőrzése alatt tartja a médiát. Ám mint azt Franklin D. Roosevelt esete is példázza, ez demokratikus országban is működhet, ott, ahol a sajtó szabad. Amerikában alig egy nemzedékkel Roosevelt elnöksége után a politikai gépezet újra ehhez az eszközhöz folyamodott. John F. Kennedy úgy fest a fényképeken, mintha a tettre kész, energikus, fiatal politikus mintaképe lenne, holott valójában Addison-kórban (súlyos mellékvese-elégtelenségben) szenvedett. Emellett rendszeres hát- és bélpanaszai voltak. 1960-ban, megválasztása előtt, életveszélyes gerincműtétet kellett végrehajtani rajta. 1955 és 1957 között hét alkalommal került kórházba, részint hátfájás, részint bélproblémák miatt. Roosevelt betegségéhez hasonlóan Kennedy egészségi állapotát is szigorú titokként kezelték, nehogy veszélyeztesse elnökjelölti esélyeit.

A politikust elnöksége idején is gyakran kínozta hátfájás; előfordult, hogy mielőtt egy sajtókonferenciára vagy gyűlésre indult, több fájdalomcsillapító injekciót kellett beadni neki. 1962 vége felé már maroknyi tablettát szedett naponta, köztük fájdalomcsillapításra kodeint, Demerolt és metadont (emellett prokaininjekciókat is kapott); egy Ritalin nevű stimulánst, amelyet depresszió és szívritmuszavar ellen alkalmaznak; nyugtalanság ellen meprobamátot, libriumot és esetenként Stelazine-t; altatóként barbiturátokat; az Addison-kór tüneteire mellékvesehormont; a különböző fertőzések leküzdésére gamma-globulin injekciót.

Kennedy tehát beteg ember volt, és valószínű, hogy a Fehér Házban töltött minden egyes napján fájdalom gyötörte. Előfordult, hogy segítség nélkül nem tudott felöltözni, mert nem volt képes behajlítani a lábát. Sztoikus nyugalommal tűrte ugyan betegségeit, ám azok eltitkolása tudatos PR-fogás volt. Kennedy elnök a józan politikai megfontolásokból alkalmazott félrevezetésnek köszönhetően a makkegészséges fiatalság mintaképe volt az amerikai választók szemében.

3. fejezet

POLITIKA ÉS HÁBORÚ

Carl von Clausewitz porosz hadvezér és teoretikus híres megállapítása szerint „a háború a politika folytatása más eszközökkel" (*A háborúról*, 1832–1834). Mind a politikához, mind a háborúhoz hozzátartozik a cselszövés és az árulás, a bátorság és a ravaszság, és mindkettő lehet nemcsak veszélyes, de kegyetlen is.

A menekülő király

1651 júliusában Stuart Károly, a majdani II. Károly király, a skót hadsereg élén bevonult Angliába abban a reményben, hogy szétzúzza az új parlamentáris köztársaságot. A sereg azonban Worcester alatt vereséget szenvedett, és Károlyra a törvényen kívüli menekülő státusa várt. Szökését álruha, néhány menedékhely és barátai titkos segítsége tette lehetővé.

A worcesteri csatával kezdetét vette II. Károly életének legveszélyesebb időszaka. Az akkor huszonegy esztendős Károly hadsereggel vonult Angliába bázisáról, Skóciából, ahol törvényes királynak ismerték el. Arra számított, hogy ahogy végigvonul Anglián, az angolok a zászlaja alá sietnek; csakhogy az ország belefáradt az évtizedes polgárháborúba, és sokan közömbösen vagy egyenesen ellenségesen viszonyultak Károly ügyéhez.

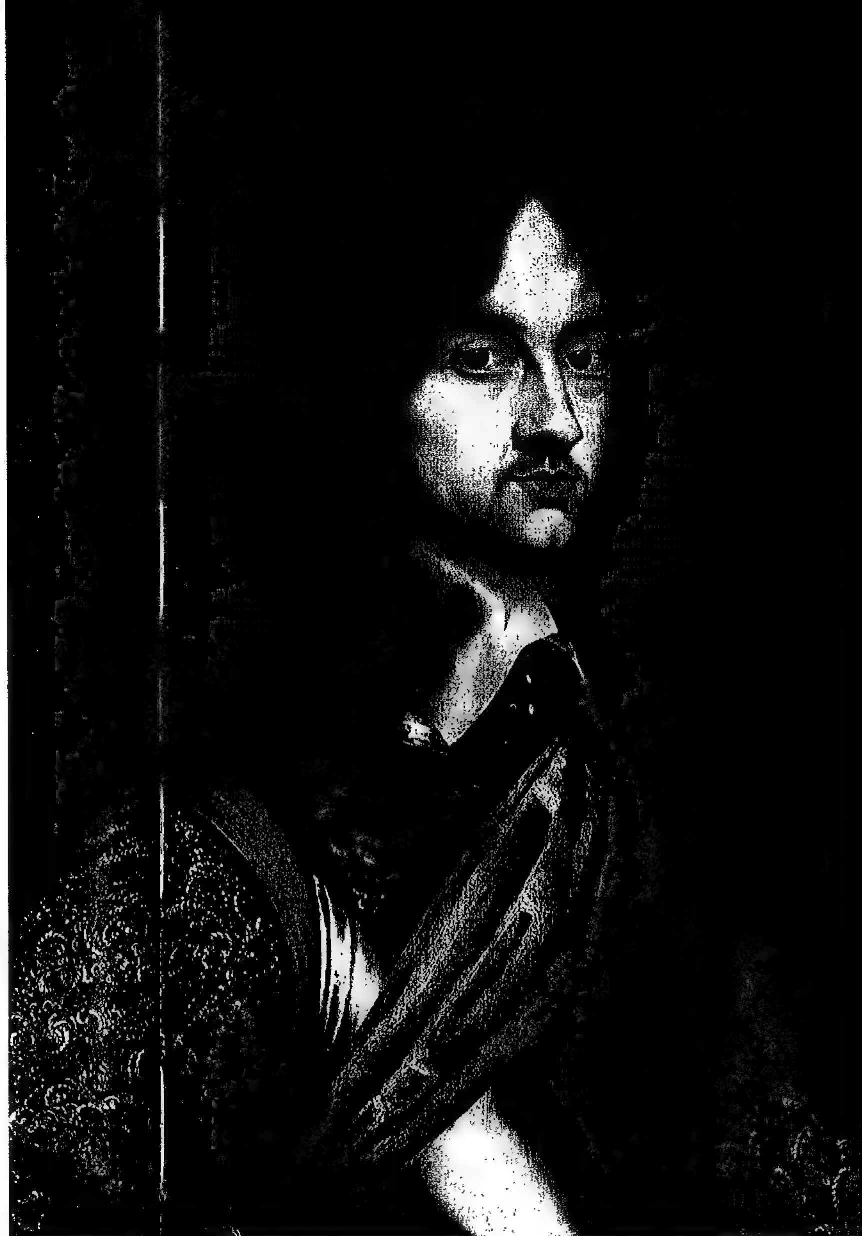
A kerekfejűek hadserege Oliver Cromwell vezetése alatt szeptember 3-án ütközött meg a kimerült skót hadsereggel Worcester alatt, és kíméletlenül szétverte Károly hadait. Károly visszavonult a város falai közé, de amint Cromwell katonái berontottak a kapukon, szökni kényszerült. Egy beszámoló szerint épp akkor surrant ki egy ház hátsó kapuján, amikor a kerekfejűek egyik ezredese betörte a bejáratot. Semmi kétség: menekülése hajszálon múlott csupán.

A csatározások elcsitultával Károly a várostól kissé északra vezető úton váratlanul összetalálkozott lovasai és udvaroncai egy nagy csoportjával, megvert hadserege maradványaival. A kíséret egybehangzó véleménye az volt, hogy lóháton, harcolva kell visszajutniuk Skóciába, Károly azonban úgy látta, hogy ez reménytelen próbálkozás lenne, mert egy nagy haderőt könnyen felfedeznek, és napokon vagy órákon belül szétvernék. Egyetlen módon kerülhette el a fogságot: ha láthatatlanná válik, vagy legalábbis inkognitót ölt.

AZ ELSŐ NAPOK

Egy útelágazásnál a király emberei balra fordultak, ő pedig – kedvenc udvaronca, Lord Henry Wilmot oldalán – jobbra folytatta útját. Károly felnézett a nála csaknem kétszer annyi idős, harminckilenc esztendős férfira, az elmés, ám léha udvaronc pedig a királyság és Károly elkötelezett híve volt. Sajnálatos módon nagy ripacs hírében állt, és – ami az ügy szempontjából baljós előjelnek számított – szerette magára vonni a figyelmet. Hiúságában kereken megtagadta, hogy álruhát öltsön és gyalog folytassa útját; erre még akkor sem volt hajlandó, amikor a király megnyiratkozott és favágónak öltözött. Wilmot a gondosan kidolgozott terv ellenére a következő kimerítő hat hétben egyre-másra követte el baklövéseit. Noha mindvégig úgy viselkedett, mintha ő lenne a szökés irányítója, valójában csak teher volt Károly nyakán.

Bár ellenséges területen bolyongott, a királynak azért jócskán akadtak szövetségesei a lakosság körében. Ilyenek voltak az anglikán hitre át nem tért katolikusok, akik általában királypárti érzelmeket tápláltak. Károly számíthatott a támogatásukra. Nemcsak szállást adtak neki, de a rejtőzködésben is segítették: a hatvanévi vallási üldöztetés alatt nagy gyakorlatra tettek szert a bujkálásban és a titkok megőrzésében.

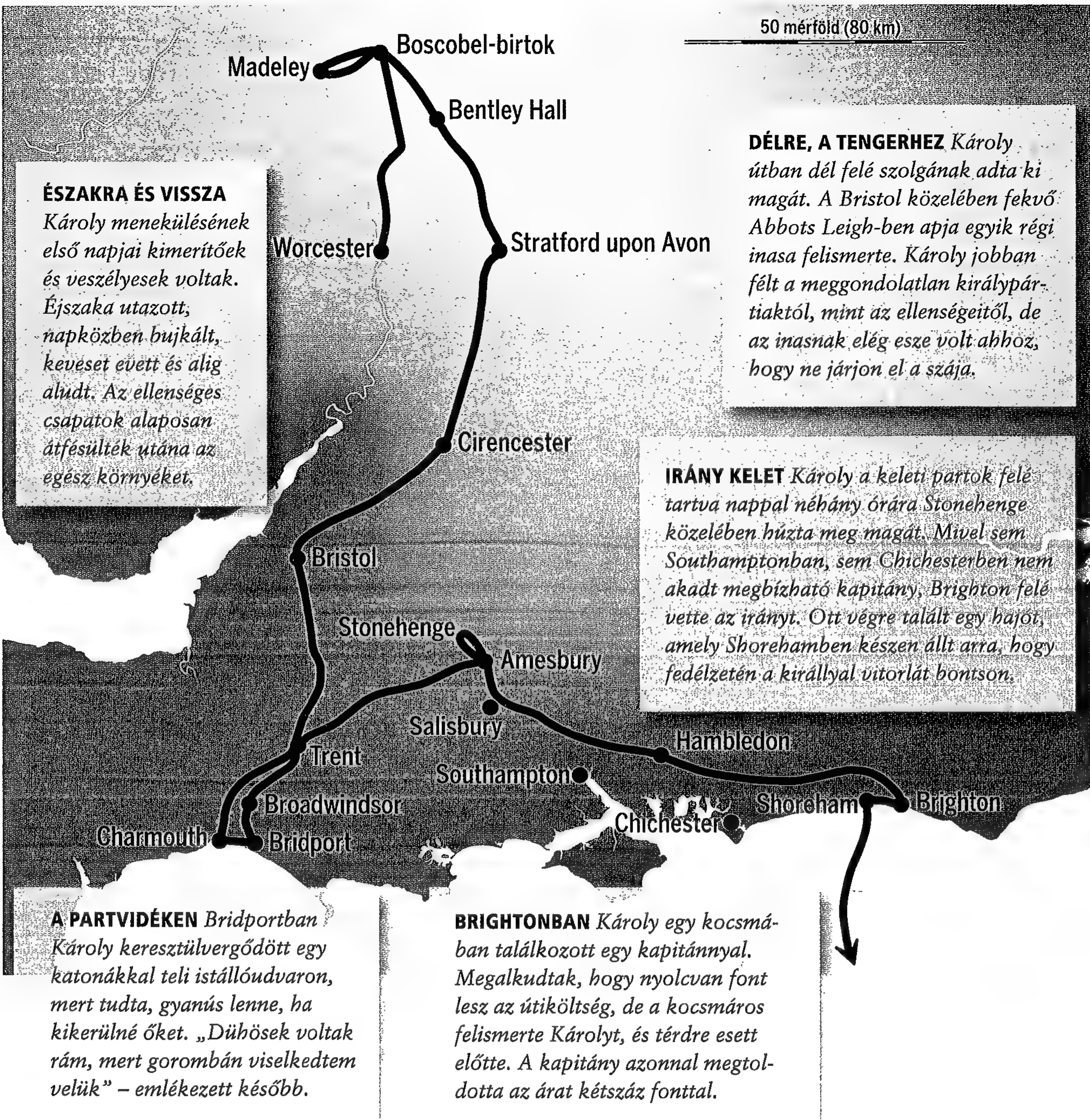

AZ ARANYIFJÚ *A húszesztendős Károly. Később gyakran felidézte, hogyan szökött meg Angliából a worcesteri vereség után.*

A Giffard családot éppen ilyen fából faragták. Birtokuk, Boscobel, Worcestertől hetvenöt kilométernyire, egy sűrű rengeteg közepén terült el; Károly először itt keresett menedéket. Amikor a kora hajnali órákban elérte az uradalmat, a Giffardok katolikus bérlői, a Penderell fivérek fogadták. A házigazdák álruhát kerítettek neki, és korommal kenték be az arcát. Ám nem időzhetett sokáig a házban, mivel a kerekfejűek alig egy-két kilométernyire állomásoztak, és számítani lehetett arra, hogy hamarosan át fogják kutatni a birtokot. Károly tehát üldöztetése első napján a Boscobel-erdő mélyén egyedül húzta meg magát.

Ekkorra már kész volt a terve. Madeley városába igyekezett, ahol a Severn folyó átkelőjén keresztül el lehetett jutni Walesbe. Arrafelé a lakosság jobbára királypárti volt, a parlament pedig kevés katonával rendelkezett. Az egyik Penderell fivér vezetésével éjszaka indult hát útnak. A csaknem tizenöt kilométer hosszú gyalogútat, amelyet szűk lábbeliben kellett megtennie, nemcsak merő kínszenvedés, de sajnos hiábavaló is volt: szigorúan őrizték a Severn hídjait és kompjait. Károlynak nem maradt más választása, vissza kellett térnie Boscobelbe.

Innen azonban sürgősen tovább kellett állnia, mert a vidék még mindig hemzsegett az ellenséges katonáktól. A nappali órákban ismét a Boscobel-erdőben rejtőzött, ezúttal egy tölgyfa ágai között. A parlamentiek kutató osztagai olyan közel jártak hozzá, hogy Károly látta őket a lombok között. Sötétedés után visszatért a házba, és az éjszakát egy szűk odúban töltötte,

ÉSZAKRA ÉS VISSZA *Károly menekülésének első napjai kimerítőek és veszélyesek voltak. Éjszaka utazott, napközben bujkált, keveset evett és alig aludt. Az ellenséges csapatok alaposan átfésülték utána az egész környéket.*

DÉLRE, A TENGERHEZ *Károly útban dél felé szolgának adta ki magát. A Bristol közelében fekvő Abbots Leigh-ben apja egyik régi inasa felismerte. Károly jobban félt a meggondolatlan királypártiaktól, mint az ellenségeitől, de az inasnak elég esze volt ahhoz, hogy ne járjon el a szája.*

IRÁNY KELET *Károly a keleti partok felé tartva nappal néhány órára Stonehenge közelében húzta meg magát. Mivel sem Southamptonban, sem Chichesterben nem akadt megbízható kapitány, Brighton felé vette az irányt. Ott végre talált egy hajót, amely Shorehamben készen állt arra, hogy fedélzetén a királlyal vitorlát bontson.*

A PARTVIDÉKEN *Bridportban Károly keresztülvergődött egy katonákkal teli istállóudvaron, mert tudta, gyanús lenne, ha kikerülné őket. „Dühösek voltak rám, mert gorombán viselkedtem velük" – emlékezett később.*

BRIGHTONBAN *Károly egy kocsmában találkozott egy kapitánnyal. Megalkudtak, hogy nyolcvan font lesz az útiköltség, de a kocsmáros felismerte Károlyt, és térdre esett előtte. A kapitány azonnal megtoldotta az árat kétszáz fonttal.*

ahol a katolikus papok szoktak megbújni. Reggel aztán útnak indult Bentley Hallba, egy egykori királypárti tiszt, John Lane otthonába.

Károlynak az volt a szándéka, hogy a feltűnést kerülendő, gyalog teszi meg az utat Londonba, ahol aztán keres egy hajót, amely átszállítja a biztonságos francia földre. Bentley-ben azonban sokkal jobb lehetőség adódott. Lane ezredes nővérének engedélye volt arra, hogy a közeli kikötővárosban, Bristolban meglátogassa várandós barátnőjét; ha Jane Lane maga mellé veszi a szolgálónak öltöztetett királyt, akkor az Bristolból is átszökhet Franciaországba.

A KIRÁLY ÚTJA *Károly kacskaringós útja végigvezetett egész Dél- és Nyugat-Anglián. Útközben nemegyszer hajszálon múlott az élete, és csak csodával határos módon sikerült elkerülnie a letartóztatást.*

Károly ezen az útszakaszon a Will Jackson nevet használta. Közös lovon utazott Jane-nel, akivel életre szóló barátságot kötött. Úgy tűnt, a közvetlen veszély elhárult, de az út korántsem volt kockázatmentes. Károly feltűnően ügyetlenül játszotta a szolga szerepét. Nem tudta például, hogyan kell forgatni a nyársat, és ettől azonnal gyanússá is vált – azzal vágta ki magát, hogy olyan vidékről származik, ahol a hús ritkaságszámba megy. Ezen a napon több alkalommal is csak fürge észjárása, remek humora és színészi tehetsége mentette meg a lebukástól. Amikor Jane utasításának megfelelően patkoltatni vitte a lovat, a kovács, beszédes ember lévén, azt tudakolta tőle, elfogták-e már „azt a gaz Stuart Károlyt". „Ha elfogták azt a gazembert – felelte Will, a szolga –, megérdemli, hogy felakasszák, amiért behozta a skótokat."

HAJÓ KERESTETIK

Bristolban egyetlen hajó sem akadt, amelyik Franciaország felé tartott volna, ezért Károly dél felé indult tovább. Ekkor már ezer font vérdíjat tűztek ki a fejére, de az embervadászok addigra a nyomát vesztették. Eltűnése bőséges anyaggal szolgált a londoni sajtó számára, amely megbízható információ hiányában a legfantasztikusabb históriákkal állt elő. Az olvasók megtudhatták, hogy a király egy Hinde kapitány nevű útonálló mellé szegődött, és „vezetőjével együtt ismeretlen helyen bujkál". Az egyik lap azt állította, hogy Károly Londonban tartózkodik, ahol titokban végiglátogatja a halott apjával kapcsolatos helyszíneket. Egyes röpiratok, tényként kezelve a pletykát, arról tudósítottak, hogy a sötét arcbőrű, öles termetű Károly nőnek öltözve vágott keresztül az angol vidéken.

Károly Bristolból dél felé tartva egy időre megpihent a Trent nevű faluban, Francis Wyndham royalista tiszt otthonában. Az emeleti ablakból hallgatta végig a hátborzongató eseményt, hogy a falu lakói meggyilkolásának hírét ünneplik. Trentből a déli parton Charmouth felé vette útját. Ott Wyndham és Wilmot lefizetett egy hajókapitányt, hogy az éjszaka leple alatt szállítsa át őket Franciaországba. A megbeszélt napon azonban hiába vártak a kapitányra; mint kiderült, a felesége, aki mélységesen megrémült a veszélyes terv hallatán, az ár idejére bezárta férjét a hálószobába.

Az üldözők Charmouth-ban ismét a nyomára akadtak Károlynak. Ezúttal is egy kovács okozta a bajt: miközben Wilmot lovát patkolta, észrevette, hogy a másik három patkó három különböző grófságban készült, s az egyik éppen worchestershire-i. Felébredt benne a gyanú, és riasztotta Károly üldözőit; egy csapat katona a szökevény nyomába is eredt. Pár percen múlt, hogy útban Bridport felé utolérjék, Károly azonban letért a főútról, és visszalovagolt Trentbe, Wyndham házába.

A király két hétig ott húzta meg magát; eközben segítői a messzi Brightonban próbáltak alkalmas hajót keresni a számára. Végül sikerült helyet bérelniük a *The Surprise* („meglepetés") nevű faszénszállító hajón. Károly Shoreham falu közelében szállt fel a fedélzetre, és október 15-én kora reggel végre útnak indulhatott Franciaország felé. Néhány órával később katonák érkeztek Shorehambe, és mindenkitől azt tudakolták, nem látták-e „egy sötétbarna hajú, öles termetű férfit". Károly azonban ekkor már a nyílt tengeren hajózott. Tizenegy év múlva térhetett vissza Angliába, ahol királyi fogadtatásban részesült, és elfoglalhatta trónját.

A földalatti vasút

Az amerikai polgárháborút közvetlenül megelőző évtizedekben fekete rabszolgák ezrei menekültek el Délről a szabadságot jelentő északi államok vagy – az akkor brit gyarmat – Kanada felé. Sokuk útját szimpatizánsok egyengették, akik „földalatti vasút" néven titkos hálózatot alkottak.

A szökött rabszolgák általában gyalog vándoroltak, egyedül vagy kis csoportokban, rejtett ösvényeken, erdőkön-mezőkön, hegyeken, gázlókon át, többnyire éjszaka. Útközben segítőik is akadtak – jobbára felszabadított rabszolgák, akik nappalra menedéket adtak nekik, megetették és ruhával látták el őket, mielőtt tovább indultak volna a következő biztonságos hely felé. A titoktartás életbevágóan fontos volt számukra. A szökevényekre szüntelenül leselkedett az árulás és az elfogás veszélye, hiszen tulajdonosaik, akiknek a szemében csupán értékes vagyontárgynak számítottak, nemegyszer magas jutalmat tűztek ki a fejükre. A vérebekkel kísért, fegyveres rabszolgavadászok láncra verve vitték vissza uraiknak az elfogott rabszolgákat, akikre súlyos megtorlás várt; sokakat elrettentés gyanánt nyilvánosan büntettek meg, méghozzá kegyetlenül.

Ám a szökésekről szóló történetek a rabszolgák kultúrájának részévé váltak. A rabszolgagyerekek arról a Martha „Patty" Cannonról és társairól szóló hátborzongató mesék légkörében nőttek fel, aki a keleti parton, Delaware környékén, a Delmarva-félszigeten működött. A banda foglyul ejtette a szökevényeket, elrabolta a felszabadított rabszolgákat, délre szállította és eladta őket. Cannon titkos helyeken, lábbilincsbe verve rejtegette áldozatait, és könyörtelenül verte őket, ha nem engedelmeskedtek. Közel hetvenéves volt, amikor a törvény végre lesújtott rá. Letartóztatták, miután négy holttestet találtak a földjén, közülük kettő gyermek volt. 1829-ben, börtönben halt meg, minden bizonnyal megmérgezte magát, hogy elkerülje a felelősségre vonást.

A szökevények számára a legkedvezőbb évszak a tél volt, mert ilyenkor hosszabbra nyúlnak az éjszakák. Ráadásul az évnek ebben a szakaszában rendszerint jégpáncél borította az Ohiót – a rabszolgatartó déli és a szabad északi államok közötti határfolyót –, amelyen így könnyen átgyalogolhattak. Északon aztán végre fellélegezhettek: bizton számíthattak az ottani szabad feketék és az „abolicionista" (a rabszolgatartási törvényt ellenző) csoportokkal vagy

LEFELÉ A FOLYÓ MENTÉN *Szökött rabszolgák kelnek át 1862-ben a Rappahannock gázlóján. Ekkorra már a szökevények az Unió hadseregének védelmében utazhattak.*

radikálisabb egyházakkal kapcsolatot tartó fehér családok segítségére.

A 19. század elejére a legtöbb északi állam megtiltotta a rabszolga-kereskedelmet, mégpedig jórészt vallásos – presbiteriánus, kongregacionalista, baptista, wesleyánus és főképp kvéker – telepeseik hatására. 1850-ben azonban az Egyesült Államok kongresszusa a nagy erejű déli rabszolgatartó lobbi nyomására megszavazta azt a törvényt, amely még az északi államokban is büntette a szökött rabszolgák segítését. A rendelet megszegőire letartóztatás, súlyos pénz- és börtönbüntetés várt. Ezzel a már Északra eljutott szabad feketék helyzete is ingataggá vált. A rabszolgavadászokat ugyanis nem érdekelte, kiket fognak el, a szabad státust pedig igen nehéz volt bizonyítani.

A törvény következtében a menekültek úti célja Kanada lett, mivel 1830-ban nemcsak ott, hanem az egész Brit Birodalomban is betiltották a rabszolgaságot. 1860-ig több mint harmincezer szökött fekete jutott el Kanadába; a legtöbbjük Dél-Ontarióban telepedett le.

A RABSZOLGATARTÁS HAGYOMÁNYA

Az amerikai rabszolgatartás intézménye az európai telepesek megérkezésével csaknem egy időben jött létre. Az első Nyugat-Afrikából indult rabszolgahajó 1619-ben kötött ki az angol gyarmat, Virginia partjainál. A kereskedelem eleinte lassan fejlődött, ám a piacra termelő mezőgazdaság – előbb a dohány- és a rizs-, később a gyapottermesztés – erősödésével párhuzamosan a behozott fekete rabszolgák száma is meredeken emelkedni kezdett. A rendkívül olcsó rabszolga-munkaerő a 18. század végén jelentős előnyhöz juttatta Amerikát a nemzetközi kereskedelemben. 1776-ban, a függetlenség kikiáltásakor, az amerikai gyarmatokon mintegy ötszázezer rabszolga élt. Az egyetemes szabadságjogok („Minden ember szabadnak születik") hangzatos jelszavai ellenére a rabszolgaság központi helyet foglalt el Amerika gazdasági és társadalmi rendszerében. A változás azonban nem váratott sokáig magára. Vermont már 1777-ben betiltotta a rabszolgaságot, és példáját hamarosan több északi állam követte. A déli ültetvényeken azonban a gazdaság egyre nagyobb mértékben függött a rabszolgamunkától.

A 19. század első évtizedére az ország a Mason-Dixon vonal (a Maryland és Pennsylvania közötti határ) mentén két részre szakadt. Északon megszűnt a rabszolgaság, a vonaltól délre elterülő államokban azonban továbbra is működött. Minden szökött déli rabszolgának az volt a célja, hogy átjusson a Mason–Dixon-vonalon és szabaddá váljon. A 18. század végétől kezdve menekülőutak bonyolult hálózata épült ki az országban. Ezzel egy időben rabszolgavadászok egész hada üldözte hivatásszerűen a szökött rabszolgákat. Tőlük ered a „földalatti vasút" kifejezés, amellyel a szem elől veszített préda nyomtalan eltűnésére utaltak: mintha láthatatlan vonatra szállt volna fel.

A Mason–Dixon-vonal

A Mason–Dixon-vonal eredetileg a brit gyarmatok közötti területviták megoldására húzott demarkációs vonal volt. Nevét két angol földmérőről, Charles Masonről és Jeremiah Dixonról kapta, akik az 1763-ban lezárult angol–amerikai gyarmati háborút követően kialakították a Pennsylvania, Maryland, Delaware és Nyugat-Virginia közötti demarkációs vonalat. Később ez volt a határvonal a rabszolgaságot elfogadó déli államok és a rabszolgatartást elutasító és megszüntető északi államok között.

A földalatti vasút a rabszolgavadászoknak kudarcot, sok ezer szökevénynek azonban a reményt jelentette. A rabszolgák fülében jól csengő vasútallegória így az őket segítők között is elterjedt, sőt új elemekkel bővült. A menedéket és fedelet adó templomokat állomásoknak nevezték el, amelyeket állomásfőnökök működtettek. A titkos utakat vonalaknak nevezték; azok, akik az úton segítették a menekülteket, ügynökök voltak; akik ruhát és pénzt adtak nekik, részvénytulajdonosok; akik személyesen kísérték a menekülteket, kalauzok. Ami magukat a menekülteket illeti, őket hol utasnak, hol személytelenebbül csomagnak, szállítmánynak vagy teherárunak nevezték. (Egy esetről tudunk, amikor az utóbbi terminológia tökéletesen helytállónak bizonyult. 1849-ben egy Henry Brown nevű richmondi (Virginia) szökött rabszolga egy deszkaládában feladatta magát a philadelphiai Rabszolgaság Elleni Hivatal címére. Huszonhét órát töltött leszögezett koporsójában – ennek egy részét fejjel lefelé –, mire sértetlenül megérkezett, és diadalmasan kiszabadították. Henry „Láda" Brownból később elszánt abolicionista lett.

Részvényeseknek nevezték azokat, akik ruhával és pénzzel látták el a menekülteket.

A vasúti zsargon külön előnye volt, hogy félrevezette az üldözőket, mert elhitette velük, hogy az „utasok" csakugyan vonaton utaznak. A szökevények többsége valójában gyalog vándorolt, akadtak, akik szekéren, esetleg lóháton tették meg az utat. Voltak, akik hajón indultak a déli kikötőkből, vagy a Mississippi gőzhajóira szálltak fel. A földalatti vasút számos menekülési útvonalat takart. Legtöbbjük az Ohio-folyóval határos két déli államon, Virginián és Kentuckyn vezetett keresztül. Egyes útvonalak a Mississippi mentén húzódtak vagy a keleti partvidéken tartottak észak felé. De létezett titkos járat Texason keresztül Mexikóba, vagy Floridán keresztül a Karib-szigetekre is. A floridai útvonalat választó rabszolgák számíthattak az amerikai bennszülöttek, a szeminolák segítségére mindaddig, amíg az 1830-as években el nem űzték őket őseik földjéről.

A VASUTASOK

Ezrek vettek részt – feketék és fehérek egyaránt – abban a misszióban, amelynek célja az volt, hogy a rabszolgák a szabadság földjére jussanak. Az egyik legünnepeltebb önkéntes, a philadelphiai William Still, egy valamikori rabszolga fiából vált a mozgalom szószólójává. Az ő feljegyzései alapján készült az 1872-ben *A nagy földalatti vasút* címmel megjelent kötet. De más lelkes segítők nevét is feljegyezte a történetírás: egy Levi Coffin nevű kvéker munkája révén vált Cincinnati és Ohio „a földalatti vasút nagy központi pályaudvarává". Ő és felesége, Catherine, több mint kétezer menekültnek nyújtott segítséget.

A közeli Ripney-ben, az Ohio-folyó északi partján John Rankin presbiteriánus tiszteletes és felesége, Jean, valamint számos gyermekük végzett komoly mentőmunkát. Egy Allan Pinkerton nevű skót bevándorló „állomás" gyanánt felajánlotta a Chicago környéki Dundee-ban lévő házikóját; később arról lett híres, hogy megalapította a nevét viselő nyomozóirodát. Az ugyancsak kvéker Thomas Garrett Wilmingtonban (Delaware) több mint negyven éven keresztül nyújtott legális

EGY BÁTOR EMBER *Harriet Tubmant (1820–1913) életre-halálra keresték Délen, fejére vérdíjat tűztek ki. Frederick Douglass így írt róla: „Nem ismertem senki mást, aki ilyen készséggel vállalta a viszontagságokat és nehézségeket, hogy szolgálja rabszolgaságban sínylődő népünket."*

szállást a szökött rabszolgáknak; állítólag közel kétezer-hétszáz embernek segített.

Aztán ott volt az egykori rabszolga Frederick Douglass, aki rochesteri (New York) bázisán fogadta a menekülteket. Ő maga 1838-ban szökött meg Délről, s megejtő költőiséggel írta le a szabadság megtapasztalásának élményét: „Egy új világ nyílt meg előttem. Egyetlen nap alatt többet éltem, mint rabszolga életem egy egész esztendejében. Olyan boldog ujjongás ideje volt ez, amelyet szavakkal aligha lehet leírni. A fájdalom és a gyász leírható, akárcsak a sötétség és az eső; de gyenge a toll és a ceruza ahhoz, hogy leírja a boldogságot és az örömet, amely olyan, mint a szivárvány." Douglass az abolicionista mozgalom jól ismert alakja lett.

A leghíresebb „kalauz" mégis Harriet Tubman volt. Ő 1849-ben szökött meg Marylandből, majd még legalább tizenháromszor megtette az oda-vissza utat, hogy kimenekítse rabszolgatársait – elsőként saját családját vezette át Északra. Tevékenységéért népe „Mózeseként" vált közismertté; azt beszélték róla, hogy soha egyetlen utast sem veszített. Harriet Beecher Stowe Cincinnati közelében tartott fenn állomást. A szökött rabszolgák igaz történetein alapuló *Tamás bátya kunyhója* című, 1851-ben megjelent regénye egy csapásra népszerűvé vált, és magasra korbácsolta a rabszolgaság-ellenes indulatokat.

Egy John Brown nevű militáns abolicionista úgy látta, hogy a passzív ellenállás nem elegendő, és eljött az ideje a gerillaharcnak. 1859-ben támadást indított a Harpers Ferry-i (Virginia) fegyverraktár ellen, hogy harci eszközöket szerezzen a déli rabszolgák zendüléséhez. A támadás során Brownt elfogták, bíróság elé állították, majd felakasztották. Ezzel megérett a helyzet az Észak és Dél közötti erőpróbára. Az 1861-ben kitört polgárháború több mint hatszázezer életet követelt, de az északiak 1865-ös győzelmének eredményeképpen Abraham Lincoln egyenjogúsági rendelete az Egyesült Államok egész területére kiterjedt. A déli államok minden rabszolgája törvényesen szabad emberré vált, és a földalatti vasút munkája befejeződött.

Senki nem tudná megmondani, hány rabszolga szökött meg a mozgalom segítségével. Egyes becslések százezerről, mások kevesebbről beszélnek. A vasút jelentősége azonban jóval nagyobb volt, mint amennyi a puszta statisztikából következne: megadta Amerika fekete lakosságának a reményt, hogy egy napon valamennyien a „szabadság földjének" lakóivá válhatnak.

Az Üstökösvonal megmentettjei

Az „Üstökösvonal" néven ismert titkos hálózatot Brüsszelben hozták létre, hogy segítsen a bajba jutott szövetséges repülőknek és más katonai személyeknek kijutni a nácik által ellenőrzött területről és visszatérni Nagy-Britanniába. Ez a hálózat, akárcsak az Egyesült Államokban a földalatti vasút, emberek százait mentette meg, de sokan súlyos árat fizettek ezért.

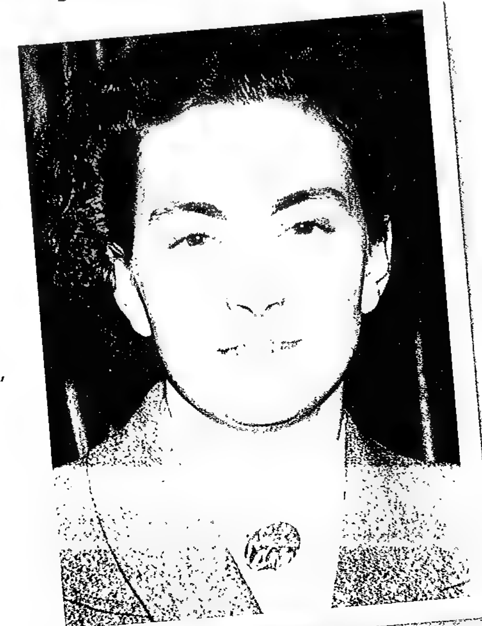
Az első világháború idején egy Edith Cavell nevű, Brüsszelben dolgozó brit ápolónő menekülő útvonalat épített ki Hollandiából a német vonalak mögött rekedt brit, francia és belga katonák számára. 1915 augusztusában a németek letartóztatták, majd október közepén agyonlőtték. Amikor 1940 májusában Németország lerohanta a semleges Belgiumot, egy Andrée de Jongh nevű, huszonnégy éves brüsszeli hölgy elhatározta, hogy Cavell nyomdokaiba lép, és amennyire tőle telik, harcba száll az ellenséggel.

Néhány hónappal később működésbe lépett saját hálózata. Felvette a „Dédée" álnevet, és apjával, Frédérickel („Paul") vállvetve egy sor biztonságos menedéket alakított ki, ahol katonák rejtőzhettek mindaddig, amíg lehetőségük nem nyílt az elutazásra. Dédée a belga ellenállók segítségével bejáratott útvonalakon juttatta el védenceit a britek által ellenőrzött területekre: a németek által megszállt Franciaországot átszelő vonatút után a menekülők – baszk hegyi vezetők segítségével – a Pireneusokon át értek el a semleges Spanyolországba.

1941-ben maga Dédée is átkísért két csoport brit katonát az északi spanyol partokon fekvő Bilbao biztonságos földjére. Az ottani brit konzulátuson Dédée kérte és meg is kapta a brit katonai felderítés segítségét. Az Üstökösvonalnak elnevezett hálózat rohamosan növekedett, de továbbra is belga irányítás alatt állt.

Andrée de Jongh személyesen harminckétszer tette meg az utat Spanyolországba és vissza; ezalatt száztizenhat menekültet, köztük nyolcvan pilótát kísért át a határon. 1943 januárjában elárulták a hálózatot; közel ötven ügynököt tartóztattak le. Sokakat megkínoztak, majd kivégeztek, némelyeket a buchenwaldi vagy a ravensbrücki koncentrációs táborba szállították.

Még abban a hónapban elfogták Andrée de Jonghot és három menekültjét a franciaországi Urrugne-ban, a Pireneusokon való átkelés előtti utolsó állomáson. A Gestapo nem hitte el, hogy egy ilyen fiatal lány a hálózat alapítója, ezért nem végezték ki, hanem koncentrációs táborba hurcolták, ahol a háború végéig sínylődött. Apját 1943. június 7-én Párizsban letartóztatták, majd kivégezték. Maga az Üstökösvonal fennmaradt, s 1944 júniusában, amikor a szövetségesek visszaszerezték az uralmat Franciaország felett, épp az utolsó 800 katonát menekítették át Spanyolországba.

A KALAUZ *A brit hírszerzés a „Kis Ciklon" kódnéven emlegette Andrée de Jonghot, amelyet kimeríthetetlen energiájával érdemelt ki. A háború után Andrée Nagy-Britanniába utazott, ahol a menekülő britek segítése során tanúsított bátorságáért György-érdemrenddel tüntették ki.*

Az elveszett ember

1969-ben a hatvanhárom esztendős Manuel Cortés a spanyolországi Malaga városában amnesztiát kérve feladta magát a rendőrségen. Cortés az 1930-as években egy Mijas nevű falu szocialista polgármestere volt, majd a köztársasági oldalán részt vett a spanyol polgárháborúban. Franco győzelme után harminc évig rejtőzött, mégpedig nem másutt, mint a saját házában.

A Mijasban élő Manuel Cortés már fiatalemberként megtapasztalta a 20. század első évtizedeit jellemző társadalmi egyenlőtlenségeket: a vidéki lakosságot sújtó, elviselhetetlenül magas adókat, a részes bérlőkkel való gyalázatos bánásmódot és a földbirtokosok tisztességtelenségét. A szocialista érzelmű Cortés mély igazságérzettel átitatva szakszervezeti vezető lett, így bekerült a falu tanácsába. Bár politikai tevékenységével jó néhány ellenséget szerzett magának, 1936 márciusában, harmincéves korában megválasztották Mijas polgármesterének.

A HÁBORÚ ÉS AMI UTÁNA TÖRTÉNT

Alig három hónappal később, 1936 júliusában a Francisco Franco tábornok által vezetett jobboldali katonák felkelést robbantottak ki a megválasztott köztársasági kormány ellen. Amint a hadsereg megszerezte az uralmat egyes körzetek fölött, Spanyolországot lángba borította a polgárháború. A köztársaságiak fegyvert ragadtak, fogták, ami csak a kezük ügyébe akadt, és felkészültek, hogy megvédjék városaikat, falvaikat Franco úgynevezett „nacionalistáival" szemben. Cortés a falu polgármestereként megszervezte Mijas védelmét. 1937-ben csatlakozott a köztársasági hadsereghez, és előbb frontharcosként, majd a nacionalisták 1939-es győzelméig egészségügyi szaksegédként szolgált.

Cortést sok ezer legyőzött köztársasági harcoshoz hasonlóan lefegyverezték, és hazaküldték a falujába. Csakhogy Franco nem elégedett meg a köztársaságiak katonai legyőzésével: kíméletlenül üldözte a kiépülőben lévő diktatúra ellenzőit, kritikusait, és folytatódott a gyilkolás. A köztársaságiakat és a baloldaliakat tömegével jelentették fel szomszédaik, és az új rezsim végzett velük. Egy aláírt, két tanúval megerősített feljelentés elég volt ahhoz, hogy valakit agyonlőjenek; ezen az alapon 1939 elején, még hazatérése előtt – tehát a tudta nélkül – Cortés több szocialista elvtársát is kivégezték Mijasban.

Az egykori polgármester 1939. április 16-án, az éjszaka közepén érkezett meg falujába, amiről senki nem szerzett tudomást, Manuel ugyanis a földeken vágott keresztül. Először nevelőszüleihez állított be, akik figyelmeztették az őt fenyegető halálos veszélyre. Mikor felesége, Juliana, karján kislányukkal, Mariával, a szülők hívására megérkezett, a férfi két év után először ölelhette meg gyermekét. Maria később megvallotta, hogy ez élete legkorábbi emléke: egy ismeretlen tartja a karjaiban, akiről azonban valahogy mégis tudta, hogy az apja.

Még aznap éjjel kieszelték, hogyan mentsék meg Manuel életét. Apja borbélyműhelyében volt egy réges-rég befalazott öltöző, amelyre a faluban már senki sem emlékezhetett. Mi lenne, ha Manuel oda rejtőzne egy időre, amíg le nem csillapodnak a kedélyek vagy amnesztiát nem hirdetnek? A hely ugyan szűkös és kényelmetlen, de egy ideig biztosan elviselhető lenne. Juliana a következő néhány napban a búvóhely előkészítésén fáradozott: ütött egy akkora nyílást a falon, amekkorán át Manuel még éppen átbújhatott, és eltakarta egy nagy képpel. Kitakarította a sötét odút, majd elhelyezett benne egy gyerekszéket: egyéb bútornak nem jutott hely odabent.

> *Az asszony egy gyerekszéket helyezett el a kamrában, egyéb bútornak nem jutott hely odabent.*

A férfi tehát hazaérkezése után nem sokkal rejtekhelyére vonult. Nem tudta – honnan is tudhatta volna –, hogy a következő két évet ebben a parányi cellában fogja tölteni. Azt pedig még rémálmaiban sem gondolta, hogy további huszonnyolc évig újabb és újabb sötét helyiségekben és lezárt szobákban fog rejtőzködni. Három hosszú évtizedig nem szívhat friss levegőt, nem érezheti arcán a napfényt, az esőt, és a legszűkebb családján kívül nem válthat szót senkivel. Nem látogathat el más városba, de még csak a falu szomszédos utcáját sem láthatja. Harminchárom évesen három évtizednyi önkéntes fogságra ítélte magát.

KERESÉS ÉS KIHALLGATÁS

Az első két év volt a legnehezebb. Mivel amnesztiát nem hirdettek, Manuel a rejtekhelyén maradt. Hogy elűzze a hosszú, némaságban töltött napok gyötrő unalmát, az olvasásban keresett némi örömöt. Julianának azonban kevés könyve volt. Azzal viszont veszélyesen gyanús lett volna próbálkozni, hogy az asszony hirtelen a férje érdeklődésének megfelelő politikai és elméleti könyveket kezdjen kölcsönözni.

Közben kiderült, hogy egy ismerőse 1939-ben látta Manuelt egy Malaga felé tartó vonaton, és ezt jelentette is a rendőrségen. Julianát minden héten beidézték a rendőrőrsre, és kihallgatták. Az asszony tagadta, hogy találkozott volna vagy kapcsolatban állna férjével. Boldog lenne, mondta, ha Manuel életben lenne, de még csak nem is hallott róla. A házukat többször átkutatták, de a rendőrség nem talált semmit – mert a férfi a borbélyműhelyben lapult. Juliana csodálkozására a falu lakói olykor bizalmasan a fülébe súgták, hogy látták Manuelt a közeli Malagában, ahol álnéven borbélyként dolgozik. „Jó – válaszolta ilyenkor –, akkor ti többet tudtok, mint én."

Manuel mindeközben alkalmazkodott különös zárkájához. Minthogy csak Juliana romantikus regényeihez fért hozzá, gyertyafény mellett újra meg újra elolvasta ezeket. Sötétedés után mindennap előbújt odújából, hogy kinyújtóztassa a lábát,

Manuel felbukkanása igazi szenzáció volt nemcsak Spanyolországban, hanem az egész világon.

A RÁDIÓHALLGATÓ *Hosszú rejtőzködése idején a rádió jelentette szinte az egyetlen kapcsolatot a külvilággal Manuel Cortés számára. Minden este bekapcsolta, és éjfélig hallgatta. Péntekenként egyszer sem mulasztotta el a parlamenti híradót, így egy nap a saját fülével hallhatta a köztársaságiaknak szóló amnesztia hírét.*

lássa a feleségét és egyen valamit. Leszokott a dohányzásról, mert köhögésre ingerelte, és mindig tartani kellett attól, hogy valaki meghallja és gyanút fog. Még attól az örömtől is meg kellett fosztania magát, hogy újra megölelhesse kislányát; ehelyett Mariát időnként átvitték a műhelybe játszani, hogy Manuel legalább némán figyelhesse a kép mögül gyermekét. Az első években nem beszélhetett vele, még csak nem is mutatkozhatott előtte, Mariának pedig azt hazudták, csak álmodta, hogy azon az első estén az apja megölelte.

ÚJ HÁZ, ÚJ CELLA

1941-ben a család elköltözött; Manuelt éjszaka csempészték át új lakhelyére, ahol valamivel könnyebb lett az élete. Bár veszély esetén abban a házban is rendelkezésére állt egy rejtekhely, napjait immáron a felső emeleten tölthette, ami önmagában elég volt ahhoz, hogy szabadnak érezze magát. Ráadásul az új házban Juliana jóval egyszerűbben elláthatta férjét, mert nem kellett nap mint nap ürügyet találnia, hogy átmenjen a borbélyműhelybe.

Manuel rájött, hogy ha elég óvatos, megfigyelheti a járókelőket az utcán anélkül, hogy azok észrevennék. Juliana szerzett neki egy rádiót, így furcsamód a nagyvilággal könnyebb volt kapcsolatba kerülnie, mint akár a szomszédaival. A legnagyobb örömet az jelentette, hogy Mariát beavatták a titokba. A kislány ötéves lehetett, amikor elárulták neki, hogy az apja a házban rejtőzködik. A beavatást az a szörnyű fenyegetés kísérte, hogy senkinek sem szabad elárulnia a titkot, mert ha egy szót is kikottyant, az apját megölik, anyját pedig börtönbe zárják. A kislány felfogta a veszély komolyságát, és úgy tett, ahogy mondták neki. Ám ettől fogva hosszú évekig, sőt még felnőttkorában is fizikai rosszullét fogta el, ha rendőrt látott.

Három esztendő múltán a család ugyanabban az utcában néhány házzal odébb költözött. A férfi tizennyolc évet töltött harmadik börtönében. Ekkorra megritkultak a házkutatások, de azért egyetlen nap sem volt veszélytelen. Egyszer például az akkor tíz-tizenegy éves Maria a belső udvarban, egy hevenyészett deszkakunyhóban zöldségeket pirított. A serpenyő tüzet fogott, és a lángok hamar átterjedtek a kunyhóra. A szomszédok vödrökkel rohantak az udvarba, de a tűz már túl erős volt. Még éppen az előtt, hogy a tető tüzet fogott volna, valaki megragadta az égő kunyhó tartógerendáját, és ledöntötte az építményt, hogy a tűz ne terjedjen át a házra. A lángokat így a földön sikerült megfékezni. A baleset után Juliana felszaladt az emeletre, hogy megnézze férjét; Manuel falfehér volt, és szinte belebetegedett a rémületbe.

VESZÉLYES BETEGSÉG

Juliana állandóan rettegett a gondolattól, hogy mi lesz, ha Manuel egy nap megbetegszik. Bizonytalan terve volt ugyan erre az esetre – férjét titokban a malagai kórházba viszi, az orvost pedig pénzzel hallgattatja el –, de tudta: a siker esélye igen csekély. Az egyszerűbb betegségek ellen, mint a nátha vagy a reuma, Juliana a környékbeli falvakban kéz alatt szerzett gyógyszert Manuelnek, ám a fogászati problémákra például nem volt hétköznapi megoldás. „A legtöbbet a fogaimmal küszködtem – mesélte brit életrajzírójának, Ronald Frasernek. – Nem is tudom, hányat húztam ki az évek során! Kilencet vagy talán tízet is, köztük hátsó zápfogat is, a saját ujjaimmal. Amint elkezdett fájni a fogam, tudtam, hogy az egyetlen kezelés az, ha kihúzom. A fog gyakran meg sem mozdult; ilyenkor napokba telt, mire sikerült meglazítanom. Végül mindig megszabadultam tőle, bármilyen sokáig tartott is a dolog."

Az 1950-es évek elején aztán egy nap lecsapott a régóta rettegve várt betegség. Manuel arra ébredt, hogy gyötrő fájdalmat érez az oldalában. Két napig ágyban maradt, miközben szentül hitte, hogy itt a vég. Mivel még csak nem is jajgathatott, arcát a párnájába fúrta, hogy az elfojtsa nyögéseit. Juliana kétségbeesésében elővette a reménytelennek látszó Malaga-tervet; az időközben kamaszlánnyá cseperedett Maria azonban vállalkozott rá, hogy eljátssza apja panaszait a helyi orvos előtt, hátha az ajánl gyógyírt a bajra. A kiérkező doktor előtt Maria előadta apja valódi, némán elszenvedett gyötrelmeit. A látható tünetek hiánya zavarba hozta az orvost. Morfiumot nem volt hajlandó felírni, bárhogy könyörgött is Maria – „Ilyen fiatal lánynak az nem adható" –, de enyhébb fájdalomcsillapítóval ellátta a „beteget". És a gyógyszer csodával határos módon csakugyan hatott, Manuel titokzatos fájdalma elmúlt, és nem tért vissza többet.

KÍSÉRTET AZ ÜNNEPEN

A maguk módján ugyanilyen fájdalmasak voltak az érzelmi áldozatok, amelyeket Manuel életben maradása érdekében az évek során hozott. Nem vehetett részt az apja temetésén, egyedül gyászolt az emeleten, miközben rokonai tort ültek lent a konyhában. De talán még ennél is megrázóbb volt számára Maria esküvője. A ház azon a délelőttön zsúfolásig telt vendégekkel, így a férfi nem segédkezhetett az előkészületeknél. Azt azért megbeszélték, hogy Maria egy pillanatra megáll majd a lépcsőfeljáró ajtaja előtt, hogy az apja a kulcslyukon át vethessen egy pillantást menyasszonyi ruhájára.

A ceremónia után a család és a barátok összegyűltek a házban, hogy megünnepeljék az eseményt. Senki nem sejtette, hogy a menyasszony apja, akit évtizedek óta mindenki eltűntnek hitt, alig néhány lépésnyire tőlük keserves könnyeket hullat a magányosan elfogyasztott esküvői lakoma mellett. Maria, mielőtt férjével elindultak volna a nászútra, azért szerét ejtette, hogy felosonjon az emeletre, és elbúcsúzzon apjától. Manuel így legalább megölelhette egyetlen gyermekét az esküvője napján.

Maria a nászút utolsó napján elárulta hitvesének, Silvestrének a nagy családi titkot. A fiatalembert korántsem lepte meg annyira a hír, mint azt Maria várta: mialatt a lánynak udvarolt, épp elég időt töltött a házban ahhoz, hogy felfigyeljen a mennyezeten átszűrődő különös neszezésre és köhécselésre.

Elővigyázatosságból nem ejtették ki az unokák előtt anyai nagyapjuk nevét.

A beavatottak köre tehát újabb taggal bővült. Hogy ki tudott még a titokról? A szűk családon kívül Maria unokatestvére, aki egyszer megpróbálta megszervezni, hogy Manuel Franciaországba szökhessen. Később Maria három gyermekét is beavatták, persze – mint annak idején Mariát – őket is figyelmeztették a fecsegés szörnyű következményeire. Elővigyázatosságból nem ejtették ki előttük anyai nagyapjuk nevét, így ha az *abuelo* („nagypapa") szó elhangzott az ajkukról, az emberek azt hihették, hogy Silvestre apjára gondolnak. Manuel szolgálatkész dajka volt. Unokái végre emberi társaságot jelentettek számára, akiktől szeretetet kapott, és akikhez bizalommal beszélhetett. Vigasztalhatatlan volt ő is, amikor az első csöppség, Rosemari, másfél éves korában leukémiában meghalt.

A SZABADSÁG ÍZE

Manuel hosszú rabsága lassan a vége felé közeledett. 1969-ben egy szép napon, amikor szokása szerint a híreket hallgatta a rádióban, a bemondó bejelentette, hogy Franco megszüntette a polgárháborúban ellene harcoló köztársaságiakat terroristának bélyegző korábbi rendelkezését, és általános amnesztiában részesítik mindazokat, akik a polgárháborúban a köztársaságiak oldalán harcoltak. Ekkorra már a francói diktatúra megingott, egyre nyilvánvalóbban jelentkeztek a belső válság tünetei. Az idősödő diktátor az enyhülés szellemében kegyelmezett meg a rendszer korábbi ellenfeleinek.

Manuel alig mert hinni a fülének; csak akkor bátorodott fel, amikor elolvasta az újságban a kormányrendelet teljes szövegét. Amint megbizonyosodott, hogy az amnesztia csakugyan érvényes, előjött rejtekhelyéről, és feladta magát egy döbbent rendőrtisztnek. Csaknem harminc év telt el azóta, hogy hazatért a háborúból.

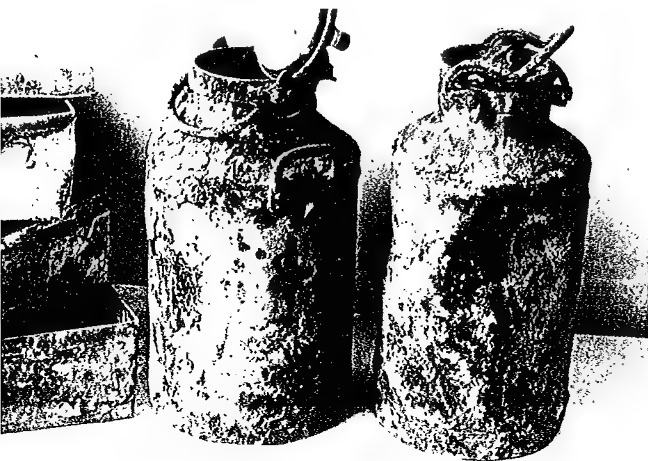
Manuel Cortés felbukkanása igazi szenzáció volt, mégpedig nemcsak Spanyolországban, hanem az egész világon. Manuel rövid időre nemzetközi hírességgé vált. Amikor megkérdezték tőle, hogy érzi magát most, hogy visszatért a normális életbe, azt felelte: „Megbolondulok ezektől a cipőktől" (elvégre a fél életét papucsban csoszogva élte le). Majd hozzátette, szeretné nyugalomban tölteni hátralévő éveit, amiből szerencsére jó pár kijutott neki: Manuel Cortés 1991-ben, nyolcvanhat éves korában halt meg, így felbukkanása után még huszonkét esztendeig élvezhette szabad emberként az életet.

1946-ban egy varsói pincében rozsdás tejeskannára bukkantak. Az edény tele volt dokumentumokkal: újságokkal és olyan fényképekkel, naplókkal, gyerekrajzokkal, amelyeket a városi zsidó gettó lakosai készítettek a náci megszállás alatt. Ez a rendkívüli gyűjtemény a pusztulásra ítélt lengyel zsidóság jajkiáltása volt a jövő embere számára.

A második világháború előtt Varsó az európai zsidóság egyik fellegvára volt. Az 1930-as években a város lakosságának harmadát zsidók tették ki; sokuk gyökerei évszázadokra visszamenőleg a városhoz kötődtek. Senki nem ismerte jobban a város zsidó történelmét, mint Emanuel Ringelblum, a történész, aki doktori disszertációját a középkori Varsó zsidóságának életéről írta. Ringelblum szocialista és politikai aktivista volt: Hitler hatalomra jutása után ideje és energiája jelentős részében humanitárius tevékenységet végzett azok között a vagyonuktól megfosztott zsidók között, akik megszöktek, vagy akiket elüldöztek a náci Németországból.

1939 szeptemberében a nácik megszállták Lengyelországot, és egy hónapon belül elfoglalták Varsót. Ringelblum azonnal látta, hogy népét tragédia fenyegeti, és a történész ösztönével reagált a veszélyre. Tudta, hogy az elsődleges forrásanyagok döntő fontosságúak a történelmi események megértésében, ezért dokumentálni kezdte a lengyel zsidók náci uralom alatti tapasztalatait. Lejegyezte a Varsóba sodródott menekültek vallomásait és saját megfigyeléseit, illetve a tőle telhető legnagyobb pontossággal naplót vezetett a különböző eseményekről.

A TITKOS LEVÉLTÁR *A fémdobozok és tejeskannák megrongálódtak és megrozsdásodtak, de a Ringelblum-papírok többségükben sértetlenül kerültek elő.*

A GETTÓ SZÜLETÉSE

A náci megszállás első évében a lengyel zsidókat megfosztották állásuktól, megtiltották számukra az utazást, a rádiókészülékek birtoklását és a nem zsidó üzletekben történő élelmiszer-vásárlást. 1940 húsvétján az üldözés erőszakba csapott át. A németek a lengyel antiszemitákkal vállvetve nagyszabású pogromot indítottak: a város zsidó lakosságát nyolc napon keresztül ütötték-verték és fosztogatták. 1940 novemberében rendeletet adtak ki egy *Jüdische Wohnenbezirk*, azaz „zsidó negyed" létrehozásáról Varsó területén. Ennek értelmében a város valamennyi zsidó lakója köteles volt elhagyni otthonát, és átköltözni a Visztula folyó bal partján néhány utcával körülhatárolt területre. A lengyel főváros lakosságának körülbelül a harmadát akkora – durván három négyzetkilométernyi – területre zsúfolták össze, amely Varsó alig 2,4%-át tette ki.

A zsidókat egykettőre beterelték a gettóba. A falak között a túlzsúfoltság és az élelemhiány következtében járványok törtek ki. Több mint négyszázan meghaltak még azelőtt, hogy a német katonák befejezték volna a három méter magas fal építését, melynek tetejére üvegtörmeléket szórtak, és szögesdrótot feszítettek ki. Amint a gettót lezárták, a halottak száma havi ötezerre emelkedett, miközben az ország más vidékeiről is telepítettek ide zsidókat. A gettó lakosainak száma csúcsidőben négy-ötszázezer fő lehetett.

ELÁSOTT KINCSEK *Noha alig néhány évvel korábban rejtették el a dokumentumokat, az archívum kiásása valóságos régészeti vállalkozás volt. A gettó túlélői segítettek megtalálni az elásott dobozokat.*

A TÖRTÉNELEM BEGYŰJTÉSE

Emanuel Ringelblum a feleségével, Yehudittal és fiával, Urival együtt került a gettóba. A szervezésben szerzett sokéves tapasztalata értékes kincs volt a gettó lakosai számára. A történész azzal töltötte a napjait, hogy másokkal együttműködve leveskonyhát hozott létre, és megpróbált fedelet találni azoknak az ezreknek, akik az utcán éltek, köztük az egyre növekvő számú árvának. Ezenkívül folytatta dokumentációs munkáját, írta a gettó életének krónikáját, híreket és szemtanúi beszámo-

A TÖRTÉNELEM TANÚJA *Emanuel Ringelblum a történeti archiválás száraz munkáját igazi hőstetté, az ellenállás gesztusává emelte.*

lókat gyűjtött a frissen érkezettektől, hogy minél teljesebb képet alkosson a lengyelországi zsidóság sorsáról. Ringelblum azonban látta, hogy az események sokkalta jelentősebbek, semhogy egyetlen ember képes lenne megörökíteni őket: ehhez szervezetre volt szükség.

TUDÓSOK CSAPATA

Ringelblum megkért majd' egytucatnyi, zömében elismert akadémikust, tudóst és újságírót, hogy készítsenek interjúkat, jegyezzék le mindazt, amit látnak, hallanak, és gyűjtsék össze a gettó falai között kifüggesztett plakátok, hirdetmények és náci kiáltványok egy-egy példányát. A történész élelmiszerjegyeket és személyazonossági igazolványokat is megőrzött, emellett megszerezte azoknak az illegális újságoknak a példányait, amelyek a zsidók nézeteinek legkülönbözőbb árnyalatait (szocialisták, kommunisták, ortodoxok, cionisták) és a gettó valamennyi nyelvét (jiddis, héber, lengyel) képviselték. Beszámolókat kért a kabaréműsorokról, a koncertekről és a politikai gyűlésekről; történeteket gyűjtött azokról, akiknek sikerült kijutniuk a falak közül, hogy érintkezésbe lépjenek a kint élő lengyelekkel; még a küldöncként és csempészként működő kisfiúkról is gyűjtetett anyagot. Dokumentálni akarta a tényt, hogy a gettó egész területén működtek zsinagógák, sőt a kikeresztelkedett zsidóknak is volt külön templomuk. Meg akarta örökíteni azoknak a bátor lengyeleknek a tetteit, akik ételt juttattak be a gettóba, vagy akik segítettek kimenekülni onnan. Azoknak a zsidó kollaboránsoknak a tetteit is lejegyezte, akik a túlélés reményében feljelentették sorstársaikat.

Ringelblum munkatársai között volt tekintélyes, nagy tudású rabbi, avantgárd író, hetilapszerkesztő, közgazdász, de akadtak köztük fiatal diákok is. Attól kezdve, hogy megindult a hatalmas gyűjtőmunka, a csoport rendszeresen összeült, hogy egyeztesse és katalogizálja a jegyzeteket, kéziratokat és egyéb dokumentumokat. Találkozóikra általában szombat délután, tehát a sabbat idején került sor, amikor – normális időkben – a zsidó otthonokban érdekfeszítő teológiai viták folytak. Ennek a hetente ismétlődő eseménynek a héber neve *Oneg Sabbat,* „a sabbat öröme" volt; Ringelblum ezt a fedőnevet adta nagyra törő vállalkozásának.

Nagy reményeket fűzött gyűjteményéhez. Eredetileg az volt a szándéka, hogy a háború után a nácik által megszállt Európában élő zsidóság történetével foglalkozó, majdani új intézetben helyezi el saját levéltárát. Emellett enciklopédikus jellegű kötetet kívánt összeállítani a zsidó történelem legsötétebb szakaszáról. Ugyanakkor azzal is tisztában volt, hogy a háború után az általa gyűjtött rengeteg információ fontos bizonyítékként szolgálhat a nácik elleni majdani perekben. Mivel pontosan látta az anyag rendkívüli politikai jelentőségét is, összegyűjtötte a tömeggyilkosságokról szóló tanúvallomásokat, és eljuttatta őket a londoni székhelyű emigráns lengyel kormánynak.

A VÉGSŐ FELKELÉS

Ringelblumnak kétsége sem volt afelől, hogy a németek népirtást terveznek. 1942 júliusában az SS-csapatok kezdték átfésülni a gettót, összegyűjtötték az embereket, a pályaudvarra terelték és tehervagonokba zsúfolták őket. A vagonok a Varsótól nyolcvan kilométerre fekvő treblinkai koncentrációs táborba tartottak. A gettó lakói számára elérkezett hát a vég kezdete. Ringelblum úgy vélte, nem késlekedhet tovább, biztonságos helyre kell vinnie archívumát: az anyagot tíz fémdobozba zárva egy pincében rejtette el.

Ősszel egy időre leálltak a deportálások. A gettó lakói arra használták fel ezt a várhatóan átmeneti szélcsendet, hogy harci egységekbe szerveződtek (ZOB, Zsidó Harci Szervezet). Bunkereket építettek, s néhány pisztolyt és puskát is sikerült keríteniük. Nem tűnt komoly fegyverzetnek, de ahhoz elég volt, hogy az 1943-ban a gettóba újfent benyomuló SS-alakulatok heves ellenállásba ütközzenek. Ringelblum és munkatársai gondosan dokumentálták a hetekig tartó felkelés eseményeit; a „levéltárnak" ezt a részét tejeskannákba gyömöszölve több különböző helyen rejtették el. Az anyag utolsó harmadát pedig közvetlenül azt megelőzően ásták el, hogy a nácik áprilisban eltörölték a gettót a föld színéről.

A felkelés kaotikus napjaiban valamivel könnyebb volt ki- és besurranni a gettó kapuján. Mielőtt a németek a földdel tették volna egyenlővé a területet, Emanuel Ringelblum feleségével és fiával kiszökött a falak közül, és egy lengyel családnál talált menedéket. Majdnem egy éven át sok más zsidóval együtt Varsó úgynevezett „árja" negyedében, egy pincében rejtőztek egészen 1944 márciusáig, amikor is árulás következtében elfogták őket. Júliusban menekülttársaikkal és bátor lengyel segítőikkel együtt a gettó romjai közé hurcolták és agyonlőtték őket.

Ringelblum két önkéntes munkatársa, egy Hersz Wasser nevű közgazdász és Rachel Auerbach írónő túlélte a gettót. 1946-ban együtt tértek vissza a területre, hogy megkeressék a második adagban elrejtett dokumentumokat. A gyűjtemény első részét öt évvel később, 1950-ben sikerült kiásni. A harmadikra nem akadtak rá, de valószínűleg a mai kínai nagykövetség épülete alatt heverhet.

A kiásott tejeskannák egyikéből kerültek elő a Ringelblum-csoport egyik legfiatalabb tagjának, Dawid Grubernek a feljegyzései. Dawid a felkelés során vesztette életét. Feljegyzéséből kitűnik: az, hogy részt vett a gettó történetének megőrzésében, számára az ellenállás épp oly értelmes gesztusa volt, mint a nácik ellen vívott utcai harc. Így írt: „Szeretném megérni azt a pillanatot, amikor ezt a nagyszerű kincset kiássák, és az világgá kiáltja az igazságot, hogy azok, akik nem élték át mindezt, örüljenek, és mi úgy érezhessük magunkat, mint a veteránok, akiknek kitüntetések ragyognak a mellükön. Jusson ez a kincs jó kezekbe, érje meg a jobb időket, riassza fel a világot, és ébressze rá, hogy mi történt. Legyen a történelem a tanúnk."

Az MI9 találmányai

Tollba és gallérgombba rejtett iránytűk, selyem zsebkendőre nyomott térképek, cipőfűzőnek álcázott, hajlékony fűrészpengék: a brit katonai hírszerzés ilyen és ehhez hasonló eszközök egész arzenáljával igyekezett segíteni a hadifoglyokat a szökésben. Minden apró eszközt úgy terveztek meg, hogy a szövetséges szökevények a lehető legnagyobb eséllyel kerülhessék el a fogságot.

1939 decemberében, amikor már három hónapja folyt a második világháború, a London központjában lévő Northumberland Avenue-n, egy hatalmas szállodai szobában új felderítőosztály látott munkához, amely a *Military Intelligence, Section 9* (katonai hírszerzés, 9. részleg), rövidítve az MI9 nevet kapta. Két fő feladata volt: segíteni a szövetséges hadifoglyok szökését, és hazajuttatni vagy legalábbis semleges területre menekíteni a megszállt területeken rekedt katonákat (például földre kényszerült pilótákat).

A szervezet vezetője a kitüntetett, első világháborús veterán, Norman Crockatt volt, aki a boldog békeidőkben tőzsdeügynökként tevékenykedett. Amikor munkához látott, mindenekelőtt pontosan meghatározta részlege hatáskörét. Úgy vélte, arra kell összpontosítani, hogy ellenséges területen mire lehet szüksége a brit személyi állománynak, ezért az MI9 kötelezettségei közül törölték és az MI19-re ruházták át a Nagy-Britanniában őrzött ellenséges hadifoglyok kihallgatását. Az azonban meggyőződése volt, hogy a Királyi Légierő tisztjeinek tudniuk kell, miként viselkedjenek, ha ellenséges területen rekednek. Ezért az MI9 nekilátott, hogy megtanítson nekik egy sor menekülési és szökési technikát azzal, hogy ezeket tovább kell adniuk alegységeiknek.

BIZTOS REJTEKHELY *Hajkefékben és egyéb használati eszközökben rejtett üregeket alakítottak ki, amelyekben térképeket és más hasznos tárgyat helyezhettek el. Ezen a módon több ezer, szökéshez használható eszközt juttattak be a hadifogolytáborokba.*

Az MI9 tisztjei rendszeresen kikérdezték azokat a katonákat, akiknek sikerült visszatérniük a megszállt területekről Nagy-Britanniába. Az osztály azután elterjesztette az így szerzett felderítő információt a többi ügynökség körében is. Az egyik részleg kódokat készített, hogy ezek segítségével titkos úton információt lehessen eljuttatni a hadifogolytáborokba, és onnan vissza. Crockatt mindenekelőtt azon volt, hogy kifejlessze az emberekben azt, amit „szökéstudatnak" nevezett; arra nevelte a katonákat, hogy kötelességüknek tekintsék a fogság elkerülését. Azok, akik alagutat ástak a fogolytáborból, akik hamis bélyegzőt faragtak a cipőjük sarkából, akik konzervdobozból és drótdarabokból rádiót fabrikáltak, vagy hihetetlen munkával, borotvapengével fémrudakat fűrészeltek ketté, Norman Crockatt és az MI9 szellemében tevékenykedtek.

ZSEBKENDŐK ÉS CIPŐFŰZŐK

Ha az MI9-re ma is emlékeznek, az főképp azoknak a találmányoknak köszönhető, amelyeket Crockatt találékony és energikus beosztottja, Christopher Clayton Hutton eszelt ki. Huttonnak az volt a feladata, hogy olyan eszközöket szerezzen és tervezzen, amelyek segíthetik a szökést és a menekülést. Szerkentyűi két csoportra voltak oszthatók: fogságba esés előttiekre és utániakra. Az előbbiekkel ellátták a repülők személyzetét és az ellenséges területre átdobott katonákat arra az esetre, ha bajba kerülnének; az utóbbiakat becsempészték a hadifogolytáborokba. Mindegyik abból a célból készült, hogy segítse a szökésben lévőket.

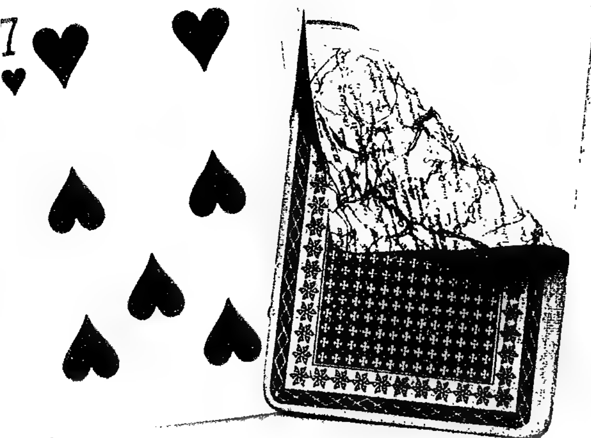
Hutton azzal kezdte, hogy megbízta egykori iskolája, a híres rugbyi iskola végzőseit, hogy gyűjtsenek össze minden hozzáférhető első világháborús történetet. A diákok összefoglalóiból azt a következtetést vonta le először, hogy a menekülésben létfontosságúak a térképek, ezért felvette a kapcsolatot a Bartholomews térképkészítő céggel. A vállalat munkatársaival karöltve kikísérletezte, hogyan lehet kicsire összehajtható selyemdarabokra nyomtatni a térképeket. A nyomtató tintájába pektint kevertek, így sikerült stabil képet előállítani. Később jó eredményt értek el rendkívül finom, nem zizegő rizspapírral is.

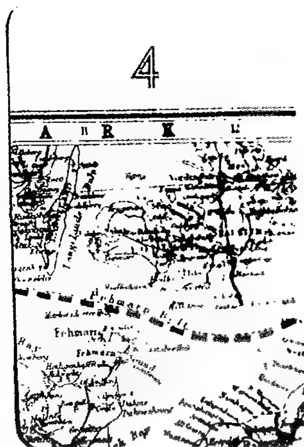

IRÁNY ÉSZAK *A pilóták gombjaiba parányi iránytűt építettek. Találékony módon fordított csavarmenetet használtak, hogy csak a beavatottak tudják kinyitni.*

Az ismeretlen terepen menekülő katonáknak iránytűre is szükségük volt a tájékozódáshoz. Hutton ezen a területen különösen találékonynak bizonyult. Az általa szerkesztett parányi, alig hat milliméteres műszereket pipákba, töltőtollakba, sapkajelvényekbe rejtették. Más darabokat inggallérba és nadrágszíjba varrtak be. A háború alatt összesen jóval több mint kétmillió ilyen eszközt állítottak elő. Akadtak olyanok is, amelyeket még csak el sem kellett rejteni: Hutton sikeres kísérleteket folytatott mágnesezett borotvapengékkel, amelyek cérnaszálra függesztve megmutatták, merre van észak.

A Hutton által begyűjtött történetekből kiderült, hogy a vágóeszközök különlegesen fontosak, ezért a következő lépésben figyelme a kések felé fordult. A sebészek csontvágó eszközét, az ún. Gigli-fűrészt vette alapul, mely tulajdonképpen nem más, mint egy darab rovátkolt drótdarab.

AZ ADUÁSZ *A szökevények és menekülők számára térképeket rejtő kártyalapokat készítettek. Ha a lapok hátoldalát leáztatták, összeilleszthető térképdarabkák kerültek elő alóluk.*

Hutton textilborítást készített a dróthoz, és cipőfűzővé alakíttatta. Gyártatott olyan fémfűrész pengéket is, amelyeket zsinóron fel lehetett függeszteni a nadrágszárban.

Ahhoz, hogy a szökött hadifogoly ne legyen feltűnő, megfelelő civil ruhára volt szüksége. Hutton ezt úgy oldotta meg, hogy a táborokba takarókat küldött, amelyekre láthatatlan tintával szabásmintát rajzoltak. Amikor az anyagot kimosták, a minta előtűnt; viszonylag könnyű volt kivágni a szövetből egy tűrhető civil felsőkabát darabjait, amelyeket csak össze kellett varrni. Az MI9 átalakítható csizmát is készíttetett a repülői személyzet számára. Ha a rájuk applikált, parányi késsel levágták a lábszárvédőt, közönséges utcai cipőhöz hasonló lábbelivé alakultak át. Az összevarrt lábszárvédőkből pedig gyapjúmellényt lehetett készíteni.

VARÁZSDOBOZ SZÖKEVÉNYEKNEK

Az MI9 legsikeresebb terméke az ellenséges terület fölött repülő pilóták számára kifejlesztett doboz volt, amely úgy nézett ki, mint egy fém cigarettatartó. Mindenféle hasznos holmi került bele: szőlőcukor, rágógumi, iránytű, borotvapenge, gyufa, tű, cérna, egy gumi vizestömlő, víztisztító tabletta és energianövelő Benzedrin tabletta. A túlélődobozból több százezer készült.

Az MI9 nagy energiákat fordított arra, hogy eszközeit bejuttassa azokba a táborokba, ahol a szövetséges csapatok fogságba esett katonáit őrizték. A hágai konvenció szabályai, amelyeket a németek és a szövetségesek egyaránt elfogadtak, megszabták, hogy a hadifoglyoknak engedélyezni kell, hogy leveleket és csomagokat kaphassanak. Az MI9 használta is ezt a csatornát.

Krikettütőkbe csavarhúzót, fésűbe és fogkefe nyelébe fűrészfogas drótot rejtettek. Amikor a németek gyanút fogtak, és elkezdték tüzetesen átvizsgálni a bejövő postát, az MI9 még körmönfontabb módját eszelte ki, hogyan lehet becsempészni a segédeszközöket. Pénzt és térképeket rejtettek sűrített tejes dobozok dupla fala közé, hogy a röntgenkészülékek se tudják kimutatni ezeket. Az MI9 csak 1941-ben és 1942-ben több mint hatezernyolcszáz csomagot juttatott be a hadifogolytáborokba, s ezeknek csaknem a negyede rejtett felszerelést is tartalmazott. A csomagot kódolt utasítás előzte meg, amely figyelmeztette a foglyokat, mire számíthatnak és hol kell keresniük.

Becslések szerint a háború alatt mintegy huszonötezer brit szökevény és menekülő tért vissza ellenséges területekről. Közülük sokan nem lettek volna képesek erre az MI9 és Hutton elmés találmányai nélkül.

Akinek a neve Q volt

Nem az MI9 volt az egyetlen olyan szervezet, amely a náci fogságból menekülők számára készített eszközöket. A Különleges Műveletek Parancsnokságánál szintén dolgoztak specialisták. Közöttük volt Charles Fraser-Smith, akiről Ian Fleming a James Bond-regényekből ismert szerkentyűgyártót, Q-t mintázta.

ÖTLETEMBER *Charles Fraser-Smith sok példányt megtartott találmányaiból, és nyugdíjazása után nem hivatalos házi múzeumot rendezett be belőlük. Még megélte, hogy viszontláthassa önmaga irodalmi átlényegülését a James Bond-könyvek Q nevű szereplőjeként.*

A James Bond-regényekben Q a neve a kémeszközök kiötlésével foglalkozó titkosszolgálati szervezet vezetőjének. Q élő megfelelője a második világháborúban Charles Fraser-Smith, az MI6 alkalmazottja volt, aki korábban keresztény misszionáriusként működött Marokkóban. Fraser-Smith hivatalosan az Ellátási Minisztérium Ruházati és Textil Osztályának ideiglenes polgári alkalmazottja volt. Sem állítólagos főnöke, sem a titkára nem tudta, hogy valódi feladata egészen más: a megszállt területeken működő kémek és ügynökök munkáját segítő, különleges berendezések készítése.

Fraser-Smith egyik első munkája az volt, hogy hiteles katonai egyenruhákat szerezzen be a semleges Spanyolországból a Különleges Műveletek Parancsnokságán (Special Operations Executive, SOE) működő kémek számára. Fraser-Smith azonban túl fantáziadús ember volt ahhoz, hogy afféle gazdászati tisztként alkalmazzák. Hamarosan saját ötleteit kezdte megvalósítani: rejtett iránytűvel ellátott tollakat, és olyan borotvaecseteket készített, amelyek üreges nyelében filmtekercseket lehetett rejteni, vagy olyan pipákat, amelyek azbesztbélésű szárában titkos dokumentumokat lehetett tartani. Fraser-Smith az első világháborús ún. Q-hajók (kereskedelmi hajónak álcázott, erős fegyverzetű járművek) mintájára „Q-szerkentyűknek" nevezte el ezeket a tárgyakat. A későbbi író, Ian Fleming, aki annak idején a haditengerészeti hírszerzésnél dolgozott, kapcsolatba került Fraser-Smith-szel; tőle vette át a Q nevet a regényeiben szereplő eszközgyártó specialista számára.

Fraser-Smith munkájához tartozott, hogy olajozottabbá tegye a helyi ellenállási mozgalmak mellett tevékenykedő brit kémekkel való együttműködést. Neki kellett megoldania, hogy „kliensei" ne tűnjenek fel túlságosan az ellenséges területen. Ebből a célból született meg egyik legmeghökkentőbb találmánya: a fokhagymaszagú csokoládé a Franciaország fölött tevékenykedő pilóták számára.

Leghaladóbb újításai túlmutattak közvetlen céljukon. A félszilárd ételt rejtő fogkrémestubus megalkotásához használt technológiáját a háború után átvették, és pl. kenhető sajtok csomagolásához kezdték alkalmazni. A fluoreszkáló mellényt is ő találta ki, hogy a mentőcsapatok könnyebben megtalálhassák a földre kényszerült pilótákat.

Fraser-Smith újító elméjének gyümölcseit csak az 1970-es években oldották fel a titkosítás alól. Ekkor a feltaláló végre engedélyt kapott, hogy a második világháborúban játszott különleges szerepéről írhasson.

Bátor katonanők

A háború a világon szinte mindenütt és mindenkor a férfiak ügyének számított. A dolog természeténél fogva a katonák tehát jobbára az erősebb nem tagjaiból kerültek ki. Számos esetről van azonban tudomásunk, amikor nők férfinak öltöztek, hogy harcba indulhassanak. Nem egy közülük hosszú évekig becsülettel szolgált anélkül, hogy titka kiderült volna.

André Masséna, Franciaország marsallja egyszer különös történetet mesélt Madame de Stäel svájci írónőnek. Az eset 1800-ban Németországban, a büsingeni csata idején történt, amikor a marsall egy francia tüzérre lett figyelmes, aki egymaga élet-halál harcot vívott egy csoport kozák és bajor katona ellen. „A fiatalember, aki szinte gyermeknek látszott, elkeseredetten védekezett. Kiküldtem egy tisztet néhány emberrel, hogy segítsenek neki, de későn érkeztek. A tüzér testét legalább harminc seb borította. És képzelje, asszonyom, ki volt az illető: egy nő! Mutatós hölgy lehetett, bár annyira véres volt, hogy nehéz volt megítélni a szépségét. Mint kiderült, a szeretőjét követte a hadseregbe. A férfi tüzérkapitány volt, és amikor elesett, a hölgy oroszlánként védte maradványait. Párizsból származott, Louise Belletznek hívták, egy paszománykészítő mester bátor leánya volt…"

A marsall úgy vélte, hogy egyedülálló eset szemtanúja volt: egy nő, aki férfinak és katonának álcázza magát, és olyan hősiesen harcol, mint akármelyik férfi! Ám az eset minden eleme – a félrevezető álöltözet, a harcban tanúsított bátorság, az óhaj, hogy katona szeretője közelében lehessen – oly gyakran fordult elő az idők folyamán, már-már szinte egyfajta titkos katonai hagyománynak lehet tekinteni.

MUSKÉTA – NŐI VÁLLON

Nagyjából ugyanakkor, amikor Louise Belletz férfiruhában Franciaországért harcolt, ugyanezt tette egy Nagyezsda Durova nevű hölgy Oroszországért. Durova katonacsaládban, lovassági tisztek körében nőtt föl, és a jelek szerint gyermekkorától fogva közéjük akart tartozni maga is. „Katonai hajlamaim napról napra egyre erősebbek lettek – írta. – Semmit nem felejtettem el abból, amit a huszároktól tanultam. Körbe-körbe nyargaltam a gyerekszobában, és azt kiáltoztam: »Század! Jobbra át! Irány az egyenes, lépés indulj!«" Durova a húszas évei elején megszökött hazulról és boldogtalan házasságából, hogy csatlakozzék egy lengyel könnyűlovas ezredhez. Alekszandr Szokolov néven szolgált; az 1806–1807-es porosz hadjáratban megmentette két bajtársa életét, az 1812-es borogyinói csatában viszont megsebesült.

LOVAS HAJADON *Nagyezsda Durova sodró lendületű beszámolót írt lovas tisztként végrehajtott tetteiről; műve az orosz irodalmi hagyomány egyik első önéletrajzi írása.*

A férfimundér alatt rejtőző első – dokumentált – női harcosról csak annyit tudunk, hogy Clarke közlegényként szolgált, és harcolt az 1640-es angol polgárháborúban. Hőstetteiről szól „A bátor katonanő" című, 1655 körül keletkezett ballada. A szöveg tanúsága szerint ízig-vérig katona volt, aki vállán muskétát viselt, férfimód bírta az italt és a dohányt, s ha éppen nem volt más dolga, katonatársaihoz hasonlóan szórta a pénzt. Clark, akárcsak Louise Belletz, a szeretője mellett szolgált. Női mivoltára csak akkor derült fény, amikor közkatonaként fiúgyermeknek adott életet.

A legtöbb ismert katonanővel azonban nem történt ilyesmi, így Kit Cavanagh-val sem, aki talán a legrettenthetetlenebb és legkiválóbb volt azok között, akik asszony létükre valaha hadseregben szolgáltak. Cavanagh katonáskodása nagyobbrészt a 18. századra esett, amely az inkognitóban harcoló katonanők aranykorának számított. Cavanagh-t különböző neveken ismerték: Christopher (vagy Kit) Walsh, Kit Davies, miután pedig lelepleződött, Ross mama.

A BÁTOR ROSS MAMA

Kit Walsh először 1693-ban állt be a hadseregbe, hogy megkeresse férjét, akit minden bizonnyal leitattak, majd erőszakkal besoroztak egy dublini kocsmában. Kit az anyja gondjaira bízta gyermekeit, és jelentkezett katonának. „Levágtam a hajamat, és magamra öltöttem a férjem egyik ruháját. Vettem egy ezüstmarkolatú kardot, és felajánlottam szolgálataimat a franciák ellen. A remény, hogy hamarosan viszontlátom a férjemet, élénkké tette a tekintetemet, amiért a tiszt meg is dicsért, hogy milyen okos, fürge legény vagyok. Adott nekem egy guinea toborzópénzt, és egy koronát, hogy igyak a király egészségére, és írást adott, hogy be vagyok sorozva."

Kit Walsh néhány héten belül Belgiumban találta magát, ahol részt vett az úgynevezett kilencéves háborúban (pfalzi örökösödési háború, az augsburgi liga háborúja, 1688–1697). Harcolt a landeni ütközetben, ahol meg is sebesült, és fogságba esett. 1694-ben fogolycserével visszatérhetett ezredéhez. Ekkorra már olyan mélyen beleélte magát a szerepébe, hogy egy nő miatt vitába keveredett egy bajtársával. Párbajoztak, és Kit megölte riválisát, amiért leszerelték a hadseregtől. Ő azonban még mindig nem tett le arról, hogy megtalálja férjét, ezért újra beállt katonának, ezúttal a skót dragonyosokhoz, és évekig az ezrednél maradt, miközben egyetlenegyszer sem leplezték le. 1704-ben

A TENGERÉSZ HÖLGY
Hannah Snell „Pondichéry tengerész hőseként" vált híressé. Miután leszerelt a hadseregtől, arra használta fel ismertségét, hogy színházi pályára lépve saját katonatörténetét adta elő. 1792-ben halt meg. Arcképe ott függött a Chelseai Királyi Ispotályban, a brit katonák menhelyén.

a schellenbergi csatában másodszor is megsebesült, majd később, még ugyanabban az évben harcolt a blenheimi csatában. Az ütközet után végre összetalálkozott férjével, aki éppen akkor tett ajánlatot egy holland nőnek, amikor a felesége ráakadt. Richard zavarában megígérte, hogy megőrzi felesége titkát; azonos nevüket azzal magyarázták, hogy fivérek.

A balsors végül leleplezte Kit Walsht. A ramilliesi csatában súlyosan megsebesült, mint írta: „egy végzetes lövedék eltalálta a fejemet, és összetörte a koponyámat. Bár keservesen szenvedtem a sebem miatt, amikor ruházatom levételekor az orvosok meglátták a mellemet, és felismerték a nememet, még nagyobb lett a fájdalmam."

Kitet ismét leszerelték – ezúttal méltányos eljárással –, de a spanyol örökösödési háború idején mint markotányosnő újra a hadsereg kötelékében tevékenykedett. Amikor Richard Walsh 1709-ben, a malplaqueti ütközetben elesett, Kit egy álló napig kereste a holttestét, hogy eltemesse. Hamarosan hozzáment egy másik katonához (első férje egyik barátjához), majd azt is elvesztette; újra férjhez ment, majd ismét megözvegyült. Noha ekkor már nőként élt, nem tudott ellenállni a puskapor szagának. Egy nap, amikor élelmiszert vitt a frontvonalba, megállt, hogy puskát ragadjon, és rálőtt egy ellenséges katonára. Amaz viszonozta a tüzet, és eltalálta Kit arcát. Ez volt az asszony utolsó harci sebesülése: 1712-ben visszatért Angliába, ahol az angol királyi haderő rokkantjainak menhelyén élte utolsó napjait. Amikor 1739-ben meghalt, katonai tiszteletadással temették el.

Ám a brit hadsereg nem sokáig maradt kiemelkedő katonanő nélkül. 1745-ben Carlisle-ben egy Hannah Snell nevű nő állt be a gyalogezredbe. Hannah Cavanagh-hoz hasonlóan azért csatlakozott a sereghez, hogy megtalálja hűtlen férjét. Álöltözetét a sógorától, James Gray-től kapta, akinek a nevét is felvette.

A carlisle-i kaszárnyában saját beszámolója szerint igazságtalanul megvádolták, hogy elhanyagolja kötelességét, ezért ötszáz korbácsütésre ítélték. Szinte elképzelhetetlen, hogyan állta ki a szörnyű megpróbáltatást úgy, hogy közben nem derült ki a neme, így történetének ezt az epizódját sokan kétségbe is vonják. Az azonban bizonyos, hogy megszökött ezredétől, hogy később Portsmouth-ban csatlakozzék a haditengerészethez. Csapatával együtt Indiába hajózott, ahol részt vett Pondicherry ostromában (1748). Bár a harc során a lába több helyen megsebesült, amikor a sebészek kezelésbe vették, sikerült elkerülnie, hogy felfedjék női mivoltát. Megengedte, hogy ellássák a lábszárán keletkezett sebeket, de nem szólt arról a muskétalövedékről, amely kegyetlen fájdalmat okozva az ágyéka közelében akadt meg a testében. Megvárta, hogy magára hagyják, majd „három ujjával belenyúlt a sebbe", és eltávolította a lövedéket.

A FÉRFIAK VILÁGÁBAN

Csakugyan bámulatra méltó Snell lelkiereje, mely kisegítette válságos helyzetéből, de nem kevésbé csodálatos az a találékonyság, amelyet ő és a többi női katona nap mint nap tanúsított, hogy elkerülje a lelepleződést. Ugyanakkor nehéz elképzelni, miként fordulhatott elő, hogy a katonatársak nem vették észre, nők vannak mellettük. Snell és Cavanagh esetében a 18. századi vastag, buggyos uniformis jól elrejthette a női idomokat. A korabeli higiéniai szokások is a segítségükre voltak: akkoriban egyetlen katonának sem jutott még álmában sem az eszébe, hogy tetőtől talpig megmosakodjék, vagy hogy alváshoz levegye a ruháját. Ennek ellenére a katonanőknek nap mint nap számos kényes és kellemetlen problémával kellett szembenézniük a szolgálat során. Ki kellett magyarázniuk például szakálluk szembeötlő hiányát; a fennmaradt írásos beszámolókból tudjuk, milyen kínosnak és megalázónak érezték, hogy el kell kötniük a mellüket. Kit Cavanagh azt állította, hogy egy „ezüstcsőből és bőrszíjakból" álló szerkezet segítségével megtanult állva vizelni, ami kétségkívül hozzájárult fedőtörténetének hitelességéhez. Az azonban minden bizonynyal bosszantó lehetett számára, hogy az ezredben csak „a kis csinos dragonyosként" emlegették.

Bosszantó lehetett a számára, hogy az ezredben csak „a kis csinos dragonyosként" emlegették.

A katonanők nem voltak mind férfias megjelenésűek, ellenkezőleg: a korabeli források gyakran számolnak be kellemes asszonyi külsejükről. Az egyik legutolsó és legsikeresebb női katonától pedig egyik beszámoló sem felejti el megemlíteni, hogy kifejezetten szép volt, amikor nem férfiszerepben látták. A hölgy, bizonyos Loretta Velazquez, az amerikai polgárháború idején a déliek tisztjeként szolgált.

A legtöbb női katona okosabbnak találta, ha nem feltűnősködik, Velazquez azonban valósággal sóvárgott az afféle elismerésre és a dicsőségre, amelyet a háborúban szerezhet az ember. Felderítőként állt be a seregbe, méghozzá álszakállban, később pedig felvette a Harry Buford álnevet. Részt vett a Bull Run-i csatában

(1861), majd elhatározta, hogy önként vállalt kémkedéssel lepi meg elöljáróit. Átkelt a frontvonalon az Unió területére, női ruhát öltött, és elutazott az ellenség fővárosába, Washington DC-be. Itt estélyeken vett részt, társalgott az Unió tisztjeivel, majd a temérdek információ birtokában és újra egyenruhában, álszakállban visszatért ezredéhez.

Amikor 1862-ben, egy őrjárat vezetőjeként megsebesült, a déliek fővárosába, New Orleansba ment lábadozni. A sors iróniája, hogy a déli katonaság letartóztatta azzal a váddal, hogy az északiaknak kémkedik – és hogy nő létére férfiruhát visel. Ezt a pillanatot választotta, hogy elmondja igaz történetét abban a reményben, hogy tetteiért jutalomban részesül. Ehelyett tíz napra börtönbe zárták, és tíz dollár pénzbüntetésre ítélték, a legnagyobb megdöbbenésére.

Velazqueznek nem volt szerencséje. A katonanők többsége rajongást váltott ki tetteivel, néhányan közülük ünnepelt hírességekké váltak. Cavanagh történetét nem kisebb író jegyezte le (valószínűleg kiszínezve), mint Daniel Defoe. I. Miklós cár személyesen fogadta Nagyezsda Durovát, akinek neme azt követően lepleződött le, hogy viselkedését rosszalló apja felhívta rá a katonai hatóságok figyelmét. Az uralkodó kitüntetést adományozott neki, megerősítette kinevezését, és engedélyezte, hogy tisztként tovább szolgálhasson a huszároknál. Hannah Snell úgy tért vissza a háborúból, hogy megőrizte identitását, majd eladta a történetét egy kiadónak. Amikor a híre eljutott Cumberland hercegének fülébe, akinek korábban a parancsnoksága alatt harcolt, az pénzjutalomban részesítette. Hannah a pénzt egy kocsmába fektette, amelynek stílusosan az Álruhás Özvegy nevet adta.

Kémkedés gyanújával letartóztatták, és mert nő létére férfiruhát viselt.

A kortársak szemében a leginkább figyelemre méltó dolog a katonanők kiemelkedő bátorsága és harci szenvedélye volt. Hangsúlyozottan férfias merészségről tettek tanúbizonyságot, mintha így akartak volna rácáfolni női gyengeségükre. Napjainkban megszokott dolog, hogy nők a fegyveres erők szolgálatába állnak, ahol bátran szembenéznek a veszéllyel és a fájdalommal. A 20. század elszánt női partizánjainak és ellenállóinak példája szintén azt bizonyítja, hogy a nők hősiességben semmivel sem maradnak le a férfiak mögött sem a harctéren, sem az élet bármely más területén. Ennek tükrében már nem is látszik olyan különösnek, hogy Preston brigadéros így nyilatkozott Kit Cavanagh-ról: „A legférfiasabb katonám volt mind közül".

EGY SZAKÁLLAS HÖLGY *Loreta Velazquez rettenthetetlen katona volt. Férfinak öltözve harcolt, és női ruhában kémlelte ki az ellenséget. Az amerikai polgárháborút követő utazgatásai során is folyton a kalandot kereste.*

A csodálatos doktor Barry

James Barry a 19. századi orvostudomány úttörője és egyik legjobb katonai sebésze volt. Amikor 1865-ben meghalt, kiderült róla, hogy valójában nő volt.

EGÉSZSÉGÜGYI REFORMER *Korabeli rajz Dr. James Barryről, aki megérdemli, hogy máig emlékezzünk a közegészségügy és a tábori orvoslás területén végzett úttörő munkájáért, amellyel emberéletek százait sikerült megmentenie.*

Amennyire tudni lehet, James Barry Margaret Ann Bulkley néven látta meg a napvilágot. Bár születésekor nőneműnek tartották, a cseperedő Annt, aki igen korán úgy döntött, férfiként fogja leélni az életét, ma inkább interszexuálisnak vagy transzneműnek neveznénk.

Még egészen fiatalon, valószínűleg tízes évei közepén beiratkozott az edinburghi egyetemre, ahol 1812-ben orvosként végzett. Mivel ez a szakma akkoriban a férfiak privilégiuma volt, Barry mint Nagy-Britannia első női orvosa vált híressé. 1813-ban kinevezték ezredsebésznek, és Cap Townba helyezték. Megjelenésével és személyiségével gyakran váltott ki ellenérzést környezetéből. Nagyon alacsony, mindössze másfél méter volt, és lágy, androgin (férfinő) vonásokkal bírt. Modora meglehetősen nyers volt. Többször került összetűzésbe elöljáróival függelemsértés miatt vagy „tiszthez és úriemberhez méltatlan viselkedéséért".

A SZÜLÉSZET ÚTTÖRŐJE

Akadtak, akik kétségbe vonták a gyermeki külsejű orvos szakmai képességeit, de súlyosan tévedtek. Barry kiváló orvos volt, kiemelkedő eredményekben bővelkedő pályával. 1820-ban Cap Townban például ő hajtotta végre az egyik legelső sikeres császármetszést, amivel megmentette mind az anya, mind a gyermek életét. Más állomáshelyein – Mauritiustól Szent-Ilona szigetén át Kanadáig – kitartóan küzdött a katonai táborokban uralkodó közegészségügyi és higiéniai viszonyok javításáért. Sokat tett a dél-afrikai börtönök fekete rabjainak és a lepratelepek lakóinak jobb életkörülményeiért. Pályája végén fizetés nélküli szabadságot kért, hogy a krími háború sebesültjeit kezelje.

James Barry nyugalomba vonulása után, a hosszú évek fáradhatatlan munkájától és a szervezetét legyengítő trópusi betegségektől kimerülten, dizentériában halt meg. Végrendeletében meghagyta, hogy a lehető leggyorsabban temessék el, abban a ruhában, amelyben meghalt, ám ezt a kívánságát figyelmen kívül hagyták. Az asszony, akit azzal bíztak meg, hogy ravatalozza fel a kiváló katonát, felháborodva tette szóvá, hogy „a holttest egy nőé". Az igazság ennél bonyolultabb volt, de az biztosan állítható, hogy Dr. Barry páratlan és tiszteletre méltó személyiség volt, aki egyformán kiérdemelte helyét az orvostudomány és a hadászat történetében.

FŐHATALOM *Nagy Szulejmánt, negyvenkét esztendeig tartó uralkodása alatt, tíz vezír szolgálta.*

A szultán trónja mögött

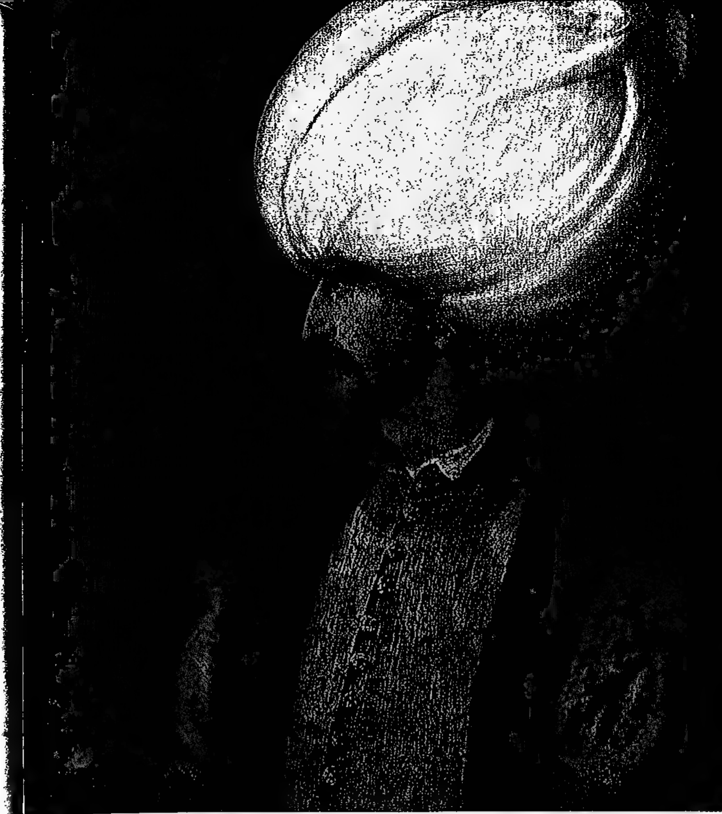
A gyerekmesékben a nagyvezír rendre a szultán gonosz tanácsadója. A valóságban azonban a nagyvezírek többnyire nagy bölcsességgel és kitűnő diplomáciai képességgel megáldott férfiak voltak. Ám egy nagyhatalmat a háttérből irányítani veszedelmes feladat, mely vetélkedésre és féltékenységre adhat okot. Nem csoda hát, hogy sok nagyvezír pályája végződött erőszakos, korai halállal.

Az isztambuli Iszlám Művészet Múzeuma pompás kőpalotában kapott helyet. Az 1524-ben emelt épület valamikor Nagy Szulejmán szultán nagyvezírjének, Pargali Ibrahim pasának volt az otthona. Ibrahim tipikus üstökösi pályát futott be, amelyről legendák szóltak szerte az Oszmán Birodalomban. Ibrahim származása nem ismert – albán, görög, esetleg genovai lehetett –, az azonban bizonyos, hogy a korban nem egyedülálló módon a gyermekadó (*devsirme*) révén került a birodalomba. A fiúnak szerencséje volt: abban a palotában dolgozott, amelyben a gyermek Szulejmán nevelkedett, így a két fiú együtt nőtt fel. Ibrahim előbb Szulejmán solymásza lett, majd egyre emelkedett a ranglétrán; 1523-ban elnyerte a nagyvezír posztját. Ettől kezdve ő volt az Oszmán Birodalom második embere, feleségül vette Szulejmán húgát, és hatalmas vagyont gyűjtött.

AZ URALKODÁS TERHE

A vezír arab eredetű szó, és eredetileg „teherhordót" jelentett, ami nagyon jól kifejezi a birodalom második emberének tényleges szerepét. A Pargali Ibrahim pasához hasonlóan nagy formátumú vezírek az iszlám világban a trón mögött álló hatalmat testesítették meg. Az irányítás formálisan a páratlan luxusban élő kalifák és szultánok kezében összpontosult, de nem mindig rendelkeztek kellő türelemmel vagy hozzáértéssel, hogy elboldoguljanak a kormányzás adminisztratív kötelezettségeivel. A hivatalos találkozók, az adóztatás, az oktatás és a külkapcsolatok feladatai gyakran a vezírre hárultak, akit a felelősség átvállalása rendkívüli hatalommal ruházott fel: egy személyben volt az uralkodó főminisztere és első számú tanácsadója. Később a vezír szót a miniszterekre kezdték alkalmazni, a „nagyvezír" pedig a politikai hierarchia legmagasabb fokán álló személy megkülönböztetésére szolgált.

A vezíri szerepkör kialakítása Jahjá ibn Khálid nevéhez fűződik, aki Kr. u. 786 és 809 között Harun al-Rasid bagdadi kalifa első embere volt (legendássá vált alakjával gyakran találkozhatunk *Az ezeregyéjszaka meséi*ben is). A 11. században már szabályzat rögzítette a vezír feladatkörét.

Az egyik legnevezetesebb ilyen dokumentum, a *Szijászatnáme* (A politika könyve) Nizám al-Mulktól származik, aki 1063 és 1092 között a szeldzsuk szultánok vezírje volt. A gondolatgazdag szöveg bölcs tanácsokkal látja el a tisztség viselőjét az igazságos hatalomgyakorlásról, olyan kényes kérdéseket is érintve, mint a miniszterek kinevezése vagy a sértett alattvalók panaszainak meghallgatása.

Az abbászidák, szeldzsukok és oszmánok hosszú életű birodalmaiban folyamatosan létezett a vezíri funkció; betöltői között akadtak katonai vezetők, illetve szép számban kiemelkedő államférfiak és diplomaták. Pargali Ibrahim pasa például jelentős egyezségeket kötött I. Ferenc francia és V. Károly spanyol királlyal és német-római császárral.

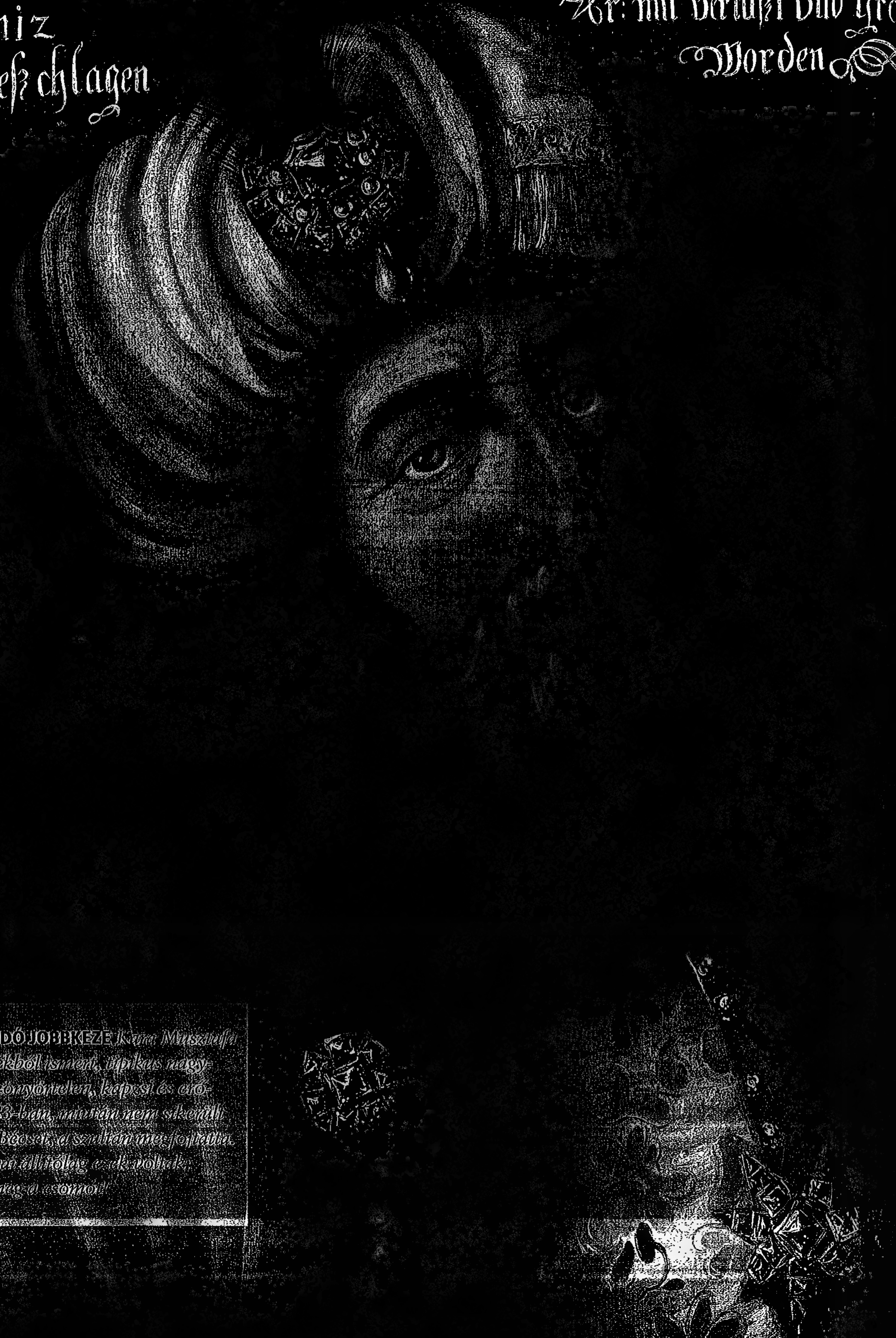
A nemzetközi diplomácia útvesztője szókimondó, becsületes világnak tűnhetett a szultáni udvar valóságos politikai ingoványához képest, amelyet az uralkodó és családja – feleségei, ágyasai és örökösei – folytonos rivalizálása, féltékeny vetélkedése tett még áthatolhatatlanabbá. A vezírek kulcsfigurák voltak ebben a halálos játszmában, amit Pargali Ibrahim pasa pályája is ékesen bizonyít. Ibrahim a rossz oldalra állt, amikor Szulejmán két fia, Musztafa és Szelim között harc robbant ki az örökösödésért. Ibrahim magára haragította Szelim anyját, a szláv származású egykori rabszolgát, Roxalenát, ráadásul fejébe szállt a hatalom, és felvette a szultáni címet, amivel Szulejmán haragját is magára vonta. Az uralkodó hosszú barátságuk ellenére kivégeztette, mégpedig azon a módon, ahogy az az Oszmán Birodalom legmagasabb rangú tagjainak kijárt: elküldte neki a selyemzsinórt.

Rüsztem pasa, Ibrahim egyik utóda a nagyvezír posztján, Roxalena lányát vette feleségül. Szelim mellé állt a konfliktusban, miközben azt a pletykát terjesztette, hogy Musztafa az apja trónjára tör. Szulejmánnal sikerült elhitetni Musztafa árulását, aki ezért ki is végeztette fiát: végignézte, ahogy eunuchjai selyemzsinórral megfojtják.

KÜLFÖLDI BEFOLYÁS

A korai vezírek közül sokan a perzsák, azaz arab környezetben tevékenykedő külföldiek köréből kerültek ki (Jahjá ibn Khálid is perzsa volt). A perzsákról az a hír járta, hogy van érzékük az adminisztrációhoz, de ez csak részben magyarázza magasra ívelő karrierjüket. Az igazi ok abban rejlik, hogy a közvélekedés szerint egy idegen kultúrából származó, idegen háttérrel rendelkező személy képes távol tartani magát az uralkodói család zavaros belső viszonyaitól, a háremen belüli intrikáktól.

A kívülállók alkalmazásának tradíciója mélyen beépült az Oszmán-Török Birodalomba. A nagyvezírek közül sokan a *devsirme* folytán kerültek be a birodalom vérkeringésébe. Ez azt jelentette, hogy a meghódított területeken élő keresztény

AZ URALKODÓ JOBBKEZE *Kara Musztafa pasa a mesékből ismert, tipikus nagyvezír volt: könyörtelen, képzett és erőszakos. 1683-ban, miután nem sikerült elfoglalnia Bécset, a szultán megfojtatta. Utolsó szavai állítólag ezek voltak: „Jól kösd meg a csomót!”*

családoktól elszakították fiaikat, iszlám hitre térítették és egész életükre a birodalom szolgálatába állították őket. A *devsirme* következtében az oszmán törököknél a főminiszter gyakran volt albán, horvát, bosnyák, görög vagy olasz származású. A rendszer egyik nyilvánvaló előnye az volt, hogy az előrejutás inkább érdem, mintsem a veleszületett jog alapján történt.

KOCKÁZATOS JÁTÉK

A népmesékben megjelenő vezírek legtöbbször a gonosz, lelkiismeretlen cselszövő prototípusai; a Disney-féle *Aladdin*-feldolgozásban a nagyvezír alakja a karikatúraszerű klisé klasszikus példája. Ezzel szemben sok kifejezetten népszerű vezírről tudunk, akik meg is szolgálták jó hírüket. Nem egy közülük úgy szerzett magának hírnevet, hogy rendet teremtett a kaotikus állapotok között. Nizám-al-Mulk felsőfokú oktatási intézmények – *nizámijjék* – egész sorát alapította, ahol neves költők és tudósok részvételével folyt a munka. Ezek a tanintézetek képezték az oktatási rendszer alapját, amelyből később a vallási iskolák, a *medreszék* rendszere kialakult.

A vezírek általában mesés vagyonra tettek szert, igaz, nem csupán a szultántól kapott fizetésükből. Bevett dolog volt, hogy az előléptetett tisztségviselők pénzzel hálálják meg a vezír nagylelkűségét. A túlzott népszerűség, a túlontúl nagy hatalom vagy a mértéktelen gazdagság azonban roppant kockázatot jelentett: aki túl magasra tört, az nemcsak ellenségei számát szaporította, hanem egyenesen az életével játszott. Harun al-Rasid bagdadi kalifa például megelégelte vezírje, Jahjá ibn Khálid és nagyra törő családja fennhéjázását, és egyik pillanatról a másikra elragadta tőlük a hatalmat. 803-ban Jahjá pozícióját fia, Dzsafár, a szultán gyermekkori játszótársa örökölte meg. Ám bármilyen tehetséges, bőkezű és békére törekvő férfiú volt is, meggyanúsították, hogy viszonya van Harun al-Rasid húgával. A főbenjáró bűnnek számító tettért a szultán kivégeztette, ám hogy bizonyítsa barátja iránti rokonszenvét, a hóhért is lefejeztette.

A vezíri pozíció még nyolcszáz évvel később is ingatag lábakon állt. Kara Musztafa pasa az oszmán nagyvezírek nagyra becsült dinasztiája, a Köprülü-dinasztia utolsó tagja volt, és mégis: mikor 1683-ban, Bécs sikertelen ostroma után megalázó visszavonulásra kényszerült, annak rendje-módja szerint rituálisan megfojtották, fejét pedig bársonyzsákban elvitték IV. Mehmed szultánnak.

A szultán kivégeztette a vezírt, ám hogy bizonyítsa barátja iránti rokonszenvét, a hóhért is lefejeztette.

Az utolsó vezír nem Törökországban, hanem Perzsiában jutott hatalomra, de az ő története is híven követte a hagyományt. Mirza Taki Amir-e Kabir 1807-ben született egy szakács fiaként. Negyvenéves korára a miniszterelnöki rangig vitte. Vérbeli modern politikus volt, aki erőteljes reformprogramba fogott: gyárakat alapított, modernizálta a jogszolgáltatást, postarendszert alakított ki, újságot indított és korlátozta a papság befolyását. Ám nagy hatalmú ellensége támadt a sah anyósa személyében. Kabirt a fürdőházba vitték és csuklóján felvágták az ereit. Ez a fajta erőszakos halál ezer esztendő alatt bármelyik vezírnek kijuthatott volna.

Az ördög szekere

Két éve tartott az első világháború, amikor a brit csapatok egy új, szigorúan titkos fegyvert vetettek be a német lövészárkok ellen. A furcsa, fémlemez borítású járművek újmódi lánctalpakon haladtak, és oldalaikból géppuskák csöve meredezett. Senki nem fogta fel azonnal, hogy a harckocsiknak ez az első bevetése új korszakot nyit a szárazföldi hadviselésben.

A LÖVÉSZÁROKJÁRÓ *Az első, akcióban is kipróbált tankok könnyű fegyverzettel ellátott, romboid alakú gépek voltak, amelyeket nyolcfős kezelőszemélyzet működtetett. Négyüket teljesen lefoglalta a jármű vezetése és kormányzása.*

H. G. Wells, a nagy sci-fi író 1903-ban rövid írást jelentetett meg *The Land Ironclads* („Vaspáncélosok földje") címmel, mely egy elképzelt, jövőbeli háborúról szólt. A történetben mozgékony, páncéllemezekkel borított gépek győzedelmeskednek, amelyek a felszántott földeken is képesek navigálni, mert nem süllyednek el a sárban; oly könnyedén törik át a védelmi sáncokat, ahogy a hadihajók vágnak keresztül a viharos tenger hullámain. Wells szerint e különös gépek „nagy, esetlen fekete bogarak"-nak látszanak, „amelyek rézsút odakúsznak a lövészárkokhoz, és a potrohukon lévő ágyúnyílásukon keresztül tüzet nyitnak az ellenségre".

Bár a harckocsi ötlete nem Wells képzeletéből pattant ki, a rajzasztalon született kezdetleges vázlatoktól a jármű első harctéri megjelenéséig alig több mint két esztendő telt el, és a harckocsinak nevezett gépek alig tizenhárom évvel a kitalált történet publikálása után harcba is indultak az első világháború csataterein.

Ez a merőben új hadviselési mód mérsékelt sikerrel bemutatkozott be.

A harckocsi célja az volt, hogy véget vessen a nyugati frontot uraló lövészárokháborúnak. Első bevetése, amelyre 1916-ban a Somme mentén került sor, nem hozott fényes sikert, de a fegyver értéke hamarosan bebizonyosodott Flandria harcmezőin. A lövészárok-taposó harckocsi leszármazottai a második világháborúban és a későbbi konfliktusokban kulcsfontosságú stratégiai fegyverekké váltak.

Amikor 1914-ben kitört a háború, a brit hadsereg már rendelkezett a legújabb pusztító fegyverekkel, de a szállítást illetően az ipari forradalom előtti technikai szinten állt. Minden tüzérségi löveget, minden egyes gránátot lófogattal kellett az állásba juttatni, amihez hatalmas lóállományra volt szükség. 1917-ben a briteknek csak Franciaország területén egymillió lovuk volt, amelyek a hadászat nélkülözhetetlen részét képezték: sárban, a frontvonalak katasztrofális útviszonyai között is ellátták feladatukat.

HARCOLÓ TRAKTOROK

Ekkor azonban már létezett az a technológia, amely megoldhatta a személyi állomány és a felszerelés nehéz terepen történő mozgatását. A háború első napjaiban Ernest Swinton törzstiszt – aki Franciaországban haditudósítóként dolgozott – a lövészárkok növekvő hálózata és az arcvonalak megmerevedése láttán előásott egy cikket, amely az amerikai „hernyótalpas" mezőgazdasági gépekről szólt. Azonnal rájött, hogy ezeket a hernyótalpakat katonai célokra is lehetne alkalmazni. Elgondolkodott, mi lenne, ha ezeket a lánctalpakat páncélborítással fognák össze, és így „önjáró, kúszó erődöt vagy golyóálló lövegtornyot" hoznának létre.

Swinton megosztotta még képlékeny ötletét parancsnokával, aki beszámolt róla Winston Churchillnek, az Admiralitás Első Lordjának. Churchill örült a tervnek, mert bár akkoriban sokan gondolkodtak efféle megoldáson, konkrét ötlet még nem született. Írt hát egy feljegyzést a miniszterelnöknek, H. H. Asquithnek azzal a javaslattal, hogy gyártsanak kísérleti jelleggel „néhány gőztraktort, amelyek kisméretű páncélozott fülkéjében embereket és géppuskákat lehet elhelyezni". A javaslat továbbkerült a hadügyminiszterhez, Lord

Kitchenerhez, aki azonban nem volt tőle elragadtatva. Churchill azonban igenis látott benne fantáziát, ezért a legteljesebb titokban utasította saját kormányhivatalát, hogy végezzenek néhány kísérletet, és készítsenek egy prototípust. A munkálatokat az erre a célra 1915-ben felállított *Landhsip Committee* (Földihajó Bizottság) nevű testület felügyelte. Ebben a fázisban Churchill még a saját kormánya elől is gondosan titkolta a bizottság létét, nehogy bárki megpróbálja leállítani a kísérleteket.

MOTOROS HARCKOCSI

Oly nagy volt az új fegyver körüli titkolódzás, hogy a tank szó pontos eredetét mind a mai napig homály fedi. Egy beszámoló szerint a prototípusokat gyártó üzem munkásainak azt mondták, hogy *víztartályokat (water tank)* készítenek Oroszország számára. Egy másik változat szerint Winston Churchillnek három lehetséges nevet ajánlottak: az egyik a meglehetősen esetlen, bár pontos leírást adó *motor war-car* (motoros harckocsi), a másik kettő a ködösítőbb *cistern* (ciszterna) és a *tank* (tartály) volt. Churchill az utóbbi mellett döntött, mert azt találta a legegyszerűbbnek. Egyébként neki is megvolt a maga verziója a kifejezés eredetéről. Szerinte a korai harckocsik tervrajzain a *water carrier* (vízhordó) kifejezés szerepelt; amikor figyelmeztetett arra, hogy ezt a meglehetősen félreérthető „WC" betűkkel fogják rövidíteni, a tervrajzok feliratát *water tank*-re (víztartály) módosították.

A *földi csatahajó* kifejezést csak a fegyver kifejlesztésének legkorábbi szakaszában használták, és csupán az a néhány ember ismerte, aki részt vett a munkában. Mégis utalt a tényre, hogy a harckocsi Churchill támogatásának köszönhetően nem a hadsereg, hanem a haditengerészet projektje volt. Az első kísérleti modelleken még nyoma sem volt a hadihajók áramvonalas eleganciájának. A súlyos, egy szótagú *tank* ezért jobban illett az alkotmányhoz, mint a *földi hajó.*

A LITTLE WILLIE *A tank első prototípusa alig volt több mint egy lánctalpakra szerelt fémdoboz. Eredetileg úgy tervezték, hogy a tetejére lövegtornyot emelnek, ám még mielőtt ezt a korai kísérleti változatot ellátták volna ágyúval, már folyt a jobb tervezésű Big Willie építése.*

MEGINDUL A SOROZATGYÁRTÁS

Az első páncélos – minden Tigris, Sherman és T-34 őse – William Foster lincolni (Nagy-Britannia) mezőgazdasági gépgyárának egyedi gyártmánya volt. A gyártásért William Tritton, William Foster ügyvezető igazgatója felelt, aki az Admiralitás által kinevezett Walter Wilsonnal együttműködve látta el feladatát. A sok „Will" kezdetű név összetalálkozása folytán a prototípus beceneve nem is lehetett volna más, mint a „Little Willie" (Kis Vili). A szerkezet láncszerűen összekapcsolt fémlemez sorra erősített fémdobozból állt. Az Admiralitás előírásának megfelelően tízfőnyi legénységet, egy beépített 3 kg-os gyorstüzelő ágyút és két géppuskát tudott egyszerre szállítani. Képes volt a hátramenetre, csúcssebessége előremenetben elérte a 6,5 km/órát, vagyis körülbelül a gyalogos járósebességét. Át tudott hidalni egy 2,5 m széles árkot, és megmászott egy 1,5 m magas töltést.

Már a Little Willie kipróbálása idején folyt a nagyobb változat, a Big Willie (Nagy Vili) szerelése, méghozzá ugyanabban az üzemben. A később Mothernek (Anya) nevezett jármű sokban különbözött elődjétől. A törzs két, a Little Willie-énél jóval nagyobb lánctalp között helyezkedett el, melyek egy-egy romboid alakú kereten futottak körbe a törzs két oldalán: ez adta a tank jellegzetes ferde négyszög alakját. Az emelkedő belépő élnek köszönhetően a Big Willie jobban tudott felfelé kapaszkodni, mint a ládaszerű elülső résszel rendelkező Little Willie. Annak érdekében, hogy profilja laposabb legyen, és így nehezebb célpontot nyújtson, az ágyúkat a váz két oldalán lévő kiöblösödésben, az *erkély*ben helyezték el. Az első tesztelések egyik szemtanúja szerint ez olyasféleképpen nézett ki, mint egy György-kori ház kiugró ablakfülkéje.

A Mother 1916 februárjában kemény próbákon ment keresztül. A miniszterelnök, a pénzügyminiszter és maga V. György király is megtekintette működés közben. A tank jó benyomást keltett, olyannyira, hogy a hadsereg mindjárt százötven darabot rendelt belőle, noha Lord Kitchener – még az után is, hogy látta működés közben – csak annyit mondott: „jó kis mechanikus játékszer".

A hadsereg illetékesei eredetileg azt tervezték, hogy a tankokat az 1916 júliusára tervezett somme-i offenzíva megindításakor vetik be először. Mivel azonban a

A brit főparancsnokság nagy fontosságot tulajdonított a „meglepetésszerűségnek".

gépek nem készültek el időre, nem vehettek részt ebben a gigászi, mégis tragikus hadműveletben. Csak augusztusban érkeztek meg Franciaországba, hogy új életet leheljenek a hadműveletbe, mely a gyalogság példátlan méretű támadása ellenére elakadt. A hadvezetés azt remélte, hogy a tankok halálos rést vágnak majd a német vonalakban. Összesen ötven Mark 1-est (így nevezték a Mother első harctéri változatait) vontak össze az arcvonalban. A műveletet szigorú titoktartás övezte: a brit főparancsnokság – abban a meggyőződésben, hogy a németek nem is sejtik, milyen csapás vár rájuk – nagy jelentőséget tulajdonított a „meglepetésszerűségnek".

A történelem első tankrohamára a somme-i csatamezőn került sor, tíz héttel a hadművelet megkezdése után. Ám a harci járműveket kapkodva vetették be: nem

hangolták össze a tankok és a gyalogság előrenyomulását, a kezelőszemélyzet jó része pedig nem rendelkezett elegendő tapasztalattal. Több megoldatlan mechanikai probléma is kiütközött a harckocsikon: az ötven tank közül csupán harminc volt harcra kész állapotban, hét egyáltalán nem indult el a roham napján. A mintegy huszonöt jármű közül, amelynek sikerült felvennie a harcot az ellenséggel, többet kilőttek vagy mozgásképtelenné tettek a német gránátok, még mielőtt elérhették volna az ellenséges lövészárkokat. Összességében elmondhatjuk tehát, hogy ez a merőben új hadviselési mód Somme-nál mérsékelt sikerrel bemutatkozott be.

Swinton alezredest és az új harci jármű támogatóit elkeserítette a tény, hogy a tábornokok nem vártak a támadás megindításával addig, míg több tank áll rendelkezésre. Mint mondták, a tankok bevetése akkor lett volna hatékony, ha egyidejűleg több százat indítanak meg, méghozzá váratlanul, a lehető legszélesebb fronton. Winston Chruchill egyetértett azzal, hogy nagyszerű lehetőséget szalasztottak el. „Az én szegény szárazföldi hajóimat idő előtt, szerény keretek között vetették be" – mondta.

Ám az új fegyver előállításában részt vevő hadmérnökökön és a politikusokon kívül szinte mindenki azonnal felismerte, hogy a tank harctéri bemutatkozása szenzációs esemény. Az újságírók máris az új találmány jellemzőit és hatását vadul eltúlzó cikkekkel írták tele a lapokat. Sok újság átvette például a hírt, hogy minden tank négyszáz katonát szállít, holott mindössze nyolc kezelő fért el bennük, és azok is csak kényelmetlenül összezsúfolva. A riportokban hatalmas, 30 cm-es hajóágyúkról beszéltek a szerény 3 kg-os ágyúk és a két géppuska helyett. Az is több helyütt megjelent nyomtatásban, hogy a járművek sebessége a senki földjén eléri az 50 km/órát, holott valójában nagyon lassan kúsztak, és irányzás közben le is kellett állniuk. A harckocsik jellemzésére kitalált kifejezések között is akadtak egészen elképesztők: „motoros szörnyeteg", „vén ichtioszaurusz", „tüzes szemű Gruffacsór" (szörnyeteg Lewis Caroll *Alice Tükörországban* című művében), „utazó lőtorony", „vándorló erőd". Egy német tudósító, aki látta, hogy a tankok mennyire demoralizáló hatással vannak saját csapataira, egyenesen az „ördög szekerének" nevezte őket.

A TANKOK ÉS A KÖVETKEZŐ HÁBORÚ

A tankokat tömegesen először az 1917-es cambrai-i csatában vetették be. Ez alkalommal sikerült áttörniük az ellenség vonalát és mélyen benyomulni a területére, pontosan úgy, ahogy azt a kezdet kezdetén elvárták az új fegyvertől. Ám a harckocsik alkalmazása harcászati szempontból továbbra is kidolgozatlan volt, így a brit erők nem tudták teljes mértékben kiaknázni a tankok jelentette előnyt.

A páncélkocsik alkalmazásával csak a háború utáni esztendőkben kezdtek komolyan foglalkozni. Az olyan „látnokok", mint Basil Liddell Hart, már akkor megértették, mit jelent valójában, amit a fantáziadús H. G. Wells a regényében megjövendölt: a tank a szárazföldi hadviselés kulcselemévé fog válni. Nagy-Britanniában nemigen törődtek Liddell Hart megérzéseivel, ám a német Heinz Guderian tábornok annál inkább. Guderian dolgozta ki a második világháborús német *Blitzkrieg*-(villámháború) taktikát. 1940-ben és 1941-ben, a villámgyors német támadások idején a német tábornok bemutatta, mivé fejlődött a tank, történetének első huszonöt éve alatt, és milyen pusztító erejű fegyver lehet valójában.

Láthatatlan kém az égen

1960-ban a Szovjetunió fölött lelőtték a CIA egyik kémrepülőgépét, pilótáját pedig foglyul ejtették. Az USA kormánya kínos helyzetbe került: mindeddig titkosnak tartott repülőgépe – az U-2 – a világsajtó érdeklődésének középpontjába került, és kiderült, hogy nem is volt akkora titok, mint gondolták.

1960. május 1-jén (mely a Szovjetunióban ünnepnap volt) egy amerikai U-2-es kémrepülőgép szállt fel a CIA pakisztáni bázisáról. Feladata az volt, hogy repüljön át a Szovjetunió területe fölött, készítsen fényképfelvételeket az Urál-hegység rakétabázisairól, majd miután észrevétlenül teljesítette küldetését, szálljon le Norvégiában. Az ilyen feladatok rutinjellegűnek számítottak: az U-2 több tucat alkalommal repült át incidens nélkül a szovjet területek fölött. A pilóta, aki aznap a gépen ült, maga is számos hasonló megbízatást teljesített. Az amerikaiak úgy tudták, hogy az U-2 a szovjet vadászgépek, rakéták és érzékelőrendszerek hatósugarán kívül működik. Biztosak voltak abban, hogy a gépet soha nem fedezik fel.

Tévedtek. Az oroszok már évek óta tudták, hogy az amerikaiak be-behatolnak a légterükbe, ám nem mertek tiltakozni, mert azzal nyilvánvalóvá tették volna a világ számára, hogy nem képesek válaszcsapásra. Ezért inkább egy olyan föld-levegő rakéta kifejlesztésén dolgoztak, amely le tudja szedni az U-2-t. Ez sikerült is: 1960-ban azon a bizonyos napon kilőtték a rakétát, és megrongálták az U-2-t. Politikai szempontból a részleges találat előnyösebb volt, mint ha telibe találják a gépet. A gép összetört, de a pilóta kiugrott, így a szovjeteknek sikerült élve elfogniuk. Bírósági tárgyalása és kémkedésért való elítélése látványos propagandahúzást jelentett a Szovjetunió számára.

A titkos gép roncsait afféle hidegháborús trófeaként kiállították Moszkvában. Később kiderült, hogy az U-2 technikailag olyan fejlett kamerával rendelkezett, amelyet önmagában is egyfajta háborús fegyvernek lehetett tekinteni. A felbontása legalább négyszer akkora volt, mint akkoriban a légi fényképezésben használt bármely kameráé. Tizennyolc kilométeres magasságból olyan éles felvételeket készített, hogy nemcsak a rakétabázisok körül felállított őrszemeket lehetett kivenni rajtuk, de még fegyverük típusát is meg lehetett állapítani.

Powerst hónapokon át vallatták a KGB-nél, majd tíz év börtönre ítélték. Két évvel később kicserélték egy szovjet kémre, így hazakerülhetett. Nyikita Hruscsov, a szovjet minisztertanács elnöke az eset kapcsán megfeddte Dwight Eisenhowert, az Egyesült Államok elnökét: „Ne repüljenek be a Szovjetunió területére! Tartsák tiszteletben a szuverenitásunkat, és tudják, hol a határ! Ha nem tudják, le fogunk csapni". Az U-2 programnak köszönhetően akkorra már temérdek felbecsülhetetlen értékű információ gyűlt össze az amerikaiak kezében. Az Egyesült Államok világos képet szerzett a Szovjetunió rakétaerőiről, ami megkönnyítette a Szovjetunióval folytatott tárgyalásokat.

Az elsüllyedt szivárvány

1985-ben Auckland kikötőjében tapadóaknával elsüllyesztették a Greenpeace zászlóshajóját, a Rainbow Warriort. *Nyilvánvaló volt, hogy valaki mindenáron le akarta állítani a csoport csendes-óceáni antinukleáris programját. A vizsgálatok szerint az összeesküvés szálai a francia állam legmagasabb szintjéig vezettek.*

1985 nyarán egy szokatlan hajó horgonyzott az aucklandi kikötőben. A halászhajó korábban hosszú ideig a brit élelmezési és halászati minisztérium flottájában szolgált. 1977-ben megvásárolta a Greenpeace nevű környezetvédő csoport. A *Rainbow Warrior*nak (Szivárvány Harcos) átkeresztelt hajó fontos szerepet játszott a szervezet fóka- és bálnavadászat elleni hadjárataiban. 1985-ben azért érkezett Új-Zélandra, mert tulajdonosa, a Greenpeace a Csendes-óceánon tervezett nukleáris kísérletek ellen tiltakozott, és lehetőség szerint meg is akarta hiúsítani azokat.

A francia hadügyminisztérium júliusra kísérletsorozatot tervezett a déli vizekre. Egy sor ellenőrzött robbantást szándékoztak végrehajtani Francia Polinézia egy lakatlan szigetén, a Mururoa-atollon, Új-Zélandtól mintegy 4200 kilométerre keletre. A *Rainbow Warrior* küldetése az volt, hogy egy yachtokból álló flottilát vezessen Mururoára, a kísérletek megakadályozása céljából.

A Greenpeace szándéka ezúttal sem kedvezett François Mitterand francia elnöknek. Már ezt megelőzően is számos összeütközésre került sor a környezetvédelmi harcosok és a francia kormány között. 1972-ben francia kommandók megtámadták a Greenpeace egyik jachtját, amely szintén egy kísérleti robbantássorozatot igyekezett megállítani. Az incidens körüli nemzetközi felháborodás szerepet játszott abban, hogy Franciaország a nukleáris robbanófejek légköri próbáinak leállítása mellett döntött.

A Greenpeace ez alkalommal sem rejtette véka alá céljait. A szervezet, amely tudta, hogy a világ nyilvánossága támogatja ügyét, ezúttal a *Rainbow Warrior*ra építette ötletes médiakampányát. A hajó Aucklandben egyfajta turista attrakció lett, a legénység szívélyesen fogadta a látogatókat a fedélzeten. Azt azonban nem sejtették, hogy vendégeik között a francia hírszerzés, a DGSE kémjei is ott vannak; az egyik ügynök még jelentkezett is önkéntesnek a Greenpeace aucklandi irodájában.

AKNÁK A HAJÓTESTEN

Az Új-Zélandon tartózkodó francia különleges egység hamarosan megszerzett minden információt, amely a hajó elsüllyesztését célzó akció végrehajtásához kellett. Az „Opération Satanique" („Ördögi Hadművelet") kódnevű merényletet július 10-e éjszakájára időzítették. A terv az volt, hogy két tapadóaknát helyeznek el a *Rainbow Warrior* törzsére, amelyeket néhány perc időeltéréssel robbantanak fel. Az első akna tönkreteszi a hajót, de időt hagy a legénységnek a fedélzet elhagyására, a második robbanás pedig elsüllyeszti a járművet. Így kellett volna történnie, ám az események egészen másképp alakultak.

A két bomba a terveknek megfelelően nem sokkal éjfél előtt, egymás után felrobbant. A legénység nagyobb részének csakugyan sikerült elmenekülnie a hajóról. Egyik tagja, a harmincöt éves Fernando Pereira azonban még a hajó belsejében tartózkodott, amikor a második robbanás bekövetkezett. A feltételezések szerint a fényképész Pereira megpróbált visszajutni a hajótestbe, hogy megmentse drága felszerelését. A második robbanás csapdába ejtette, és a hajóval együtt ő is elsüllyedt.

A *Rainbow Warrior* elleni sikeres merénylet sokkolta a Greenpeace tagjait. Egy riporter az éjszaka közepén telefonon riasztotta a hírrel Elaine Shaw-t, a szervezet új-zélandi vezetőjét. „Nem süllyeszthetik el a szivárványt!" – kiáltotta a telefonba az asszony. A Greenpeace illetékesei eleinte arra gondoltak, hogy a robbanás a hajó motorjában következett be, ám a vizsgálat során hamarosan kiderült, hogy

MEGSEBZETT HARCOS *A* Rainbow Warrior *elsüllyesztése a szándékkal éppen ellenkező hatást váltott ki. A világot megdöbbentette a francia támadás és Fernando Pereira halála. A Greenpeace eközben sok hívet szerzett a nukleáris kísérletek betiltásának.*

a hajótörzs befelé robbant, ami külső támadásra vallott. A gyanú nyomban Franciaországra terelődött, amelynek nukleáris tevékenysége volt a Greenpeace kampányának célpontja. Az azonban elképzelhetetlennek tűnt, hogy egy demokratikus hatalom ilyen felháborító támadást intézzen egy nemzetközileg elismert szervezet ellen egy baráti ország vizein.

A ZODIÁK JEGYE

Az első értékes tanúvallomás a felerősödött lopási hullám miatt a kikötőben járőröző csónakosok egy csoportjától származott. Július 10-én a két ügyeletes kora este szokatlan mozgást észlelt. A következőket látták: egy felfújható Zodiac motorcsónak behatolt a belső kikötőbe, és megállt a rakpart mellett. A csónakból kiszállt egy alak, és az utat figyelte. A közelben parkoló furgon rávillantott a reflektorával, majd odahajtott a vízhez vezető lépcsőkhöz. A sofőr és a csónak utasa átcipelt néhány ládát a csónakról a teherkocsiba, majd elhajtottak, és otthagyták a csónakot a parton. A Zodiac még a hajó elsüllyesztése után is a kikötőben horgonyzott.

A két éjjeliőr abban a hitben, hogy talán tolvajokat láttak, feljegyezték a furgon rendszámát, és átadták a rendőrségnek. A kocsit harminchat órán belül lenyomozták. Az adatok szerint egy svájci útlevéllel rendelkező házaspár bérelte ki a járművet új-zélandi kirándulásukhoz. Ám nem sokkal később kiderült, hogy a svájci okmány hamis: a pár valójában a francia titkosszolgálat két ügynöke, Alain Mafart őrnagy és Dominique Prieur százados, akiket az új-zélandi rendőrség két héttel a merénylet után letartóztatott.

Hamarosan kiderült, hogy az akciót nem Mafart és Prieur hajtotta végre, ők csupán logisztikai támogatást nyújtottak a búvároknak, akik az aknákat elhelyezték. A rendőrség más nyomon haladva felfigyelt egy *Ouvéa* nevű jachtra, amelynek francia legénysége már a bombamerénylet előtt felkeltette egy helyi vámtiszt gyanúját: a fedélzeten tartózkodó négy férfi közül háromnak frissen kibocsátott útlevele volt; az egyik azt állította, hogy hivatásos fotós, de nem volt nála semmiféle fényképészfelszerelés. A jacht ekkor már elhagyta Aucklandet, ám később a nyomára bukkantak az Ausztráliához tartozó Norfolk-szigeten. Itt kihallgatták a legénység három tagját, de elengedték őket, mielőtt annyi bizonyíték gyűlt volna össze, hogy vádat lehetett volna emelni ellenük. A jachtnak utóbb nyoma veszett, miután a legénység feltehetőleg elhagyta és katonai repülőgépen vagy tengeralattjárón visszatért Franciaországba.

Ki helyezte el a bombát?

Bár Fernando Pereira megöléséért a francia titkosszolgálat két tisztjét bíróság elé állították, róluk mindig is azt tartotta a közvélekedés, hogy ők csupán a támogató csoport tagjai voltak, és nem vettek közvetlenül részt azoknak a tapadóaknáknak az elhelyezésében, amelyek a Greenpeace hajóját elsüllyesztették. A búvár vagy búvárok kiléte titok maradt. 2006-ban Ségolène Royal szocialista elnökjelölt fivére, Antoine Royal egy lapinterjúban azt állította, hogy egy másik fivére, Gérard vállalta a felelősséget. „Azt mondta nekem, ő volt az, aki elhelyezte a bombát a Greenpeace hajóján – idézték. – Egy kis csónakot bérelt egy másik személlyel, hogy eljussanak a hajóhoz". Gérard, aki akkor a DGSE hírszerző szervezet rohambúvárakaként szolgált, később nem volt hajlandó sem megerősíteni, sem cáfolni fivére állítását. A csónakban ült állítólagos társa kiléte a mai napig ismeretlen.

A NYOMOK PÁRIZSBA VEZETNEK

A bombamerénylet után a francia kormány nyilatkozatban tagadta, hogy bármiféle köze lenne az ügyhöz. Az állítás azonban hamarosan megkérdőjeleződött, és a sajtóspekulációk arra kényszerítették a minisztereket, hogy vizsgálatot indítsanak. Ez kiderítette, hogy csakugyan küldtek ügynököket Új-Zélandra, de nem volt felhatalmazásuk robbantani. Hamarosan ez a verzió is tarthatatlannak bizonyult, és Laurent Fabius miniszterelnök végül kénytelen volt közleményben beismerni, hogy a *Rainbow Warrior*t csakugyan a titkosszolgálat ügynökei robbantották fel, mégpedig parancsra. „Ez a kegyetlen igazság" – állapította meg.

A folytatás nem volt kielégítő az érintettek számára. Mafart-t és Prieurt bíróság elé állították Pereira haláláért. A két ügynök bűnösnek vallotta magát emberölésben, amiért tíz év börtönbüntetést kaptak. Ám a francia hatóságok, akiket feldühített a túlságosan szigorúnak tartott ítélet, nyomást gyakoroltak az új-zélandi kormányra, hogy vizsgálja felül a bíróság döntését. Végül az a megállapodás született, hogy az ügynökök egy csendes-óceáni, francia katonai bázison töltik le hároméves börtönbüntetésüket, aminek fejében Franciaország bocsánatot kér a támadásért, és tizenhárommillió dollár kártérítést fizet Új-Zélandnak. A pár végül kevesebb mint két évet töltött a szigeten, majd visszatért Párizsba, ahol hősként fogadták őket. Egyetlen ügynököt sem állítottak soha bíróság elé. Új-Zéland és Franciaország viszonya egy ideig fagyos maradt. A hajó elsüllyesztése által kiváltott felháborodás eredményeként Franciaország bejelentette a mururoai nukleáris kísérletek beszüntetését. Ennek ellentmond azonban, hogy tíz évvel később, közvetlenül a nukleáris kísérleteket betiltó nemzetközi megállapodás hatályba lépése előtt mégis végzett egy utolsó kísérletsorozatot.

Húsz évvel a bombamerénylet után a *Le Monde* című francia lap felfedte, hogy François Mitterand elnök személyesen adott felhatalmazást a hajó elsüllyesztésére. Pierre Lacoste admirális, a DGSE vezetője, az évfordulón megragadta az alkalmat, és részvétét fejezte ki Fernando Pereira haláláért. Ami a *Rainbow Warrior*t illeti, a hajót felszínre hozták, törvényszéki vizsgálatot végeztek rajta, majd új-zélandi

> *A francia miniszterelnök kénytelen volt elismerni, hogy a hajót a titkosszolgálat ügynökei süllyesztették el.*

vizeken elsüllyesztették, hogy mesterséges szirtként szolgáljon. Az első Greenpeace-hajót 1989-ben *Rainbow Warrior II* néven egy mélytengeri halászhajó váltotta fel. Ez a második hajó 2011-ben békésen nyugalomba vonult nem sokkal az előtt, hogy felavatták a kifejezetten a Greenpeace céljaira épült *Rainbow Warrior III*-at.

Azokban a napokban, amikor az új hajó kifutott, gyakran emlegették Elaine Shaw kiáltását: „Nem süllyeszthetik el a szivárványt!" Szavai az ökológiai optimizmus jelszavává, a Greenpeace nem hivatalos mottójává váltak.

4. fejezet

BŰN ÉS GONOSZSÁG

Nyílt hazugságokkal vagy féligazságokkal az ipari kémkedéstől a tömeggyilkosságig minden bűncselekményt el lehet kendőzni. Ám a politikusok és a bűnelkövetők erőfeszítései ellenére a tények előbb-utóbb óhatatlanul napvilágra kerülnek.

AZ ELSŐ EMLÉKMŰ *Az 1976-ban Kijevben állított Babij Jar-emlékmű (lent) úgy állítja be a tömeggyilkosságot, mintha nem védtelen zsidókkal, hanem ellenszegülő szovjet lakosokkal szemben elkövetett háborús bűn lett volna.*

Az igazi Babij Jar

1941-ben a nácik több mint harmincháromezer zsidót gyilkoltak meg a Kijev környéki Babij Jar-szakadékban. Ez volt a második világháború egyik legrettenetesebb tömeggyilkossága, ám a szovjet beszámolók évtizedeken keresztül eltitkolták az elkövetők és az áldozatok személyét, a vérengzés pontos helyét.

A Kijev külvárosában lévő Dorohozsicsi metróállomáson magasodó szobor egyike a tipikus grandiózus szovjet háborús emlékműveknek. A kijárattól kissé délre, egy füves mélyedésben emelkedő kompozíciót gránitlapra állított, életnagyságnál nagyobb alakok alkotják. Az erőteljes külsejű, hosszú nagykabátot viselő főalak és társa – egy katona vagy tengerész – szenvedő embereket igyekszik oltalmazni, akik közül néhányan előre- vagy oldalra buknak. Közvetlenül a két erős férfi mögött fiatal nő áll, egyszerű ingruhában, kezét az arca elé emelve, mintha valami iszonyattól rettenne vissza. 1970-es felállításakor a talapzatra a következő szöveget vésték: „A német fasiszta megszállók 1941–1943-ban több mint százezer hadifoglyot és kijevi lakost pusztítottak el itt".

A felirat igaz, de az igazságnak csupán az egyik verziója. A százezer áldozat kilencven százaléka zsidó volt. És bár a tömeges kivégzések szórványosan a feliratban említett két évben is folytatódtak, az itt (vagy a közelben) elpusztult zsidók egyharmadát két nap alatt lőtték agyon. Az emlékmű finom csúsztatással azt a benyomást kelti, mintha a tömegmészárlással szemben lett volna bármiféle ellenállás.

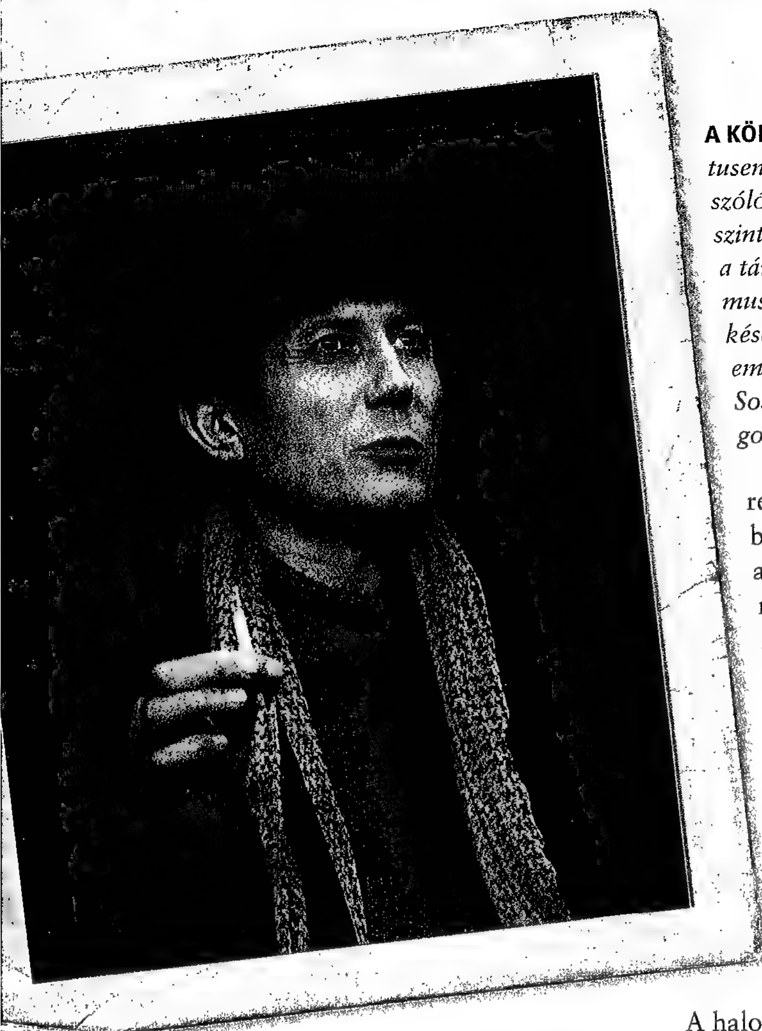

ÖSSZETETT EMLÉKMŰVEK *Ezt a menóra alakú emlékművet (fent) 1991-ben, a kommunizmus bukása után az új ukrán kormány állította a Babij Jar-i tömegmészárlás helyszínének szomszédságában. A szomorú és felzaklató „gyermekemlékművet" (jobbra) 2001-ben leplezték le.*

Csakhogy 1941 szeptemberének végén, az első gyilkosságok idején senki – egyetlen civil vagy katona – sem akadt, aki megpróbálta volna megvédeni az áldozatokat, sőt ennek éppen az ellenkezője történt.

A szomorú igazság a következő: 1941. szeptember 28-án, alig néhány nappal azután, hogy a német csapatok elfoglalták Kijevet, kiáltványt ragasztottak ki városszerte, amely szerint másnap „minden zsidó" köteles összegyűlni halálbüntetés terhe mellett a meghatározott gyülekezési pontokon. Ebben az időben a legtöbb fegyverbíró zsidó férfi és nő a Vörös Hadseregben szolgált, és vagy a fronton, vagy éppen visszavonulóban volt a feltartóztathatatlan német támadás elől. Így a városban zömmel csak idős emberek maradtak, akik az unokáikra vigyáztak.

A gyülekezési pontokat úgy jelölték ki, hogy kivétel nélkül vasútvonalak közelébe essenek. Ez a tény, valamint az a megtévesztő utasítás, hogy hozzanak meleg ruhát, azt a reményt keltette, hogy a hirdetmény fenyegető nyelvezete ellenére csupán deportálni akarják őket Német-

A KÖLTŐ CIVIL BÁTORSÁGA *Jevgenyij Jevtusenko 1961-ben megjelent, Babij Jarról szóló költeménye a szovjet közéletben szinte példa nélkül álló vitát váltott ki a társadalomban meglévő antiszemitizmusról. Mi az oka, hogy két évtizeddel később még mindig nem állítottak emlékművet az áldozatoknak? Dmitrij Sosztakovics a költeményt kissé átdolgozva beépítette 13. szimfóniájába.*

országba vagy talán Palesztinába. Ez ma naivitásnak látszik, csakhogy attól fogva, hogy két évvel korábban aláírták a német–szovjet megnemtámadási szerződést, a Szovjetunióban egyetlen sor sem jelent meg arról, hogyan bánnak a nácik a zsidókkal.

A németek arra számítottak, hogy négy-ötezer ember fog engedelmeskedni a parancsnak. Ezzel szemben több mint harmincezren jelentkeztek. Egyesek szándékosan korábban érkeztek, hogy jó ülőhelyet kapjanak a vonaton. A várakozó tömegből csoportokat emeltek ki, és fegyveres őrök kíséretében elvezették őket a Babij Jar néven ismert szakadékhoz. Ezt a mély vízmosást addigra szögesdróttal vették körül, és őrszemekből kordont állítottak fel. A külső sorfal nácibarát ukrán rendőrökből, a belső német katonákból állt. Amint a zsidókat beterelték a szögesdrót mögé, megparancsolták nekik, hogy tegyék le a poggyászukat, és vetkőzzenek meztelenre. Ezután végighajtották őket a fegyveresek sorfala előtt, akik bottal ütlegelték és kutyákat uszítottak rájuk. Végül a szakadék szélére terelték őket, majd a túlsó oldalról géppuskatüzet nyitottak rájuk; szerencsétlenek belezuhantak a szakadékba. Ezt addig ismételték, amíg a Babij Jar a pereméig meg nem telt holttestekkel. A halottakra rétegenként földet szórtak, de azt beszélték: a föld még hetekkel a tömegmészárlás után is mozgott, hullámzott.

Ukrajna német megszállása alatt további tízezrek pusztultak el a Babij Jarban. A nácik ugyanezt a vízmosást választották Kijev maradék zsidó lakossága, a kommunista párt tagjai, a cigányok és mások lemészárlásának helyszínéül. Noha a németek, mielőtt 1943-ban elhagyták volna Kijevet, a közeli szireci koncentrációs tábor foglyaival kiásatták és elégették a tetemek nagy részét, még így is bőségesen maradt a földben bizonyíték.

A szovjet hatóságok már a háború vége előtt tudták, mi történt Babij Jarban, mégis igyekeztek alábecsülni a túlnyomórészt zsidó etnikumú áldozatok arányát. A náci gaztetteket vizsgáló állami bizottság jelentése a Babij Jar halottait „békés szovjet állampolgároknak" nevezte, és nem említette meg, hogy többségük zsidó volt. Az ezt következő négy évtizedben ez volt a hivatalos szovjet álláspont.

AZ ORVOS-ÖSSZEESKÜVÉS

Tény, hogy a szovjet állam – különösen a hidegháború éveiben – mély gyanakvással tekintett a zsidó lakosságra. Izrael állam 1948-as megalapítása sötét időszak kezdetét jelentette a Szovjetunióban élők számára. Az idősödő Sztálinon egyre inkább elhatalmasodott a paranoia, így Izrael állam léte számára azt jelentette, hogy bármely szovjet zsidó titokban nem a Szovjetunió, hanem egy másik állam, mégpedig az Egyesült Államok egyik szövetségese iránt tanúsít hűséget. A második világháborút követő években a háború alatt működött Zsidó Antifasiszta Bizottság csaknem valamennyi tagját elnyelte a Gulag. Sztálin 1952-ben mondvacsinált „orvospert" indított azzal a céllal, hogy egy nagyszabású zsidó tisztogatás számára előkészítse a talajt. Az orvosok elleni vád az volt, hogy meggyilkolták a szovjet kormány vezető személyiségeit. Ezzel megkezdődött a zsidók – a szovjet sajtó kódolt nyelvén a „gyökértelen kozmopoliták" – széles körű üldözése, ám a tisztogatás első napjaiban, 1953 márciusában Sztálin meghalt.

Az új vezetés Nyikita Hruscsov irányításával sietve leállította a zsidó orvosok és értelmiségiek elbocsátását és letartóztatását. Reményteljesebb időszak köszöntött be: eltűrték a szovjet rendszer mérsékelt bírálatát, és a művészeknek engedélyeztek némi szabadságot. Az úgynevezett „olvadást" kihasználó alkotók között ott volt két fiatal irodalmár, a regényíró Anatolij Kuznyecov és a költő Jevgenyij Jevtusenko.

Kuznyecov a háború alatt Kijevben nőtt fel, és elég közel lakott a Babij Jarhoz, hogy hallja 1941 szeptemberében a lövöldözést; attól fogva gyűjtötte a tömeggyilkossággal kapcsolatos tanúvallomásokat és információkat. 1961-ben Jevtusenkót is elvitte az egykori mészárlás helyszínére; a szakadék helyén akkor már javában folytak egy stadion és egy szórakoztatópark építési munkálatai. Jevtusenko gyors reakciója egy költemény volt, amelynek az egyszerű „Babij Jár" címet adta. Első sorai így hangzanak: „Babij Járban emlékmű nincs sehol. / Mély szakadék –, akár egy sírgödör. / Félelmetes. / Ma oly idős vagyok, / mint a zsidók: sok ezer év gyötör." (Ágai Ágnes fordítása.) A költemény felidézi a 19. századi pogromok zsidó áldozatait, a keresztre feszített Krisztust, Anna Frankot, aki szerelemről és tavaszról álmodott. Jevtusenko azzal fejezi be a költeményt, hogy az antiszemitizmus nem méltó az orosz emberekhez: „Bennem zsidó vér csöpp sincs, de azért / engem is tajtékozva ostoroz / minden antiszemita. / És miért? / Mert orosz vagyok! / Igazi orosz!" (Ágai Ágnes fordítása.)

1961-ben a szakadék helyén már javában folytak egy stadion és egy szórakoztatópark építési munkálatai.

Jevtusenko verse megosztotta a közvéleményt. Kritikusai azt vélték kiolvasni a versből, hogy Babij Jar az oroszok bűne, és nem a náciké. Jevtusenko ezzel szemben csak annak a nézetének adott hangot, hogy a zsidók szenvedése iránti közöny, mely a Szovjetunióban tapasztalható, felér a passzív antiszemitizmussal, s ezt mi sem bizo-

nyítja jobban, mint az a tény, hogy Babij Jar áldozatainak nem állítottak emléket.

1966-ban Anatolij Kuznyecov „dokumentumregényt" jelentetett meg Babij Jar címen, mely szintén heves vitákat váltott ki. Kuznyecov állítása szerint a regény műfaj ellenére mindaz, ami benne van, csakugyan megtörtént. Két tényező azonban csökkentette a könyv hitelét. Először is, az író több költői szabadsággal élt, mint amennyit elismert, összeolvasztott bizonyos epizódokat és embereket, hogy a szöveg erőteljesebbé váljon. Másodszor, a cenzor erősen meghúzta és korrigálta a művet; kidobta például az ukrán rendőrökre való összes utalást, mert az állítás, hogy szovjet állampolgárok együttműködtek a nácikkal – sőt egyesek egyenesen bűnrészesek voltak a holokausztban – akkoriban tabunak számított. A könyv eredeti, szerzői változata 1970-ben jelent meg, a Szovjetunión kívül.

AZ ELSŐ EMLÉKMŰ

Az irodalmi botrányok hatására a hatóságok elhatározták, hogy emlékművet állítanak Babij Jarnak: ekkor emelték az említett szocreál stílusú szoborcsoportot a metróállomásnál. Az esettel kapcsolatos féligazságok terjesztése és a ködösítés egészen 1976-ig folyt. Amikor külföldi delegációkat vittek a helyszínre, az idegenvezetők mindig százezer szovjet halottról beszéltek, az emlékmű körül kialakított ösvényről pedig szigorúan tilos volt letérni, mert a szoborcsoport környékét szent katonai sírnak tekintették.

Akik olvasták Jevtusenko vagy Kuznyecov művét, azok számára az emlékmű és környéke zavarba ejtően kicsinek tűnik az ott elkövetett gaztettek mértékéhez képest: még csak nem is hasonlít a Jevtusenko-versben említett „sírgödörre", sem Kuznyecov leírására, mely szerint „a horhos mély és széles, mint egy hegyszakadék, a kiáltás alig hallatszik át egyik oldalról a másikra." Ha engednék, egy pillanat alatt körbe lehetne járni a helyet.

Az igazság az, hogy az emlékmű tekintélyes távolságra áll a szakadéktól. A tömegmészárlás nem itt történt, hanem másfél kilométerre északra, a stadion túlsó oldalánál. A hivatalos verzió, valamint az, hogy az emlékművet egy jelentéktelen barázdában helyezték el, távol a sortüzek helyszínétől, fizikailag összezsugorítja, eszmeileg pedig bagatellizálja Babij Jart, maga az alkotói koncepció pedig megfosztotta a tömeggyilkosságot népirtás jellegétől.

Az emlékmű és környéke zavarba ejtően kicsinek tűnik az ott elkövetett gaztett mértékéhez képest.

Ha meg akarjuk keresni Babij Jart, át kell mennünk a stadion túloldalára, egy városi parkba. Elhaladunk a Babij Jarban megölt gyermekek parányi emlékműve mellett, és odaérünk egy magas menórához (zsidó hétágú gyertyatartó), amelyre a haláluk felé vánszorgó, arctalan emberek végtelen sorát faragták. E mögött az emlékmű mögött a földben mély hasadék húzódik, akár egy be nem gyógyult seb. Ez az a hely, ahol a tömegmészárlás történt, és erről írta Jevtusenko: „Babij Járban csak száraz fű zörög, / harag és vád ül / itt a fák szemébe. / Némán sikolt a táj. / Kalaplevéve / megállok, s érzem, / lassan őszülök. / Tömör s hangtalan / ordítás vagyok ma. / Az ideföldelt tízezrek felett." (Ágai Ágnes fordítása.)

A katyni erdő titka

Amikor 1939-ben a Vörös Hadsereg elfoglalta Kelet-Lengyelországot, minden elfogott lengyel tisztet szovjet büntetőtáborba hurcoltak. Amikor két évvel később a németek lerohanták a Szovjetuniót, az akkori közhiedelem szerint a lengyel tisztek még életben voltak.

Amikor a nácik 1941-ben megtámadták a Szovjetuniót, az emigráns lengyel kormány képviselői Moszkvába utaztak, és kérték tisztjeik szabadon bocsátását, hogy azok csatlakozhassanak a nácik elleni küzdelemhez. Sztálin köntörfalazott, azt állította a lengyel küldötteknek, hogy a tiszteket már szabadon engedték. Amikor a lengyelek letettek elé egy listát több ezer fogságban tudott tiszt nevével, Sztálin azt felelte, hogy bizonyára megszöktek, „talán Mandzsúriába". Csaknem két év telt el, mire az igazság vagy az igazság egy része napvilágra került. 1943 februárjában a német megszálló csapatok a Szmolenszk környéki katyni erdőben tömegsírokat fedeztek fel. Az előkerült egyenruhafoszlányokból és egyéb maradványokból kiderült, hogy a halottak lengyel katonatisztek voltak.

A németek a világ elé tárták a leleteket, de kevesen hittek nekik. Winston Churchill, aki tudta, hogy szüksége van Sztálin katonai segítségére, úgy gondolta, „minél kevesebb szó esik Katynról, annál jobb". A szovjetek, amikor visszafoglalták a területet, vizsgálatot indítottak, amely azt állapította meg, hogy a lengyeleket a németek lőtték agyon 1941-ben. Rámutattak, hogy valamennyi lengyellel olyan lövedék végzett, amelyet német gyártmányú fegyverből lőttek ki.

Nyugaton kétségbevonhatatlan bizonyítékokkal igazolták: a lengyel tiszti állományt a szovjet titkosrendőrség, az NKVD likvidálta 1940-ben. Ennek ellenére a Szovjetunió továbbra is tagadott. Az 1970–1980-as években azután a szovjet propaganda a katyni mészárlást összemosta a hasonló hangzású belorusz faluban, Hatinyban történt náci atrocitással, újra azt állítva, hogy a gaztettet igenis nácik követték el orosz áldozatok ellen.

1990-ben Mihail Gorbacsov szovjet elnök elismerte, hogy Katynban a tömeggyilkosságot az oroszok követték el. Nem azért használták a kivégzéshez Mauser gyártmányú fegyvereket, hogy azt a látszatot keltsék, mintha a nácik végezték volna ki az áldozatokat. A német fegyvereknek kisebb volt a hátrasiklásuk, így a kivégzőosztagok könnyebben tudták egymás után agyonlőni az embereket.

FELTÁRT SÍR *Katynban több mint négyezer lengyel tisztet öltek meg: valamennyiüket tarkólövéssel végezték ki. Más szovjet táborokban további tizennyolcezer lengyelt pusztítottak el.*

A Neptun Szigonya hadművelet

Az al-Kaida vezetője, Oszama bin Láden után több mint tíz évig folyt a hajtóvadászat, ám a rajtaütéshez alig negyven perc elegendő volt. Az aprólékos felderítő tevékenységgel fellelt nyomok a pakisztáni Abbottabad területén lévő különleges épületegyüttesig vezettek. 2011. május 2-án a kora hajnali órákban az amerikai haditengerészet kommandósai behatoltak az objektumba.

GLOBÁLIS TERROR *1998-ban az Afganisztánban rejtőző Oszama bin Láden a befogadó ország térképét tanulmányozza. A szeptember 11-i támadás még a jövő, de bin Ládenre máris vadásznak. Azzal gyanúsítják, hogy ő tervezte meg a kenyai és tanzániai amerikai követségek elleni bombamerényleteket.*

A helikopterflotta átzúdult a Himalája lábainál magasodó hegyek fölött. A radarok elől elrejtő, lopakodó technológiával felszerelt, alacsonyan, a földfelszín közelében haladó gépeket akkor sem vették észre, amikor Afganisztánból átrepültek a pakisztáni légtérbe. A helikopterek Abbottadab város Bilal Town nevű külvárosa felé tartottak, amely a Pakisztáni Katonai Akadémiától pár lépésnyire terül el. A város fölött átrepülő járművek megremegtették a többségében középosztályi házak ablakait.

Egy Black Hawk kis magasságban megállt, egy sáros ösvény végén álló ház teteje fölött lebegve. A háromszintes épület kimagaslott a környék házai közül; az ék alakú telek szögesdróttal ellátott, égbe szökő kerítés mögött rejtőzött. A helikopter fedélzetén a haditengerészet mintegy tucatnyi kommandósa az utolsó előkészületeket tette, hogy kötélen leereszkedjen a kertbe – ám váratlan probléma támadt. A helikopter akadozni kezdett, és ahogy a pilóta megpróbálta földre tenni a gépet, a farok nekiütődött az épület falának. A helikopter súlyos zökkenéssel az orrára bukott, így a katonák kénytelenek voltak az ajtón át kizúdulni az udvarba. Itt csatlakozott hozzájuk egy másik légi szállítású egység, amely az épületegyüttesen kívül szállt le, és a falon átmászva hatolt be az területre. Miközben a két csapat – összesen körülbelül huszonöt fő – együtt haladt a főépület felé, az egyik külön álló vendégházból előbukkant egy fegyveres férfi, aki egy Kalasnyikov-géppisztolyt lóbált. Mögötte, a kapualjban egy nő állt. Mielőtt a fegyveres tüzet nyithatott volna, mindkettejüket agyonlőtték.

Észrevettek egy férfit, aki a legfelső lépcsőfordulóról kémlelt lefelé: Oszama bin Láden volt az.

Az épületen belül a kommandósok villámgyorsan szétszéledtek; az egyik csoport felfelé hatolt a lépcsőn. Bár későre járt, minden lépcsőfordulóban találtak ébren lévő gyerekeket. A földszinten egy férfit és egy nőt pillantottak meg, mindketten fegyvertelennek látszottak. Mikor azonban a férfi olyan mozdulatot tett, mintha fegyver után nyúlna, a kommandósok tüzet nyitottak, és mindkettőjükkel végeztek. Egy harmadik férfi – akiről ma már tudjuk, hogy Oszama bin Láden egyik fia volt –, lefelé igyekezett a lépcsőn: ő is halálos lövést kapott. A kommandósok ezután egy férfit vettek észre, aki a legfelső lépcsőfordulóról kémlelt lefelé: ez az ember maga bin Láden volt. Egy kommandós rálőtt, de elhibázta.

Bin Láden visszamenekült a hálószobába, nyomában a rohamcsapat. A szobában két nőt találtak, bin Láden feleségeit. Az egyik a férfi nevét kiáltotta. A két nőt félrelökték az útból, és a kommandósok vezetője szembe találta magát magával Oszama bin Ládennel, a New York City elleni szeptember 11-i támadás kitervelőjével. Kétszer sütötte el a fegyverét. Az első lövedék a mellén találta el bin Ládent, a második a szemén, és azonnal megölte. A kommandós a sisakjába rejtett mikrofonba bemondta a jelszót, amely azt jelentette, hogy a küldetés elérte célját. „Geronimo, Geronimo, EKIA [*enemy killed in action – az ellenség akció közben megölve*]"– mondta. Barack Obama, az Egyesült Államok elnöke, aki tanácsadóival együtt a Fehér Ház alagsorában lévő

irányító központból követte a műveletet, hallotta a jelentést.

HOGYAN AKADTAK RÁ BIN LÁDENRE?

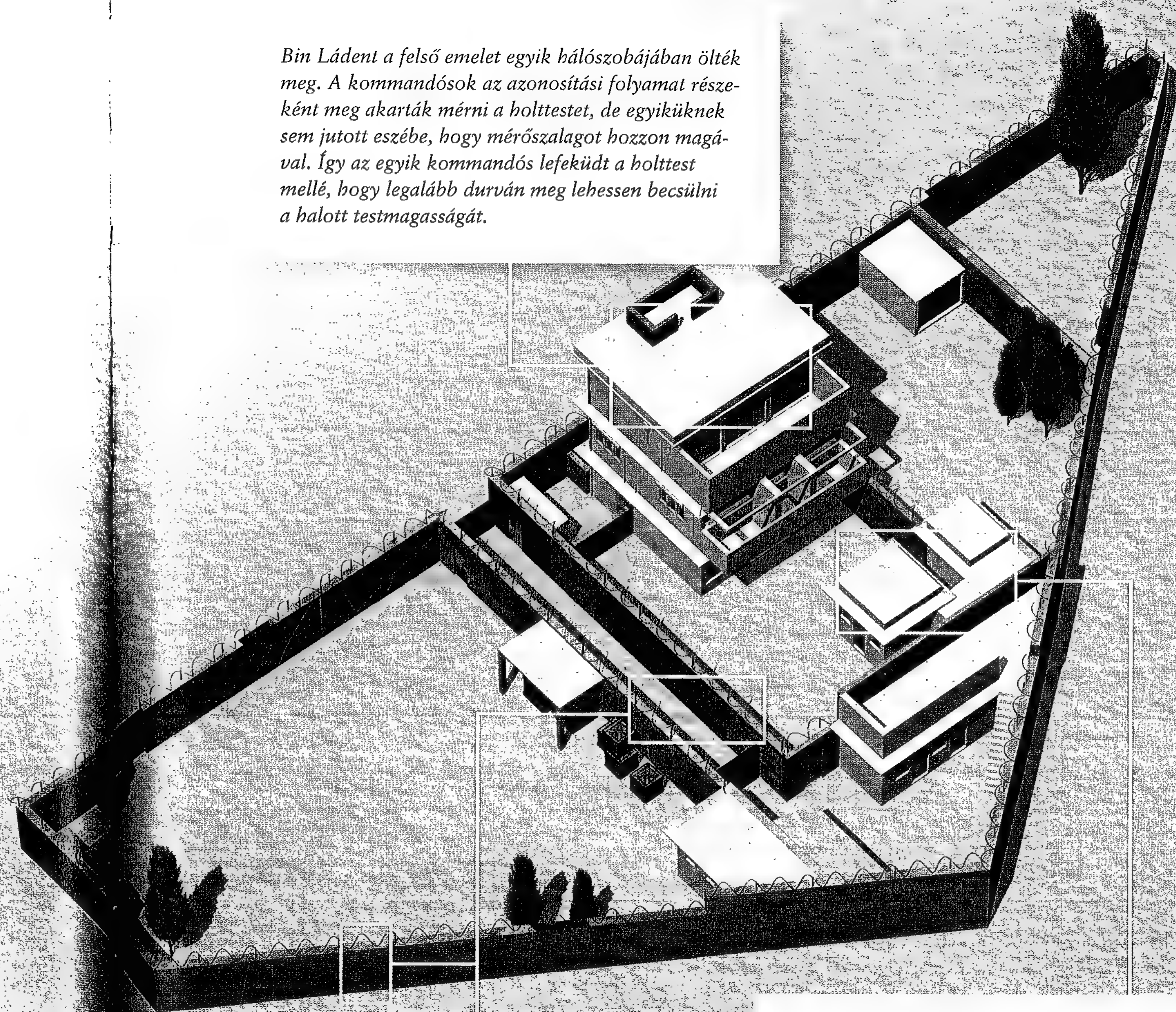
Az al-Kaida 2001. szeptember 11-i New York-i támadása óta az Egyesült Államok kormányának legfontosabb célkitűzései között szerepelt Oszama bin Láden felkutatása és bíróság elé állítása. Oszama azonban rendkívül ügyesen lavírozott. A szeptember 11-i támadás után az első hónapokban azt feltételezték, hogy az afganisztáni Tora Bora-hegységben rejtőzik. Amint a „terrorizmus elleni háború" megindult, az Egyesült Államok légiereje bombatámadást intézett az al-Kaida ottani erődjei ellen, ám bin Ládennek, ha egyáltalán ott volt a hegyek között, sikerült megszöknie. Az ezt követő években több helyen is felbukkant, és több helyről érkeztek jelentések tevékenységéről. Egyes hírek arról számoltak be, hogy Iránban tartózkodik, ahol solymászszenvedélyének hódol, más források azt jelentették, hogy az Afganisztán és Pakisztán határvidékén élő törzseknél rejtőzködik. Szárnyra kaptak olyan híresztelések is, hogy egy kasmíri földrengés végzett vele; hogy krónikus vesebetegségben szenved; hogy lenyírta ősz szakállát, és inkognitóban Indonéziában vagy a Fülöp-szigeteken él.

Senki sem tudja bizonyosan, hol tartózkodott a szeptember 11-i támadást követő három vagy négy évben, ám az biztos, hogy 2005-ben elhatározta, hogy beköltözik Abbottabadban épülő házába. Az amerikai hírszerzés nagyjából ez idő tájt akadt rá arra az apró nyomra, amely végül elvezetett hozzá. A guantanamói fogolyközpont lakóitól szerzett információk között felbukkant egy név, bizonyos Abu Ahmed al-Kuwaiti, akiről a foglyok azt állították, hogy ezen az álnéven esetleg bin Láden futára tevékenykedik. Az amerikai hatóságok azonnal lecsaptak az információra. Mivel az al-Kaida vezetője elővigyázatosságból soha nem használt könnyen lenyomozható telefont vagy más elektronikus kommunikációs eszközt, futárokat alkalmazott, akik személyesen szállították üzeneteit vagy parancsait. A hírszerzés jól tudta: ha sikerülne kinyomozni egy aktív futárt, már csak egy lépésre lennének magától bin Ládentől.

Az amerikaiak hallották, amint al-Kuwaiti azt mondja: „Visszatértem azokhoz, akikkel azelőtt együtt voltam".

Az amerikai operatív munkatársak máig nem ismertetett módszerrel kiderítették al-Kuwaiti igazi nevét, a nyomára bukkantak Észak-Pakisztánban, és sikerült lehallgatniuk bejövő telefonbeszélgetéseit. Egy alkalommal egyik régi munkatársa hívta, aki megkérdezte, merre járt, és mik a tervei. „Visszatértem azokhoz, akikkel azelőtt együtt voltam" – felelte al-Kuwaiti. Ez a gyanúsan homályos megfogalmazás elég volt ahhoz, hogy riadóztassák bin Láden üldözőit. Az al-Kaida vezetőjére vadászó ügynökök 2010 augusztusában ezt a nyomot követve kezdték figyelni al-Kuwaiti Pakisztánon belüli mozgását. A futár néhányszor ellátogatott Abbottabadban egy börtönszerű épületegyüttesbe. Amikor távozott, másfél órát vezetett, majd betette a telefonjába az akkumulátort, és telefonálni kezdett.

FALAK KÖZÉ ZÁRVA *Az abbottabadi épületegyüttesben, a környék legtekintélyesebb méretű lakóházában spártai életkörülmények uralkodtak. Bin Láden úgyszólván börtönt építtetett magának és családjának.*

Bin Ládent a felső emelet egyik hálószobájában ölték meg. A kommandósok az azonosítási folyamat részeként meg akarták mérni a holttestet, de egyiküknek sem jutott eszébe, hogy mérőszalagot hozzon magával. Így az egyik kommandós lefeküdt a holttest mellé, hogy legalább durván meg lehessen becsülni a halott testmagasságát.

Az objektumot változó magasságú fal vette körül, amely azonban a legalacsonyabb szakaszán is több mint három méter magas volt. A rohamosztagnak át kellett másznia a külső és a főépületet a nagy udvartól elválasztó két belső falon.

Egyesek a főépülettől távolabb eső, kisebb létesítményeket lakták. Itt került sor az első lövésváltásra. Miközben a kommandósok keresztülvágtak az udvaron, lelőttek egy férfit és egy nőt; ők nem tartoztak bin Láden rokonságához. A többiekkel a főépületben végeztek.

Az amerikaiak figyelme most magára az épületegyüttesre terelődött. A területre egyetlen telefonkábel sem vezetett. A felső emeleten kialakított balkont több mint két méter magas fal vette körül, és az északi oldalán elhelyezkedő ablakok átlátszatlan üvegből készültek. A házat néhány nő és tucatnyinál is több gyermek lakta; az idősebbek közül néhányan olykor elmentek élelmiszert vásárolni. Mint azt a távcsővel felszerelt figyelő őrs megállapította, a szemetet soha nem tették ki az utcára, hanem elégették az udvaron. Egy automata kémrepülőgép fényképfelvételei azt is kimutatták, hogy az épület egy szakállas férfi otthona, aki soha nem megy el hazulról, viszont rendszeresen sétál a kerítésen belül. Azok, akik az Egyesült Államokban a filmszalagot elemezték, úgy nevezték a férfit: „a sétáló". Nem lehettek biztosak abban, hogy az illető bin Láden, de a járása alapján megállapították, hogy szokatlanul magas (bin Láden több mint 190 cm magas volt), és még a szemcsés kémfelvételen is nagyon hasonlított a célszemélyre.

A Neptun Szigonya kódnév a kommandósok jelvényén látható háromágú szigonyra utalt.

Az épületről és lakóiról szerzett információk valószínűsítették, hogy bin Láden rejtekhelyéről van szó, ez pedig elegendőnek látszott a katonai akció végrehajtásához. A döntéshozók először rakétacsapást szándékoztak indítani az épület ellen, ezt azonban kellő mérlegelés után kizárták. A bombák és a rakéták, bármilyen közelről indítják, és bármilyen sebészi pontossággal juttatják is célba őket, valószínűleg megölnék az épületegyüttesben tartózkodó nőket és gyermeket is. Az sem kizárt, hogy a házon kívül is lennének áldozatok. Ráadásul nem lenne lehetőség az akció sikerének ellenőrzésére: bin Láden holtteste hozzáférhetetlen lenne.

Ezért úgy döntöttek, hogy odaküldenek egy osztagot azzal a paranccsal, hogy öljék meg vagy ejtsék foglyul Oszamát. Obama elnök jóváhagyta a tervet azzal az utasítással, hogy a pakisztáni kormányt – amely az Egyesült Államok szövetségese volt a terrorizmus elleni harcban – ne tájékoztassák az ország területére történő behatolásról. Az a tény ugyanis, hogy bin Láden az ország katonai akadémiájának a közelében élt, azt a gyanút keltette, hogy a pakisztáni vezetésben néhányan ismerik tartózkodási helyét, sőt, esetleg aktívan segítik is őt. A pakisztáni kormány nyilván sértve és megalázva érzi majd magát az amerikai behatolás miatt, de a művelet titokban tartása fontosabb volt, mint bármilyen diplomáciai bonyodalom.

ABBOTTABAD ÉS AMI UTÁNA TÖRTÉNT

A haditengerészet kommandósai hónapokig gyakorlatoztak az épületegyüttes másolatán, amelyet Afganisztán egy titkos pontján állítottak fel. A támadás a Neptun Szigonya nevet kapta, amely a kommandósok jelvényében látható háromágú szigonyra utalt. Amikor az osztag készen állt, Obama elnök megadta az engedélyt, hogy a legközelebbi felhős éjszakán indítsák meg a támadást. A kommandósok megtették az utolsó előkészületeket, és három nappal később rohamra indultak. A bin Láden életét kioltó lövéseket nem sokkal helyi idő szerint éjjel egy óra után adták le.

Ezzel azonban még nem ért véget a művelet. Először is kétséget kizáróan azonosítani kellett bin Láden holttestét. Néhány pillanattal azután, hogy agyonlőtték a hálószobában tartózkodó férfit, az egyik kommandós a halott mellé feküdt, hogy megbecsülje a magasságát. (Ennél a mozzanatnál Washingtonban Obama elnök állítólag megkérdezte, miként fordulhat elő, hogy a művelet költségvetésébe nem fért bele egy mérőszalag.) A kommandósok DNS-mintákat vettek a testből, és digitális fényképeket készítettek szétlőtt arcvonásairól. A felvételeket ezután átküldték a CIA virginiai parancsnokságára, ahol arcfelismerő program segítségével elemezték azokat. Hamarosan kiderült: 90 százaléknál nagyobb a valószínűsége, hogy az emeleti hálószoba padlóján fekvő férfi Oszama bin Láden.

Az amerikai repülőgép-hordozón egyszerű iszlám temetési szertartást hajtottak végre.

A kommandósoknak távozás előtt még bőven akadt tennivalójuk. Megkötözték a ház lakóit, és otthagyták őket, hogy a pakisztáni hatóságok rájuk találjanak. Ezután összegyűjtötték az összes számítógépet, CD-t, pendrive-ot és írott dokumentumot. Bin Láden holttestét hullazsákba helyezték és feltették egy várakozó Chinook helikopterre. Végül robbanótöltetet helyeztek el az udvarban lévő, sérült Black Hawkba. Amint távoztak, a város fölött hatalmas láng csapott fel az égre.

Bin Láden holttestét az Afganisztán területén lévő Bagram légitámaszpontra vitték, abba az országba, ahol bin Láden élt és harcolt. Innen vadászrepülőgépek kíséretében átszállították az Indiai-óceánon tevékenykedő USS Carl Vinson repülőgép-hordozóra. A hajó fedélzetén egyszerű iszlám temetési szertartást tartottak: a testet megmosták, fehér lepelbe csavarták, a haditengerészet egyik tisztje elmondott egy imát, amelyet lefordítottak arab nyelvre. Ezután Oszama bin Láden földi maradványait a tengerbe vetették.

BIN LÁDEN JELTELEN SÍRJA

Egy nappal a támadás után Obama elnök bejelentette az amerikai népnek, hogy bin Láden halott. Több amerikai városban utcai ünnepléssel fogadták a hírt, a Fehér Ház előtt összeverődött tömeg ujjongott és énekelt. New Yorkban, a Világkereskedelmi Központ romjainak helyén – a Ground Zerónál – pedig csendes tömeg gyűlt össze. Amikor kiderült, hogy bin Láden testét a tengerbe vetették, muszlim tudósok annak az aggodalmuknak adtak hangot, hogy ez ellentmond az iszlám szokásoknak. Tiltakozásukat azonban elnyomta azoknak a hangja, akik azt kérdezték: vajon a szeptember 11-i áldozatok, akik az Ikertornyok romjai alatt lelték halálukat, nem érdemeltek volna-e meg méltó temetést.

Azzal, hogy a holttestet a tengerbe vetették, az Egyesült Államok kormánya minden bizonnyal meg akarta akadályozni, hogy bin Láden sírja zarándokhellyé váljon. A pakisztáni hatóságok hasonló megfontolásból rombolhatták le 2012 februárjában az abbottabadi épületegyüttest, amelynek jelenléte egyébként önmagában is kínos volt: miközben a pakisztáni hadsereg tűvé tette a határvidéket bin Láden után, ő évekig egy feltűnő épületben élt, a szó szoros értelmében a hadsereg tanintézetének tőszomszédságában.

A bódulat ára

Az utóbbi évszázadban a tudatmódosító szerek kereskedelme dollármilliárdos üzletté vált. Ennek ellenére a hatalmas drogipar teljes egészében árnyékban működik: titkos üzemek hálózatában névtelen munkások hada állítja elő az anyagot, amelyből a nyomon követhetetlen jövedelem származik. Hogyan formálódhatott ki a globális feketegazdaságnak ez a veszedelmes szektora?

Repüljünk vissza képzeletben a huszadik század elejére, és lépjünk be egy közönséges londoni, berlini vagy New York-i patikába. A polcokon tömött sorokban állnak a palackozott frissítők és a dobozolt élénk színű pirulák, köztük „vin des Incas" nevű, szépen csomagolt szíverősítő, amely édes burgundiban áztatott, perui kokalevélből készült. Mellette megpillanthatjuk a Savar's Coca Wine nevű konkurens készítményt, melynek címkéjén ez áll: „Készült saját laboratóriumunkban, a folyadék unciánként szabványosan fél szem tiszta kokaint tartalmaz".

Egy évszázaddal ezelőtt a kokaint egyebek között hurut és szénanátha kezelésére árusították. A Heroin márkanéven forgalmazott új, morfin alapú gyógyszert makacs köhögés és fejfájás csillapítására szabadon lehetett vásárolni. Azok a vevők, akiket aggasztott az ópiáttartalmú fájdalomcsillapítók addiktív mellékhatása, választhattak biztonságosabb megoldást, amilyen a barbiturátot tartalmazó Veronál volt. Álmatlanságra, izomgörcsre, szülés utáni szorongás oldására a patikus cannabiskivonatot tartalmazó tinktúrát ajánlhatott.

Ezek a mindennapos készítmények akkoriban törvényesen kerültek forgalomba – mindaddig, amíg alig néhány évtized alatt a világ nagy részén be nem tiltották hatóanyagukat. Az emberek mégsem hagytak fel e szerek használatával, csak éppen ettől kezdve feketepiaci csatornákon keresztül szerezték be őket. A betiltott drogok pedig tiltott örömforrássá váltak.

A GYÓGYSZERTŐL A KICSAPONGÁSIG

Néhány orvos és moralista már az 1890-es évektől tiltakozott a drogok szabad árusítása ellen. Nagy-Britanniában Thomas Clouston doktor kimutatta, hogy a kokainhasználók minél tovább fogyasztják a szert, annál gyakrabban és annál nagyobb adagban lesz szükségük rá. Hasonló véleményre jutott Amerikában Dr. Jansen Mattison, aki elsők között vette észre azt is, hogy az enyhébb drog egyre keményebb szer fogyasztásához vezet. A kokainnal kapcsolatban a következőket írta: „Úgy vélem, ez az anyag sokak számára, így a rendszeres ópium- és alkoholfogyasztók számára súlyosan csábító, megtévesztő, veszélyes és romboló szer. Határozottan állítom, hogy a szervezetbe juttatása súlyos veszedelmet jelent, és csaknem bizonyosan beteges függéshez vezet."

DROGVÁLASZTÉK *A kokainfogyasztás a két világháború között bizonyos körökben sikknek és vonzóan dekadens dolognak számított – amint azt a német folyóirat-illusztráció is ábrázolja. A kereskedelem ekkorra már illegálissá vált, ezért a kokainfogyasztók kénytelenek voltak feketepiaci szállítókhoz fordulni.*

Mivel a függőségben szenvedőkre úgy tekintettek, mint az orvosi felelőtlenség áldozataira, Mattison mindenekelőtt kollégáinak címezte figyelmeztető megállapításait. Nagyjából egy évtized alatt azonban az a nézet kerekedett felül, hogy a használók maguk felelősek függőségükért, amely saját hibás döntésük következtében alakult ki bennük. A droghasználatot kezdték bűnnek tekinteni.

Az Egyesült Államokban állítólag egyes gyógyszerészek szinte semmi mást nem árusítottak, csak kokaint. Országszerte kiskereskedelmi elárusítóhelyek egész hálózata működött. Pittsburghben a helybeliek a Tunnel Streetet csak Cocaine Streetnek nevezték, mert ott a drog lépten-nyomon beszerezhető volt. Az is kiderült, hogy az Egyesült Államok bizonyos városaiban a prostitúcióért letartóztatott nők több mint a fele kokainfüggő. Az újságok hátborzongató beszámolókat adtak közre a szer hatása alatt álló szexuális bűnözőkről. A déli államokban a történetek rendszerint rasszista elemet is tartalmaztak, miszerint az amúgy engedelmes és törvénytisztelő feketék kokain hatására erőszakos vadállattá válnak.

A legális drogkereskedelem politikai problémává nőtt. Azokban az országokban, ahol a szerhasználat mindennapos jelenség volt, egymást követték a botrányok, és a kormányok elszánták magukat a cselekvésre. Az első világháborút megelőző években számos nemzetközi konferenciát tartottak a kábítószerekről; a téma mindig az volt, hogy csökkenteni és ellenőrizni kell a – tudományos szempontból pontatlanul – „narkotikum"-nak nevezett, függőséget okozó drogok globális kereskedelmét. (Eredendően tehát altatószernek

RÉVÜLET *Az ecstasy a fiatalok legális drogja volt, amelyet a tánc és az együttlét élményének fokozására használtak. Mára minden országban betiltották.*

tekintették ezeket, holott a narkotikum „fájdalomcsillapító" és „kábítószer" értelemben használatos). Az 1909-es sanghaji konferencia meghatározta a drogok mozgásának ellenőrzését szolgáló nemzetközi együttműködés alapelveit, és a résztvevők egyetértettek abban, hogy az ópiátok „súlyos veszélyt" jelentenek. Három évvel később Hágában a szakértők megállapodtak, hogy országaikban ópiumellenes törvényeket vezetnek be.

1920-ra a legtöbb amerikai állam törvényen kívül helyezte a narkotikumokat, az USA szövetségi kormánya pedig egy szerencsétlen döntéssel bevezette a szesztilalmat. Az Egyesült Királyságban a háború alatt a *Honvédelmi törvény*, majd az 1920. évi *Veszélyes drogok törvénye* korlátozta a népszerű kábítószerek használatát. Ezzel egy időben európai orvos szakértők azt kezdték pedzegetni, hogy a kokain felerősíti a homoszexuális hajlamokat (a homoszexualitás akkoriban törvénytelennek számított). A kormányok állampolgáraik morális egészségének védelmében egymás után hozták az olyan törvényeket, amelyek nemcsak az ópium, hanem minden narkotikum használatát és birtoklását tiltották.

Az a vélekedés, miszerint a drog és a bűnözés kéz a kézben jár, igazolta önmagát: a drogok beszerzéséhez meg kellett szegni a törvényt. A drogszállítók ellen speciális bűnüldözési szervek jöttek létre, amilyen az Egyesült Államokban 1930-ban alapított *Federal Bureau of Narcotics* (Szövetségi Kábítószer-iroda). A drogforgalmazásból származó jövedelmeket nem lehetett többé nyíltan bevallani, így a pénzt ettől kezdve „tisztára kellett mosni". Ez a drogárusokat és dílereket belekényszerítette a szervezett bűnözés érdekkörébe, hiszen a „piszkos" pénz megtisztításához, valamint a politikusok és rendőrök lefizetéséhez szükséges módszerekkel és infrastruktúrával a „hivatásos" bűnözők rendelkeztek.

Az 1930-as évekre a drogok előállítása és kereskedelme átláthatatlan, korrupt ingoványná vált. A drogellenes törvényekkel kapcsolatos egyik probléma az volt, hogy egyértelműen meg kellett nevezni a kérdéses szereket. Ez pedig könnyen megkerülhetővé tette a törvényt: ha valakinek sikerült felfedeznie egy nem tiltott összetételű drogot, azt legálisan forgalmazhatta, minden bizonnyal óriási profittal.

Tipikus példát szolgáltattak erre az 1920-as években felfedezett amfetaminok, amelyeket – akárcsak korábban az ópiumot és a kokaint – ártalmatlan, ám hatékony gyógyszerként dobtak piacra. Az anyagot Benzedrine néven orrdugulás, tengeribetegség, elhízás kezelésére, illetve hiperaktív gyerekek fékezésére írták fel. A második világháború alatt széles körben alkalmazták a pilóták, hogy bevetés alatt ébren tudjanak maradni. Az 1940-es évek végére rekreációs drogként kezdték használni, melyet gyakran kevertek partiitalokba. A bohémvilág képviselői előszeretettel használták kreativitásuk fokozására. Különösen kedvelte Jack Kerouac, a beat író, aki „bennies"-nek becézte a szert.

Az 1950-es években az Egyesült Államok és más országok törvényhozói kezdték betiltani az amfetaminokat arra a már ismert érvre hivatkozva, hogy a rendszeres fogyasztók hajlamosak bűncselekményeket elkövetni. Valami hasonló játszódott le az MDMA (metiléndioxi-metamfetamin) nevű anyaggal, amelyet az 1980-as évek elején legálisan terjesztettek a diszkókban és éjszakai mulatókban. Ez a szer eufóriát és a közösségben való feloldódás érzését keltette, olyannyira, hogy *Empathy* (empátia) néven került a piacra. Csak később kapta a ma is ismert „ecstasy" vagy „eki" nevet. Amint az ecstasy széles körben elterjedtté vált, a hatóságok sürgősen betiltották. Az Egyesült Államokban a tiltó törvény 1985-ben jelent meg. Az Egyesült Királyságban gyakorlatilag mindig illegális szernek számított, és a legmagasabb „A" veszélyességi osztályba sorolták, annak ellenére, hogy a kormány saját orvosi tanácsadói is az alacsonyabb, „B" kockázati kategóriába való besorolást ajánlották.

A pszichológus Dr. Leary azt tanácsolta minden fiatalnak: „Indulj be, hangolódj rá és ugorj ki!"

A HIPPIK FORRADALMA

Az a tény, hogy a hatóságok illegálisnak minősítették az ecstasyt, csak még vonzóbbá tette a fiatal szerhasználók szemében. Hasonló történt az 1960-as években a marihuánával, mely a tiltás ellenére – vagy éppen hatására – az új ifjúsági kultúra szerves részévé vált. A droghasználat és a szex közötti moralizáló összefüggés megszűnt a narkotikumok elleni hatékony érv lenni, sőt csak növelte vonzerejét. Az új kor semmi másról nem akart szólni, csak a békéről és a szerelemről: a fű megadta a békét, a szerelem pedig szabad volt.

Az 1960-as években megjelentek és egyre népszerűbbé váltak az olyan hallucinogén vagy pszichotróp drogok, mint a lizergsav-dietilamid (LSD) és a meszkalin. Ezek az anyagok az ellenkultúra fontos elemévé váltak, mert fogyasztói úgy találták, hogy alkalmasak a tudat kitágításához és a lelki megvilágosodáshoz. Az 1950-es évek elején az író Aldous Huxley titokban kísérleteket végzett a meszkalinnal: arra volt kíváncsi, vajon az átélt látomásos tapasztalat hasonló-e ahhoz a vizionáló állapothoz, amelyet William Blake és a hozzá hasonló misztikusok értek el. Ezeket az élményeit írta meg *Az érzékelés kapui* című művében.

Az 1960-as években Dr. Timothy Leary, a népszerű pszichológus-író határozottabban fogalmazott. Leary, akit a droghasználat szociális és politikai értéke foglalkoztatta, azt tanácsolta a fiataloknak: „Indulj be, hangolódj rá és ugorj ki", azaz használj drogot, éld át és lépj át egy másik valóságba, így szerezz egyfajta szabadságot. Ugyanő mondta: „Gondolkozz a magad módján, és kérdőjelezd meg a tekintélyt!"

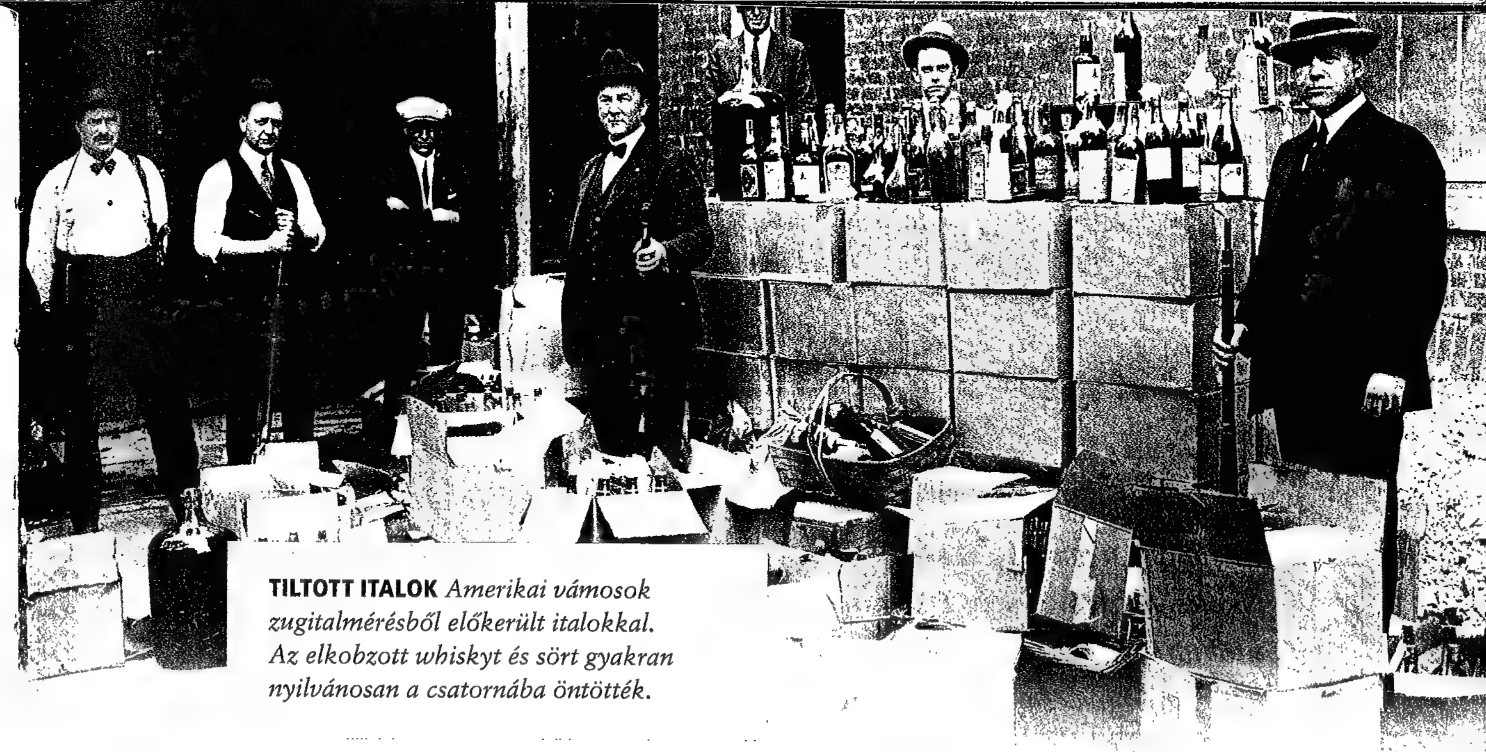
A hippigeneráció és az eszméikkel szimpatizálók tágabb köre szemében a felszabadító hatású drogok tilalma ugyanolyan abszurd dolognak tűnt, mint mondjuk a vietnami háború. Ám az Egyesült Államokban 1970-ben betiltották a meszkalint; a következő évben az ENSZ *Pszichotróp anyagok konvenciója* tételesen felsorolta az ellenőrzés alá vont drogokat, összesen száztizenegyet. Ekkorra Richard Nixon „drogellenes háborút" hirdetett, kijelentvén, hogy az illegális szerekkel való visszaélés „veszélyt jelent a nemzet számára", és „első számú közellenségként" kezelendő. Az ENSZ égisze alatt született meg 1988-ban a „Kábítószerek és pszichotróp anyagok tiltott forgalmazása elleni egyezmény", amely meghatározta a kábítószerek készítéséhez szükséges anyagok, szerek listáját.

A DROGHÁBORÚ

Az 1970-es évektől történtek kísérletek a globális drogkereskedelem felszámolására, ezen belül az Egyesült Államokba irányuló kokaináradat megakadályozására. A kereslet azonban tovább növekedett, amit jórészt a kolumbiai drogkartellek elégítettek ki. Ott, valamint Peruban és Bolíviában termelték a világ szinte teljes kokalevél-állományát. 1986-ra a kokain volt Kolumbia valutabevételének legfőbb forrása: több pénzt hozott, mint a legális kávékereskedelem. Hatalmas szállítmányokat indítottak útnak láthatatlanul, mintha ez az üzletág egyáltalán nem is létezne. Jól fizetett magánszemélyek vállalták a kockázatos feladatot, hogy bőröndjükbe vagy saját szervezetükbe rejtve repülőgépen csempészik ki a drogot. Az európai utánpótlási vonal fő ága Madridon vezetett keresztül, az amerikai kereskedelem csomópontja Miami volt. Az Egyesült Államok kormányának 1980-as becslése szerint Floridán évente mintegy hétmilliárd dollár értékű kokain utazott keresztül észrevétlenül. Ráadásul nem ez volt a fő útvonal: az Egyesül Államokba szállított kokainnak több mint a fele Mexikón át érkezett.

A bűnüldözés az 1990-es években felszámolta a kokainüzlet egy részét, de még mindig ott volt a heroin. Az ópium alapanyagául szolgáló mákot két fő régióban termesztették és termesztik ma is: az egyik az „arany félhold" (Afganisztán, Irán és Pakisztán), a másik az „arany háromszög" (Thaiföld, Mianmar és Laosz). Az 1930–60-as években az innen induló export török vállalkozók monopóliuma volt, az anyag finomítását és elosztását pedig Marseille-ben végezték. Az 1970-es években, amikor a rendőrség szétzúzta a „francia kapcsolatot", az üzlet áttelepült Olaszországba, ahol a szicíliai maffia vonta ellenőrzése alá. Amikor a szicíliaiak is nyomás alá kerültek, a heroin elosztásának feladata részben a kínai és japán alvilágra hárult.

A drogkereskedelem globálissá vált. A kommunizmus összeomlása új piacokat teremtett, és az újonnan szerveződött hálózatok nyomban rávetették magukat a zsíros falatra. Egy 2011-es ENSZ-jelentés kimutatta, hogy a világ ópiátfogyasztása 2009-re két évtized alatt 34,5 százalékkal, kokainfogyasztása 25 százalékkal nőtt. Manapság a drog az olaj és a fegyver után a harmadik legnagyobb iparág, melynek forgalma becslések szerint évente meghaladja a háromszázmilliárd dollárt.

TILTOTT ITALOK *Amerikai vámosok zugitalmérésből előkerült italokkal. Az elkobzott whiskyt és sört gyakran nyilvánosan a csatornába öntötték.*

A zugitalmérések rövid virágkora

1920-ban az Egyesült Államok kormánya betiltotta az alkoholtartalmú italok gyártását, eladását és fogyasztását. A cél az volt, hogy Amerikából józan országot faragjanak. Ehelyett hatalmas feketepiac jött létre, és a különböző szeszes italokat titkos italmérések egész hálózata forgalmazta.

Az amerikai szesztilalomnak több váratlan hatása lett. Az alkohol kedvelői sör helyett a könnyebben előállítható és magasabb szesztartalmú gin felé fordultak. A bezárt italmérések pótlására zugkocsmák nyíltak; ezeket *„speakeasy"-nek* (szó szerint: „halkan beszélj!") nevezték, ugyanis a rendőrség figyelmének elkerülésére a vendégeknek igencsak vissza kellett fogniuk a hangjukat. Ezekben a bárokban szívesen látták a nőket, mert jelenlétük még több ital fogyasztására ösztönözte a férfiakat. Sok amerikai nő éppen az alkoholtilalom éveiben kóstolta meg a szeszt. A tiltás – ahogy ez lenni szokott – sikket csinált az alkoholfogyasztásból.

Felvirágzott a koktélok és az ízesített italok kultúrája: a whiskyhez és a ginhez hasonló, erős tömény italokat gyümölcslével, limonádéval és más édes összetevőkkel keverve tették kellemesebbé a tapasztalatlan női italfogyasztók számára.

Az amerikai szervezett bűnözés új lendületet kapott: a Chicagóban és más városokban működő maffiacsaládok egykettőre megtalálták helyüket az illegális alkoholárusításban, és a szesztilalom évei alatt hatalmas vagyonokra tettek szert. Amikor a törvényt visszavonták, ez a jövedelemforrás azonnal megszűnt, ám a meggazdagodott maffiacsaládok évtizedekig megőrizték hatalmukat.

A „nemes kísérlet" 1933-ban ért véget, amikor F. D. Roosevelt elnök aláírta az Alkotmány 21. függelékét, amely ismét törvényesítette a legfeljebb négyszázalékos sörök, illetve gyengébb alkoholtartalmú borok forgalmazását. Az elnök megjegyezte: „Szerintem most jó időszaka következik a sörnek".

Pillantás az alvilágba

Tolvajok, banditák, gyilkosok mindig voltak, de a szervezett bűnözés – a maffia, a jakuzák, a kínai triádok világa – merőben más jelenség. Nemcsak szigorú hierarchia uralja, de megvan a maga becsületkódexe, titoktartási szabályzata is. A profi alvilágot a kölcsönös védelem, a kötelesség, a zsarolás – és a brutális erőszakkal való fenyegetés tartja össze.

1929. február 14-én öt kisstílű chicagói gengszter, akiket állítólag Al Capone South Side-i gengje bérelt fel, géppisztollyal bevonult egy garázsba, és szitává lőtte a rivális ír North Side-i banda hét tagját; az esetet a mai napig Valentin-napi mészárlásként emlegetik. Az erőfitogtatásnak az volt a célja, hogy megmutassa, ki a főnök a chicagói alvilágban. Capone azonban, akit védtek a titoktartás, a lojalitás és a megtorlástól való félelem kötelékei, ártatlannak vallotta magát. Amikor 1931-ben végül letartóztatták, nem gyilkosságért, hanem adócsalásért került rács mögé.

Márpedig éppen az erőszak volt az, ami Caponét az alvilág nagy hatalmú és megkérdőjelezhetetlen főnökévé tette. Capone egy banditákból és orgyilkosokból álló illegális hadsereg főparancsnoka volt. A *thug* (orgyilkos) szó, amellyel az erőszakos bűnözői csoportok közkatonáit jelölik, ugyancsak szervezett bandákban született, csak nem Chicagóban, hanem Indiában.

A THUG-KULTUSZ

Eredetileg a kegyetlenségükről hírhedt, indiai hivatásos rablógyilkosokat nevezték thugoknak. Tipikus módszerük az volt, hogy beszivárogtak az utazó karavánokba, egy távoli helyen mindenkit meggyilkoltak, majd elvitték az értékeket. Mivel az utasokkal rendszerint úgy végeztek, hogy egy *rumal*nak nevezett sálféleséggel megfojtották őket, tetteiknek volt némi rituális színezete. Ez pedig ahhoz a hiedelemhez vezetett, hogy a thugok egy, a sötétség és a halál hindu istenségét, Kálit dicsőítő, titkos ősi kultusz hívei. A mendemondák szerint a felekezethez való tartozás joga öröklődött. Az atyák az újoncokat tízéves koruk táján hátborzongató beavatási szertartás keretében vezették be a kultusz titkaiba: a gyerekeknek végig kellett nézniük egy áldozat megfojtását. A leghírhedtebb thug egy Behram nevű férfi volt, aki azt állította, hogy százhuszonöt áldozatot gyilkolt meg a saját kezével.

Az 1830-as években a thugok ellen összehangolt brit hadjárat indult William Sleeman ezredes irányításával, és a négyszáz kivégzéssel és háromezer bírósági ítélettel járó kampány gyakorlatilag véget vetett a thugok működésének. Ám az Indiában élő briteket továbbra is félelemben tartotta az erőszak titokzatos búvópatakja. A 19. század folyamán tömegével jelentek meg a thugokról szóló, élénk színezetű mesék a népszerű magazinokban. Ezek a történetek úgy állították be a britek thugok elleni hadjáratát, mint a nyugati törvény és rend győzelmét egy gonosz bennszülött kultusz sötét, irracionális erői fölött. Az indiai thugok tettei, mint a szervezett bűnözés általában, megragadták a nagyközönség képzeletét. Angliában az erőszakos csirkefogókat nagyon hamar thugoknak kezdték nevezni.

CSALÁDI VISZONYOK *Al Capone (fent, középen ül), a szervezett bűnözés atyja, piti bűnözőből küzdötte fel magát a chicagói maffia csúcsára. Nem csak az olasz maffia épült vérségi kapcsolatokra: az indiai thugok (jobbra) bandái is kiterjedt családi egységekből tevődtek össze.*

TÖRVÉNY ÉS ZŰRZAVAR

Sleeman ezredes akciója ékesen bizonyította, hogy a szervezett bűnözés ott virágzik, ahol nincs törvény és rend. Ha az állampolgárokat nem védi meg a hatóság, vagy ha a társadalom bizalmatlan a központi szervekkel szemben, mindig akadnak, akik kihasználják ezt az űrt, és átveszik a hatóság szerepét – persze szigorú titokban. A kínai triádok szervezete a mandzsu uralkodók hatalmával szembeszálló öt harcos buddhista szerzetes összefogásából jött létre a 17. században. (A *triád* kifejezés három hatalom – a menny, a föld és az ember – egységére utal.) A földalatti mozgalom támogatta a mandzsu uralom idején alsóbbrendűnek tartott kínai lakosságot a hatalommal szemben, ezért a közemberek tiszteletre méltó, altruista szervezetnek tartották őket.

A 19. században több tízezer kínai emigrált az Egyesült Államokba, hogy

BŐRDÍSZMŰ *A jakuzák jellegzetes külső jegye az egész testet borító, erősen szimbolikus, színes tetoválás, amelyet általában gondosan rejt a vasalt öltöny.*

aranymosással és vasútépítéssel keresték meg kenyerüket, és magukkal vitték a triádok eszméjét. Az idegen földön még nagyobb szükség volt valamilyen támogató hálózatra, a helyi állami hatóságok pedig örömmel vették, hogy átadhatják a kínai közösségek adminisztrációját a triádoknak – akik az Egyesült Államokban a kantoni nyelvjárásból eredő *tong* (gyülekezőhely) szóval hivatkoztak magukra.

A tongok gondoskodtak védenceik szociális segítéséről, a rendfenntartásról és a védelemről. A szervezet azonban hamar kriminalizálódni kezdett: az üzletek tolvajokkal és vandálokkal szembeni megóvása egykettőre fizetős szolgáltatássá vált. Innen már csak egy ugrás volt a védelmi zsarolás intézményének létrejötte. Ha a tulajdonos nem akart fizetni, a tong megmutatta, milyen következménnyel jár, ha az üzlet védtelen. Az eredetileg tehát érdekvédelmi céllal alakult tongcsoportok lassanként ellenőrzésük alá vonták a főutcákat, és rendszeresen beszedték a védelmi pénzeket. Az erőszak törvényszerű volt, és nem csak az ellenszegülő üzlettulajdonosokkal szemben alkalmaztak fegyveres kényszert. Az 1890-es évektől a 20. század elejéig a rivális tongok egymással vívott háborúja gyakorta változtatta véres leszámolások színterévé az észak-amerikai városok kínai negyedeit.

A triádok a múlt század folyamán hálózták be világszerte a kínai közösségeket. Manapság éppúgy jelen vannak az ingatlankereskedelemben, az iparban és a pénzügyekben, mint a drog- és embercsempészetben. Kínában azonban kissé másként alakult a triádok históriája. Az utolsó császár megbuktatásával zárult 1912-es felkelés idején a köztársaságiak soraikba fogadták őket mint mandzsuellenes harcostársakat. A második világháború alatt aztán egyes triádok együttműködtek a japán megszállókkal, felajánlva rendfenntartói szolgálataikat, ezért a háború után a kommunisták Mao Ce-tung vezetésével könyörtelenül leszámoltak velük. Csupán Makaón és Hongkongban működtek tovább; az 1950-es évek brutális területszerző bandaháborúi az ő nevükhöz fűződnek.

A JAPÁN JAKUZA

A védelmi pénz jobbára a szervezett bűnözés sajátossága, ami különösen igaz a japán jakuzák esetében. A japán szervezet a triádokéval ellentétben olyannyira nem titkos, hogy nyilvánosan hirdetett irodákat tart fenn; magától értetődő, hogy sok vállalkozás – legyen az kicsi vagy nagy – rendelkezik jakuzakapcsolattal.

A jakuzák szigorú hierarchikus struktúrája a 17. századra nyúlik vissza. Legalul állnak a gyakran kisebbségi csoportokból (például a koreaiak közül) kikerülő hóhérok, akik sérelmezik az ellenük irányuló társadalmi diszkriminációt. Amint belépnek egy jakuzaklánba, státust, tiszteletet és védelmet kapnak. Ehhez megkérdőjelezhetetlen engedelmességet kell tanúsítaniuk, és hosszadalmas beavatási folyamaton kell keresztülmenniük. A vétségeket hagyományosan ujjperclevágással büntetik.

A jakuzák *ninkyo dantai*nak, azaz lovagi szervezetnek nevezik magukat, és nyilvánosan elismert jótékonysági munkát végeznek. A legnagyobb jakuzaszervezet a Kobe városában székelő Yamaguchi-jakuza. Az 1995-ös kobei földrengés után a jakuzák voltak az elsők, akik mentőcsapatokat küldtek a helyszínre. Ám – akárcsak a tongok esetében – a szervezet szociális és bűnözői tevékenysége között nem mindig húzódik éles határ.

A SZICÍLIAI MAFFIA

A jakuzák tekintélyét számtalan film, képregény és videojáték dicsőíti. A legnagyobb médiafigyelmet és közérdeklődést mégsem ők, hanem a maffiának nevezett bűnözői szervezet vívta ki magának.

A maffia eredeti célja – akárcsak a triádoké és a jakuzáké – a helyi lakosság védelme volt. A szervezet Itália 1861-es egyesítése után jött létre, amikor Szicília hatékony központi hatóság nélkül maradt. A helyi klánok ezért összeszerveződtek, hogy maguk biztosítsák a törvényességet és a rendet, és ezek a spontán alakuló csoportok természetes módon magukévá tették a központi hatóságokkal szembeni ellenállás szicíliai hagyományát.

Ekkoriban tűnt fel a *maffia* szó is, amelynek eredete máig homályos. Valószínűleg egy *menedékhely* jelentésű arab szóból származik, mely a szicíliai dialektusban *virtuskodást* és *banditizmust* jelenthetett. A maffia, melynek tagjai szerint a bűnszövetkezet valódi neve *Cosa Nostra* („a mi dolgunk", „a mi ügyünk"), az olasz kivándorlók tengerentúli megjelenésével szinte egy időben vert gyökeret New York olaszok lakta negyedeiben. (A vele párhuzamos nápolyi szervezet, a *Camorra* is sok amerikai városban megvetette a lábát.) Az amerikai olasz maffia az 1880-as években vált hírhedtté, amikor Fekete Kéz *(La Mano Nera)* néven védelmi pénzt zsarolt ki áldozataitól; ha nem fizettek, levélben emberrablással, gyújtogatással vagy gyilkossággal fenyegette meg őket. A 20. század elejére a maffiacsaládok közötti rivalizálás olyannyira eldurvult, hogy a sajtó már napi szinten számolt be hordóba gyömöszölt, megcsonkított testekről, bírósági épületek lépcsőjén vagy éttermi asztalok mellett végrehajtott gyilkosságokról, kettéhasított nyelvű „fecsegőkről".

A maffia lassanként a szórakoztatóipar jelentős részét is ellenőrzése alá vonta. A klubok, bordélyok, kártyabarlangok és a születő filmipar feletti „védelmet" kényszerítéssel, vesztegetéssel, zsarolással és korrupcióval sikerült megszereznie. Ugyan-

Az omertà törvénye

A maffia egyik leghatékonyabb védekezési mechanizmusa a hallgatás törvénye, az úgynevezett *omertà*. A szervezethez hű maffiózók semmilyen körülmények között nem segítik a rendőrségi nyomozást, még akkor sem, ha a szóban forgó bűncselekményt nem ők követték el, vagy ha ők maguk az áldozatok. A hallgatás törvényének megszegői nemcsak elveszítik becsületüket, de tettükért halállal is fizetnek. Ha egy maffiózót sérelem ér, bosszút kell állnia, vagy keresnie kell egy patrónust, aki ezt megteszi helyette.

így beszivárgott az iparvállalatokba, a szakszervezetekbe, illetve a politikába is. A családok nemcsak egymással rivalizáltak, hanem a hozzájuk hasonlóan könyörtelen ír és zsidó bandákkal is.

A maffia történetében mérföldkőnek számító úgynevezett Bizottság *(Commission)* az 1930-as években jött létre. A klánok közötti viták civilizált elsimítása érdekében létrehozott laza szervezetet öt család főnöke – köztük Charles „Lucky" Luciano, Joe „Joe Babanas" Bonanno és Carmine „The Cigar" Galante – alkotta. A maffia ettől kezdve évekig szinte zavartalanul tevékenykedett. Az FBI főnöke, J. Edgar Hoover azt állította, hogy hosszú hivatali ideje alatt (1935–72) nem volt tudomása a maffia hatalmáról, mert, úgymond, jobban lekötötte a kommunizmus elleni küzdelem.

1957-ben mintegy száz maffiavezér gyűlt össze tanácskozni a gengszter Joe „The Barber" (Borbély) Barbara házában, a New York államhoz tartozó Apalachin faluban. Egy helyi rendőr felfigyelt arra, hogy valami szokatlan és talán törvénybe ütköző dolog készül a villában, ezért erősítést kért. A váratlan razzia pánikot keltett a tanácskozás résztvevői között: sokan hanyatt-homlok menekültek az erdőbe. Az incidens első ízben engedte látni az amerikai maffiahálózat valódi méretét. Mikor Joe Valachi, Lucky Luciano egyik „katonája", megszegve az *omertàt*, 1963-ban egy szenátusi bizottság előtt mindent kitálalt a maffiáról, a nyilvánosság ismét szembesülhetett az olasz szervezett bűnözés elképesztő dimenzióival.

1963-ban Luciano egyik „katonája" megszegte a hallgatás törvényét.

Az azóta eltelt évtizedekben sikerült ugyan megnyirbálni az amerikai olasz maffia hatalmát, de jelenléte még mindig erőteljes nemcsak az USA-ban, hanem a világon szinte mindenütt. A szicíliai maffia – igaz, átmeneti – visszaszorításában Giovanni Falcone és Paolo Borsellino bíró kulcsszerepet játszott, ám az 1990-es években Olaszországon végigsöprő megtorláshullám őket sem kímélte: 1992-ben gépkocsiba helyezett bomba végzett mindkettejükkel. Időközben egy sor új, önálló déli bűnszövetkezet alakult – köztük a calabriai *'Ndrangheta* és az apuliai *Sacra Corona Unita* –, amelyek ma elsősorban drogkereskedelemmel, fegyver- és embercsempészettel foglalkoznak.

AZ OROSZ MAFFIA

A Szovjetunió összeomlása után új, különösen agresszív bűnbandák jelentek meg, amelyek beépültek az üzemanyag-kereskedelembe, a prostitúcióba, a szerencsejátékiparba, a fegyver- és drogcsempészetbe. A *Bratva* („testvériség") néven ismert bandák gyakran alkalmaznak egykori KGB-ügynököket, Afganisztánban és Csecsenföldön szolgált katonákat. Nem telt bele sok idő, és az orosz maffia (így a szentpétervári *Tambov*) már Spanyolországban, Németországban és Ausztráliában is megvetette a lábát. A kiberbűnözésben is részt vállalnak, amihez matematikusokat és programozókat alkalmaznak hackerként. Az FBI véleménye szerint több millió hitelkártya adatait szerezték meg illegálisan. A digitális forradalom nemzetközivé és arctalanná tette a szervezett bűnözést: bárki bárhol áldozattá válhat. A maffia mindig is árnyékban volt, de mára oly láthatatlanná és megfoghatatlanná vált, mint a levegő.

A bűn titkos nyelve

Minden szakmának megvan a maga zsargonja, ez alól a bűnözés sem kivétel. Ám a hivatásos törvényszegők verbális érintkezése nem csupán szakmai beszélgetés: egy többé-kevésbé zárt csoport titkos nyelve, amely nemcsak összeköti, de a külvilággal szemben védelmezi is a hasonszőrűeket.

Tudja-e a tisztelt olvasó, mit jelent a „köpőlégy" vagy az „angyalpor" kifejezés? Ha nem, akkor még nem keveredett rossz társaságba. Kevesen ismerik fel az első szóban a *besúgót*, a másodikban a *kábítószert*. Az átlagember valószínűleg szó szerint értené a látszólag ártalmatlan „boltos" és „diótörő" kifejezést is, holott az előbbi az *üzleteket kifosztó* bűnöző, utóbbi pedig az *autótolvaj* börtönnyelvi megfelelője.

A tolvajnyelv vagy argó szókincsét összegyűjteni hivatott, nyomtatott szótárak a 19. század második felétől kezdve jelentek meg Magyarországon. Ezekből kitűnik, hogy a bűnözői nyelv számos eleme állandó, ám ezek jelentése annak függvényében változik, hogy az adott közösség milyen céllal használja e szókincset. Az első gyűjteményben is szereplő „rajzoló" kifejezést például a tolvajnyelv fénykorában az áldozatokat csoportosan kifosztó *vásári tolvajok* megnevezésére használták, mert akkor fontos volt, hogy a különböző alvilági foglalkozásokat élesen megkülönböztessék egymástól. A mai börtön- vagy bűnözői szleng tágabb értelemben, mindenféle tolvajra alkalmazza a kifejezést.

A tolvajnyelv, állandó elemei ellenére igen sokrétű, folyton változó nyelvi anyag. Időről időre új kifejezések jelennek meg, mások elenyésznek, vagy a köznyelvbe beépülve elveszítik „titkosságukat". Mivel a csoportnyelvek elsődleges szerepe a „többiektől" való elkülönülés és az összetartozás hangsúlyozása, a különböző bűnözői élethelyzetek más-más szókészletet teremtenek. Különbséget kell tenni például a szabadlábon lévő és a fogva tartott bűnözők nyelvezete között: míg az előbbi nagyobbrészt a különböző „szakmák" speciális szókészletét öleli fel, addig az utóbbiban több a börtönlét sajátos körülményeit leíró kifejezés. A társadalmi változások is hatnak az argóra: a 19. századi tolvajnyelvben még számos német eredetű szó létezett; a mai, modern magyar bűnözői szlengben inkább az angol kifejezések nagy száma szembetűnő (például „dzsoint", „killer", „yard").

Csaknem minden nyelvnek megvan a maga bűnözői szókincse. A *fenya* például görög és jiddis szavakat tartalmazó, történelmi orosz tolvajnyelv, melynek fanyar–szellemes elemeit bőségesen használta az orosz „lágerek népe". A dél-német argó neve a *Rotwelsch* vagy *Gaunersprache*, ami azt jelenti: *csalók nyelve*. A *Rotwelsch* holland megfelelője a *Bargoens*, amely – a német és a holland standard változataival ellentétben – a határ mindkét oldalán érthető, nemzetközi „hadova".

NÉMA NYELVEK

Sok bűnözői közösség kézjelekkel is kommunikál: ez a tolvajnyelv úgynevezett nem verbális része. A kínai triádok jeleket használtak a hierarchiában elfoglalt helyük jelölésére. Kalifornia hírhedt utcai bandái, mint például a *Crip*ek és a *Blood*ok, a kézjeleikből messziről felismerhették társaikat. A Cripek felemelt kezük hüvelyk- és mutatóujjával C betűt formáltak, a Bloodok pedig ujjaikkal a *blood* (vér) szót betűzték. Használtak színkódot is: a Bloodok színe a vörös, a Cripeké a kék volt. Jelzés a graffiti is, amellyel nemcsak üzenni lehet, de egy-egy csoport területhatárát is meg lehet húzni. A rivális gengek letörölhetik vagy átfesthetik egymás graffitijeit, sőt arra is használhatják, hogy hírül adják az ellenség felett aratott győzelmüket.

MODERN IKON *Albert Corda klasszikus Che Guevara-fotóját számtalan formában reprodukálták. Kuba fővárosában, Havannában egy tömbház falát a forradalmár szinte sokkoló hatású képe díszíti.*

Egy forradalmár halála

1965-ben Che Guevara nemzetközi ikon volt, akit a forradalom hőseként ünnepeltek fogadott hazájában, Kubában. Alig telt el két év, és élettelen teste jelöletlen sírban hevert. Életének utolsó fejezete és dicstelen halála még több legendát szőtt mitikus alakja köré.

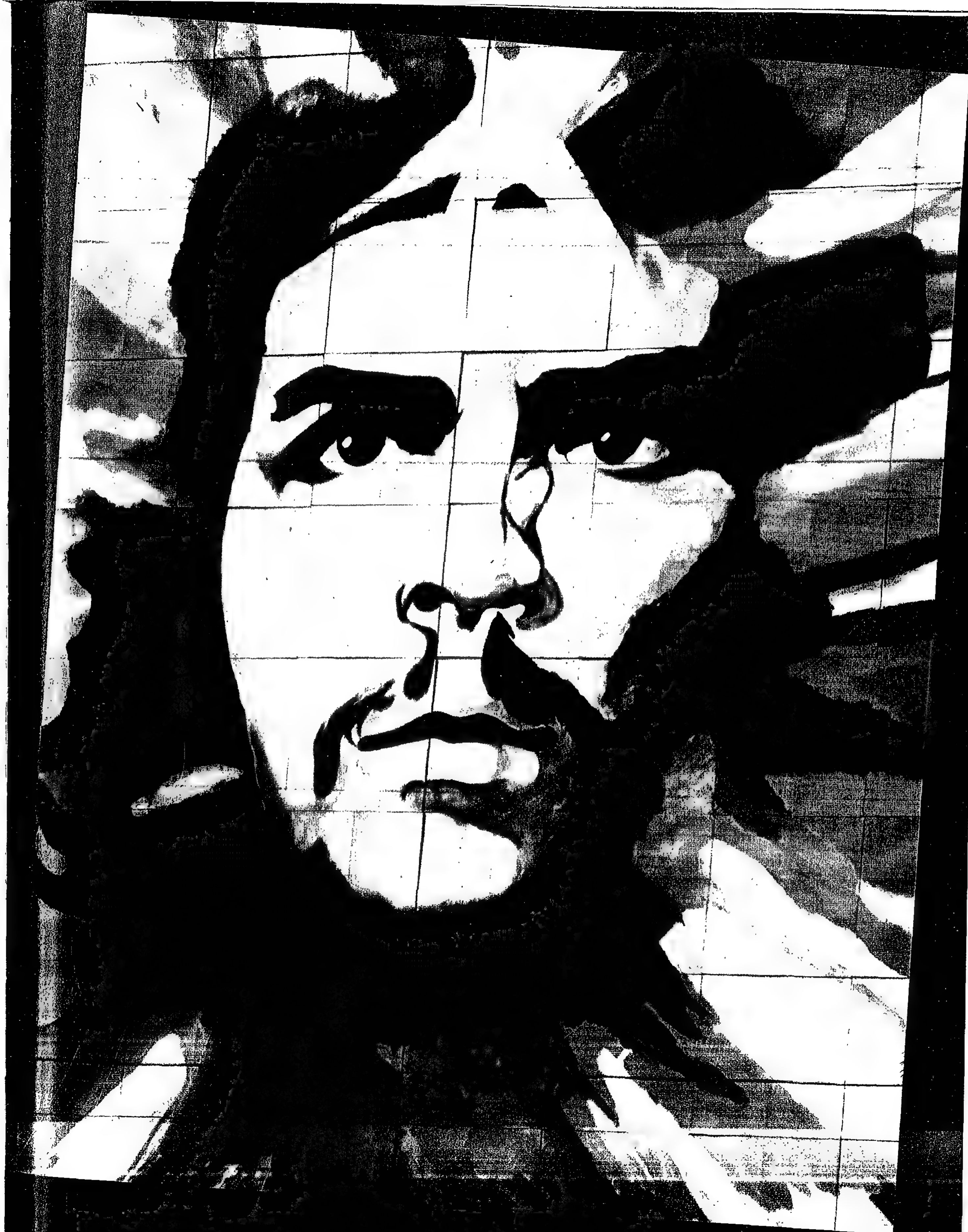
1965-ben különös híresztelések kaptak szárnyra Che Guevara hollétét illetően. Az argentin marxista annak idején fontos szerepet játszott Fulgencio Battista kubai rendszerének megdöntésében; ezt követően Fidel Castro forradalmi kormányának katonai vezetője lett. Március óta azonban nem jelent meg a nyilvánosság előtt. Egyesek azt állították, hogy életét vesztette a Dominikai Köztársaságban, az Egyesült Államok tengerészgyalogosaival vívott küzdelemben. Mások szerint Castro-ellenes kubaiak rabolták el, megint mások arról suttogtak, hogy orosz ügynökök elfogták, és Szibériába zsuppolták, mert szembehelyezkedett a szovjet típusú szocializmussal. Azt is rebesgették, hogy vagy egy kubai, vagy egy mexikói szanatóriumban kezelik ideg-összeroppanással.

Ami azt illeti, az igazság nem kevésbé volt valószerűtlen, mint a híresztelések. Che Afrikában tartózkodott, és igyekezett meghonosítani a permanens forradalom „szabadalmát". Attól kezdve, hogy hat évvel korábban, 1959 januárjában diadalmasan bevonult a kubai fővárosba, Havannába, a gerilla harcos a kormányzás felelős adminisztratív munkájával vesződött. Dolgozott pénzügyminiszterként, iparügyi miniszterként, a Nemzeti Bank vezetőjeként – ahol a hagyományok párthíveit azzal bőszítette, hogy a kubai bankjegyeket a laza „Che" szignóval látta el. De beleunt az irodai munkába, kiábrándultsága napról napra nőtt. „Úgy élek, mint akit kettészakítottak – mondta Heberto Padillának, a költőnek. – Napi huszonnégy órában, teljesen kettészakítva." Harminchat éves korában úgy döntött hát, ideje felhagyni a hivatalnoki életmóddal, és újra meglelni az értelmes célt és bajtársiasságot, amelyet gerillaharcosként annak idején megismert. Új földeket keresett, amelyeket a szocialista forradalom nevében meghódíthat.

A KONGÓI FIASKÓ

Che gondosan áttanulmányozta a Föld forró pontjait, mielőtt kiválasztotta Kongót – azt az országot, amely az 1960-ban Belgiumtól elnyert függetlensége ellenére sem lábalt ki a krízisből. Che elgondolása az volt, hogy a kongói gerillákkal karöltve ott viszi sikerre a forradalmat, ami példaként szolgálhat a gyarmatosítás elleni küzdelmek számára.

Che és kubai csapata titokban Afrikába utazott, és bázist épített ki a kongói partvidéken, a Tanganyika-tó közelében. A for-

Az örök lázadó

Che Guevara 1928-ban, jómódú argentin család gyermekeként látta meg a napvilágot. Apja a spanyol polgárháború idején a köztársaságiak ügyét támogatta, így Che a társadalmi igazságosság erős eszméin nevelkedett. Ám az a mély meggyőződése, hogy erőszakos forradalommal meg kell dönteni a kapitalizmust, az elszegényedett közép- és dél-amerikai országokban tett utazásai alatt érlelődött ki. 1955-ben csatlakozott a kubai forradalmi mozgalomhoz, és egyik parancsnoka volt annak a gerillaháborúnak, amely 1959-ben hatalomra juttatta Fidel Castrót. Ezt követően a kormány tagja és a kubai rezsim utazó nagykövete lett. 1967. október 9-én, alig harminckilenc évesen, Bolíviában kivégezték.

radalmár azt remélte, hogy kapcsolatba léphet Laurent Kabilával, a lázadók vezetőjével, de Kabila ideje nagy részét külföldön töltötte, ahol nagyvilági életet élt. A lázadók, akikkel Che találkozott, rossz néven vették jelenlétét, és kevés lelkesedést mutattak a harc iránt. A remélt gerillahadjárat elmaradt, és amikor a bázist zsoldosok támadták meg, Guevara kénytelen volt menekülni. A küldetés komédiába fulladt. Maga Che azzal kezdte a csúfos kalandról szóló beszámolóját: „Ez egy kudarc története".

A Kongóból való dicstelen távozás nehéz dilemma elé állította Chet. Nem térhetett vissza Kubába, ahol alig egy hónappal korábban, Afrikába való távozása előtt a hivatalos szervek kiadták Fidel Castróhoz intézett idealista, magabiztos búcsúlevelét. „A világ más népei igényt tartanak szerény erőfeszítésemre – írta annak idején Che. – Elviszem új harcterekre azt a hitet, amelyre te tanítottál, elviszem népem forradalmi szellemét, azt az érzést, hogy teljesítem legszentebb kötelességemet: az imperializmus elleni küzdelmet". Ha a kudarc után visszatér, az nem csupán személyes megaláztatás lesz, de súlyos csapás is az antiimperialista harc ügyének. Ezért Che inkognitóban külföldön maradt, előbb Tanzániában, majd Prágában, és eközben mérlegelte lehetőségeit.

1966 nyarán rövid időre titokban visszatért Kubába, hogy megtegye az utolsó előkészületeket egy újabb, a forradalom felszítását célzó expedícióra. Ismét katona volt, aki a frontra indul, ezért megragadta az alkalmat, hogy üzenetet hagyjon szeretteinek. Öt gyermekének ezt írta: „Mindig legyetek képesek mélyen átérezni minden igazságtalanságot, amit bárki ellen, a világ bármely részén elkövetnek; ez a forradalmár legszebb tulajdonsága".

IRÁNY BOLÍVIA

1966 októberében Che inkognitóban Havannából Moszkvába repült. Ez volt az első szakasza Föld körüli útjának, amely Európán és Brazílián keresztül eljuttatta Bolíviába. Hamis fogsort viselt, kicsipkedte homlokából a haját, hogy pocakos, kopaszodó üzletembernek adhassa ki magát, aki Adolfo Mena González néven, uruguayi útlevéllel járja a világot.

Novemberben érkezett Bolíviába. Azért választotta az új forradalom bölcsőjéül ezt az országot, mert gazdaságilag alulfejlett volt, és katonai elnyomás alatt sínylődött. Csakhogy a Bolíviát kormányzó tábornok nem sokkal korábban írt ki választásokat, amelyen elnyerte a lakosság nagy többségének támogatását. Azon a távoli vidéken, ahol Che kiépítette bázisát, a parasztok csekély lelkesedést mutattak a forradalom ügye iránt; ő azonban, mint aki nedves ágakból akar tüzet rakni, mégis megpróbált felkelést szítani. Ám abba a bosszantó helyzetbe került, hogy több kubai harcosa volt, mint bolíviai, így világméretű forradalma kezdett úgy kinézni, mint valami magánkirándulás. De más nehézségekkel is szembe kellett néznie. A kubai osztag számított a Bolíviai Kommunista Párt segítségére, ám a párt vezetői La Pazban nem voltak hajlandók a felkelés mellé állni. Ráadásul térképeik pontatlannak bizonyultak, ezért a kéthetesre tervezett erdei gyakorlat héthetes megpróbáltatássá vált. Két bolíviai újonc vízbe fulladt, Che osztagának többi tagja pedig úgy élte túl a kalandot, hogy majmok és papagájok húsát ették. Az elcsigázott lázadók arra érkeztek vissza, hogy a bolíviai hadsereg felderítő tevékenységet folytat a bázisuk körzetében. Márciusban lesállásból lecsaptak a hadsereg járőrére, és közben megöltek hét katonát. Az összetűzés következményeként nyílt háború tört ki a bolíviai kormány és a baloldali lázadók között.

Az uruguayi útlevéllel utazó pocakos, kopaszodó üzletember Che Guevara volt.

Nem sokkal később bejelentették, hogy az amerikai kormány katonai tanácsadókat küld Bolíviába. Che üldözötté vált, akire a bolíviai hadsereg katonái és amerikai szövetségeseik vadásztak a dzsungelben. A lázadók két csoportra oszlottak, hogy gyorsabban haladjanak, és nehezebb legyen felfedezni őket. Che ötvenfős osztaga, melynek alig a fele volt bolíviai, lassanként apadni kezdett: az idegen terepen mind többen megbetegedtek vagy megsebesültek. Ám a legsúlyosabb probléma az volt, hogy szinte semmiféle támogatást nem kaptak a bolíviai hadsereg megtorlásától rettegő helyi lakosságtól. Maga Che vérhasban és krónikus asztmában szenvedett. Ahogy készleteik megcsappantak, saját lovaik és öszvéreik húsát ették. Mikor híre érkezett, hogy a másik csoportot lefülelték és megsemmisítették, Che a mellette kitartó húsz fővel észak felé indult.

A bolíviai hadsereg és a forradalmárok végső összecsapása már csak idő kérdése volt. A végjáték 1950 méter magasan, egy La Higuera nevű falu közelében, a hegyekben zajlott le. Szeptember végén rajtaütöttek három felderítő gerillán, és megölték őket. Tizenkét nappal később, október 8-án a maradék tizenhét fő tűzharcba keveredett egy alig 50 méter széles szakadékban. Maga Che fegyvertelenné vált, mert egy lövedék eltalálta puskája csövét, majd találat érte lábikráján. Egy bolíviai bajtársa megpróbálta biztonságos helyre vonszolni, de végül elfogták mindkettejüket. Az osztag többi tagjára ugyanez a sors várt – öt kivételével: három kubainak és két bolíviainak csodával határos módon sikerült átjutnia Chilébe.

CHE UTOLSÓ NAPJA

A fogságba esett Che Guevarát visszavitték La Higuerába. Megkötözött kézzel és lábbal töltötte az éjszakát egy vályogfalu iskolájának sáros padlóján, két bajtársa holtteste mellett. Kihallgatásakor megtagadta, hogy bármilyen információt adjon harcostársairól, de nagy általánosságban mondott pár szót küldetéséről. Amikor megkérdezték, kubai-e vagy argentin, azt felelte: „Én kubai, argentin, bolíviai, perui, ecuadori vagyok... Értik?" Arra a kérdésre, miért választotta Bolíviát működése bázisául, azt mondta: „Hát nem látják, milyen körülmények között élnek a parasztjaik? Mint a vadak... Olyan nyomorúságban, hogy az embernek elszorul a szíve."

Másnap reggel egy CIA-ügynök és egy magasabb rangú bolíviai tiszt érkezett a

A HOLTTEST MINT BIZONYÍTÉK *Che kiterített holttestét körülállják fogvatartói a bolíviai Vallegrande kórházában. Nem sokkal a fénykép elkészülte után elföldelték a tetemet. A kórházi mosoda helyén, ahol a testet közszemlére tették, később múzeumot rendeztek be.*

faluba, hogy ellenőrizzék, valóban Che a fogoly. A hosszú kikérdezés alatt a fogoly készséggel vitatta meg velük politikai meggyőződését. Dél felé azután megérkezett a parancs La Pazból – a közlés szerint magától a bolíviai elnöktől –, hogy Che Guevarát azonnal ki kell végezni. Mivel sem az ügynök, sem a tiszt nem volt hajlandó végrehajtani a parancsot, végül egy Mario Teran nevű őrmester vállalta magára a dicstelen feladatot. A CIA embere jobbnak látta, ha azt a látszatot keltik, mintha Guevara harc közben esett volna el, ezért azt kérte az őrmestertől, hogy ne a fogoly arcába lőjön.

Amikor az önkéntes belépett a fogvatartás helyéül szolgáló tanterembe, Che ezekkel a szavakkal fogadta: „Tudom, hogy meg fogsz ölni. Lőj, te gyáva, csak egy embert fogsz megölni." A félautomata fegyverből leadott lövések azután elhallgattatták. Gyermekeinek küldött üzenetében megfogalmazta saját sírfeliratát: „Apátok olyan ember volt, aki hite szerint cselekedett, és mindvégig szilárdan hű maradt meggyőződéséhez."

Mi történt Che holttestével?

Che Guevara holtteste csaknem három évtizedre eltűnt; hollétének titkát csupán maroknyian ismerték. Harminc év múltán fény derült ugyan a történtekre, de egyes részletek mind a mai napig homályosak és ellentmondóak.

Che halálát követően a bolíviai katonaságnak meg kellett győznie a világot, hogy csakugyan a híres gerillaharcost ölték meg. A holttestet egy helikopter talpához erősítették, és elszállították a tartomány fővárosába, Vallegrandéba, ahol a kórház mosodájában egy napra közszemlére bocsátották. A kíváncsi látogatók betódulhattak a helyiségbe, ahol megszemlélhették a minden ceremónia nélkül odafektetett Che Guevarát.

A bomlás elkerülése végett az orvosok formaldehidet fecskendeztek a testbe. A vegyi anyagnak váratlan hatása lett: Che szeme kinyílt, amitől szinte úgy nézett ki, mintha élne. Hosszú haja és szakálla láttán egyes helybéliek hasonlóságot véltek felfedezni közte és a halott Krisztus ábrázolásai között, és lopva kis fürtöket vágtak le a hajából, mementóként.

Eközben a bolíviai hatóságok, attól tartva, hogy egy jelölt sír a lázadók szemében kultikus hellyé válhat, megtagadták Che és emberei nyilvános temetését. Előbb azonban kétségbevonhatatlan bizonyítékot kellett szerezniük, hogy a holttest valóban Guevaráé. Azt a javaslatot, hogy vágják le és őrizzék meg a fejét, túlságosan barbárnak minősítették és elvetették. Ehelyett úgy határoztak, inkább a kezét távolítják el, hogy a Buenos Aires-i szakértők összevethessék a Che szülőházában, Argentínában őrzött ujjlenyomatokkal. A test többi részét, hat másik gerillával együtt, még aznap éjjel jeltelen sírba temették, a rokonoknak pedig azt mondták, hogy elhamvasztották.

1997-ben egy kubai expedíció tömegsírra bukkant Vallegrandéban, egy szükségrepülőtérként használt szántóföldön. Hét holttest feküdt a gödörben, az egyiknek hiányzott a keze. A további vizsgálat kimutatta, hogy a koponya fogsora egyezik Che fogazatának Havannában őrzött gipszöntvényével. A holttest mellé temetett dzseki zsebében egy dohányzacskót találtak, ami azért volt érdekes, mert tudni lehetett: Che nem sokkal a halála előtt az egyik fogvatartójától kapott egy ilyen zacskót.

Miután hivatalosan megállapították, hogy a csontok Che Guevara maradványai, állami tiszteletadás mellett átszállították Kubába, hogy ott egy erre a célra épített mauzóleumban helyezzék örök nyugalomba. Mindezek ellenére maradt néhány megválaszolatlan kérdés. Az egyik CIA-ügynök például, aki együttműködött a bolíviaiakkal, azt állította, hogy Che mellé csak két gerillát földeltek el. A vizsgálat során kiderült továbbá, hogy a maradványok és az 1967-es boncolási jegyzőkönyv tartalma között vannak bizonyos ellentmondások. Mégsem Che maradványait találták meg tehát, és így a grandiózus síremlék nem is a Dél-Amerikában szinte profán szentként tisztelt férfi porhüvelyét őrzi? Ha így van, nem ő az egyetlen a történelemben, akinek sírja valójában kétséges tárgya a világi tiszteletadásnak.

Azt a javaslatot, hogy vágják le és őrizzék meg Che fejét, túl barbárnak minősítették, inkább a kezét távolították el.

Váltságdíj a nyílt tengeren

A legutóbbi időkig úgy tűnt, hogy a kalózkodás már csak a mesekönyvek lapjain létezik, mígnem az 1990-es években a „mesterség" újra életre kelt. Napjaink kalózai azonban már egészen mások: a rakétagránátokkal felfegyverkezett modern tengeri rablók hatalmas tankhajókat szemelnek ki célpont gyanánt. Hogyan támadt fel a banditizmusnak ez a kihalt formája, és miért?

A Malajziát és Szingapúrt Indonéziától elválasztó keskeny Malakka-szoros egyike a világ legforgalmasabb hajóútvonalainak: e szűk, palacknyakszerű vízi úton évente legalább ötvenezer hajó halad keresztül. A partvonalat azonban mangroveszigetek, csatornák és folyótorkolatok cakkozzák, eszményi rejtekhelyet nyújtva a tengeri rablóknak. A modern kalózok az 1990-es években itt bukkantak fel először; 2005-ben, a kalóztevékenység csúcsidőszakában, hetvenkilenc támadást jelentettek a Malakka-szorosból. (Az incidensek valódi száma jóval magasabb ennél, ám a késlekedés, a rossz reklám és a biztosítási díjak emelkedése miatt a hajózási cégek nem jelentettek minden esetet.) A londoni Lloyd's hajózási biztosítónál háborús zónának nyilvánították a szorost.

FEGYVERES ÉS VESZÉLYES *Egy kalóz, vállán nagy kaliberű fegyverrel, a szomáliai partvidéken, Hobyo falu közelében, ahol többször horgonyoztak elrabolt hajók.*

A malakkai kalózok módszere – melynek alapján az „ugrómókus" gúnynevet kapták – igen egyszerű: az éj leple alatt néhány fürge motorcsónak odalopakodik egy mozgó teherhajó vagy tanker mögé, és egy bambuszrudat erősítenek a hajó tatjához. Ezután a támadók símaszkban, hátukon bozótvágó késsel felmásznak a bambuszrúdon. A bozótvágó kések általában elegendőnek is bizonyulnak a fegyvertelen legénység megfélemlítésére, így a kalózok néhány percen belül elfoglalják a parancsnoki állást, és hatalmukba kerítik a hajót.

A támadások egy része alig több szimpla rablásnál, melynek során értékeket és készpénzt tulajdonítanak el. De léteznek ennél komolyabb incidensek is, amikor a kalózok egy találkozási ponthoz vezetik az elfoglalt hajót, ott átpakolják a rakományt, majd sorsára hagyják a kifosztott járművet. Gyakori módszer, hogy egy belső személy SMS-ben fontos adatokat szolgáltat a kiszemelt hajó útvonaláról, sebességéről és pozíciójáról. A legösszetettebb műveletekben maga a hajó is a zsákmány része; ilyenkor a személyzetet csónakba ültetik vagy kiteszik egy távoli szigeten. Miután megszabadították rakományától, a hajót átfestik, majd hamis névvel és adatokkal átadják új tulajdonosának.

A kalóztámadások rendkívül megrázók lehetnek a személyzet számára. A modern teherhajókon általában kis létszámú legénység dolgozik – egy három futballpályányi tankeren például alig huszonöt fő –, amely könnyen áldozatául esik a mindenre elszánt kalózoknak. A rosszul fizetett személyzet nem sokat nyerhet, ha ellenáll, ezért ritka a személyi sérülés. Ám akadt egy hírhedt eset a Dél-Kínai-tengeren, amikor a kalózok vámhivatalnoknak álcázva magukat feljutottak a *Chang Sheng* hajóra, megölték a legénység mind a huszonhárom tagját, s testüket a tengerbe vetették.

A kínai hatóságok elfogták, a népbíróság pedig halálra ítélte a *Chang Sheng* rablógyilkosait, akik a régi idők kalózainak ördögi vakmerőségét idéző bátorsággal mentek a halálba. A Malakkai-szoros tengeri rablói sem különböznek sokban egykori társaiktól, legalábbis ami a mentalitásukat illeti: egy-egy sikeres támadás után az indonéziai partvidéken fekvő bázisukon szórják el a pénzt italra, drogokra, szerencsejátékokra, tetoválásra és nőkre.

A malakkai kalózok csillaga azonban leáldozóban van. 2004 óta Malajzia, Indonézia és Szingapúr parti őrséget tart fenn a térségben – egy ideje India és Thaiföld haditengerészetével karöltve –, aminek következtében a kalóztámadások egyre ritkulnak. A 2011. évi jelentések szerint a Malakkai-szorosban elkövetett kalóztámadások száma a nullához közelített.

AFRIKA SZARVÁNÁL

A kalózkodás világközpontja mára egy másik óceáni tengerszorosra, a Szuezi-csatornához és a Perzsa-öbölhöz vezető hajózási útvonalakra tevődött át. A kalózkodás csak ott működik, ahol a partvidéket nem felügyelik megfelelően, és nincs hatóság a tengeri hajózás törvényeinek betartatására; hosszú ideig ez jellemezte Szomália vizeit. Mivel az 1990-es évek eleje óta folyamatosak az országban a politikai zavargások, nemhogy parti őrség vagy haditengerészet, de még központi kormányzat sem működött akkoriban.

Ebben a régióban az egyik legkorábbi nyilvánosságra került kalózincidens 1994-ben történt, amikor huszonhat szomáliai kalóz megtámadta a *Bonsella* nevű, gyógyszerszállító hajót. Attól fogva nemcsak az esetek száma emelkedett – csak 2008-ban száztizenegy támadásról érkezett jelentés, ezek közül negyvenkettő sikerrel járt –, de a támadási módszerek is egyre kifinomul-

tabbak lettek. A legvakmerőbb és leghírhedtebb támadásra 2008 novemberében került sor, amikor a kalózok elrabolták a libériai zászló alatt hajózó *Sirius Start*, a világ akkori legnagyobb tankhajóinak egyikét. A Szaud-arábiai Olajtársaság (Saudi Aramco) által működtetett jármű értéke önmagában százötven millió dollárra rúgott, gyomrában közel százmillió dollár értékű nyersolajjal. A kalózok hárommillió dollár váltságdíj fejében hét hét után útjára engedték a hajót.

A régióban semmilyen méretű vízi jármű nem volt biztonságban. 2009-ben egy brit házaspár, Paul és Rachel Chandler emberrablás áldozata lett, amikor világ körüli útjuk során a kalózok rajtaütöttek tizenegy és fél méter hosszú jachtjukon. Több mint egy évig tartották őket fogva Kelet-Szomália bozótos sivatagjaiban, s a jelentések szerint nyolcszázezer dollár váltságdíj fejében engedték őket szabadon.

RAKÉTÁS ÚTONÁLLÓK

A kalózok eleinte csak a szomáliai partok mentén közlekedő hajókat vették célba. Később olyan támadásokról is érkeztek hírek, amelyeket az Indiai-óceánon, Szomália partjaitól több mint kétezer kilométerre hajtottak végre. Ezeknél az akcióknál már „anyahajóról", általában lopott halász- vagy teherszállító járműről indították gyors járatú motorcsónakjaikat. Bozótvágó kés helyett modern fegyverekkel, köztük géppuskákkal és rakétagránátokkal ejtették foglyul a hajókat és a legénységet.

A kalózkodás révén egyesek elképesztő vagyonra tettek szert. A pénz egy részét fegyverzetük modernizálására, másik részét – Robin Hood módjára – hazájuk, a világ legszegényebb országai közé tartozó Szomália javára fordították, és ezzel kivívták környezetük elismerését: a cél szentesítette az eszközt.

Amikor az ország központi kormányzata összeomlott, és a parti vizek védelem nélkül maradtak, külföldi halászhajók egész sora kezdett illegális tevékenységbe a térségben. Ezzel párhuzamosan hatalmas tartályhajókról nagy mennyiségű mérgező és nukleáris hulladékot juttattak a part menti vizekbe. A halállomány drámai módon megfogyatkozott, így a kalózok arra hivatkoztak, hogy vizeik és megélhetésük védelmében cselekszenek; állításuk megerősítése gyanánt Nemzeti Önkéntes

> *A szomáliai kalózok szerint tevékenységük a nemzetek közösségétől járó kompenzáció behajtásának legitim módja.*

Parti Őrségnek nevezték el magukat. Egyesek odáig mentek, hogy kijelentették: tevékenységük a nemzetek közösségétől járó kompenzáció behajtásának legitim módja.

A szomáliai partvidéken folyó kalózkodás becslések szerint 2010-től már évente mintegy hét-tizenkétmillió dolláros kárt okozott a világgazdaságnak, beleértve az elvesztett rakomány értékét, a váltságdíjakat, a megnövekedett biztosítási összegeket és a biztonságnövelés költségeit. A támadásokkal szembeni nemzetközi fellépés egyre sürgetőbbé vált.

2011-ben több ország, köztük az Egyesült Államok és Nagy-Britannia, azt javasolta, engedélyezni kell, hogy a kereskedelmi hajók fegyveres biztonsági személyzetet vihessenek magukkal. Ezzel egy időben felszólították a hajótársaságokat, hogy erősítsék meg hajóik védelmét: telepítsenek riasztórendszereket és érzékelőket, vegyék körül a fedélzetet szögesdróttal, és vessenek be az élet kioltására nem, de a támadók ártalmatlanná tételére alkalmas eszközöket (például síkos habot adagoló berendezéset, vízágyút, szirénát, lézert).

HARC A KALÓZOK ELLEN

2006-tól kezdve az Egyesült Államok, az Európai Unió, India, Oroszország, Dél-Korea, Japán és Ausztrália egyaránt növelte haditengerészeti jelenlétét a Perzsa-öbölben. Közös erőfeszítéseket tettek saját országaik hajóinak védelme érdekében, de a Panamához vagy Libériához hasonló adóparadicsomok fennhatósága alá tartozó vízi járművek megóvását kevésbé érezték feladatuknak. Ennek ellenére 2008-ban egy nemzetközi flottilla felkutatta és visszaszerezte a kalóztámadást szenvedett, belize-i zászló alatt közlekedő *Faina* nevű ukrán hajót, amely fegyvereket és harckocsikat szállított Kenyába.

A következő években a nemzetközi összefogás egyre keményebb eszközökkel lépett fel az akkor már terroristaként kezelt kalózok ellen. 2009-ben az Egyesült Államok haditengerészete kimentette a *Maersk Alabama* legénységét, akiket mindössze négy kalóz ejtett túszul. 2011-ben az indiai haditengerészet is több sikert könyvelhetett el: bázishajókat fogtak el, terroristákat tartóztattak le, és túszokat szabadítottak ki. 2011-ben dél-koreai csapatok megrohanták a rablótámadást szenvedett *Samho Jewelryt*, kimentették a legénységet, nyolc kalózt megöltek, ötöt pedig elfogtak.

Az elrabolt hajókért indított mentőakciók igen kockázatos műveletek. A támadók rendszerint a túszok fejéhez szegezett fegyverrel igyekeznek visszavonulásra kényszeríteni a kommandósokat; 2011-ben például mind a négy elrabolt amerikai életét vesztette a kiszabadításukra indított támadás során. Ám nem csak a nagymértékű kockázat jelent problémát: a nemzetközi jog sem könnyíti meg a kalózok elleni fellépést. Eleinte az sem volt világos, mi a teendő az elfogott terroristákkal. A gyanúsítottakat az Egyesült Államokba vagy valamelyik európai országba szállították, de kellő bizonyítékok hiányában nem lehetett bíróság elé állítani őket, sőt a megvádolt kalózok közül nem egy még politikai menedékjogot is kapott. Az anomáliákat egyetlen módon lehetett orvosolni: találni kellett egy országot, ahol minden kalózt bíróság elé lehet állítani. 2009-ben Kenya vállalkozott a szerepre.

A kusza jogi és politikai környezet azonban nem csak a kalózok számára jelent előnyt: mint fegyver ellenük is fordítható. Az utóbbi években bizonyos jelekből

> *A tengeri terroristák elleni háborúban olykor illegitim eszközöket is bevetnek.*

arra lehet következtetni, hogy a tengeri terroristák elleni háborúban olykor titkos (értsd: nem egészen legális) eszközöket is bevetnek. „Úgy kell cselekednünk, ahogy elődeink tették, ha kalózokkal találkoztak" – jelentette ki állítólag Dmitrij Medvegyev orosz elnök, miután egy kommandó az Ádeni-öbölben visszafoglalta a *Moscow University* tankhajót. A hírek szerint a tíz elfogott kalózt felfújható csónakba ültették, és ötszázhatvan kilométerre a szomáliai partoktól a hullámok gondjaira bízták őket. Soha többé nem kerültek elő.

ŐSI HAGYOMÁNY *Selyemfestők munka közben Kínában, a 19. század elején. Nyugaton ekkorra már rég elsajátították a bonyolult munkafolyamatokat.*

A selyemrablók

A selyemkészítés módját évezredeken át egyedül a kínaiak ismerték. Kr. e. 200 táján az értékes textília a selyemúton át eljutott Ázsia más vidékeire, majd a Földközi-tenger térségébe. A Kr. u. 6. században azonban megtörték Kína monopóliumát: a császári Konstantinápolyban megfejtették a selyemgyártás sokáig őrzött titkát.

A selyem páratlan tulajdonságokkal rendelkező textília: puha, könnyű, fényes és erős. Egy kínai legenda szerint Csin Shi Huang-ti, a Sárga Császár felesége, Leizu császárné fedezte fel az anyag mágikus képességeit. Amikor egyszer a palota kertjében az eperfákról csüngő hernyógubókat nézegette, egy véletlenül belepottyant a teáscsészéjébe. A gubó szétbomlott, és a császárnő észrevette, hogy egyetlen finom szálból áll.

A selyemszövés és -hímzés magas szintű iparággá fejlődött: már a Krisztus előtti második évszázadra datált kínai sírokban is találtak páratlan finomságú selyemszöveteket. A különleges textíliát övező tisztelet arra enged következtetni, hogy a magas méltóság és a gazdagság jelképének tartották, és nemcsak ruházkodásra, hanem festmények és kalligráfiák alapanyagaként is használták.

A selyem nagy szaktudást igénylő, munkaigényes ipari termék, amelyet a selyemlepke, a *Bombyx mori* hernyójának gubójából állítanak elő. Ez a vak, repülésre képtelen pille szinte teljesen az emberi gondoskodástól függ. A gubót a pille hernyói – az úgynevezett selyemhernyók – állítják elő. A hernyókat, miután kikelnek a petékből, valósággal dédelgetik, és bőségesen etetik a fehér eperfa friss levelével; az állatok a gondos táplálás hatására gyorsan növekednek. Négy hét után abbahagyják az evést, és ragacsos szálakat eresztenek, amelyek egyetlen fonallá állnak össze: ebből készíti a hernyó a gubót. Egy gubó hozzávetőleg kilencszáz méter hosszú szálból áll. Ahhoz, hogy épségben ki lehessen nyerni a fonalat, hevítéssel vagy gőzöléssel meg kell ölni a gubóban fejlődő állatot. Az életben hagyott nőstény példányok azután petét raknak – fejenként háromszáz-ötszáz darabot –, és a folyamat kezdődik elölről. A ciklus hossza hat héttől egy évig terjedhet. Egyetlen blúzhoz körülbelül nyolszcáz selyemhernyóra van szükség.

A SELYEMÚTON

A selyemgyártás, mint láthatjuk, bonyolult folyamat, s mint ilyen, rendkívül költséges volt. Az anyag értéke azonban a sokszorosára emelkedett, mire a selyemúton keresztül eljutott a Földközi-tenger vidékére: többet ért, mint az arany. A görögök és a rómaiak sejtették, hogy ez a rendkívüli textília lepkegubókból készül, ám a helyes eljárást csak a kínaiak ismerték, ők pedig féltve őrizték monopóliumukat. Bárki, aki megpróbálta kijuttatni az országból a gyártás titkát, az életével játszott.

A törvény betartatásához azonban nem volt szükség óriási erőfeszítésre: a titok megőrzése mindenkinek érdeke volt, aki ezzel az üzlettel kapcsolatban állt. A kínai selymet egyébként gyakorlati okokból is nehéz volt másolni, mert a tenyésztett selyemhernyó és a fehér eperfa csakis Kína területén volt honos. Ám a selyemhernyótenyésztés titka rejtélyes módon mégis kiszivárgott. Kínai emigránsok már Kr. e. 200 körül kicsempészték Koreába, onnan Kr. u. 300 körül eljutott Japánba. Kr. u. 50 körül megérkezett a selyemút mentén elterülő, Khotan nevű buddhista királyságba (bár egy legenda szerint erre néhány évszázaddal korábban került sor, amikor egy kínai hercegnő Khotanba ment férjhez, és a hajába rejtve selyemlepkepetéket csempészett ki). Kr. u. 300 körül a selyemhernyó-tenyésztést már ismerték Indiában, 600-ra pedig Kashgar és Szamarkand, a két oázisváros is saját termékekkel kereskedett. Az egyes országok selyemipara azonban jelentéktelen maradt: a legfinomabb selyem továbbra is Kínából származott, így a gyengébb vetélytársak nem veszélyeztették komolyan a kínai monopóliumot.

A 4. században, amikor a Római Birodalom központja áttevődött Keletre, Konstantinápolyba, a selyem még becsesebbé vált. Bizáncban csak a császár és kísérete, valamint a keresztény egyház legfőbb méltóságai viselhették.

Ekkorra már nemcsak a kész textília, hanem a selyemszál és a selyemgubó is

eljutott Nyugatra, a Földközi-tenger medencéjébe. Szíriában Bejrút és Türosz, Egyiptomban Alexandria kikötője lett a selyemgyártás központja – e városok mind-mind Bizánc érdekkörébe tartoztak. A nyersanyagot messziről hozatták: a selyemgubó Bizánc nagy közel-keleti vetélytársán, a szászánidák Perzsa Birodalmán keresztül érkezett. Amikor a perzsák 523-ban meghódították Szíriát és a Földközi-tenger keleti partvidékét, elvágták a kereskedelmi kapcsolatot Bizánccal.

A nyugat felé irányuló selyemforgalom megszakadása I. Justinianus császár uralkodásának idejére (Kr. u. 527–565) esett. A palesztinai származású hivatalnok, Prokopiosz, kora kiemelkedő krónikása, nyolc könyvben jegyezte le Justinianus védekező és hódító háborúinak történetét. A hetedikben, amely a gótok ellen Itáliában folytatott hadjáratról szól, a szerző röviden megemlíti, hogyan lopták el Kr. u. 552 körül a kínai selyemgyártás kulcsfontosságú titkát Justinianus számára.

LOPOTT TITKOK

Prokopiosz krónikája szerint Indiából érkezett szerzetesek győzték meg Justinianust arról, hogy nem muszáj a selymet ellenségeitől, a perzsáktól vásárolni. Azt állították, hogy nemcsak selyemhernyópetéket tudnak az országba csempészni, de a felhasználásukhoz szükséges ismereteket is meg tudják szerezni, így megteremthetik a bizánci selyemgyártást. Justinianus elfogadta az ajánlatot, és útnak indította őket „Szérindába", „Selyemországba", azaz Közép-Ázsiába. A szerzetesek annak rendje-módja szerint vissza is érkeztek, és meghozták a petéket, amelyeket fekete eperfa levelével tápláltak addig, míg fehér eperfákat nem sikerült telepíteni.

A 6. századi bizánci történetíró, Theofanész másként számolt be az ipari kémkedés történetének e jelentős fejezetéről: állítása szerint a perzsák egy üreges nádpálcában csempészték ki a petéket „Szérész"-ből (Kínából). Bármi volt is az igazság, Konstantinápoly lett az európai selyemgyártás első központja; az ipart maga a császári udvar felügyelte.

Ez minden, amit tudunk, jobban mondva majdnem minden. Prokopiosz ugyanis a Justinianust dicsőítő, hivatalos krónikája mellett készített egy titkos változatot is, amely keletkezése után több mint ezer évvel került elő a vatikáni könyvtárból. A császár gondosan felépített tekintélyét porig romboló, kíméletlen alapossággal megírt mű sikamlós részletekkel szolgál Justinianus és felesége, Teodóra botrányairól, perverzióiról és romlottságáról. Prokopiosz itt is említést tesz a selyemepizódról, ám meglehetősen más hangnemben szól a császár szerepéről: azzal vádolja Justinianust, hogy a saját haszna érdekében manipulálta a selyempiacot és tette tönkre a selyemkészítőket.

Bármi volt is Justinianus császár szándéka, a selyemgyártás gyökeret vert Európában. Konstantinápolyból idővel átkerült Szicíliába, majd a 13. században az Itáliai-félszigetre. A selyemmanufaktúrák leghíresebb központjai közé tartozott Lucca, Firenze, Genova és Velence.

A francia királyok a 15–16. században selyemkészítőket hívtak Franciaországba, hogy csökkentsék az itáliai selyem vásárlására fordított tetemes kiadásokat. A következő évszázadokban a selyemszövés Európa számos városában jelentős és remekül jövedelmező iparággá fejlődött, pompás anyagokkal gazdagítva a tehetősek ruhatárát.

Az iszlám nem helyeselte ezt a pompát, ezért a vallás terjedésével párhuzamosan összeomlott az ázsiai selyemipar. Kína monopóliuma megtört, de maga a kelme mit sem veszített vonzerejéből. Évezredekkel Leizu császárné legendás felfedezése után a selyem mindmáig a luxus jelképe, a textíliák királynője.

LEPKEVÁLOGATÓK
Angol hölgyek 1750 körül selyemlepkepetéket válogatnak szállításhoz és keltetéshez. Akkoriban a selyemgyártás összetett fogásai és műveletei Európában lényegében ugyanazok voltak, mint amelyeket Kínában kétezer éven keresztül alkalmaztak.

Ipari kémkedés napjainkban

A selyemhernyó Kínából való kicsempészése az ipari kémkedés korai példája. A fogalom maga azt a jogtalan információszerző tevékenységet jelöli, melynek célja az üzleti előny megszerzése vagy a versenytárssal szembeni hátrány leküzdése. A kémkedésnek ez a fajtája ma is virágzik, sőt a kisméretű digitális adathordozók megjelenésével és az internetkorszak beköszöntével, ha lehet, még nagyobb erőre kapott. Az esetek egy részében az információtolvaj, a „kém" egy elégedetlen alkalmazott; 2004-ben például az AOL internetszolgáltató cég egyik informatikus mérnökét azzal vádolták meg, hogy ellopta a vállalat összes ügyfelének listáját – kilencvenkétmillió internetcímet –, és dollárezrekért árusította különböző spamküldőknek.

Az ipari kémkedés azonban rendszerint nem magányos tevékenység. 2001-ben kiderült például, hogy a jónevű Procter and Gamble cég felbérelt egy speciális „vállalati hírszerző" céget, hogy információhoz jusson a rivális Unilever fejlesztés alatt álló termékeiről. A megbízott olcsó krimikből kölcsönzött technikát alkalmazott: munkatársai átkutatták az Unilever szemetét, és a felaprítatlan dokumentumok között ipari titkokat kerestek. Az üzleti hírszerzés eszköztára igen változatos; a bevett módszerek közé tartozik a telefonok lehallgatása, a rosszindulatú szoftverek bejuttatása vagy éppen a megtévesztés, mellyel egy belső személy cselekvésre késztethető. Napjainkban az egyre fejlettebb védekezési technikák ellenére sincs semmiféle magán-, vállalati vagy államtitok teljes biztonságban.

Gyilkos kastélyszálló

Az 1893-as chicagói Világkiállítás több millió látogatót vonzott az Egyesült Államok egész területéről. Akadtak azonban gyanútlan vendégek, akik balszerencséjükre nem megfelelő panziót választottak, és Amerika egyik első és legkegyetlenebb sorozatgyilkosának áldozatává váltak.

1886 forró nyarán Chicagóba érkezett egy Dr. Henry Howard Holmes nevű fiatalember. Álnevet használt – Herman Webster Mudgettként látta meg a napvilágot –, de a titulusa valódi volt, mert két évvel korábban elvégezte az orvosegyetemet. Pénzkeresés reményében érkezett Amerika legizgalmasabb, leggyorsabban növekvő városába – és hogy megvalósítsa ambiciózus gyilkossági terveit.

Holmes már Chicagóba költözése előtt is kacérkodott a bűnözéssel. Belekóstolt a biztosítási csalásba, emellett huszonöt éves létére bigámista volt: szülőföldjén, New Hampshire-ben két feleséget hagyott faképnél, mindkettőt kisgyermekkel. Chicagóban egy olyan, gyógyszereket is árusító vegyeskereskedésben vállalt boltossegédi állást, amelynek tulajdonosa rákban haldoklott. Amikor a főnök meghalt, Holmes felajánlotta a gyászoló özvegynek, hogy megvásárolja a boltot, és megígérte, hogy az asszony továbbra is ott lakhat az üzlet fölötti lakásban. Nem sokkal azt követően, hogy a vegyeskereskedést átírták az új tulajdonos nevére, az özvegy eltűnt. Holmes azt mesélte a vásárlóknak, hogy az asszony Kaliforniába költözött.

Az újsütetű kereskedő hajhullás és alkoholizmus elleni szerek postai forgalmazásával növelte a gyógyszertár bevételeit. Értett az ingatlanügyletekhez is; hamarosan sikerült annyi pénzt összeszednie, hogy megvásárolhatta a boltjával éppen szemközt fekvő, jókora üres telket. Már folyt az építkezés, amikor híre ment, hogy az 1893-as Világkiállítás helyszíne a Michigan-tó partján elterülő Jackson Park lesz.

Holmes saját, különleges tervei alapján építtette a házát, mégpedig több különböző vállalkozóval, akiktől rendszerint átlátszó ürüggyel szabadult meg. Ennek következtében nem sok kérdést tettek fel az épület

A HALÁL ORVOSA *Henry Holmes sok más szociopatához hasonlóan vonzó, jó rábeszélőképességgel rendelkező ember volt. Áldozatai közül sokakat rávett, hogy kössenek életbiztosítást, s annak összegét ő vette fel. Gyilkos szenvedélye tehát jövedelmezőnek is bizonyult*

A BORZALMAK HÁZA *A Holmes által panziónak építtetett „kastély" jellegtelen homlokzata mögött kifejezetten a gyilkolást és a bizonyítékok eltüntetését szolgáló helyiségek bújtak meg.*

meglepő megoldásaival kapcsolatban: nemigen firtatták például, mire kell az ablaktalan, vasbélésű kamra Holmes irodájának szomszédságában, melynek gázégőjét ráadásul a gardróbból lehetett kezelni; vagy mi célt szolgál a koporsó méretű kemence az alagsorban.

GYILKOS TERVEK

A „kastély" (így nevezték a házat a környéken) utcafrontján sorakozó üzlethelyiségek közül Holmes csak egyet tartott meg saját boltja részére, a többit bérbe adta. A felső szinteken kialakított apró szobákat pedig a Világkiállításra érkező, olcsó szállásra vadászó vendégek számára tartotta fenn.

Különösen egy bizonyos ügyfélkörre számított: olyan egyedülálló nőkre, akiknek nincsenek barátaik vagy rokonaik a városban. A különös vonzerővel bíró fiatalember ugyanis úgy érezte, végre szabad folyást engedhet bűnös vágyainak: a csábításnak és a gyilkolásnak. Egyik szerencsétlen áldozata, Julia Conner, az egyik alkalmazottja felesége volt. Holmes az asszonynak is adott munkát, sőt szállást is kínált neki a kastélyban. Julia nem sokkal később elvált férjétől, hogy „jótevőjével", Holmesszal kezdjen új életet. Egy nap azonban Julia és nyolcéves kislánya nyomtalanul eltűnt, senki nem látta őket többé. A hollétük firtató kérdésekre a férfi azt felelte, hogy az asszony visszautazott Iowában lévő családi házába. Hasonló mesét adott elő huszonnégy éves, vonzó titkárnőjéről, Emeline Cigrandról is: hirtelen távozását azzal magyarázta, hogy férjhez ment és elutazott a városból.

A nyomtalan eltűnések kezdtek gyanút ébreszteni Holmes környezetében, de az

GYILKOS LABIRINTUS *A Chicago Tribune 1895. augusztus 18-i számának egyik cikke részletesen bemutatta a Holmes által építtetett ház bizarr belső elrendezését. Az épület belsejében ablaktalan szobák hálózata sorakozott, ahová a tulajdonos bezárta, majd meggyilkolta az áldozatokat. A szobákból aknák vezettek a pincében lévő „műtőbe". Egyes cellák kis gázkamrának épültek, néhány szobát pedig titkos csapóajtókkal, elmozdítható falakkal és hamis válaszfalakkal láttak el. A szobákba tekervényes folyosókon és rejtett liftaknákon keresztül vezetett az út.*

1890-es évek Chicagójában, mint valami átjáróházban, állandóan jöttek-mentek az emberek, az pedig nagyon valószínűtlennek látszott, hogy a megnyerő modorú, fiatal doktor képes lenne bármiféle gaztettre. Jóval nagyobb lett volna a nyugtalanság, ha a környékbeliek tudomást szereznek Holmes titkos üzleti tevékenységeiről. Arról például, hogy holttesteket szállít egy „boncmesternek", majd a megtisztított csontvázakat eladja különböző egészségügyi tanintézeteknek.

FÉNY DERÜL AZ IGAZSÁGRA

Mikor 1893 végén tűz ütött ki az épület felső emeletén, Holmes hamis kártalanítási igényt nyújtott be biztosítójának. Az eset kivizsgálása során kiderült, hogy a férfi fűnek-fának tartozik. A környezetében róla kialakított, kedvező kép egy csapásra szertefoszlott. Ráadásul elkövetett egy súlyos hibát: a rejtélyes körülmények között távozott személyek között volt egy Minnie Williams nevű, jó családból származó fiatal hölgy, aki eltűnése előtt Holmesra íratta texasi földjét. A lány gyámja az ügy kivizsgálására magándetektívet fogadott. A doktor pedig, mikor égni kezdett a lába alatt a talaj, egyszerűen kereket oldott Chicagóból. De nem egyedül: magával vitte egyik régi ismerősét, Benjamin Pitezelt, aki annak idején az építkezésen dolgozott.

A következő évben, mialatt folyamatosan úton voltak az Egyesült Államok keleti részén és Kanadában, Holmes és útitársa kétes pénzszerzési manőverbe fogott. A terv az volt, hogy Pitezel életbiztosítást köt felesége és öt gyermeke javára, Holmes ezután megrendezi a férfi halálát, majd osztoznak a pénzen. A doktor azonban módosított a koncepción: meggyilkolta Pitezelt, hogy a teljes összeget bezsebelje.

A hatóságokat ezúttal nem sikerült kijátszani. Holmes megszökött, de magával vitte Pitezel három gyermekét is. Az apa meggyilkolásának hírét szétkürtölte a sajtó, a gyerekek utáni hajtóvadászat szenzációvá vált. Holmest végül Bostonban kapták el, ám a Pitezel gyerekeknek nyomuk veszett. A nyomozók Torontóban, egy bérelt ház pincéjében akadtak rá a két kislány elföldelt holttestére, a kisfiú maradványait pedig Holmes Indianapolisban bérelt házának kéményében találták meg.

A férfit többszörös gyilkosság vádjával bíróság elé állították. Előzetes letartóztatása alatt írt memoárjában azt állította, hogy a kislányok életben voltak, amikor utoljára látta őket. Mikor megtudta, hogy kötél általi halálra ítélték, tett egy utolsó, immáron kendőzetlen vallomást. „Születésemtől fogva egy ördög lakozott bennem – írta. – Éppúgy nem tudtam ellenállni a gyilkolás vágyának, ahogy a költő sem tud dacolni az ihlettel".

Nem sokkal azután, hogy megtalálták a kislányok holttestét, a „kastély" titokzatos körülmények között leégett. A rendőrségnek csak futó vizsgálatra volt ideje, de amit a nyomozók a pincében találtak, abból következtetni lehetett Holmes iszonyatos tetteire. Az alagsorban sebészeti eszközök hevertek egy vérfoltos boncasztal mellett, a savval teli kádban csontok áztak. De volt ott több oltatlan mésszel teli üreg és emberi maradványok mindenütt.

Valószínűleg soha nem fog kiderülni, Holmes hány emberrel végzett az épület falai között. Emlékiratát, melyben huszonhét gyilkosságot vallott be, nem lehet bizonyító erejű dokumentumnak tekinteni.

Holmes működését a vasút hőskorát élő Amerika hirtelen támadt társadalmi mobilitása tette lehetővé: a gyökerüket vesztett emberek könnyen eltűnhettek szem elől. Ezt használta ki a fiatal orvos, akinek jellemében a hátborzongató ravaszság az emberi életek iránti beteges közönnyel társult.

Eltűntek nyomában

Amikor 1976-ban a hadsereg ragadta magához a hatalmat Argentínában, a katonai vezetők feladatuknak tekintették, hogy megszabadítsák az országot a „felforgató elemektől". A „piszkos háború" néven elhíresült időszakban ezreket hurcoltak el. További sorsukról csak töredékes ismereteink vannak.

Az 1970-es években válság dúlt Argentínában. Harminc évvel korábban még a világ nyolcadik leggazdagabb országa volt, de gazdasága egyre zsugorodott, ráadásul súlyos politikai megosztottság jellemezte a társadalmat. A radikális baloldal fegyvert ragadott és gerillaháborút indított az állam ellen. A krízis 1973-ban érte el tetőpontját, amikor a karizmatikus, de megosztó Juan Perón, aki 1946-tól 1955-ig vezette az országot, visszatért száműzetéséből, és visszaszakövetelte az elnöki hatalmat. Korábbi elnöki időszaka alatt Perón a populizmust és a nacionalizmust kombinálva igyekezett megszerezni mind a bal-, mind a jobboldal támogatását. Most azonban a perónista mozgalom két szárnyra szakadt.

A hetvennyolc éves Perón elnök halála után a hatalom harmadik felesége, Isabel Perón kezébe került. Fokozódott a politikai erőszak, és az új kormány felhatalmazást adott a katonaságnak, hogy „semmisítse meg" a terroristákat. A halálosztagok nemcsak az aktív gerillákat, hanem a szakszervezeti vezetőket és a politikai aktivistákat is célpontnak tekintették. 1976-ban egy katonai junta Jorge Videla vezetésével elmozdította az elnöki székből Isabel Perónt.

ELTŰNT ROKONOK *A katonai junta 1983-as bukása után Buenos Aires főterén, a Plaza de Mayón fali táblákon közzétették az „eltűntek" arcképét. A gesztus egyrészt nyomatékosította, hogy hozzák nyilvánosságra az elhallgatott információkat, másrészt emléket állított azoknak, akikről tudni lehetett, hogy meggyilkolták őket.*

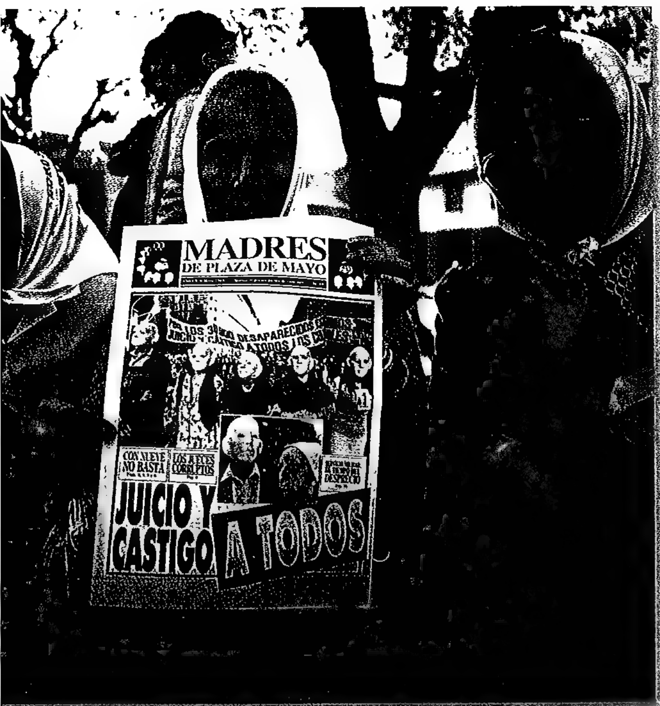
A TERROR KEZDETE

Az argentinok eleinte üdvözölték a puccsot, mert stabilitást reméltek tőle. „Most úriemberek irányítanak bennünket" – nyilatkozta az író Jorge Luis Borges (aki később visszavonta támogatását). A junta azzal kezdte, hogy a rend helyreállítására „nemzeti újjászervezési folyamatot" hirdetett. Betiltották a sztrájkokat, hatályon kívül helyezték a munkavállalók védelmét szolgáló törvényeket arra hivatkozva, hogy helyre kell állítani a megroggyant gazdaságot: Argentínának több milliárd dolláros deficitje volt, az infláció az egekbe szökött.

Argentína új vezetői azonban nem csak a gazdaság reformját tartották szem előtt. Videla tábornok néhány hónappal korábban világossá tette: „Annyi ember fog meghalni, amennyi az ország biztonságának helyreállításához szükséges." Állta a szavát: a puccsot követő néhány hétben Argentína megtapasztalhatta a kormányzás új, soha nem látott formáját. A halálosztagok ezrével hurcolták el otthonukból a legkülönbözőbb hivatású embereket. Másokat az utcán kaptak el, és rendszám nélküli Ford Falconokba tuszkolták őket. Ezek a kocsik a represszió jelképévé váltak.

Az elfogottak többségének semmi köze nem volt a gerillamozgalomhoz, de még a baloldalhoz sem. Voltak köztük újságírók, jogászok, egyetemi oktatók, szociális munkások, szakszervezeti vezetők. Amikor a rettegő rokonok megpróbálták megtudni, mi történt szerettükkel, mindannyiszor azt a választ kapták, senki nem tudja, hová tűntek és mi lett velük. Az emberek arról kezdtek suttogni, hogy a letartóztatottakat (akiket csak *los desaparecidos*nak, az eltűnteknek neveztek) kivégezték.

Az igazság, ha lehet, még ennél is rosszabb volt. A nem kívánatos elemeket

ANYAI SZERETET *A „Plaza de Mayo Anyái" 1977 és 2006 között minden csütörtökön összegyűltek Buenos Aires főterén. Az asszonyok fehér kendőt viseltek, amelyre eltűnt fiuk vagy lányuk nevét hímezték.*

fogolyközpontokba szállították. Itt meztelenre vetkőztették, mélymotozásnak vetették alá, majd láncra verték őket, amely hamarosan sebeket vágott a bőrükön. Egyesek fejére csuklyát húztak, vagy bekötötték a szemüket.

Az elhelyezésük központonként különbözhetett, de tipikus volt a „cső": ezek a parányi cellák túl alacsonyak voltak, hogy felegyenesedjenek, olykor túl rövidek, hogy kinyújtózhassanak bennük. A kihallgatandó rabokat „műtőnek" nevezett kínzókamrába vitték. A kegyetlen vallatótisztek gyakran a helyszínen, a kaszárnyában laktak, ami irreálisan ambivalens viszonyt teremtett a rabok és a fogvatartók között: az őrök némelyike esténként bement a cellájukba, levette fejükről a csuklyát, és kártyázott vagy sakkozott velük.

A puccs utáni első hónapokban a szeretteiket kereső, kétségbeesett rokonok a letartóztatottak ártalmatlanságát bizonygató beadványok ezreit nyújtották be, hogy kicsikarják az eltűnt bíróság elé állítását – amint azt a törvény előírta. A beadványok azonban nem hoztak eredményt. A jómódú családoktól olykor magas váltságdíjat követeltek letartóztatott hozzátartozójuk szabadon bocsátásáért cserébe; előfordult, hogy a szülő fizetett, s csak azután értesült róla, hogy gyermekét már rég kivégezték.

Mihelyt a foglyokból nem lehetett több információt kicsikarni, a hatóságnak többé nem volt szüksége rájuk. Mivel a junta kinyilvánított célja a „felforgatók" teljes felszámolása volt, szó sem lehetett arról, hogy visszaengedjék őket a társadalomba. Akiknek használható szakmájuk volt, azok esetleg munkát kaptak a lágeren belül.

Sokakat úgy végeztek ki, hogy elkábítva repülőgépre rakták, majd az óceánba hajították őket.

Némelyek az ellenük vagy családjuk ellen irányuló fenyegetésnek engedve „átálltak", és maguk is vallatótisztté váltak. A többség azonban végleg „eltűnt"; sokakat agyonlőttek, és tömegsírokba temettek. Másokat elkábítva repülőgépre raktak és az óceánba hajították őket. Ezek voltak az úgynevezett *haláljáratok* (*vuelos de la muerte*).

IGAZSÁGKERESŐK

Az eltűntek után kutató anyák egy kis csoportja az elsők között követelte, hogy mondják meg, mi történt a letartóztatottakkal. Ezek az asszonyok 1977. április 30-án – fehér fejkendőben, rajta elveszített gyermekük nevével – tüntetést szerveztek Buenos Aires főterén, a Plaza de Mayón, decemberben pedig újsághirdetést adtak fel, melyben felsorolták eltűnt fiuk vagy lányuk nevét. A mozgalom – a Plaza de Mayó Anyái – vezetőjét, Azucena Villaflort még aznap este elhurcolták otthonából.

Időközben egyre nagyobb nemzetközi nyomás nehezedett Argentínára, ugyanis az eltűntek között külföldi állampolgárok is akadtak. Különösen két francia apáca, a hatvanesztendős Lénie Duquet és a nála húsz évvel fiatalabb Alice Domon esete vert fel nagy port. Ám csak 1983-ban, a katonai kormányzás megszűnte után kezdtek felszínre kerülni a kétséget kizáró tények. Ebben az évben Argentína új, civil elnöke, Raúl Alfonsín bizottságot állított fel az eltűnések kivizsgálására, mely a spanyol kifejezés rövidítéséből CONADEP (Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas – Eltűnt Személyek Országos Bizottsága) néven vált ismertté. A bizottság közel kilencezer esetet dokumentált, ezek között mintegy kétszáz tizenöt év alatti gyermek volt.

A CONADEP 1984 szeptemberében nyújtotta be jelentését Alfonsín elnöknek, és ezzel lehetővé vált a junta tagjainak bíróság elé állítása. 1985-ben Videla tábornokot életfogytig tartó börtönre ítélték. Ezt követően azonban úgy döntött a kormányzat – mely nem akarta még jobban elidegeníteni a hadsereget –, hogy törvényi úton egyszer s mindenkorra lezárja a „piszkos háborúban" elkövetett rémtettek dokumentálását. Ez volt az úgynevezett *Ley del Punto Final* („Végső pont"-törvény, 1986. december), mely véget vetett a további vizsgálatoknak. 1987. június elején fogadták el azt a törvényt, amely felmentett a vádak alól minden parancsra cselekedő katonát, rendőrt, büntetés-végrehajtási tisztet, beosztottat, aki a diktatúra idején szolgált. 1990-ben Carlos Menem elnök még tovább ment. Kegyelemben részesítette Videlát és a junta tagjait, és hogy bizonyítsa pártatlanságát, megkegyelmezett néhány egykori gerillavezérnek is.

1995-ben egy Adolfo Scilingo nevű, nyugalmazott haditengerészeti kapitány a televízió nyilvánossága előtt beismerte, hogy fiatal tisztként ő is vitt „haláljáratokat"; harminc ember kidobásában vett részt, akik között egy hatvanöt éves férfi és egy tizenhat éves fiú is akadt. Egy évtizeddel később azonosították Azucena Villaflor földi maradványait – sérülései arra vallottak, hogy őt is kidobták egy repülőgépből.

A hétéves diktatúra áldozatainak száma tíz- és harmincezer közé tehető. 2003-ban visszavonták a *Punto Final-törvényt*, így újból megnyílt az út a vizsgálatok előtt. 2010-ben, majd egy másik eljárás során 2012-ben is, Videlát – ahogy a bíró fogalmazott „az állami terrorizmus megtestesítőjét" – életfogytig tartó börtönre ítélték.

A Condor-hadművelet

Az 1970-es években több dél-amerikai országban is katonai junták ragadták magukhoz a hatalmat, és jobboldali diktatorikus kormányzati rendszert vezettek be. A latin-amerikai katonai diktatúrák együttes erővel kísérelték meg az ellenzéki erők felmorzsolását a kontinensen. 1975-ben Bolívia, Argentína, Chile, Paraguay és Uruguay hírszerző tisztjei Santiagóban, a chilei fővárosban gyűltek össze, hogy közösen dolgozzák ki a baloldali aktivisták likvidálásának határokon átívelő programját. Ekkor született meg a Condor-hadművelet elnevezésű terv – lényegében egy többoldalú kiadatási egyezmény –, melynek égisze alatt az argentin rezsim 1983-ban bekövetkezett bukásáig mintegy hatvanezer embert gyilkoltak meg.

5. fejezet

SÖTÉT TUDOMÁNY, REJTETT MŰVÉSZET

A kreatív tevékenység – a tudomány és a művészet – rendszerint zárt ajtók mögött folyik. A kísérletezők és feltalálók érthető módon szigorúan őrzik munkájuk részeredményeit. Az azonban kevésbé köztudott, hogy egyes festőknek és íróknak is vannak titkaik, amelyeket

Mona Lisa mosolya

A Mona Lisa, a világ leghíresebb festménye, különös reakciókat vált ki az emberekből. Egyesek fetisizálják, és igyekeznek megfejteni vélt vagy valós rejtett üzenetét, mások birtokolni szeretnék, de olyanok is akadnak, akik meg akarják semmisíteni. Miféle sajátos erővel rendelkezik, és milyen titkokat rejt Leonardo da Vinci delejes hatású portréja?

1911. augusztus 21-én egy Vincenzo Peruggia nevű harmincéves fiatalember belépett a párizsi Louvre épületébe, ahol mázolóként alkalmazták. Néhány perccel később kisétált, munkaruhája alatt a *Mona Lisá*val. Egészen másnapig senki nem fogott gyanút: a kép eltűnését azzal magyarázták, hogy a szokásos tisztogatás céljából emelték le a helyéről.

Amint kiderült, hogy lopás történt, a kép világszenzáció lett. Az emberek özönlöttek a Louvre-ba – tömegével olyanok, akik sohasem látták a portrét –, hogy megbámulják a *Mona Lisa* hűlt helyét a falon. A rendőrség kihallgatta Pablo Picassót, a kubista festőt, és Guillaume Apollinaire-t, a szürrealista költőt, azt gondolván – és remélvén –, hogy akár külön-külön, akár együtt, de ők emelték el a festményt, no nem komoly szándékkal, csak amolyan avantgárd tréfa gyanánt.

Bár az eredeti eltűnt, a *Mona Lisa* képe ott volt mindenütt: a rendőrségi vizsgálatról szóló sajtójelentésekben, a karikaturisták rajzain (az egyik korabeli grafikán a kiszabadított Mona Lisa Párizs látképében gyönyörködik). Leonardo da Vinci képe, amelyet a 16. század elején egy fiatal firenzei hölgyről készített, nemzetközi hírességgé vált. Akkoriban ez volt a világ legismertebb, azonnal felismerhető arca.

A *Mona Lisát* több mint két évvel később, Firenzében találták meg, amikor Peruggia megpróbálta eladni. Letartóztatása után azt állította, hogy csupán vissza akarta juttatni a képet arra a földre, ahonnan – mint tévesen hitte – Napóleon ellopta. Peruggia eredetileg egy másik olasz mesterművet, Andrea Mantegna *Parnasszus* (más néven *Mars és Vénusz*) című képét akarta ellopni, de azt méreteinél fogva nem tudta volna begyömöszölni a ruhája alá, ezért választotta helyette Leonardo kisebb munkáját. Egy megalkuvó tolvaj szeszélye így tudta hát egy csapásra világszerte népszerűvé tenni a festményt. Amikor az arckép 1914-ben visszatért Franciaországba, Mona Lisát hazatérő hősként fogadták.

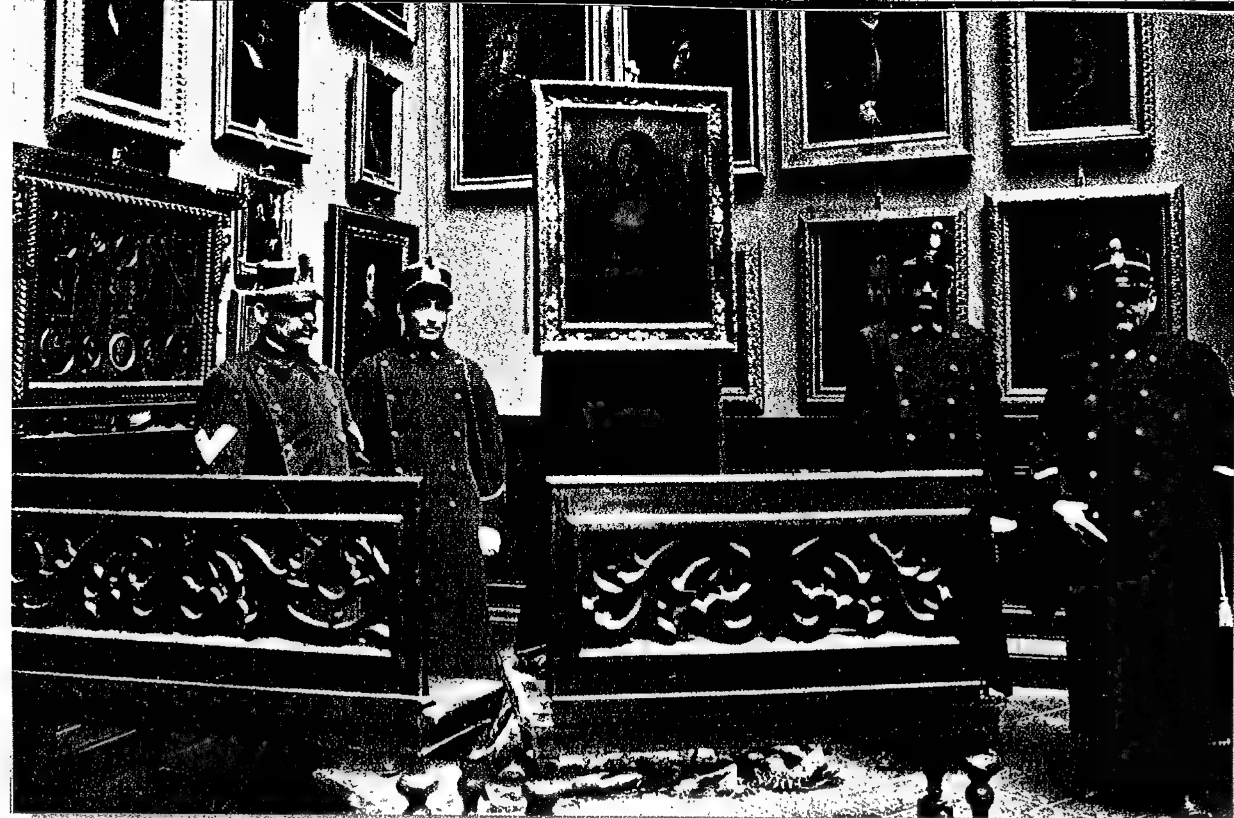
KI VOLT MONA LISA?

A szakértők többsége egyetért abban, hogy a festmény Lisa Gherardini del Giocondónak, egy Francesco del Giocondo nevű firenzei selyemkereskedő feleségének az arcmása (innen az a név, amelyen Olaszországban és Franciaországban ismerik: *La Gioconda* vagy *La Joconde*). Amikor a hölgy 1503 körül először modellt ült Leonardónak, huszonnégy éves lehetett. A *kontraposzt*nak nevezett kompozíciós elv – a test kissé elfordul a szemlélőtől, a fej előrenéz –, nagy tetszést aratott, és Leonardo kortársai közül többen utánozták. Ugyancsak briliáns újításnak számított az éles kontúrokat kissé elmosó *sfumato* (füstös, fátyolos) technika.

Leonardo négy évig dolgozott a festményen, de nem kizárt, hogy időről időre később is változtatott rajta. Ha utazott, különös módon mindig magával vitte, viszont soha nem szignálta vagy datálta. A kép akkor is vele volt, amikor élete vége felé Franciaországba költözött. Itt eladta utolsó patrónusának, I. Ferenc királynak, és a mű csaknem kétszáz évig porosodott a királyi gyűjtemény mélyén. 1799-ben Napóleon, aki akkor Franciaország első konzulja volt, ráakadt a képre, és bevitette a hálószobájába.

A *Mona Lisa* csak 1804-ben került a nagyközönség elé, mégpedig az újonnan alapított nemzeti múzeumban, a Louvre-ban. Akkoriban és még néhány évtizedig nem tekintették különösebben érdekes alkotásnak, de a 19. század közepétől fogva Leonardo művészi ázsiója lassan emelkedni kezdett – s nem sokkal később már a reneszánsz két elismert nagyságával, Michelangelóval és Raffaellóval együtt kezdték emlegetni a nevét.

A Leonardo körüli hirtelen támadt érdeklődés kisszámú ismert alkotását is reflektorfénybe állította. A Louvre-ban könnyen hozzáférhető *Mona Lisa* akkortájt került a kritikusok és esztéták figyelmének

A MEGKERÜLT FESTMÉNY *A Mona Lisa rendőri felügyelet mellett 1914-ben, Olaszországból Franciaországba vezető diadalútján. Az a tény, hogy ellopták, majd visszakerült a Louvre-ba, megalapozta minden bizonnyal az idők végezetéig tartó hírnevét. Azóta szüntelenül rajongók tömege veszi körül.*

A TALÁNY *A* Mona Lisa *a művészettörténet legtöbbet kutatott alkotása. A késztetés, hogy titkát megfejtsék, egyre újabb és újabb elméleteket inspirál.*

középpontjába, amikor a művészetek iránti új, mélyen érzéki megközelítés kezdett teret nyerni Franciaországban. Ennek az új esztétikai kultusznak az egyik főpapja Théophile Gautier, a költő volt, aki akkoriban éppen a Louvre festményeit népszerűsítő művén dolgozott. A *Mona Lisá*val kapcsolatban a következőket jegyzete meg: „Gyakran látom ezt a rajongást keltő Jocondát. Mindig ott van, érzékien mosolyog, gúnyolódik számtalan szerelmesével. Szép, és örökké szép marad."

A „számtalan szerelmes"-en azokat a tömegeket kell érteni, akik ellátogatnak a múzeumba, hogy gyönyörködjenek a festményben. Gautier kétértelmű megjegyzése azonban azt az új eszmét ültette el a köztudatban, hogy a képen ábrázolt hölgy izgatóan szexi, talán hajlamos a promiszkuitásra, kurtizán vagy veszedelmes végzet asszonya. Gautier hosszan taglalta ezt a témát: „Ez az okos, mély, bársonyos,

Talán kurtizán vagy veszedelmes végzet asszonya volt?

ígéretekkel teli tekintet ellenállhatatlanul vonzza és megmérgezi az embert, ugyanakkor a lilás árnyakkal körülvett, hullámos, kígyózó ajak, melynek szélei felfelé görbülnek, oly sok nemes eleganciával és felsőbbségtudattal gúnyolódik rajta, hogy a néző egyszerre elbátortalanodik, és úgy érzi magát, mint iskolásfiú egy hercegnő előtt".

Théophile Gautier szubjektív megközelítéséhez hasonló módon szemlélte a művet Walter Pater angol kritikus, aki a *Mona Lisá*ról szóló egyik legelragadtatottabb szöveget írta: „Idősebb a sziklánál, amelyek között ül / miként a Vámpír, sokszor meghalt, / és megtanulta a sír titkait, / mély tengerek búvára volt, / s elmerült napjaik maga köré gyűjtötte, / különös kelmékre alkudott kelet kalmárjaival, / mint Léda, anyja volt a trójai Helénának, / és mint Szent Anna, anyja volt Máriának, / s mindez neki annyi volt, / mint a lantok és fuvolák hangja, / s nem él, / csupán az élveteg finomságban, / mely formába öntötte a változó vonalakat, / s a kézre és szemhéjra színt lehelt." (Vajda Endre fordítása.)

A TITOK NYOMÁBAN

Az angol értelmiségiek egész nemzedéke olvasta költeményként Pater 1869-es kommentárjait. A jellemzés – mely szerint az arckép oly mély, feneketlen titok és talány, mint maga az élet – annyira nagy hatásúnak bizonyult, hogy a festmény alapértelmezésévé vált. Pater után a kép láttán mindenkinek az az érzése támadt, hogy a Gioconda valami mély titkot rejt, és hogy mosolya, bármit jelentsen is, azt mondja: „Tudok valamit, de nem mondom meg, mit". A bő évszázad alatt, amióta a képrablás a figyelem középpontjába emelte a *Mona Lisát*, könyvtárnyi irodalom született a műről, szerzők egész sora próbálta megfejteni a rejtélyt, és szóra bírni a titokzatos hölgyet.

Miután négyszáz éven át elfogadott tény volt, hogy az arckép Lisáé, a gazdag Giocondo feleségéé, a múlt században váratlanul megkérdőjeleződött a portré tulajdonosának kiléte. Felvetődött, hogy az illető egy nemes hölgy, Isabella d'Este, Mantova őrgrófnéja vagy Costanza d'Avalos, Francavilla hercegnője. Mások úgy találták, hogy a nyugtalanító kép férfit ábrázol: magát Leonardót vagy egy bizonyos Gian Giacomo Caprottit, aki húsz évig a festő segédje (és talán a szeretője) volt. Olyan elmélet is született, hogy az arckép kezdetben valóban a modellt örökí-

2010-ben Silvano Vinceti, az Olasz Kulturális Örökség Nemzeti Bizottságának elnöke azt állította, hogy parányi betűket fedezett fel Mona Lisa szemében: egy L-et és egy V-t (ezek Leonardo nevének kezdőbetűi), s talán egy C-t és egy E-t vagy B-t. A Louvre azt válaszolta, a Vinceti-féle betűk egyszerűen a festék mikroszkopikus repedései.

A modell háta mögött látható távoli, álomszerű táj magasabbnak látszik a jobb oldalon, mint a balon. Nehéz elképzelni, hogyan találkozhatna össze a táj két fele. Ez tudat alatt nyugtalanítóan hat: Mona Lisa magasabbnak és egyenesebb tartásúnak látszik, ha a tekintet nem jobbra, hanem balra siklik.

2000-ben a Harvard Egyetem tudósai neurológiai magyarázatát adták Mona Lisa talányos mosolyának. Amikor a néző a hölgy szemébe tekint, az ajak a perifériás látómezőbe kerül, amelyben a kép fekete-fehér. Ez nyomatékosabbá teszi a szájszeglet árnyait, és szélesebbnek mutatja a mosolyt. Amint azonban tekintetünk egyenest a szájszegletre esik, a mosoly eltűnik. Ez a tünékeny vonás teszi a képmást olyan elevenné és titokzatossá.

A háttérben látható táj valószerűtlennek tűnik, de feltételezhető, hogy a híd valódi. Általános vélemény szerint ez a toszkánai Bobbio-híd, amelyet az 1472-es árvíz elsodort. Egy tanulmány azt állítja, hogy a híd ecsetvonásai között kivehető a 72-es szám.

tette meg, ám az évek során, míg Leonardo dolgozott rajta, a női ideál absztrakt látomásává fejlődött.

LISA BETEGSÉGEI

A hölgy annyira valóságos, hogy sokan a fájdalom jeleit vélik felfedezni rajta. A képet számos orvos is megvizsgálta, és a hölgy figyelemre méltó páciensnek bizonyult. 2010-ben egy olasz szakember felfigyelt a szeme körül látható duzzanatra, és megállapította, hogy étrendje túl sok koleszterint tartalmazott. A Lisának tulajdonított egyéb tünetek között olyanok szerepeltek, mint az arcbénulás, a süketség, sőt a szifilisz. Derűlátóbb nézetek szerint a hölgy arcán a kifürkészhetetlen mosoly, valamint az a szemérmes tartás, ahogy kezét az ölében pihenteti, arra vall, hogy gyermeket vár.

A fogorvosok is megtették a maguk észrevételeit. Egyes állítások szerint arckifejezéséből bruxizmusra, kóros fogcsikorgatásra lehet következtetni; felső ajkának vonala pedig arra utal, hogy elülső fogai hiányoznak, ami az ajkán lévő, inkább sejthető, mint látható forradással együtt azt a nyugtalanító gyanút kelti, hogy családi erőszak áldozata volt. Sigmund Freud, a pszichoanalízis megalapítója a hölgy arca láttán az alkotó tudattalan óhaját vélte felismerni: „Leonardót azért ragadta el Mona Lisa mosolya, mert felébresztett benne valamit, ami hosszú ideje szunnyadt benne – írta. – Ez pedig nem más, mint a saját anyja, neki volt az a titokzatos mosolya, amelyet a fia elveszített...". Freud szerint a *Mona Lisa* az anyához való rögzülés, az Oidipusz-komplexum tipikus kivetülése. A jungiánusok ugyanakkor úgy tekintik a képet, mint a valamennyiünkben lappangó animát, a női archetípus reprezentációját.

Úgy tűnik, szinte bármilyen élethelyzet belelátható ebbe a talányos arcba. Valószínű, hogy egyes diagnózisok, amilyen a helytelen táplálkozás vagy a rosszul működő házasság, a mai problémák projekciói. Ahogy Gautier, a költő a *Mona Lisá*ban a női nemről alkotott romantikus vízióját látta, a modern nézők a saját rögeszméiket látják tükröződni a hölgy talányos, sötét szemében.

Különösen igaz ez, ha a Gioconda-kutatásnak arról az ágáról esik szó, amely a kép hátterében vagy a hölgy arcvonásaiban valamilyen rejtett kódot keres. Egyes kutatók, akik a képben Leonardónak a jövő nemzedékei számára hagyott üzenetét vélik felfedezni, állítólag Mona Lisa szembogarában mikroszkopikus méretű, megmagyarázhatatlan számokat és betűket találtak. Mások azt mondják, hogy ha a hölgy felső ajkát oldalt fordítják, és megnagyítják, egy férfi ívelt hátának erotikus képe látható, amivel Leonardo saját homoszexualitását ismeri be. Még olyan állítások is elhangzottak, hogy ha tükröt helyezünk Gioconda vállára, a tükörképpel Jehova félelmetes ábrázata jelenik meg.

Ilyesmit és még ki tudja, mi mindent sikerült belelátni ebbe az egyszerű öltözetű hölgyet ábrázoló, megvetemedett nyárfalapra festett, alig 77 cm magas, 53 cm széles olajportréba. De vajon miért éppen ez a festmény vált ilyen kultikussá? Leonardo más nőket is lefestett, akik (ezzel legtöbben egyetértenek) épp olyan kifejezőek és csábosak. A *Mona Lisá*val kapcsolatban a legkülönösebb alighanem maga a sorsa, ez tette az emberiség történetének leghíresebb műalkotásává. Jóval több ma már, mint egyszerű arckép: szimbólummá, ikonná, a szó ősi értelmében imádat tárgyává, univerzális kulturális referenciaponttá vált. Ez a kép igazi misztériuma: valamennyien elmondhatjuk, hogy bizalmas ismeretségben állunk vele, miközben végső soron egyikünk sem tud róla semmit.

Hamisítványok a pajtában

A történelem egyik legsikeresebb művészeti hamisítója kicsiny, bérelt háza hátsó kertjében készítette műveit. A teljesen autodidakta Shaun Greenhalgh a maga módján tehetséges művész volt.

Kétségkívül van valami megnyerő Shaun Greenhalgh művészi sokoldalúságában és nagyra vágyó igyekezetében. Shaun nem csupán meggyőző római és egyiptomi műtárgyakat gyártott, de 20. századi művészek – többek között Man Ray, L. S. Lowry, Henry Moore, Otto Dix – alkotásait is másolta. Dolgozott fémmel, üveggel, kővel és kerámiával. Néha igen kevés referenciaanyag birtokában látott munkához: egy Barbara Hepworth-hamisítványt, egy szép terrakotta ludat úgy készített el, hogy csak egyetlen könyvillusztrációt látott róla.

NEFERTITI LEÁNYA

Greenhalgh pályája 1989-től 2006-ig, tizenhét évig tartott. Ezalatt nemcsak képzőművészeti alkotásokat hamisított, hanem a tárgy eredetét igazoló dokumentumokat is. Lawry-hamisítványaihoz például olyan leveleket mellékelt, amelyek úgy néztek ki, mintha a művész saját kezűleg írta volna őket. Elővigyázatosságból csupa olyan művet hamisított, amelyek létezéséről lehetett tudni, de amelyeknek nyoma veszett, vagy amelyekre dokumentumok utaltak ugyan, de soha senki nem látta őket.

A csalásban az egész Greenhalgh család részt vett. Shaun idős szülei az eladással foglalkoztak, naiv embereknek adták ki magukat, akik szeretnék felbecsültetni a birtokukban lévő érdekes családi ereklyéket. Shaun fivére, George, a pénzt kezelte. Nemigen költekeztek, amíg a hamisítási üzlet folyt, mindvégig ott éltek az észak-angliai Boltonban, egy kis házikóban, ahol Shaun a hálószobában vagy a pajtában állította elő hamisítványait.

Pénzügyi tekintetben Greenhalgh legsikeresebb munkája egy szép egyiptomi szobrocska volt, amely Ehnaton és Nefertiti lányát ábrázolta. Arra hivatkozva adta el négyszáznegyvenezer fontért, hogy a darab szerepelt egy régi árverési katalógusban.

NEM EGY GAUGUIN *Paul Gauguin fontolgatta ugyan egy faunszobor elkészítését, ám nincs bizonyíték arra, hogy ezt meg is tette. Greenhalgh megtette helyette: ez a hamis Gauguin 20 700 fontért kelt el, 1994-ben.*

Shaun egy apró hibán bukott el. 2005-ben készített egy asszíriai domborműsorozatot, amelyet az apja bemutatott a British Museumnak. Az ékírásos feliraton hiányzott egy diakritikus jel, ami elképzelhetetlen hiba lett volna egy királyi palotában. A múzeum értesítette a rendőrséget, amely félkész műveket talált Greenhalgh otthonában. Az egész családot letartóztatták. Shaun öt év börtönt kapott.

A kitalált művész

1998-ban, a bolondok napja (április 1.) előestéjén a New York-i művészvilág vezető alakjai egy olyan könyv bemutatóját ünneplő fogadáson vettek részt, amely egy Nat Tate nevű mellőzött absztrakt festőről szólt. David Bowie részleteket olvasott fel a kéziratból. Az esten megjelent kritikusok, művészek és újságírók közül egy sem jött rá, hogy csúf átverés áldozatai.

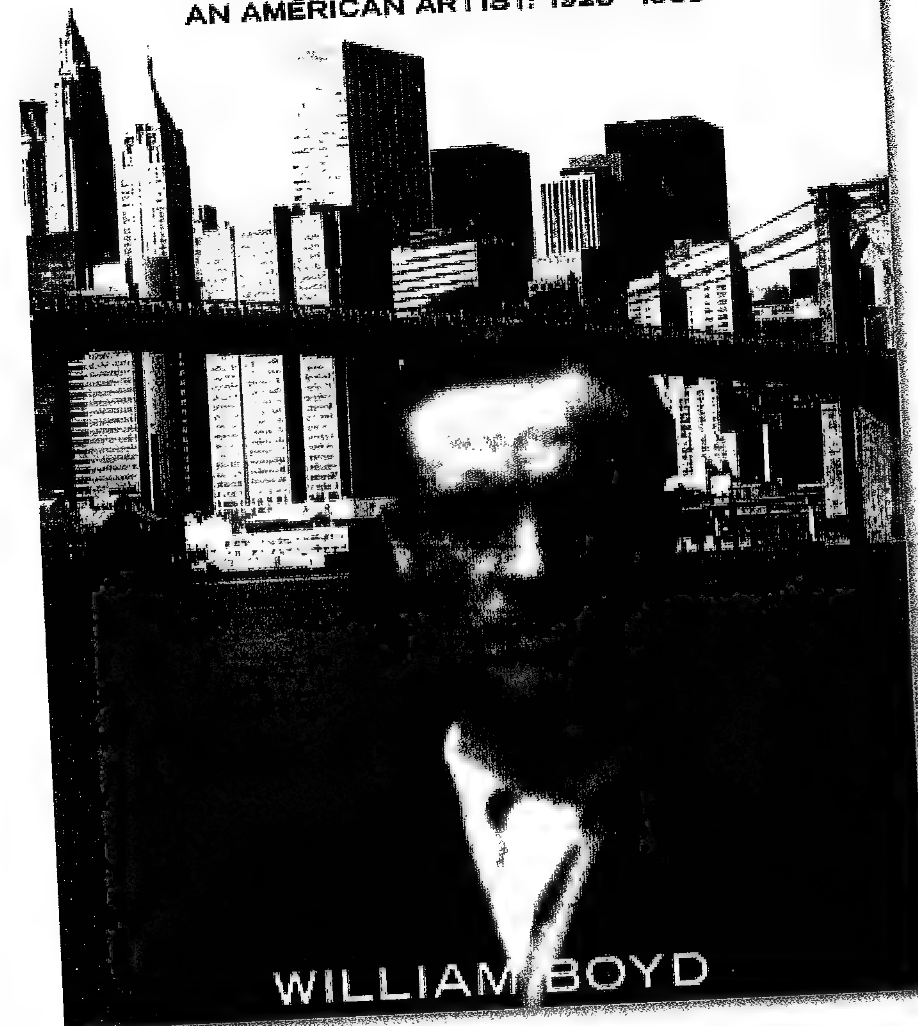
A Jeff Koons nevű divatos festő stúdiójában rendezett könyvbemutatóra mindenki kapott meghívót, aki a New York-i avantgárd művészvilágban valamit is számított. Voltak köztük vezető kritikusok, írók, mint Paul Auster, Jay McInerney és Bill Buford, a festő Frank Stella és a színész-filmes Julian Schnabel. Vonzották őket az esemény mögött álló nevek, amilyen Karen Wright, a *Modern Painters* című tekintélyes folyóirat főszerkesztője, William Boyd skót regényíró, a bemutatandó könyv szerzője, valamint az énekes, David Bowie.

A kérdéses könyv címe: *Nat Tate. Egy amerikai művész (1928–1960)*. A karcsú (alig hatvanhat oldalas), de gyönyörű kiállítású kötet az absztrakt expresszionista iskola egy elfelejtett alakjáról szólt. A fülszöveget David Bowie írta, a borító ajánlását Gore Vidal, az író és politikai kommentátor fogalmazta meg, akit a szöveg is idézett. Vidal értékelése hűvös, éles és elítélő volt. Állítása szerint Tate „lényegében egy fellengzős szeszkazán volt, akinek nem volt semmi mondanivalója".

Tate élete szomorú olvasmány. New Jersey-ben született, nem sokkal a nagy Wall Street-i csőd után, és még csecsemőkorában árvaságra jutott. Egy Peter Barkasian nevű mágnás nevelte fel, aki művésziskolába küldte, és bátorította festői ambícióit. Tate az 1950-es években némi hírnévre tett szert a lármás New York-i művészvilágban, de keményen ivott, és depressziós rohamok gyötörték.

Tate egyik európai útján megismerte Picassót és Georges Braque-ot, ami végzetesnek bizonyult: a modern mesterekkel való találkozás megkérdőjelezte mindannak az értékét, amit addig csinált. Amikor visszatért az Egyesült Államokba, egyetlen hétvégén elégette szinte minden művét, majd levetette magát a Staten Island-i komphajóról. Mindössze harmincegy esztendős volt. Holttestét nem találták meg soha.

Egyetlen hétvégén elégette szinte valamennyi művét.

CÍMLAPSZTORI *William Boyd álmonográfiája meggyőzően néz ki, bár vannak utalások a tréfára. Maga a művész neve is két londoni szépművészeti múzeum – a National Gallery és a Tate Gallery – nevéből tevődik össze. Ami a szemcsés fotón látható, szúrós tekintetű férfi kilétét illeti, senki, még maga Boyd sem ismeri.*

Csakhogy Tate soha nem is létezett, amint ezt Vidal, Bowie és a többi beavatott pontosan tudta is. A minden ízében kitalált alakot William Boyd regényíró agyalta ki. A könyv és a bemutatójára szervezett parti aprólékosan kidolgozott félrevezetés volt.

Az ötlet a *Modern Painting* egyik szerkesztőségi ülésén született, amikor Karen Wright azzal az ártatlan ötlettel állt elő, hogy jó lenne a folyóirat anyagát némi fikciós (értsd: irodalmi) anyaggal bővíteni. Boyd az ihletett pillanat hatása alatt bedobta, hogy ki fog találni egy festőt. Volt már némi tapasztalata abban, hogyan lehet elhalványítani a választóvonalat tény és fikció között: tizenegy évvel korábban kiadott egy regényt *Új vallomások* címen, amely egy nem létező filmrendező önéletrajza volt. Amikor Boyd előállt javaslatával, hasonló szellemű elbeszélésre gondolt, de hamarosan kezdte úgy érezni, hogy az általa kitalált alak, Nat Tate, önálló életre kel. Ahogy a figura egyre elevenebbé vált, az elbeszélésből egy hamis monográfia, Tate életének és munkásságának a története bontakozott ki. Boyd a nagyobb hitelesség kedvéért olyan, 1950-es évekből

Formóza hamis meséi

1704-ben Londonban megjelent egy *Formóza történeti és földrajzi leírása* című könyv. Szerzője, George Psalmanazar azt állította magáról, hogy a sziget – a mai Tajvan – szülötte, akit fiatalkorában misszionáriusok elraboltak. Leírása szerint Formóza lakói kannibálok, akik nyáron a föld alatt élnek, hogy megőrizzék világos bőrszínüket, kígyókkal táplálkoznak, és kisfiúk szívét áldozzák isteneiknek. Psalmanazar, hogy tudományos színezetet kölcsönözzön könyvének, részletesen beszámolt a szigetlakók nyelvéről.

A könyv nagy sikert aratott, és több kiadást is megért. Sokan akadtak, akik hitelt adtak minden egyes szavának. 1706-ra azonban olyan sok kétség merült fel vele kapcsolatban, hogy Psalmanazar kénytelen volt beismerni a rászedést. Nem formózai volt, hanem francia. Szökevény tizenévesként vette fel álnevét és a hamis nemzeti hovatartozást. Először írnek, majd japánnak vallotta magát, végül Formózánál kötött ki, mert a sziget oly kevéssé volt ismert, hogy aligha kellett attól tartania, hogy a származását illető állításait bárki is kétségbe vonja. A könyv teljes mértékig igazolta ezt az elgondolást, és ékesen bizonyította a nagyközönség hiszékenységét.

származó fényképekkel illusztrálta az anyagot, amelyek állítólag a művészt és körét ábrázolták. Ezek valójában névtelen személyekről készült fotók voltak, amelyeket Boyd az évek során gyűjtött össze innen-onnan. Bekerült a könyvbe néhány reprodukció is, amelyek eredetijét Tate nem égette el, ám a képek valójában Boyd saját munkái voltak.

Mint Boyd elmesélte, a hamis életmű kidolgozását játéknak szánta, de társai hamarosan felismerték a lehetőséget, hogy megtréfálják vele a New York-i művészvilágot. Így aztán kimentek a meghívók, és jöttek is a vendégek, hogy megünnepeljenek egy ismeretlent.

A következő héten a *The Independent* című brit lap cikket jelentetett meg, amely szerint „a művészvilág legnagyobb nevei közül néhányan egy irodalmi átverés áldozatai lettek". A szerző beszámolója szerint az eseményen senki nem szólt, hogy soha nem hallott Tate-ről (bár ugyanígy senki nem állította, hogy jól ismerte volna).

KI NEVET UTOLJÁRA

A leleplezés alaposan felborzolta a kedélyeket; a parti vendéglistáján szereplő prominens személyiségek nem vették jó néven, hogy a bolondját járatták velük. A tréfa kieszelői sietve kijelentették, hogy semmiféle rossz szándékuk nem volt, bár Karen Wright nem tudta megállni, hogy meg ne jegyezze: „Nagyon elcsodálkoztunk, amikor sokan azt állították: »Igen, hallottam róla«. Az emberek nem szeretik, ha kiderül, hogy tájékozatlanok. A kritikusok túl gőgösek hozzá". Boyd azt hangsúlyozta, hogy az ötlet eredetileg irodalmi célú volt. De hozzátette: „Ez egy kis tanmese, mely különösen tanulságos manapság, amikor vannak, akik szinte egyetlen nap alatt hírességgé válnak". Modern mese a császár új ruhájáról.

Tate históriája tréfa volt, de a jobbik fajtából, így nem véletlen, hogy a következő évtizedben három televíziós dokumentumjátékot is készítettek belőle. Ám az igazi csattanó az volt, amikor 2011-ben egy Tate-nek tulajdonított, *114. sz. híd* című festmény 7250 fontért kelt el egy aukción (a bevétel a Művészek Jótékonysági Szervezetének kasszáját gyarapította). A névtelen vásárló kétségkívül örülhetett, hogy egy igazi Tate-képpel egyszersmind egy valódi William Boyd-művet is szerzett.

Egy soha nem létezett mestermű

Tomaso Albinoni velencei zeneszerző legnépszerűbb műve a G-moll adagio, szinte mindenki azonnal felismeri. A ma ismert klasszikus darabot azonban nem a 18. századi mester írta. Sőt semmivel sem öregebb, mint Bill Haley Rock around the Clock *című száma.*

KOTTAÍRÁS KÖZBEN
Albinoni az egyik kéziratával. Noha számos kész művet alkotott, mégis egy olyan zenedarab tette híressé, amely a legjobb esetben is csupán egy futtában papírra vetett dallamkísérlet.

Albinoni több mint negyven operát, számos kantátát, zenekari művet és szólószonátát komponált, de a *G-moll adagió* mind közül a legismertebb. A méltóságteljes zenemű egyike a klasszikus kánon legismertebb melódiáinak, dallama több filmben is felcsendül (például *Flashdance, Gallipoli*).

És mégis: a darab egészen 1958-ig ismeretlen volt. Publikálása egy Remo Giazotto nevű zenetudós és jeles Albinoni-kutató nevéhez fűződik, aki megírta a zeneszerző életrajzát, és kiadta művei katalógusát. Amikor az *Adagio* először megjelent, Giazotto a firenzei egyetem zenetörténet-professzoraként dolgozott.

TÚLÉLTE A TŰZVÉSZT

Az *Adagio* szerencsésen „túlélt" egy tűzvészt. A második világháború előtt Albinoni legtöbb kéziratát Drezdában, a Szász Állami Könyvtárban őrizték. Amikor 1945-ben a várost lebombázták, a könyvtár minden kincsével együtt porrá égett. Albinoni néhány műve úgy menekült meg a lángoktól, hogy még korábban más helyre szállították.

Mint Giazotto elmondta, az *Adagio* a drezdai levéltár egy megmentett kézirattöredékén alapul, amelyet a háború után küldtek meg neki. A tudós úgy vélte, hogy a kéziratmaradvány egy triószonáta lassú tétele lehetett, és a dallam néhány taktusán kívül tartalmazta a teljes basszus-kontinuó szólamot. Giazotto ebből a nem túl sokat ígérő alapanyagból szerkesztette meg a ma ismert darabot, amelyet ezen a címen adott ki: *G-moll adagio vonós hangszerekre és orgonára, Thomaso Albinoni két tematikus ötlete alapján.*

Ahogy az *Adagio* népszerűsége növekedett, Giazotto a mű keletkezési körülményeiről szóló beszámolóiban rendre máshová helyezte a hangsúlyt, míg végül teljes egészében a saját kompozíciójának állította be a művet. Ráadásul a professzor soha nem mutatta be az Albinoni-kéziratot, ezért egyes kritikusok a létezését is kezdték megkérdőjelezni. Giazotto 1998-ban bekövetkezett halála után aztán előkerült a mű basszus szólamának egy független lejegyzése, amelyen jól láthatóan rajta volt a drezdai könyvtár bélyegzője, és ez igazolta Giazotto eredeti történetének hitelességét.

Giazotto eleinte valószínűleg szerényen elhárította a szerzőséget, ám amikor az *Adaggio* oly népszerűvé vált, magát akarta elismertetni az egész mű komponistájaként. Minden bizonnyal kezdte úgy érezni, hogy szakszerű rekonstrukciója valójában közelebb áll a zeneszerzéshez, mint azt ő eredetileg gondolta, és a töredék, amelyből kiindult, csupán afféle ihletet adó mag volt. Ez egyszer ki akart lépni a termékeny Albinoni árnyékából, akivel szakemberként foglalkozott, és maga akarta learatni a dicsőséget.

A temetetlen halott

Vlagyimir Iljics Lenin a végrendeletében szigorúan meghagyta, hogy szerény sírban, az édesanyja mellé temessék. A bolsevik elvtársak ehelyett profán ereklyévé emelték és közszemlére bocsátották földi maradványait. Lenin sírja szentéllyé, egy új kultusz fókuszpontjává vált.

Lenin, a bolsevizmus szellemi atyja és az orosz forradalom megszervezője, 1923 márciusában súlyos agyvérzést kapott. Ötvenhárom éves volt ekkor, és valamivel több mint öt éve ő állt megingathatatlanul Szovjet-Oroszország élén. Ez a szélütés azonban (kisebbeket már 1922-ben is elszenvedett) politikai pályája végét jelentette, és halálának előhírnöke volt. Testének jobb oldala megbénult, elvesztette beszélőképességét, és váratlan, megmagyarázhatatlan pánikrohamok törtek rá. Kényelme és nyugalma biztosítása érdekében, valamint azért, hogy elrejtsék állapota súlyosságát az emberek elől, kiköltöztették a moszkvai Kremlben lévő lakásából. Élete utolsó hónapjait tolószékhez kötve Gorkiban, egy szigorúan őrzött kastélyban töltötte.

MI LEGYEN A TESTTEL?

Amikor 1924. január 21-én meghalt, sajátos eseménysor vette kezdetét, amely végül szokatlan posztumusz sorsához – a holttest mumifikálásához és közszemlére tételéhez – vezetett. Lenin halálának másnapján Feliksz Dzerzsinszkijnek, a bolsevik titkosrendőrség fejének a vezetésével kegyeleti bizottság jött létre. Ugyanazon a napon délelőtt Alekszej Abrikoszov professzor felboncolta a testet, és eltávolította Lenin agyát. Mielőtt a szervet a további vizsgálatokra félretették volna, megmérték: szokatlanul nagy volt, 1340 grammot nyomott. A boncolás után Abrikoszov bebalzsamozta a holttestet, így készítve elő a hat nappal későbbre tervezett temetésre.

> Abrikoszov a boncolás során kiemelte és megmérte Lenin agyát.

Január 23-án Moszkvába szállították és a Kreml közelében a Szakszervezetek Háza oszlopcsarnokában ravatalozták fel a bolsevik vezető porhüvelyét. A következő három napban mintegy félmillió ember járult végeérhetetlen sorokban, éjjel-nappal, a kegyetlen téli hidegben a testhez, amely a jóval nulla fok alatti hőmérséklet és Abrikoszov szaktudása ellenére bomlásnak indult.

Január 28-án elérkezett a temetés napja. A halottat kivitték a Vörös térre, a Kreml falánál álló, fából készült ideiglenes kriptá-

BÉKÉS ÉS FIATALOS *Lenin az 1980-as évek végén (fent). A bőre sima, a szakálla fazonra nyírva: fiatalosabb és jobb formában van, mint néhány nappal a halála után. Annyira jól sikerült a konzerválás, hogy unos-untalan lábra kap a híresztelés: a mauzóleumban valójában viaszfigura fekszik.*

TESTŐRÖK *A test konzerválásáért felelős tudósok és politikusok csoportja. Az ezzel megbízott anatómiaprofesszor és a biokémikus Lenin 1924-es ideiglenes eltemetése után állítólag hat hónap alatt kidolgozott egy merőben új balzsamozási módszert.*

hoz. Délután négy órakor Moszkvában és a hatalmas ország összes gyárában felharsantak a szirénák, Lenin koporsóját pedig bevitték a faépítménybe. A testet nem adták át a földnek, mert a kőkeményre fagyott talaj felásása szóba sem jöhetett. Így aztán még mindig volt mód arra, hogy a gyászolók megtekinthessék a halott vezért, s a szovjet polgárok óriási tömegben éltek is ezzel a lehetőséggel. Az emberek többsége – köztük Lenin özvegye is – úgy hitte, hogy a halottat hamarosan eltemetik, legkésőbb az ortodox tradíció szerint szokásos negyvennapos gyász után. De nem így történt. Lenin teste már a ravatalon feküdt, amikor a sajtóban az elföldelést helytelenítő „olvasói" levelek egész sora jelent meg. A szerzők egytől egyig azt követelték, hogy a vezér földi maradványait hagyják megtekinthető állapotban. „Lenin testét meg kell őrizni" – jelentette ki a *Moszkovszkij Rabocsij* című lap nagybetűs címe. „Semmi szín alatt nem adhatunk át a földnek egy olyan nagy és mélységesen szeretett vezetőt, amilyen Iljics – írta egy munkás, tiszteletteljes, egyszersmind gyengéd, paraszti szokás szerint Lenin apai nevét használva. – Azt javasoljuk, hogy maradványait balzsamozzák be, és helyezzék évszázadokra üveg alá."

Nagyon valószínűtlen, hogy ezek a levelek kizárólag szerzőjük kezdeményezésére születtek. Szinte bizonyos, hogy a kormányzat magas rangú tagjai rendelték meg őket, azt a látszatot keltve, mintha a Kreml zárt kapui mögött hozott döntés a tömegek akaratát valósítaná meg. Már a kegyeleti bizottság tagjai is tárgyaltak Abrikoszovval arról, hogyan lehetne a holttestet meghatározatlan ideig bemutatható állapotban tartani. Abrikoszov elmondta a politikusoknak, hogy az eredeti balzsamozás, amely egy hétre szól, valószínűleg lehetetlenné teszi, hogy megakadályozzák a késleltetett természetes bomlást. Ha azonban a kriptában fenn tudják tartani az állandó hőmérsékletet, elképzelhető, hogy a holttest hosszabb időre – „három, legfeljebb négy évre" – konzerválható.

FAGYASZTÁS VAGY BALZSAMOZÁS?

Haladéktalanul fűtőtesteket helyeztek el a kriptában, nehogy a holttest keményre fagyjon a rendkívüli moszkvai hidegben. Eközben egy Leonyid Kraszin nevű mérnök azt a megbízást kapta, hogy építsen két nagy hűtőberendezést (az egyik tartaléknak kellett), melyek tetején elhelyezhető egy légmentes üvegszarkofág. Kraszin soha nem tanult biológiát, viszont szenvedélyes híve volt Leninnek – valamint a krionikának nevezett elgondolásnak, amely szerint a tudomány (a mérnök szerint a szovjet tudomány) képes lesz egykor feltámasztani a halottakat. Kraszin tehát lelkesen nekifogott a feladatnak abban a biztos tudatban, hogy döntő szerepet játszhat Lenin majdani újjáélesztésében.

Kraszin hűtőberendezései márciusra elkészültek, ekkorra azonban már vége felé járt a tél, és az enyhe idő nyomot hagyott Lenin földi maradványain. Bőrén penészfoltok jelentek meg, láthatóan ráncosodni kezdett, arca természetellenesen elszürkült. A kegyeleti bizottság, látva a nyugtalanító változásokat, február végén összeült, hogy megvitassa a teendőket. Az egyik lehetőség az volt, hogy mégiscsak temessék el Lenint. Ha azonban ezt teszik, az felért volna egy vereséggel, mert annak beismerését jelentette volna, hogy a leninisták hite nem elég erős céljuk eléréséhez. A bizottság tagjai ezért úgy döntöttek, hogy a holttest marad, de az irány változik. Behívatták Vlagyimir Vorobjov professzort, a harkovi orvostudományi egyetem anatómiaprofesszorát, hogy megtudják, képes lenne-e visszafordítani a holttest bomlását.

Vorobjov tisztában volt azzal, hogy a hűtőberendezések semmit sem érnek, és hogy nincs olyan technológia, amely képes lenne megállítani egy, már bebalzsamozott test bomlását. De azt is felfogta, hogy lehetetlen elutasítani a párt kérését, ezért elvállalta a feladatot. Azonnal helyet kapott az immáron „V. I. Lenin Halhatatlanná Tételének Bizottsága" nevet viselő testületbe.

A párt kérését nem lehetett visszautasítani.

Vorobjov és a segítségül hívott Borisz Zbarszkij biokémikus sietve munkához látott. Kétségbeesetten igyekeztek feltalálni egy merőben új balzsamozási folyamatot, amely képes visszafordítani a bomlást, helyreállítani a bőr életteli színét és hosszú évtizedekre vagy évszázadokra megőrizni a test állapotát. A kísérletek során számos holttestet preparáltak különböző folyadékokkal és vegyszerekkel, míg el nem jutottak egy glicerint, formalint, alkoholt és más anyagokat tartalmazó keverékhez – a pontos receptet soha nem tették közzé –, mely teljesíteni látszott a kitűzött

célt. Olyan balzsamozási módszert dolgoztak ki, amellyel vegyileg stabillá, külsőre pedig élethűvé tudták varázsolni a holttestet. 1924 júliusában meghívták a „halhatatlansági bizottságot", hogy szemléljék meg az eredményt. A testület bejelentette, hogy a kezelés teljes sikerrel járt, és közleményben tudatták a nyilvánossággal: egy páratlan technológiai diadal révén lehetővé vált, hogy a forradalom géniusza a népe körében maradhasson.

1930-ban Lenin testét egy márványból és gránitból épült új mauzóleumba helyezték át. A síremlék mellvédjén erkélyt alakítottak ki, és a szovjet vezetők az elkövetkező hat évtized során onnan nézték a Vörös téren megtartott katonai díszszemléket. Alatta titkos laboratóriumot rendeztek be, ahol a holttest frissen tartása folyt. Állandó kezelésre volt ugyanis szükség, hogy fenntartható legyen az az állapot, mintha a vezér alig egy órával azelőtt hunyt volna el. A laboratórium titkos volt ugyan, de nevet kapott: „Biológiai Struktúrák Intézete": a nevezett „biológiai struktúrákat" Lenin porhüvelye jelentette.

Lenin halhatatlanná tétele különös családi vállalkozássá vált.

Az intézményt először Vorobjov, majd Zverszkij vezette. Később Zverszkij fia, Ilja is csatlakozott az állományhoz: így vált Lenin halhatatlanná tétele különös családi vállalkozássá. 1953-ban a laboratórium újabb feladatot kapott: be kellett balzsamozni Sztálin holttestét, hogy Lenin mellé helyezhessék. (1961-ben egy sötét éjszaka Sztálint aztán kiemelték a mauzóleumból, és eltemették a Kreml falának tövében.) 1970-ben az intézet kitűnő munkatársai Vietnamba repültek, hogy konzerválják Ho Si Minh testét. A legfőbb „kliens" azonban továbbra is Lenin maradt.

Az intézet léte csupán 1991-ben, a Szovjetunió összeomlása után vált publikussá. Ugyanekkor nyilvánosságra kerültek különböző részletek is arról, hogyan tartósították Lenin testét a korábbi évtizedek során. A halott arcát és kezét minden héten enyhe lúggal letörölgették, hogy megelőzzék a penészesedést. Másfél évente levetkőztették, és megmártották egy Vorobjov titkos folyadékával – vagy annak továbbfejlesztett változatával – teli kádban. A vegyi fürdő után Lenint tetőtől talpig új ruhába öltöztették.

LENIN A LENINIZMUS UTÁN

Lenin gondozása komoly összegeket emésztett fel, ezért a posztkommunista rezsim Borisz Jelcin vezetése alatt nem finanszírozta tovább az intézetet. Az igazgató, aki meg akarta tartani az állását és szervezetét, ekkor közzétette a sajtóban, hogy a laboratórium szolgáltatását megfelelő összegért bárki élvezheti. Ma tehát, akinek van elég pénze, elnyerheti az örökkévalóságot Lenin módjára. A Szovjetunió alapítójának konzervált állapotát azóta adományokból tartják fenn.

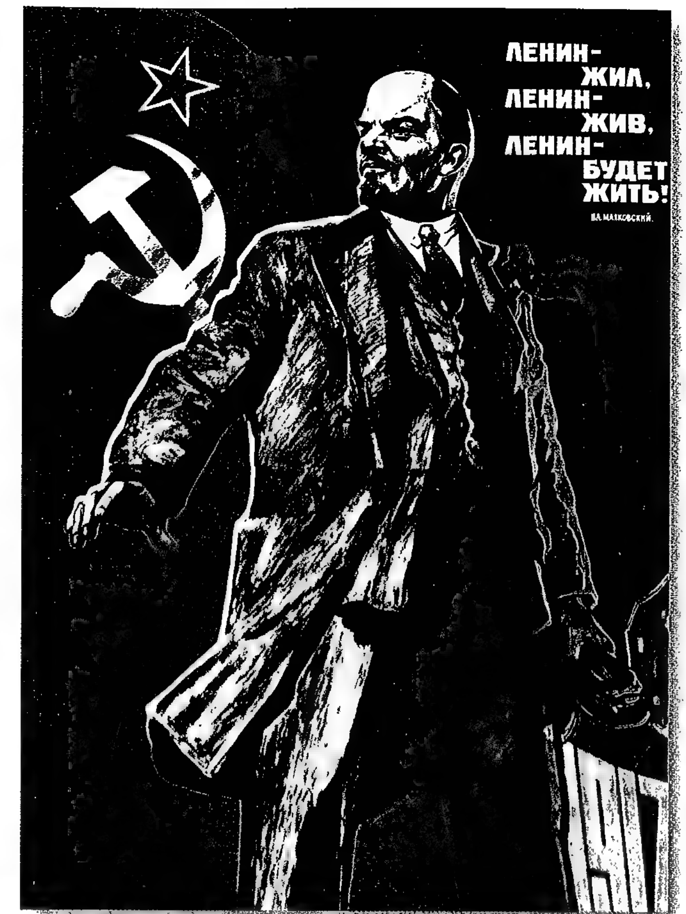
Az 1990-es évek óta sokszor elhangzott a javaslat, hogy temessék el végre a halottat, végtére is ez volt az akarata. A régi leninista kultusz hívei azonban még ma is elegendő politikai súllyal rendelkeznek ahhoz, hogy meghiúsítsák ezeket a próbálkozásokat. Leninből így afféle groteszk turistalátványosság lett. Maga Lenin kétségkívül megdöbbenne, látván, mi lett az országából, a politikai hitvallásából és saját hús-vér valójából.

Egy kultusz születése

Lenin, az orosz kommunista forradalmár, az 1917-es bolsevik forradalom vezetője hazájában jóval több volt ennél. A Szovjetunióban, ahol az állam kontrollálta a róla és tanairól kialakított kép minden mozzanatát, a szeretett vezérből profán istenséget, egyfajta marxista messiást csináltak.

Lenin tudatosan felépített kultusza a mauzóleummal kezdődött, majd az elkövetkező évtizedek alatt egyfajta hivatalos államvallássá lett. A „Lenin velünk van" jelszó szinte szó szerint meg is valósult: képe ott volt mindenütt. Minden gyárban és hivatalban kiállították mell- vagy egész alakos szobrát, emlékének ápolására pedig „vörös sarkot" rendeztek be. Az óvodásoknak tanulságos történeteket meséltek „Lenin nagyapóról", s ezek nagyon hasonlítottak a szombati iskolákban hallható bibliai történetekre. Minden könyv és minden iskolai dolgozat, bármi volt is a témája, kötelezően egy Lenin-idézettel kezdődött. Politikai ünnepeken a vezér óriási képei borították az épületek homlokzatát. Minden városnak volt legalább egy Lenin-szobra, amely általában a Lenin térnek nevezett főtéren állt. Szerte a Szovjetunióban számtalan város viselte a nevét. Szentpétervárt közvetlenül a halála után átnevezték Leningrádra, és a mintát tucatnyi hely követte: Leninszk, Leninavan, Leninakan, Leningori, Leninaul – vagy egyszerűen Lenin.

Lenin politikai tanaira mélységes hódolattal tekintett a hatalom. A kommunista pártnak monopóliuma volt életrajzára, és a róla szóló beszámolók mindegyike úgy hangzott, akár egy evangélium.

VÖRÖS ISTEN *Lenin egyik tipikus hősies szovjet ábrázolása. A plakát szövege „Lenin élt, Lenin él, Lenin élni fog!" idézet Majakovszkij, a futurista költő* Vlagyimir Iljics Lenin *című, 1924-ben megjelent verséből.*

Életéről szóló kitalált epizódokkal ösztönözték a gyerekeket a tanulásra, a jó magaviseletre. A kapitalista országokkal kapcsolatos, odavetett megjegyzéseit (Nagy-Britanniáról például, ahol élt egy ideig, vagy Amerikáról, ahol viszont soha nem járt) úgy idézték, mintha örök érvényű igazságok lennének. A szovjet történelemkönyvek Leninje már-már emberfeletti képességekkel rendelkező, mindent látó bölcs volt. Soha életében nem követett el politikai hibát, és soha nem lepték meg az események. Dolgozatainak olyan tekintélye volt, mint a szentírásnak, és cáfolni csak egy másik Lenin-idézettel lehetett. Abszurdumnak számított volna azt mondani: „Lenin ebben a kérdésben tévedett". Tökéletesnek, mindenhatónak, csalhatatlannak látták, ő volt a „legemberibb az emberek között".

A sokarcú bárd

Ki írta a Shakespeare-műveket? Az elmúlt évtizedek során számos neves személyiség, köztük Sigmund Freud, Mark Twain, Malcolm X és Charlie Chaplin fejezte ki kételyét, hogy vajon csakugyan egy stratfordi színész-igazgató írta-e a Shakespeare-nek tulajdonított műveket. De ha nem ő, akkor ki? Sok „valódi szerző" neve vetődött fel, és ezek között egészen bizarr ötletek is akadtak.

1855-ben hosszú tanulmány jelent meg a *Putnam's Weekly* című amerikai lapban „William Shakespeare és művei: vizsgálat a szerzőségről" címen a tehetséges amatőr tudós, Delia Bacon tollából. A cikk nyomtatásban először kérdőjelezte meg, hogy Shakespeare volt a szerzője a nevével jelzett daraboknak. A hölgy azt állította, hogy a Shakespeare-művek valójában egy magas műveltségű, politikailag elkötelezett udvaroncokból és arisztokratákból álló titkos bizottság munkái. Ezek az emberek, mondta, sajátos eszméik terjesztésére használták a színházat, mely elgondolások túl veszélyesek és felforgatók voltak ahhoz, hogy a politikai arénában közvetlenül fel lehessen vetni őket. Bacon úgy vélte, ez a tollforgató titkos társaság „csalódott és legyőzött politikusok szűk csoportja volt, akik arra vállalkoztak és törekedtek, hogy létrehozzák és irányítsák a kormány népszerű ellenzékét".

A cikkíró eleinte furcsán titkolózott e feltételezett illegális mozgalom résztvevőinek kilétét illetően, de úgy vélte, hogy vezetőjük az ő névrokona, Francis Bacon, a filozófus volt (akihez, mint állította, semmi rokoni kötelék nem fűzi). Ami magát Shakespeare-t illeti, ő nem volt egyéb, mint afféle mellvéd, akinek az volt a szerepe, hogy elterelje a figyelmet az I. Erzsébet zsarnoksága elleni összeesküvés magas társadalmi állású résztvevőiről. Miss Bacon „Komédiás Will" néven emlegette Shakespeare-t, és ez még a szelídebb jelzői közé tartozott. Az eredeti tanulmány nyomán írott könyvében „kis istállófiúnak", „ostoba, írástudatlan, harmadrendű színésznek" titulálta.

TUSKÓ WILL

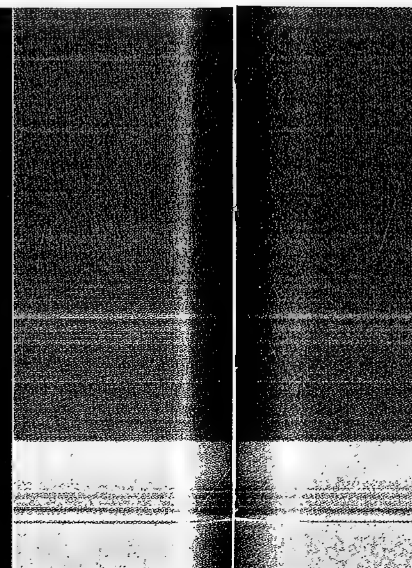
E zabolátlan jelzőkben szinte minden olyan elmélet kulcselemei megfogalmazódnak, amelyek azt állítják, hogy nem William Shakespeare, a stratfordi kereskedő fia írta saját darabjait. A „Stratford-ellenesek", bárkit tolnak is előtérbe valódi szerzőként, szinte mindig azzal érvelnek, hogy Shakespeare-nek nem lehetett akkora élettapasztalata, műveltsége vagy művészi érzéke, hogy ilyen mély és ragyogó műveket alkothasson. Egyszerű, vidéki iskolába járt, és amennyire tudni lehet, soha nem hagyta el Angliát. A darabokat viszont – mondják – csak olyasvalaki írhatta, aki egyetemi szinten ismerte a latin klasszikusokat, tisztában volt a királyi udvarok erkölcseivel és szokásaival, s bejárta Franciaországot és Itáliát.

Az ortodox Shakespeare-kutatók viszont megkérdőjelezik ezt az elképzelést, mondván: a darabok alapján nem állítható, hogy a szerzőnek (bárki legyen is az) csakugyan rendelkeznie kellett ezekkel az ismeretekkel és tapasztalatokkal. Kimutatták például, hogy a római szerzőktől származó idézetek egytől egyig szerepeltek az Erzsébet-kori iskolák grammatikai osztályának tananyagában. Ráadásul a szerző gyakran nem az eredetit, hanem az angol fordítást idézi, sokszor még a nyomdahibákat is megismétli: Lydiát ír például Libya helyett. Nem kellett tehát szükségképpen egyetemen tanulmányoznia a klasszikusokat. A művekben található utalások sem arról tanúskodnak, hogy a szerző ismerte volna Itáliát – sőt éppen ellenkezőleg. A szárazföld belsejében fekvő Milánót például gyakran írja le kikötővárosként, *A velencei kalmár*ban pedig egyetlenegyszer sem említi a város legfőbb sajátosságát, a csatornákat. Ugyanígy, az udvari élet szerves részét képező csevegés is szinte teljesen hiányzik a királydrámákból, és a történelmi háttérismeretek jó részét is könnyen megszerezhette könyvekből.

A „GYANÚSÍTOTTAK" Shakespeare szerzőségét nem vonta kétségbe a drámaíró Ben Johnson, aki személyesen is ismerte, és ilyennek látta őt: „Írásaiban, bármit vetett is papírra, soha nem törölt egyetlen sort sem". Akár ez volt Shakespeare írói módszere, akár nem, az biztosan következik az állításból, hogy író volt. Azok, akik Bacont vagy Oxford earljét tartják a drámák szerzőjének, erre azt mondják, hogy Johnson hazudott, és részt vett az igazság eltitkolásában.

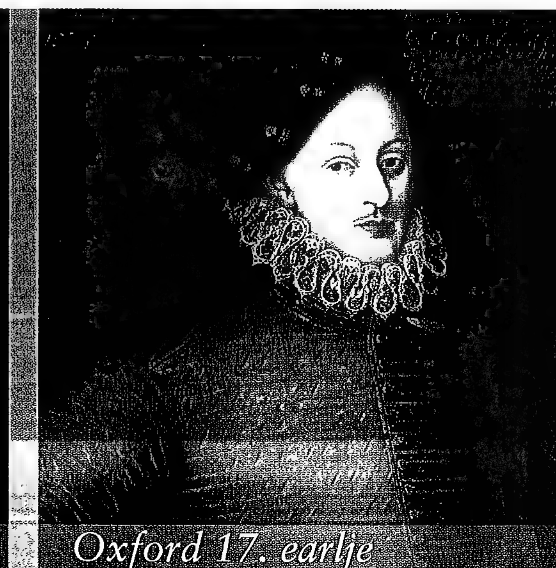

William Shakespeare

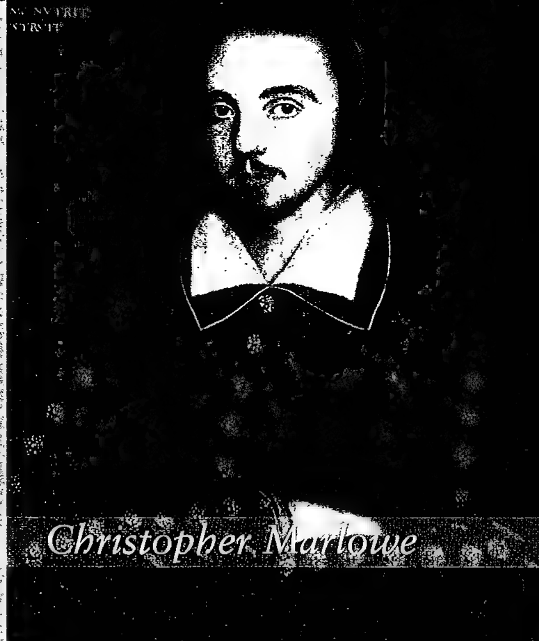

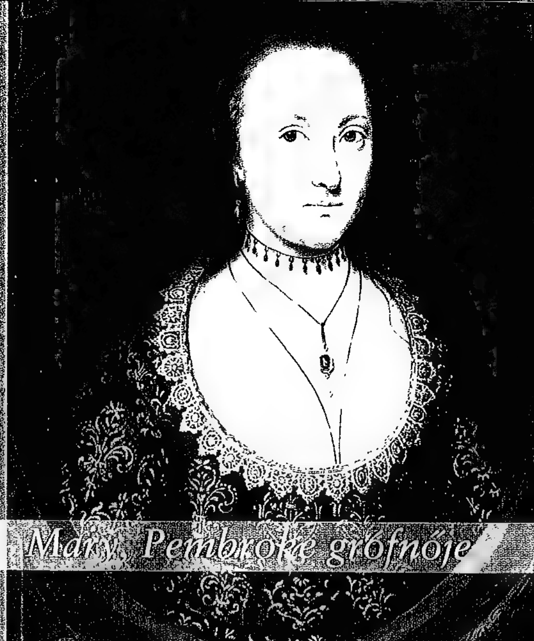
Francis Bacon

Oxford 17. earlje

Christopher Marlowe

Derby 6. earlje

Mary, Pembroke grófnője

Anglia I. Jakab

Nos, igen, a könyvek. Kétség nem fér hozzá, hogy a drámaíró páratlan képzeletgazdagsággal használta fel ismereteit. Kleopátra bárkájának leírása például egy prózai történelmi munka gyönyörű, eleven átdolgozása: Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzok* című művének Thomas North-féle angol fordításából való, melyhez North az 1559-es Jacques Amyot-féle francia verziót vette alapul. Shakespeare különleges költői tehetsége folytán a leírás csodálatos allegóriává alakul át: „A bárka, melyen ült, lángtrón gyanánt / Égett a vízen, vert-arany tetővel; / Bibor vitorlák illatot leheltek, / Hogy kéjelegve ringatá a szél." (Szász Károly fordítása.)

BACONTÓL OXFORDIG

Noha általában nem szerencsés egy híres szerző műveiről azt állítani, hogy azok egy közösség alkotásai, sokan elhitték Delia Bacon tételét. Még Mark Twain, a tekintélyes író is elfogadta az amatőr tudós érvelését, de olyanok is akadtak, akik az elméletből kiindulva rejtett üzeneteket próbáltak felfedezni a drámákban. Delia úgy vélte, ha vannak kódolt információk Shakespeare műveiben, azok Sir Francis Bacontől származnak. Ezt bizonyítandó, 1905-ben egy bizonyos Isaac Hull Platt fogta a *Lóvá tett lovagok* egyik tréfás szócsinálmányát, a „honorificabilitudinitatibus"-t, átrendezte a betűket, és egy latin anagrammát kapott: *„hi ludi, F. Baconis nati, tuiti orbi"* – *„Ezek a darabok F. Bacon gyermekei, megőriztettek a világnak"*.

Ez a gyötrelmes szófacsarás valószínűleg inkább ártott, mint használt a Baconpártiak ügyének. A szerzőség körüli viták azonban nem csitultak; a verseny évekig két jelölt között folyt: ha Shakespeare nem Shakespeare volt, akkor csakis Sir Francis Bacon lehetett. Aztán 1920-ban megjelent a tanár John Thomas Looney *Shakespeare azonosítása* című könyve. A szerző abból indult ki, hogy a drámaíró minden jel szerint szimpatizál a királyokkal és nemesekkel, az alsóbb osztályhoz tartozó szereplőket viszont rendre gonosztevőknek vagy buffóknak (a cselekmény kárvallottjainak) ábrázolja. Ebből következik – érvelt Looney –, hogy az író csakis nemesi származású lehetett. Nézete alátámasztására kapóra jött Charlie Chaplin akkorra már világhírű csavargófigurája. „A legnagyobb géniuszoknál a szerény indulásnak valahol meg kell mutatkoznia, Shakespeare esetében azonban ennek a legcsekélyebb nyomait sem találjuk – írta. – Bárki is a darabok szerzője, nézőpontja egy arisztokratáé."

Looney számára nyilvánvaló volt, hogy a drámák írója nem a feltételezett stratfordi személy, hanem annak egyik arisztokrata kortársa. De vajon ki? Looney figyelmét felkeltette Edward de Vere, Oxford earlje, aki elragadó, léha és jóképű udvaronc, amellett (középszerű) költő és drámaíró volt. Looney számos egybeesést fedezett fel életrajza és bizonyos drámák cselekménye között: de Vere anyja, akárcsak Hamleté, a fiú apjának halála után újranősült; de Vere-nek, akárcsak Lear királynak, három leánya volt. Looney arra a következtetésre jutott, hogy az ilyen és hasonló egybeesések a szerzőséget bizonyítják. Majd odáig ment, hogy a drámák számos szereplőjében kimutatta de Vere kortársainak alig kendőzött portréját.

FREUD IS FELVESZI A KESZTYŰT

Az Oxford-elmélet (hívei érthető okokból nem nevezték „Looney-elméletnek", ugyanis a megegyező hangzású loony [ejtsd lúni] szó jelentése bolond, félcédulás, őrült) a könyv megjelenése után széles körben elterjedt. A teória meggyőzte Sigmund Freudot, akit különösen erősen foglalkoztattak de Vere apja halálának oidipuszi vonatkozásai, amint ezek a *Hamlet*ben kifejeződnek. Élete későbbi szakaszában azonban, miután a londoni National Galleryben látta Shakespeare portréját, és elgondolkodott barnás arcszínén, változtatott véleményén. Arra a következtetésre jutott, hogy a szerző mediterrán származású volt, talán francia, akit Jacques Pierre-nek hívtak, és ennek hibás kiejtése a Shaks-Peer.

Az Oxford-elméletnek ma is van hitele. A 2011-ben készült *Anonymus: Shakespeare, a csaló* című film azon az ötleten alapul, hogy a darabokat Oxford earlje írta, miközben Shakespeare összetört, iszákos alakként tengeti életét. De túl sok probléma van ezzel az elmélettel. Mi az oka például, hogy Oxford „Shakespeare"-darabjai annyival jobbak azoknál, amelyeket a saját nevén publikált? Egyáltalán, ha ismert író volt, miért bújt álnév mögé? A legfőbb kérdés azonban életrajzi vonatkozású: Oxford earlje 1604-ben meghalt,

KI VOLT WILL? *A Shakespeare-művek írásával „meggyanúsítottak" között akadnak drámaírók, nemesek, sőt királyok is. Máig több mint hetven jelöltet neveztek meg, és mintegy ötezer könyv állítja, hogy felfedi a Shakespeare név mögött rejtőző igazi géniusz kilétét.*

amikor számos Shakespeare-darab még meg sem íródott.

A rettenthetetlen Oxford-hívek azonban azzal érvelnek, hogy az elfogadott kronológia hibás, illetve az earl kívánságának megfelelően bizonyos darabjait a halála után egyesével jelentették meg. Végképp nehéz azonban kimagyarázni a szaktekintélyek többsége által 1611-re datált *A vihar* esetét, amely kétséget kizáróan egy 1610-ben, hat évvel Oxford halála után bekövetkezett hajótörésről szóló beszámolón alapul.

Az „arisztokrata szerző"-elmélet hívei körében más jelöltek is felmerültek, köztük William Stanley, Derby 6. earlje. Az ő keresztneve és monogramja megegyezik Shakespeare-ével, ezért oly sok a többjelentésű *will* szóra épülő szójáték szonettjeiben, és ezért szignálta költeményeit W. S. betűkkel. Viszonylag új aspiráns Sir Henry Neville, akinek neve először 2005-ben vetődött fel. Az arisztokrata kiváló, világlátott politikus volt, aki távoli rokonságban állt a stratfordi William Shakespeare-rel. Ezért használta volna a vidéki rokont drámaírói tevékenysége fedőszemélye gyanánt?

ÍRÓK ÉS URALKODÓK

A Shakespeare-művek szerzőségét valódi irodalmároknak is tulajdonították, legelőször is a költő és drámaíró Christopher Marlowe-nak. Az „ortodox nézetek" szerint Marlowe-t 1593-ban, huszonkilenc esztendős korában meggyilkolták. A „Marlowe-hívek" viszont azt állítják, hogy a költő halála színjáték volt csupán, amelyet a kormányzathoz közel álló barátai rendeztek meg, hogy megvédjék politikai ellenfeleitől (Marlowe állítólag kém volt). Figyelemre méltó, hogy Shakespeare csak Marlowe halála után szerzett hírnevet magának.

A lehetséges Shakespeare-ek hosszú listáján néhány nő is akad. Ezek egyike Mary Sidney, Pembroke grófnője; a finom tollú költőnő egyúttal egy irodalmi szalonféle ékessége is volt. A Shakespeare-drámák első nyomtatott kiadásának, az *Első Fólió*nak az ajánlása a grófnő két fiának szól, tehát köze volt a kiadott művekhez. Mivel személyes jelképéül a hattyút választotta, és voltak birtokai az Avon-folyó mentén, illik rá Ben Johnson leírása, aki Shakespeare-t „Avon édes hattyújának" nevezte. Ha pedig a szonettek szerzője Mary Sidney, az megmagyarázza egyes költemények látszólagos homoerotikus színezetét (ebben az esetben azonban hasonló problémát vetnek fel a „Fekete Hölgyhöz" írott szonettek).

A nyomozás két királyi vonalra is kiterjed, ami a hiszékenység határtalanságát mutatja. 1995-ben a *Scientific American* azzal állt elő, hogy az a Shakespeare-t ábrázoló híres Martin Dreshout-féle metszet, amely eredetileg az *Első Fólió*ban jelent meg, feltűnően hasonlít I. Erzsébet királynőre. A cikk a törvényszéki vizsgálat eszközeivel összehasonlította az Erzsébetről készült és George Gowernek tulajdonított úgynevezett „Armada-portrét" Dreshout Shakespeare-arcképével, és arra a következtetésre jutott, hogy a két arc a forma és a jellegzetes vonások tekintetében meghökkentő hasonlóságot mutat. Ha ez így van – folytatta a cikk módszertanilag megkérdőjelezhető módon –, az azt sugallja, hogy maga Erzsébet a darabok szerzője, amelyeket Anglia uralkodójaként írt. Ennek az elméletnek egy továbbfejlesztett változata szerint William Shakespeare Erzsébet törvénytelen gyermeke volt.

Egy másik királyi felség, aki szintén szóba jött a szerzőségi vitában, Erzsébet utóda, I. Jakab. Malcolm X, az amerikai polgárjogi aktivista szerint van abban valami gyanús, hogy Jakabnak nem sikerült megnyernie Shakespeare-t a Biblia hiteles fordításához. „Azt mondják, hogy Jakab király költőket fogadott, hogy fordítsák le, írják át a Bibliát – mondta Malcolm X. – Nos, ha Shakespeare létezett, annak idején hét határban ő volt a legnagyobb költő. Azt azonban sehol sem olvasni, hogy Shakespeare-nek köze lett volna a Bibliához. Ha létezett, Jakab király miért nem őt alkalmazta?"

Afelől semmi kétség, hogy William Shakespeare létezett, sőt, halála után több mint kétszáz éven át a leghalványabb kétely sem merült fel azzal kapcsolatban, hogy ő írta a neki tulajdonított műveket. Az viszont igaz, hogy keveset tudunk az életéről; talán ez adott okot a szerzőségét kétségbe vonó spekulációkra. Megvan a kereszteléséről szóló bejegyzés, megvan a végrendelete, rendelkezésünkre áll néhány korabeli utalás a színészként és színházi impresszárióként végzett munkájáról, egy-két jogi okmány említi a nevét – de nagyjából ennyi. Nem maradtak fenn kéziratai, és egyetlenegy korabeli dokumentum állítja egyértelműen, hogy William Shakespeare, a színész színdarabokat is írt. Ez az oka, hogy a Startford-ellenesek olyan erősen igyekeznek támaszkodni a szövegekre, mintha a szerző egész életrajza kiolvasható lenne belőlük.

ÁRULKODÓ SZAVAK

A szövegek alaposabb vizsgálatával megállapítható, hogy Shakespeare ismerte a manufaktúrák polgári világát, különösen a bőrművességet (apja kesztyű- és bőrkereskedő volt). Az árulkodó jelek nem a darabok cselekményében találhatók (ami tudatosan alakítható), hanem a nyelvében (ami intuitív). Hogy csak egyetlen példát említsünk a sok százból: a *cheveril* szó különösen finom kecskebőrt jelent; Shakespeare kétszer használja valamilyen alakítható, változtatható, rugalmas dolog metaforájaként. Így például a VIII. Henrik című drámájában: „A lelkiismeret lágy kecskebőre / Bevenné – kezdd csak nyújtani." (Weöres Sándor fordítása.)

A darabok képi világa arra vall, hogy az író a kereskedői középosztályból származott. Emellett bizonyos szóképek és fordulatok arra mutatnak, hogy Warwickshire grófságban nőtt fel. Angol színészek körében ismert a történet, hogy egy alkalommal az egyik Shakespeare-színész Stratford környékén szóba elegyedett két sövényvágóval, akik meséltek neki a munkájukról: „Én lenagyolom – mondta az egyik munkás jellegzetes helyi fordulattal –, ő pedig megformálja végre", ami a *Hamlet* híres mondatát idézi: „Van egy istenség, aki céljaink / Formálja végre, bármiképp nagyoltuk" (Arany János fordítása).

A szövegen alapuló Stratford-párti okfejtések persze semmivel sem tekinthetők erősebb bizonyítéknak, mint a Stratford-ellenesek hasonló érvei. De a lényeg maga

A lényeg maga a szöveg.

a szöveg, a darabok pszichológiai mélysége, nyelvük kimeríthetetlen gazdagsága. A drámák jelentősége abban áll, amit mindannyiunkról mondanak, és nem az, amit egyetlen, rég halott emberről vallanak. Ha fogalmunk sem lenne, hogy ki írta a színműveket és a költeményeket – mint például a Homérosznak tulajdonított művek esetében –, az semmit nem vonna le irodalmi értékükből. Így aztán a szerzőséget firtató kérdésre a legigazibb válasz alighanem a régi vicc: „Ha a Shakespeare-műveket nem Shakespeare írta, akkor valaki más, akinek ugyanez volt a neve".

MOZART, A SZABADKŐMŰVES *A zeneszerző fiatalkori arcképe (Barbara Kraft festménye, amely Mozart halála után készült). Mozart komponált alkalmi zenét is, melyet kifejezetten a saját páholyában való bemutatásra szánt, ilyen mű például a* Szabadkőműves öröm *(1785).*

A fuvola eredete

Mozart Varázsfuvolá*ja az operairodalom egyik kiemelkedő alkotása. Mesés cselekménye, amelyben szerepel szépséges herceg és párjától elválasztott szerelmes, szövevényessége ellenére is egyszerűnek látszik. Ám a játék, a zene számos szimbólumot – méghozzá szabadkőműves szimbólumot – rejt magában.*

Wolfgang Amadeus Mozart mindössze harmincöt éves volt, amikor megírta *A varázsfuvolát*. Ekkor nem sejthette, hogy ez életének utolsó esztendeje. Ez az élet színig tele volt zenével. Négyéves korában kezdett komponálni, hatéves korától apjával és igen tehetséges nővérével hangversenykörutakon bejárta Európát. A Mozart testvérek Londontól Münchenig és Párizstól Prágáig királyok és hercegek előtt léptek fel. Wolfgang serdülőkorában már érett darabokat – szimfóniákat, kantátákat, versenydarabokat – komponált, és ezekben a műfajokban alkotott húszas éveiben is.

Amikor azonban betöltötte a harmincat, anyagi nehézségei támadtak; már csak ezért is nagy örömmel vette, amikor 1791-ben felkérték egy opera megírására. A megbízás a család egyik barátjától, Emanuel Schikanedertől érkezett. A színész-impresszárió Bécs egyik külvárosi színházát igazgatta, és azon fáradozott, hogy tündérmesei motívumokon alapuló operákból állítsa össze a teátrum repertoárját. Mozart már írt egy komikus duettet *A bölcsek köve* című zenés játékhoz.

Schikaneder az új művel a mesés-folklorisztikus irányt kívánta követni. A librettót ő maga írta, melyhez a cselekményt August Jacob Liebeskind keleti mesegyűjteményéből merítette. Emellett felhasználta Christoph Martin Wieland – Liebeskind sógora – *Dschinnistan* című művét is. A csaknem komolytalan Liebeskind-féle történet, melynek címe *Lulu, avagy a Varázsfuvola* volt, arról szól, hogy egy jó tündér rábeszél egy szépséges ifjú herceget, hogy lopjon el egy bűvös kardot egy gonosz varázsló palotájából, cserébe neki ígéri szépséges leánya szerelmét. A tündér segítségképpen a hercegnek ajándékoz egy varázsgyűrűt és egy fuvolát, amely képes meghódítani minden szívet. A herceg teljesíti is a feladatot, és elnyeri a tündérhercegnő szerelmét.

VÁLTOZIK A DALLAM

Schikaneder már javában dolgozott a darabon, amikor rossz hírt kapott: egy másik bécsi színház olyan operát készült színpadra állítani, amely ugyanabból a forrásból merített. A rivális változatot *Kaspar, a fagottjátékos, avagy a varázscitera* címmel júniusban mutatták be, amikor Mozart még javában írta saját partitúráját. A kínos incidens a terv újragondolására késztette

Titokzatos látogató

1791-ben, amikor Mozart még *A varázsfuvolán* dolgozott, egy este váratlan látogatója érkezett. Az idegen megrendelt egy gyászmisét. Bár a pénz jól jött volna a pénzszűkében lévő zeneszerzőnek, Mozart habozott vállalni a munkát, mivel a vendég nem volt hajlandó elárulni, kinek a megbízásából érkezett. Csak akkor fogott hozzá a műhöz – élete utolsó alkotásához –, amikor az ismeretlen újra meglátogatta, és kifizette a kialkudott összeg foglalóját. Az *Amadeus* című Milos Forman-film azt sugallja, hogy a látogató Antonio Salieri, a féltékeny zeneszerző volt. Valójában általánosan elfogadott vélemény, hogy a patrónus Franz von Walsegg herceg, a zeneszerető arisztokrata volt, akinek fiatal felesége öt hónappal korábban hunyt el. Walsegg minden bizonnyal azért akarta névtelenül megvásárolni a *Requiem*et, hogy aztán saját műveként állíthassa be a barátai előtt.

a két művészt: így született meg az egyszerű népmese gondolatgazdagabb, mélyebb változata. Bár *A varázsfuvola* megőrizte a forrás ártatlan báját, a végső verzió a szeretet, a boldogság és a bölcsesség iránti örök emberi vágy bonyolult allegóriája lett. E mélyreható témát pedig nem a tündérmese, hanem a szabadkőművesség inspirálta.

A SZABADKŐMŰVESSÉG TERJEDÉSE

A szabadkőműves mozgalom gyökerei feltehetőleg a középkori céhekre nyúltak vissza, de szervezett erőként, nemzetközi, titkos hálózatként a 18. században jelent meg. Az első Nagypáholyt 1717-ben, Londonban alakították, majd a mozgalom gyorsan terjedt egész Európában. A szabadkőművesség előremutató, liberális szellemiségű mozgalom volt, amely a felvilágosodás humanista eszméit hirdette. Az előző századok európai vallásháborúira adott válaszként a szellem szabadságának egyetemességét és a vallási türelmet vallotta. Dicsőítette a tolerancia erényét, arra kötelezve tagjait, hogy csak olyan vallásban higgyenek, amelyet minden ember elfogad, ám saját véleményüket tartsák meg maguknak; azaz felekezetüktől vagy annak elvárásaitól függetlenül legyenek jók és igazak, tisztességesek és becsületesek. A szabadkőművesek elismerték a Legfőbb Lény létezését, de az nem a kereszténység fő áramlatának istene, hanem „a Világegyetem Nagy Építőmestere" volt. A katolikus egyház természetesen mélységesen ellenezte a szabadkőművességet és a szervezet tevékenységét.

A bécsi zenei világot akkoriban átszőtték a szabadkőműves kapcsolatok. Mozart avatására 1784 decemberében került sor a bécsi „Koronás remény" páholyban; az ezt követő négy hónapban elérte előbb az inas, majd a kőműves mester fokozatot. 1785 elején részt vett barátja, a zeneszerző Joseph Haydn beiktatásán. A felszínen úgy tűnt, hogy az osztrák szabadkőművesség – az egyház neheztelése ellenére – megbecsült tevékenységnek számít. Mozart páholyának elöljárója például a császári kormányzat vezető diplomatája volt, és állítólag az új uralkodó, II. Lipót maga is csatlakozott a társasághoz.

Ám sok európai uralkodó gyanakvással figyelte a szabadkőművesség titkos szertartásait, és tartottak a szabadgondolkodó eszmék politikai következményeitől. Aggodalmaik beigazolódni látszottak, amikor a francia forradalom vihara végigsöpört Európán. Noha a régi rendet nem a szabadkőművesek ingatták meg, Európa monarchái a forradalmárokhoz hasonlóan veszélyes, felforgató eszmék terjesztőinek tekintették őket. Lipót utóda, II. Ferenc 1795-ben betiltotta Ausztriában a nemzeti páholyokat.

A szabadkőművesség megbecsült dolognak számított; egyes uralkodók is rokonszenveztek vele.

Schikaneder librettója és Mozart zenéje, amely két évvel a francia forradalom után íródott, nem a szabadkőműves tanítások bujtatott megjelenítése volt, de hatott rá a mozgalom zártsága és ebből fakadó titokzatossága. A szabadkőműves gondolatok kódolt formában beépültek az átdolgozott cselekménybe, amelynek fő szála a keresés. Tamino, a hős úton van, hogy megkeressen egy rabságban tartott hercegnőt. Ez a romantikus keresés a bölcsesség és spirituális látás iránti emberi vágyat fejezi ki. Tamino erőfeszítéseit mintegy visszhangozzák útitársa, Papageno viszontagságai, aki komikus módon elbukik mindazokon a próbákon, amelyeket Tamino sikeresen teljesít, és láthatólag csak az anyagi javak – az étel, az ital és a bájos nő – iránti vágyának kielégítése érdekli.

*A varázsfuvolá*ban a Jó és a Rossz közötti küzdelem szemtanúi lehetünk, de a látszat félrevezető: Lulu, a jó tündér a gonosz Éj Királynője képében mutatkozik, a gonosz varázslóról pedig, aki fogva tartja a leányát, kiderül, hogy nem más, mint a jóságos Sarastro, a szabadkőműves bölcsesség modellje.

HANGNEMEK ÉS HÁRMASOK

Szabadkőműves motívumok még Mozart zenéjében is fellelhetők. Úgy vélik, hogy a darab lényeges pontjain felcsendülő, három hangból álló motívum nem más, mint a szabadkőműves beavatási szertartást megnyitó három kopogtatás zenei megjelenítése. A nyitány e-mollban íródott, ezt „szabadkőműves-hangnemnek" nevezik, mert három leszállított hangot tartalmaz. Ezek a hármasok beleilleszkednek a szabadkőművesek gondolatvilágába, akik rajongva tisztelték a misztikus hármas számot, a háromszöget mint nagy erejű mértani alakzatot és a piramis mint építészeti forma háromszögletű oldalát.

Az opera egész második és utolsó felvonása Sarastro várában játszódik; Tamino és Papageno egy sor próbán esik át, amelyeket Ízisz és Ozirisz, a két egyiptomi istenség papjai figyelnek. A próbák egyike – hogy nem szabad megszólalni, miközben a hősöket nők igyekeznek szólásra csábítani – egyértelmű az utalás a szabadkőművesek hallgatási fogadalmára. Majd le kell győzni a halálfélelmet a tűz- és vízpróba közben: ez a szabadkőművesbeavatás dramatizált képe. Tamino, miután sikeresen átesik a próbákon, elnyeri Paminát, és ígéretet kap, hogy idővel ő foglalja el Sarastro helyét a bölcsek rendjének vezetőjeként. Az Éj Királynője, aki megkísérli elfoglalni Sarastro palotáját és lerombolni benne a Bölcsesség, Értelem és Természet templomát, az örök sötétségbe vettetik.

SZETHOSZ MAGJAI

A varázsfuvola egyiptomi stílusú díszletét talán egy 1735-ben névtelenül kiadott, szabadkőműves-körökben népszerű, *Szethosz* című regény sugallta, melyben szó esik az óegyiptomi vallás beavatási szertartásáról. Egy bécsi szabadkőműves a *Szethoszt* is idézve cikket írt az „egyiptomi misztériumokról" – éppen abban az évben, amikor Mozart belépett a páholyba.

A mű megszületése óta sokan próbálták szabadkőműves-párti politikai programot tetten érni *A varázsfuvolá*ban. Egyesek az Éj Királynőjében Mária Terézia, a testvériséget ellenző császárnő arcképét vélik felfedezni, Taminóban pedig az új uralkodó, II. Lipót hízelgőbb portréját sejtik.

Lehet, hogy az opera valamilyen aktuális politikai cél kifejezője volt, de ez ma már aligha számít. A modern hallgatóság számára *A varázsfuvola* kettős győzelem felemelő üzenetét hordozza: az igaz szerelem legyőz minden akadályt, és az értelem fénye legyűri a babona sötétségét. A mű félig tündérmese, félig felvilágosodáskori röpirat, egészében pedig zenei mestermű. Goethe, a német költő, aki maga is szabadkőműves volt, így írt: „Elegendő, ha a tömeg gyönyörűségét leli a darabban; ugyanakkor magasztos jelentése nem fogja elkerülni a beavatottak figyelmét".

Hitler titkos naplója

Adolf Hitler naplót vezetett – legalábbis így tűnt, amikor az 1980-as években váratlanul előkerültek addig ismeretlen magánfeljegyzései. A felfedezés óriási szenzációt keltett, az évszázad újságírói csúcsteljesítményének kiáltották ki, ám hamarosan kiderült, hogy a naplók durva hamisítványok.

HITLER

A sajtó történetének legkínosabb rászedése akkor kezdődött, amikor egy dörzsölt német újságíró úgy érezte: megvan élete nagy fogása. Gerd Heidemann, a *Stern* című tekintélyes német lap oknyomozó riportere 1980-ban elhatározta, hogy eladja a hajóját. Nem akármilyen hajóról volt szó: a *Carin II* Hermann Göringnek, a hitleri Németország második emberének volt a jachtja. Heidemann gyűjtötte a náci emléktárgyakat, de egy ilyen hajó helyreállítása olyan passziónak bizonyult, amelyet nem tudott volna megfizetni.

Így aztán elhintette a Harmadik Birodalom iránt érdeklődők között, hogy Göring jachtja eladó. Ennek révén kapcsolatba került egy potenciális vásárlóval, aki megmutatott neki egy naplót, amelyet – mint mondta – nemrég vásárolt egy közvetítőtől. Azt állította, hogy a dokumentum nem más, mint Hitler titkos naplósorozatának egy darabja; az a kötet, amelyet Heidemann látott, a dátumozás szerint 1935 első hónapjaiban íródott. Heidemann azonnal felismerte, hogy a döbbenetes leletből hatalmas hírlapsztorit kerekíthet.

A naplóval kapcsolatos háttéradatok, az úgynevezett Seraglio-művelet ismert tényei igazolni látszottak a mű eredetiségét. Nevezetesen: amikor 1945 áprilisában az oroszok bekerítették Berlint, a bunkerben tartózkodó Hitler és környezete új tervet dolgozott ki Seraglio-művelet néven. Az elképzelés az volt, hogy Hitler elrepül a bajorországi sasfészekbe, Berchtesgadenbe, ahol a végsőkig kitart. A végrehajtáshoz személyi pilótája, Hans Baur tábornok tíz repülőgépet rendelt egy közeli reptérre az okmányok, archívumok és személyes holmik elszállítása céljából. A tíz gép egyike azonban Drezda közelében lezuhant. Amikor a hírt közölték Hitlerrel – Baur későbbi visszaemlékezése szerint – láthatóan elsápadt. „Azon a gépen volt a személyes archívumom, a testamentumom, amelyet az utókorra akartam hagyni. Katasztrófa." Gerd Heidemann számára teljesen hihetőnek tűnt, hogy a naplókat ebből a balesetet szenvedett gépből mentették ki.

Heidemann újságírói összeköttetései révén kinyomozta a napló forrását, egy „Herr Fisher" nevű stuttgarti közvetítőt, aki megerősítette a dokumentum eredetének történetét. Fischer, hogy tovább csigázza Heidemannt, elárulta: további huszonhat kötet van a birtokában, amelyek felölelik Hitler tevékenységének 1932-től 1945 áprilisáig (vagyis két héttel az öngyilkossága előtti dátumig) terjedő időszakát.

HEIDEMANN BESÉTÁL A CSAPDÁBA

Csakhogy bonyodalmak támadtak. Fischer szállítója, úgymond, a fivére volt, aki magas rangú katonatisztként szolgált Kelet-Németországban. Fischer előadása szerint a naplókat egy paraszt mentette ki a repülőgépről; tőle a fivér birtokába kerültek, aki az életét kockáztatja, ha megpróbálja átcsempészni őket Nyugat-Németországba. Kellő összegű keményvalutáért azonban hajlandó vállalni a kockázatot, természetesen a legteljesebb titoktartás mellett. Heidemann beleegyezett, hogy a *Stern*től rajta kívül senki nem lép kapcsolatba a stuttgarti közvetítővel.

Heidemannt meggyőzték a hallottak, noha számított rá, hogy a *Stern* szerkesztői között akadhatnak kétkedők. Szép számmal kerültek már elő ugyanis a háború prominens személyiségeinek hamisított naplói, köztük harminc kötetnyi Mussolini-feljegyzés, amelyet két nő gyártott 1957-ben. De mivel Heidemann egészen biztos volt a dolgában, úgy határozott, szerkesztőit megkerülve egyenesen a *Stern* anyavállalata, a Gruner és Jahr igazgatóságához fordul. A főnökök tudták, hogy ő a *Stern* egyik vezető újságírója, ezért támogatása mellett döntöttek. A legnagyobb titokban felhatalmazták hát Heidemannt, hogy fizessen a többi naplóért, mégpedig elképesztően magas összeget: kötetenként nyolvanötezer nyugatnémet márkát.

Heidemann aligha tudta, hogy Herr Fischer valódi neve Konrad Kujau, és hosszú évek óta náci emléktárgyakat ad-vesz – és hamisít – lelkes ügyfelei számára. Kujau természetesen rendkívül elégedett volt az ajánlattal. Mi több, Heidemann hiszékenysége annyira felbátorította, hogy elárulta neki: a lelet nem huszonhat, hanem hatvankötetnyi napló, de vannak más kincsek is: festmények, még egy operalibrettó is, ugyancsak Hitler tollából. Mivel azonban a holmikat bonyolult kicsempészni Kelet-Németországból, a szállításhoz időre lesz szükség. Valójában azért kért türelmet, mert még elő kellett állítania a beígért árut.

Azt állította, hogy egy Hitler által írt operalibrettó is a birtokában van.

A naplókat ugyanis maga Kujau írta, Hitler kézírását és aláírását utánozva. Ehhez létező memoárokból és dokumentumokból merített anyagot; legfőbb forrása egy *Hitler beszédei és kiáltványai (1932–45)* című, ismert tudományos munka volt. Kujau rövid naplóbejegyzései általában a napi események tényszerű felsorolására szorítkoztak, itt-ott egy-egy személyes megjegyzéssel. A hamisító régi iskolai füzetekbe írta a bejegyzéseket, amelyeket eredetileg saját gyűjteménye katalógusa számára vásárolt. A naplók külső borítójára viaszpecsétet és szalagot erősített, és domborítva rányomta Hitler monogramját. Aztán „meggyötörte" a füzeteket, hogy megviselt külsőt kölcsönözzön nekik. Ha figyelembe vesszük azt az összeget, amelyet Kujau keresni akart, ez bizony szánalmas hamisítási trükk volt. Összesen kétmillió német

KAMPÁNY KÖZBEN *Elsöprő hatású választási plakát 1932-ből, abból az évből, amikor Hitler állítólag elkezdte papírra vetni saját élettörténetét.*

ÖSSZEGYŰJTÖTT MŰVEK *Konrad Kujau magasba emeli a Hitler-naplók egy kötetét, amelyet ő maga írt. „A kis Goebbels már megint a nőket hajkurássza" – áll az egyik tipikus bejegyzésben.*

márka (akkori árfolyamon 1,2 millió dollár) vándorolt Kujauhoz, minden egyes hamisított kötetért egy-egy aktatáskányi készpénz formájában. Heidemann maga is szép haszonra tett szert: alaposan lefölözte a kezén átfolyó pénzt.

MEGKÖTTETIK AZ ÜZLET

A Gruner és Jahr vezetői úgy határoztak, a titkosságra való tekintettel csak nagyon kevés kívülállónak mutatják meg alapos vizsgálat céljára a naplókat. A három felkért írásszakértő igazolta a dokumentumok hitelességét, ami nem csoda: az összehasonlításhoz kapott Hitler-kézírások maguk is Kujau hamisítványai voltak.

Mindezek után a *Stern* szerkesztőit is bevonták az ügybe. 1983 első heteire, tizennyolc hónapnyi kemény munka árán Kujau leszállította az összes naplót. Márciusban titkos tárgyalások indultak a naplók kiadásának nemzetközi jogaiért. A *Stern*nél tudták, hogy milliókat érő, fantasztikus sztoriról van szó. Nagyon gyorsan sikerült felkelteniük Rupert Murdoch, a londoni *The Times* és a *The Sunday Times* tulajdonosának érdeklődését.

A *The Sunday Times* szerkesztői ragaszkodtak ahhoz, hogy megfelelően hitelesíteni kell a naplókat. A *Times Newspapers* történetesen saját Hitler-szakértőt alkalmazott Hugh Trevor-Roper, Dacre lordja, a modern történelem oxfordi professzora személyében, aki ekkoriban igazgatta is a lapot. A háború alatt a titkosszolgálatnál dolgozott, később őt küldték Berlinbe, hogy kivizsgálja Hitler halálának körülményeit. Beszámolója *Hitler végnapjai* címen 1947-ben jelent meg. A munka az oknyomozó újságírás klasszikus darabja, egyúttal elsődleges történelmi forrás.

1983. április 1-jén a *The Sunday Times* szerkesztősége telefonon közölte a professzorral a hírt: birtokukban vannak a naplók. A szakmai véleményezésre felkért Trevor-Roper eleinte szkeptikusnak mutatkozott, mondván, nem áll rendelkezésre hiteles beszámoló arról, hogy Hitler valaha is naplót vezetett volna. Ráadásul köztudott dolog volt, hogy a Führer nem szeretett saját kezűleg írni. Ennek ellenére Lord Dacre beleegyezett, hogy átrepül Zürichbe, ahol egy bank páncéltermében őrizték a köteteket. Ott biztosították arról, hogy megvizsgálták a papírt, amelyre a naplókat írták, ez azonban nem volt igaz. Azt is kijelentették, hogy a forrás, ahonnan a naplók származnak, ismert és megbízható, ami ugyancsak nem volt igaz. Dacre úgy vélte, már az anyag puszta mennyisége is árulkodó: végtére is, egy hamisító csak nem hagy ennyi lehetőséget, hogy lebukjon? A tudós végül úgy nyilatkozott, hogy a naplók autentikusnak látszanak. Másnap Murdoch hárommillió dollárt ajánlott a nemzetközi közlési jogokért.

Két héttel később a *The Sunday Times* és a *Stern* a világ elé tárta a sztorit. „Hitler háborús titkai. Hogyan találták meg a Führer naplóit egy kelet-német szénapadláson" – harsogta az angol hetilap szalagcíme. A *Stern* címlapján látható volt az egyik naplókötet, a fedelén ott ékeskedett Hitler aranyozott monogramja. A gót nagybetűk nem „AH"-nak, inkább „FH"-nak voltak olvashatók, ám ezt addig senki nem vette észre.

A *Stern* a megjelenéssel egy időben sajtókonferenciát hívott össze. A tervek szerint itt akarták világgá kürtölni a század sztoriját, ám az esemény villámgyorsan katasztrófába fordult. Az újságírók metsző kérdésekkel ostromolták a *Stern* szerkesztőit, és a megfelelő szakértői vizsgálat hiánya azonnal kiderült. Lord Dacre, akiben egyre nőttek a kételyek, ezt a pillanatot ragadta meg, hogy hangot adjon szkepszisének: „Azt kell mondanom: sajnálom, hogy a történelmi hitelesítés bevett módszereit feláldozták a sajtószenzáció oltárán".

LEHULL A LEPEL

A *Stern* ekkor felkérte a Német Állami Levéltárat, hogy végezzék el a naplók tudományos vizsgálatát. Alig egy hét elég volt, hogy megérkezzen az eredmény: az 1932-re datált naplók papírja egy 1938-ban felfedezett és 1943-ig széles körben nem alkalmazott, szintetikus anyagot tartalmaznak. A tintát, a ragasztót, a kötést és a szalagokat mind-mind a háború után gyártották. Egy megfelelő képzettségű írásszakértőkből álló újabb csoport később megállapította, hogy a szöveg durva hamisítvány, melyből hiányoznak Hitler jellegzetes betűformái. Sikerült azonosítani a forrást: a beszédeket tartalmazó, rég megjelent könyvet is.

Kujau Ausztriába szökött, de néhány héttel később feladta magát. Heidemannt letartóztatták. Amikor Kujau tudomást szerzett arról, hogy Heidemann zsebre vágta a neki szánt pénz jelentős részét, dühében kitálalt. 1985-ben mindkét férfit bíróság elé állították, és egyenként több mint négyévi börtönbüntetésre ítélték őket. Lord Dacre tekintélye megrendült valamelyest, amelyet nem sikerült teljes mértékben helyreállítania. A *Stern* és a *The Sunday Times* főszerkesztője leköszönt. Az utóbbi lap szerkesztését 1983-ban Andrew Neil vette át, aki később így nyilatkozott az esetről: „Nagy sztorinak ígérkezett, és a *The Sunday Times* annyira szerette volna, hogy igaz legyen! Olyan jónak látszott, hogy nem is tartottuk szükségesnek megfelelően ellenőrizni."

A hollywoodi kabbala

A közelmúltban rocksztárok és hollywoodi színészek újra felfedezték és divatos életstílussá tették a középkori judaizmus spirituális ágát. Hogyan bukkant fel újra a kabbala csaknem elfelejtett misztikus tanítása, és mit is jelent ez a tan voltaképpen?

Amikor Madonna, a popsztár, 1997-ben először lépett be a Beverly Hills-i kabbalaközpont ajtaján, nem meghívásra érkezett, és nem is próbálta senki odaédesgetni. Mint mondta, egy barátja javaslatára érkezett. Kedvére volt, amit látott. Idővel egyre több híresség fordult érdeklődve a kabbala titkai felé, egyebek között Demi Moore, Elizabeth Taylor, Britney Spears, Roseanne Barr és Jerry Hall; úgy tűnt, hogy a kabbala az amerikai celeb hölgyek egyfajta választott vallása lesz.

A 2000-es években a Kabbala Központ ázsiója egyre nőtt, 2009-es bevételei elérték a hatvanmillió dollárt. Az összeg részben a követők támogatásából jött össze, de tekintélyes profitot hozott az olyan cikkek árusítása is, mint a szemmelverést távol tartó „vörös zsinór" karkötők, a „gyógyító és védő" képességűnek tartott kabbalavíz, valamint a tant magyarázó DVD-k, CD-k és könyvek egész sora. Hogy a kabbala hit hány követővel bír, nehezen állapítható meg: számuk néhány tízezertől több millióig terjedhet.

A siker meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a kabbala szónak számos negatív mellékjelentése van. Bár a héber *kabbalah* azt jelenti: „kapott dolog", vagy „tan, hagyomány", az évszázadok során összemosódott a kultikus tevékenység, sötét praktikák, titkos szimbólumok és számok, a varázslás, a bölcsek köve keresése fogalmával, története pedig összefonódott az alkímiáéval. A *titkos összeesküvés* jelentésű angol *cabal* is a *kabbalah* szóból származik; ebben a jelentésében a 17. század óta használják. A kabbala tanításait még a judaizmuson belül is óvatosan kezelik. A tevékenységet csak negyven év feletti, házas férfiak végezhetik, akik alaposan ismerik a zsidó törvényeket, vagy olyan férfi diákok, akiket különösen megbízhatónak és ép gondolkodásúnak tekintenek. Ezt egyesek a kabbala ereje iránti tiszteletnek, mások viszont a tan kétes értékének tudják be.

KÖZPONTI HIEDELMEK

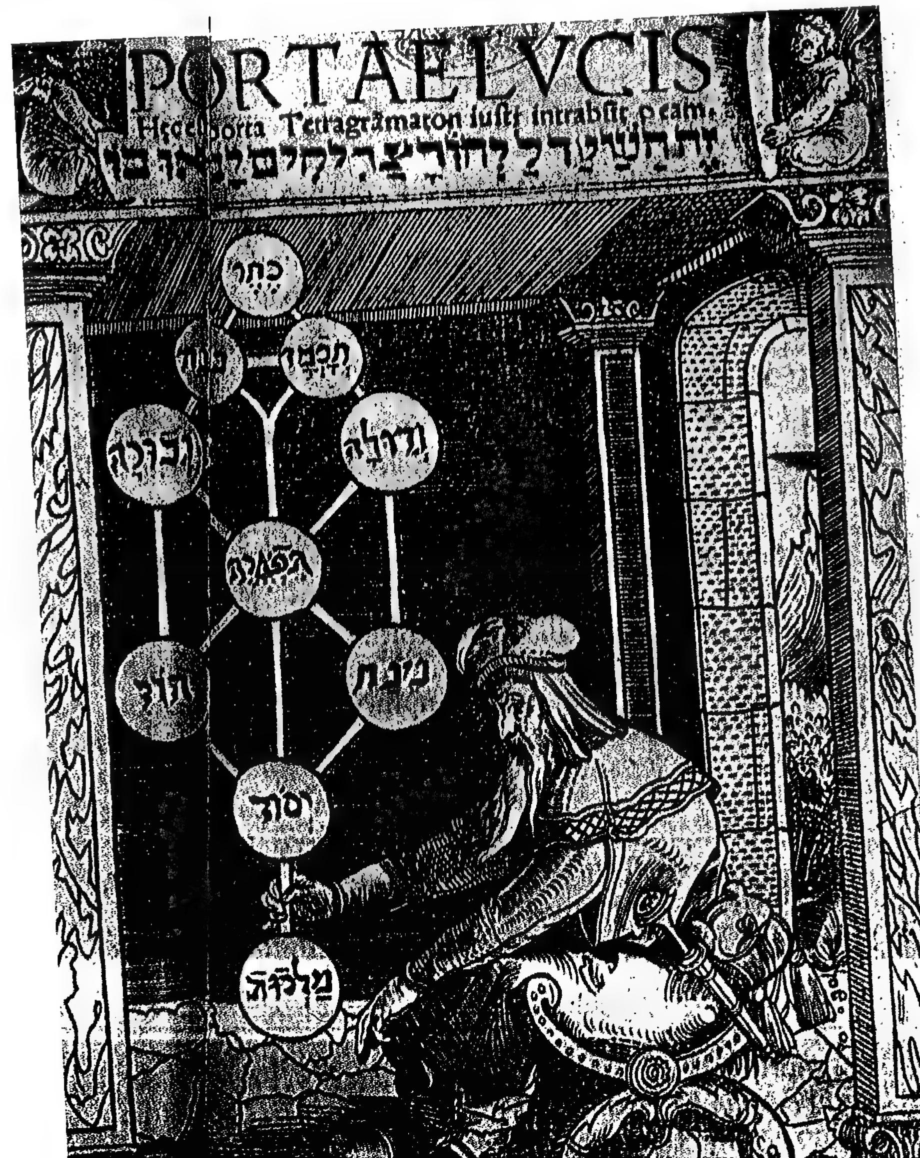
A kabbala eredeti jelentésében talányos és bonyolult szövegekben kifejtett sokrétű filozófia. Úgy tartják, hogy évezredeken át tudósok nemzedékei adták át egymásnak a tudást, mielőtt arámi nyelven lejegyezték volna. Ebből született meg a legfőbb írás, a *Zóhár*, azaz „A ragyogás könyve", amelyet a hagyomány a 2. században élt Rabbi Simon bár Jochájnak tulajdonít. Valószínűbb azonban, hogy egy Moses de León nevű spanyol–zsidó tudós 13. századi munkájáról van szó; egyesek azt gyanítják, hogy a *Zóhárt* talán maga Moses de León írta.

Bárhonnan ered is a könyv, a szöveg, mely alapvetően Mózes öt könyvéhez szolgál misztikus magyarázatokkal és kiegészítésekkel, azt tárgyalja, hogyan ismerheti meg az ember Istent, és hogyan kerülhet közel hozzá. A kabbalisták szerint a Teremtés megrázó kataklizmája során Isten vagy *Ein Sof* (a Végtelen) fényként betört a világba, és tíz szférán keresztülhatolva szétoszlott az élőlények között. Minden öröm, boldogság és beteljesülés ebből a fényből ered. Az emberi lényben azonban az önmagára koncentráló ego (amelyik a Sátánnal áll kapcsolatban) elvágja az embert a világosságtól; csak akkor lesz képes újra kapcsolatba lépni a Teremtő lényegével, és elnyerni a beteljesülést, ha kiveti magából az egót, és feléleszti magában az osztozás vágyát. Ezt az ember imádkozással és meditációval érheti el, valamint azzal, ha az „Önkorlátozást" gyakorolva ellenáll a negatív erőknek; ha megtanulja, miként tartsa távol énjét az eseményekre való reakciótól, hogy elkerülje az érzelmi káoszt, és úrrá legyen a sorsa fölött.

A *Zóhár* és más kabbalista művek adják az eszközt e gyógyulási folyamathoz és a valóság teljes megértéséhez. A közönséges halandók az öt érzékszervükön keresztül a valóságnak csupán a töredékét képesek felfogni. A kabbala technikáinak alkalmazásával a tan követői képesek hozzáférni a valóság teljességéhez, és így meglelni a tiszta igazságot és megértést.

A HIT MODERNIZÁLÁSA

Mint fent már utaltunk rá, a középkori kabbalista hagyomány központi tantételei rendkívül bonyolult, homályos és kusza szövegekből bomlanak ki. A modern kabbalamozgalom kiemelte és leegyszerűsítette a fő üzenetet, és ezáltal hozzáférhetővé tette bárki számára, tekintet nélkül az illető nemére, vallására, etnikai hovatartozására, korára vagy szexuális irányultságára. A kabbala bővebb, közérthetőbb változatát a Los Angeles-i és világszerte működő központok dolgozták ki.

A FÉNY KAPUI *Egy kabbalista szöveg 16. századi latin fordításának címlapja. A tíz szféra az isteni kisugárzásokat jelképezi, amilyen a Szeretet, a Bölcsesség, a Fenség és az Erő.*

A ZSINÓR EREJE *A vörös zsinór a kabbala iránti elkötelezettség külső jele. Az 1990-es években a piros dísz az egyszerűséget hirdette Beverly Hills ragyogó hívságai között.*

Az első kabbalaközpontot Philip Berg és második felesége, Karen alapította 1973-ban New Yorkban. Berg ortodox rabbinak tanult, és az 1960-as években hosszabb időt töltött Izraelben, ahol a kabbalát tanulmányozta. Mestere, Rabbi Yehuda Zvi Brandwein, az 1885-ben született Rav Yehuda Ashlag keze alatt tanult, aki elsőként próbálta meg eljuttatni a kabbalát a tömegekhez vagy legalábbis a zsidók tágabb köréhez. Lefordította a *Zóhár*t arámi nyelvről héberre, és 1922-ben alapított egy kabbalista *jesivát* (főiskolát).

Berg tevékenysége a tradicionális zsidó tudományban gyökerezett, felesége viszont a New Age filozófiával szimpatizált. Ő győzte meg Berget arról, hogy a kabbala tágabb kör számára jelenthet vonzerőt, különösen a nők körében. A modern kabbala e két áramlat elegyének tekinthető, és nem más, mint egy holisztikus önsegítő program, amely a judaizmus gyakorlatán alapul. A központ nem kíván meg előzetes ismereteket követőitől, és határozottan állítja, hogy a kabbala nem vallás, hanem „léleketechnológia", egyfajta útmutatás az egyébként minden vallásban jelenlévő univerzális bölcsességhez.

NYUGATI PARTI HULLÁM

A New York-i sikertörténet után 1984-ben Philip és Karen Berg új központot nyitott Los Angelesben, ahol a kabbala szintén számos érdeklődőt vonzott. A spirituális beteljesülés ígérete elsősorban azokat csábította, akik üresnek, értelmetlennek érezték az életüket; köztük szép számmal akadtak gazdag híresságek, akiket nem elégített ki a világi siker. Eitan Yardeni, Madonna egyik kabbalatanára ezt így fogalmazta meg előadásában: amikor az ember mindent elért a materiális világban, akkor a legüresebb az élete.

A kabbalaközpont könnyen felfogható, modern és felhasználóbarát formába öntött tanításai magukban foglalják az asztrológia és az „eltávozott lelkek reciklálása" (a reinkarnáció) fogalmait. Ezek a tanok egybecsengenek a New Age eszméivel, és utat mutatnak az egyénnek a negatívumok leküzdésében és élete irányításában. A Berg házaspár azt állítja, hogy a kabbala összebékíti a spiritualitást a modern tudománnyal, megelőlegezte az ősrobbanás-elméletet, a DNS-t, a húrelméletet és a nanotechnológiát.

A kabbalaközpont adakozásra buzdít („jobb adni, mint kapni"), hozzásegíti követőit, hogy jól érezzék magukat a bőrükben, és arra buzdítja őket, hogy karitatív adományokkal – köztük természetesen a központnak nyújtott adományokkal – eleget tegyenek társadalmi felelősségüknek. Ugyanakkor nem terheli a híveket a hagyományos vallásokra jellemző szabályrendszerrel, kötelezettségekkel, életvezetési korlátozásokkal. Ez teszi tökéletes vallássá a celebek, a tömegmarketing és a globális márkák korában. Napjainkban a kabbala egyre nagyobb teret hódít: az Egyesült Államokban, Dél-Amerikában, Európában és Izraelben több mint negyven központ működik (köztük Magyarországon is).

Macska, avagy az igazság papja

Sok mai zsidó vezetéknév magán viseli a 18. századi izraelita névrejtés nyomát. A kötelező névválasztási rendelet szigorú előírásaira válaszul igen ötletes módszerekkel igyekeztek megőrizni hagyományaikat.

Mint minden más közösségnek, sokáig a zsidóknak sem volt szükségük vezetéknévre. Az emberek általában egyetlen nevet használtak, amit a félreértés elkerülése végett kiegészítettek az apa nevével: Isaac ben Abraham (Ábrahám fia Izsák). II. József 1787-es rendelete azonban megkövetelte, hogy a zsidók vegyenek fel olyan német családnevet, amely nem utal viselőjé származására, nem tartalmaz zsidó szavakat és németesen hangzik. A névfelvétel tényét bizottságok dokumentálták, és a hivatalos iratot a helyi rabbi is ellátta kézjegyével.

A zsidók többsége eleget is tett a kötelező névválasztás kötelezettségének, pontosan betartva az erre vonatkozó előírásokat – persze csak látszólag.

Judah az oroszlán, Benjamin a farkas.

A nyílt ellenállás helyett megkeresték a módját, hogyan játszhatják ki a rendszert: olyan neveket választottak, amelyek rejtve bár, de mégis utaltak viselőjükre. A legkézenfekvőbb névalkotási módszernek a vallási asszociáció tűnt. A Judah név például az állandó bibliai jelző nyomán – „Judah, az oroszlán" – a hagyományban a vadállat képével forrt össze; így születtek meg a Judah Loebhöz (oroszlán) vagy a kissé bonyolultabb Judah Lowensteinhez hasonló elnevezések. Sok Benjamin ugyanilyen megfontolásból döntött a Wolf (farkas) vagy Wolfberg vezetéknév mellett. Aki Naftáli volt, a „szarvas" jelentésű Hirsch nevet vehette fel, a tizenkét zsidó törzs egyikének, a Naftáli törzsnek ugyanis a szarvas volt a szimbóluma.

Egyesek bonyolultabb szójátékokhoz folyamodtak. A papi kaszt tagjai – héberül *kohen* – például azért választották a Kahn (csónak) nevet, mert a szó ugyanazokat a mássalhangzókat tartalmazza, mint a *kohen* (a héber írás nem jelöli a magánhangzókat). Hogy még követhetetlenebb legyen az asszociáció, egyesek a szintén „hajó" értelemben használt Schiff kifejezésből kreáltak vezetéknevet. Így csak egy zsidó tudta, hogy papi családból származó emberrel van dolga.

Sok *kohen* a Katz – „macska" nevet vette fel. Ebben az esetben a név a héber *kohen cedek* (az igazság papja) kifejezés német kezdőbetűiből állt össze (a régies Kotze, ko[hen] tze[dek] alapján). Az a zsidó, aki Atlasnak (németül: „atlaszselyem") nevezte el magát, a bibliai *akh tov lyisrael selah* – „Isten tegyen jót Izraellel" fohászt vette alapul. Egy újdonsült Stamm – a szó jelentése „fatörzs", de metaforikusan jelenthet „klánt", „törzset" is – gondolhatott arra is, hogy a szakmája *sofer tefillim mezuzot,* németül többes számban Stämme, vagyis „tóratekercsíró". A gyakori Segal, Chagall jelentése pedig „szegán levájja" (a léviták elöljárója).

GYÉMÁNTOK ÉS ARANYAK

Jó módú zsidók nemegyszer hivatalnokok lefizetésével szereztek jogot tekintélyesebb, „díszesebb" családnév – például a Rosenthal (rózsavölgy) vagy a Diamant (gyémánt) – viselésére. Ám egy kis csavar ebben is lehetett. A Goldbergek (aranyhegy), Goldblumok (aranyvirág) vagy Goldsternek (aranycsillag) nemcsak a nemesfémre gondolhattak, hanem a család egy Golda nevű, mélyen tisztelt anyjára, matriarchájára, akinek emlékét így megőrizte a leszármazottak családneve.

Oppenheimer fiai

A második világháború alatt az új-mexikói Los Alamosban építették fel a „Nobel-díjasok koncentrációs táborának" is nevezett, szigorúan titkos kutatási területet. Az itt összegyűlt amerikai és más nemzetiségű kutatóknak kötelezniük kellett magukat arra, hogy a háború befejezését követően még legalább hat hónapig ott maradnak.

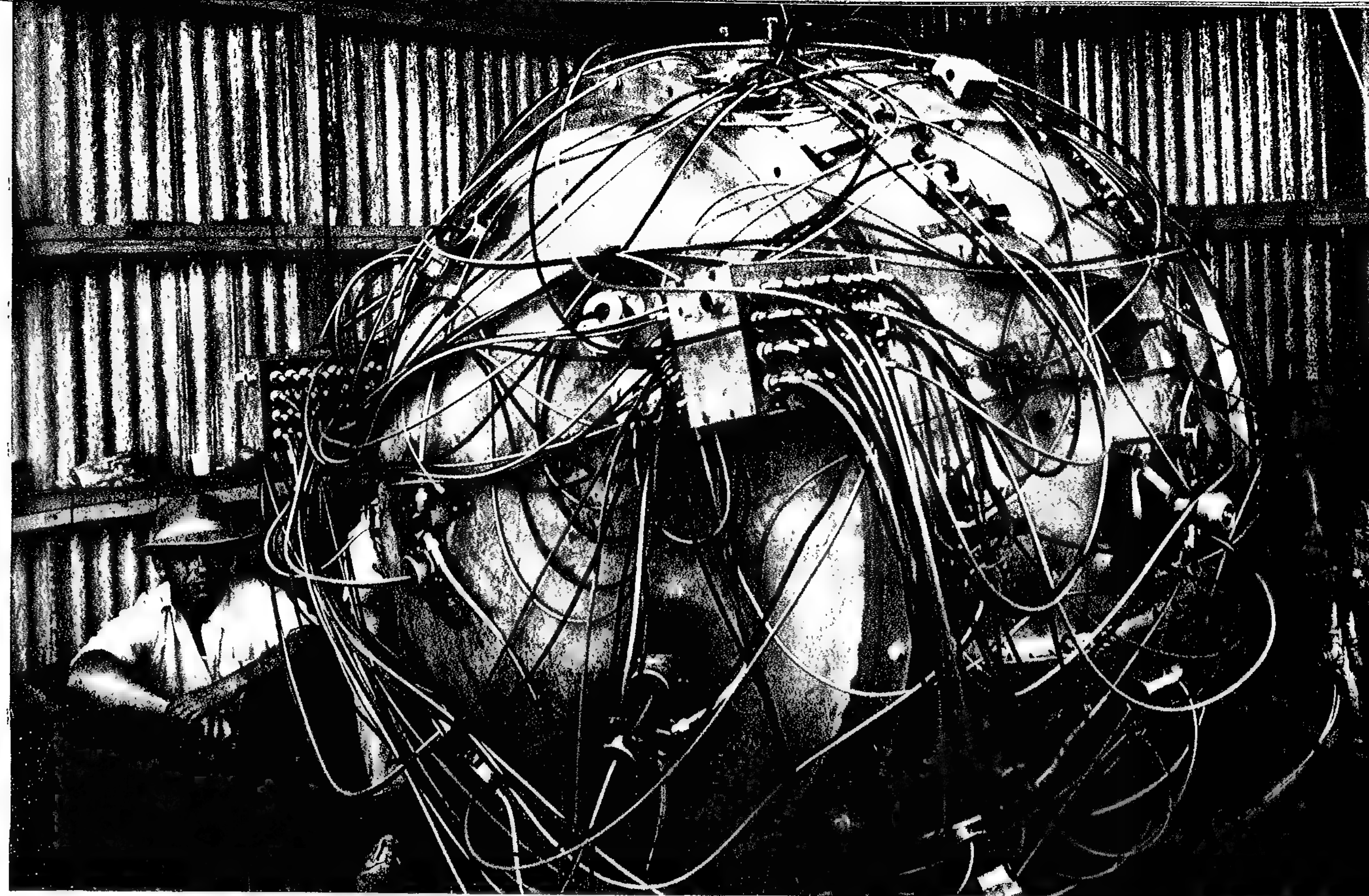
Már az 1930-as években felmerült a nukleáris láncreakció gondolata, melynek révén esetleg makroszkopikus méretekben lehet felszabadítani az atommagban rejlő energiát. Maga a gondolat Szilárd Leótól származik, aki ezt szabadalmaztatta is. Az első olyan kísérletet, amely maghasadást eredményezett, Enrico Fermi és munkatársai végezték Rómában 1934-ben; a maghasadás jelenségét ténylegesen a náci Németországban dolgozó Otto Hahn, Lise Meitner és Fritz Strassmann ismerte fel 1938-ban.

A sajtó rávetette magát a szenzációra, és az olcsó villamosenergiától az atombombáig terjedő fantasztikus lehetőségeket taglalta. Több ország tudósai figyelmeztették kormányukat a várható következményekre. Mind biztosra vették a világháború kitörését. Szilárd Leó különösen aggódott, hogy a náci Németország szert tesz atomfegyverre. Javasolta, hogy a tudósok önként mondjanak le e tárgyban elért eredményeik publikálásáról.

AMERIKA KÖZBELÉP

A legelsők között a franciák és az angolok tettek erőfeszítéseket a tudományos részletkérdések tisztázására. A németek is elindultak az atomfegyver kifejlesztése felé. Az angolok 1940-ben létrehozták a MAUD Committee-t (*Military Application of Uranium Desintegration*, az urán bomlásának katonai alkalmazása) annak kiderítésére, hogy az atombomba még a háború befejezése előtt létrehozható-e. Miközben a franciákkal együtt számos magfizikai kérdést tisztáztak, be kellett látniuk, hogy Európában nem rendelkeznek a projekthez szükséges potenciállal.

Az Egyesült Államokban hasonló kutatások történtek. Szilárd Leó minden követ megmozgatott, hogy világossá tegye az amerikai vezető körök számára, mekkora veszélyekkel járhat a tengelyhatalmak kezébe került nukleáris technológia. Rávette Albert Einsteint, az akkor legnagyobb tekintélyű fizikust, hogy aláírja a Wigner Jenővel közösen fogalmazott, Roosevelt elnökhöz címzett levelet. (Valójában Teller Edével közösen, hármasban keresték fel Einsteint. Maga Teller – a rá jellemző fanyar humorral – úgy mesélte el a dolgot, hogy az ő szerepe az autó vezetésére korlátozódott.)

KIPRÓBÁLÁS ELŐTT *Az atombomba első változata tesztelésre készen Új-Mexikóban. A készülék 4,5 kg plutóniumot tartalmazott, hagyományos robbanóanyagba ágyazva. Az elgondolás az volt, hogy a robbanóanyag felrobbantásával összenyomják a plutóniumot, és így érik el az úgynevezett kritikus tömeget, amelynek következtében láncreakciószerűen beindul a nagy energiafelszabadulással járó atommaghasadás.*

1939 szeptemberében Alexander Sachs, az elnökhöz bejáratos pénzügyi szakember adta át a levelet és Szilárd Leó tanulmányát az elnöknek. Roosevelt, aki a javasolt atomprojektnek sem a szükségességéről, sem a hasznosságáról nem volt meggyőződve, belement, hogy lassan beinduljanak a kutatások. Létrehozta az Uránium-bizottságot tanácsadó jogkörrel. A munka az egyetemek kutatólaboratóriumaiban indult meg. Fermi és Szilárd a New York-i Columbia Egyetemen dolgozott. Tudták, hogy nagy tisztaságú grafitra és fémuránra lesz szükségük, de hasztalan igyekeztek pénzügyi támogatást szerezni a szükséges hatalmas mennyiségek előállítására. 1940-ben az amerikai Alfred Niernek sikerült néhány mikrogrammnyi ^{235}U-öt elkülönítenie és megerősítenie, hogy valóban ez a hasadó izotóp.

1941 őszén Oliphant, az ausztráliai származású brit tudós amerikai útján a magas kormánykörökben elmagyarázta, hogy közeli az a veszély, hogy Angliát atombombával vagy radioaktív anyagokat szétszóró fegyverrel fogják megtámadni, ugyanis a németek jelentős erőfeszítéseket tesznek ebben az irányban. Ekkor Roosevelt határozott intézkedéseket tett, amiben az is szerepet játszott, hogy az Egyesült Államok közben belépett a háborúba, és felmérték, hogy az általuk létrehozandó

.016 SEC.
N
100 METERS

A FOLYAMAT BEINDULT *Hivatalos felvétel az atomkor 0,0016 másodpercéről. A világ első atomrobbanása és az azt követő tágulási szakasz során különös, félgömb alakú, mintegy 300 m átmérőjű kupola keletkezett, amely hatalmas gombafelhővé alakult át.*

atomfegyver birtokában világviszonylatban egyeduralkodók lesznek.

MANHATTAN-TERV

Több csoportot hoztak létre, köztük egyet Chicagóban Arthur Compton vezetésével, aki egyesítette stábját Fermi és Szilárd Leó New York-i, valamint Seaborg kaliforniai csoportjával. Felvették a „Metallurgical Project" („kohászati projekt") fedőnevet, amelynek fő feladata a láncreakció megvalósítása volt. A chicagói egyetem futballpályája alatt épült fel az a rendszer, amelyet Fermi „atommáglyának" nevezett el.

1942 nyarán eldöntötték, hogy véget vetnek a laboratóriumi kutatások szakaszának, és nagy ipari létesítményeket hoznak létre katonai irányítás alatt. A katonai szervezet székhelye New Yorkban volt, ezért a Manhattan Engineering District (MED) fedőnevet kapta. (Az utókor, feltehetően a Metallurgical Projecttel való nyelvi keveredés eredményeként Manhattan Project néven tartja számon.) Vezetését Leslie Groves dandártábornokra bízták, aki már az első atommáglya indításánál is jelen volt. Szigorúan megerősítették a titoktartási szabályokat.

Elszántan dolgozott, hogy a nácikat megelőzve elkészítsék a bombát.

1942 végén három védett katonai területet hoztak létre X, Y és W néven. X a Tennessee völgyében fekvő Oak Ridge volt, ahol az urándúsító üzemet építették, továbbá itt folytatták a grafittal működő, levegővel hűtött atommáglyákkal végzett kísérleteket. Y a „Nobel-díjasok koncentrációs tábora" volt Los Alamos-ban (Új Mexikó). Itt kellett a bomba létrehozásával és robbantásával kapcsolatos kísérleteket elvégezni. A tudományos vezetést Robert Oppenheimerre bízták. Az itt összegyűlt amerikai és más nemzetiségű kutatóknak kötelezniük kellett magukat arra, hogy a háború befejezését követően még legalább hat hónapig ott maradnak. W azokat a reaktorokat fedte, amelyek Hanfordban (Washington állam) épültek, és a plutónium termelésére szolgáltak. Oak Ridge és Los Alamos voltak az első nemzeti laboratóriumok, amelyekhez hasonlók később a világ sok országában (így hazánkban is) épültek. Tudósok, mérnökök, technikusok, továbbá anyagi erőforrások nagy tömegét koncentrálták. A teljes atombomba-program mintegy kétszázötvenezer embert foglalkoztatott.

ÉLET LOS ALAMOSBAN

A Los Alamos-i központban 1945-re már közel hatezren dolgoztak. A tábor úgy festett, mint egy semmiből kinőtt kisváros az aranyláz idején, zöldségessel, mosodával, bárral, kávézóval, postahivatallal, könyvtárral, kórházzal.

A tudósok egy része családját is magával hozta, sőt gyermekek is születtek itt: Oppenheimer és felesége, Kitty kislánya is Los Alamosban látta meg a napvilágot. A fegyveres őrökkel körülvett zárt katonai táborban a hosszú munkaidő, a feszített tempó és a szigorú biztonsági intézkedések ellenére (a leveleket felbontották és elolvasták, a telefonhívásokat lehallgatták) kellemes légkörben folyt a munka. Sokakat az a meggyőződés hajtott, hogy kutatásaik nélkülözhetetlenek az ország háborús erőfeszítései szempontjából. A többségében húszas-harmincas éveikben járó tudósok, területük kimagasló egyéniségei, intellek-

tuális szempontból serkentően hatottak egymásra. Az elszigeteltség okozta unalom elűzésére szabadidejükben különböző hobbiknak áldoztak, vagy zenéléssel, összejövetekkel, sporttal – nyáron baseballal, télen síeléssel – szórakoztatták magukat és egymást. A tábornak két tánczenekara és saját rádióállomása is volt.

A KICSI ÉS A KÖVÉR

Kétféle módon lehetett az atombomba készítésére alkalmas hasadóanyaghoz jutni: az urán dúsítása, illetve plutónium termelése révén. Jellegzetes amerikai módon mindkét úton elindultak. Az urán dúsítása rendkívül bonyolult és költséges eljárás, óriási energiafelhasználással és korróziós problémákkal jár, ezért a háború végére egyetlen atombombához szükséges mennyiséget tudtak előállítani, plutóniumból viszont kétszer annyi, azaz két atombombára való mennyiség keletkezett.

A két bombatípus közötti jelentős méretbeli különbségre való tekintettel az előbbit *little boy*nak (kisfiú), az utóbbit pedig *fat boy*nak (kövér fiú) nevezték el. Mindkettő alkalmas volt bombázó repülőgépek által való szállításra.

Az ipar, a tudomány és a hadsereg páratlan együttműködése három év alatt létrehozta az atomfegyvert. Érdemben csak Nagy-Britanniával és Kanadával működtek együtt; másik két szövetségesüket, a franciákat és a szovjeteket hivatalosan nem tájékoztatták az atomkutatásokról. Amikor 1945 áprilisában bizonyossá vált az atomfegyver létrejötte, a tudósok egy része, elsősorban ismét Szilárd Leó egy Rooseveltnek szánt memorandumban felhívta a figyelmet arra a veszélyre, hogy az atomfegyvernek milyen következményei lesznek az Egyesült Államokra nézve: fegyverkezési verseny fog elindulni közte és a Szovjetunió között, amit el fog veszteni, mert az amerikai lakosság nagyvárosokban koncentrálódik, ezért igen sérülékeny. Szilárd felvetette a nemzetközi ellenőrzés szükségességét.

Egyéb aggályok is felmerültek. Katonai körökben felvetődött, hogy a fegyver bevetése a genfi egyezményekkel ellentétes, hiszen a bomba mérgező radioaktív anyagokat szór szét, ennélfogva az atombomba vegyi fegyvernek is minősül. A tudósok javasolták, hogy a bombát ne vessék be városok ellen, hanem csak mutassák be: a tokiói öbölben felrobbantva a japánok láthatnák, mi vár rájuk a háború folytatása esetén. Ezek az érvek talán hatottak volna Rooseveltre, aki a hatásokkal régóta tisztában volt, ám a döntés a témában járatlan Truman elnökre hárult. Miután az egyik plutóniumbombát 1945 júliusában Alamogordóban (Új-Mexikó) kipróbálták (ekkorra Németország már kapitulált, és Európában véget ért a háború), ő döntött a két másik bomba bevetéséről.

„KATONAILAG FÖLÖSLEGES"

1945. július 26-án az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Kína ultimátumot adott Japánnak: feltétel nélkül tegye le a fegyvert, vagy súlyos következményekkel lesz kénytelen szembenézni. A történészek máig vitatkoznak azon, vajon miért volt szükség az atombomba Japán ellen fordítására, amikor Douglas McArthur és Dwight Eisenhower tábornok katonailag teljesen fölöslegesnek tartotta az akciót. A többség úgy véli, két fő tényező játszott szerepet a döntésben: az új fegyver kifejlesztése elképesztően magas összegeket emésztett fel, ráadásul a Pearl Harbor elleni japán repülőtámadás óriási amerikai veszteségeket okozott. A háborút be kellett fejezni, Truman elnök ezért minden egyéb szempontot háttérbe szorítva rábólintott a bevetésére; haláláig vallotta, hogy az atombomba ledobásával japán és amerikai életek millióit mentette meg. Más vélemények szerint az USA a szovjet expanziós törekvések megakadályozása céljából vetette be az atomfegyvert, és ezzel lényegében emberiesség elleni bűntettet hajtott végre.

A KÍSÉRLET UTÁN *1945 szeptemberében Oppenheimer (fehér kalapban) és Groves (egyenruhában) megszemlélték annak a toronynak a maradványait, amelyre a kísérleti bombát felfüggesztették. A sivatag felszínét zöld radioaktív üveg borította, amelyet a kísérlet kódneve – Trinity – alapján trinititnek neveztek el.*

1945. augusztus 6-án Hirosima lakói nemigen figyeltek fel a három magasan szálló B-29-es bombázóra: a szokványos bombatámadásokban több tucat gép százával dobálta a bombákat. Ezen a napon egyetlen bomba – a „kisfiú" nevű uránbomba – hullott alá az *Enola Gay* nevű B-29-es gyomrából. A fegyver a város fölött, a levegőben robbant fel, miután a repülőgép sebesen elkanyarodott. A város egy pillanat alatt eltűnt a föld színéről. A becslések szerint 78 000 ember pusztult el azonnal, és további 170 000 halt meg a sérülésektől és a sugárbetegségtől. Három nappal később a „kövér fiú" nevű plutóniumbomba is felrobbant egy másik japán város, Nagaszaki fölött. Augusztus 15-én Japán megadta magát.

Oppenheimer Los Alamos-i csapata vegyes érzésekkel vette tudomásul a katonai lépést. Egyfelől büszkék voltak az elért tudományos eredményre és arra, hogy hozzájárultak a második világháború befejezéséhez. Ugyanakkor lesújtva szembesültek a bomba okozta rettenetes veszteségekkel és az elképzelhetetlen szenvedéssel.

Haakon Chevalier, berkeley-i professzor a hirosimai támadás után így írt barátjának, Oppenheimernek: „Egy ilyen kockázatos vállalkozás akkora terhet jelent, amekkorát kevesen viseltek az emberiség történetében. Tudom, hogy a te emberszereteteddel nem lehetett könnyű részt – méghozzá óriási részt – vállalni egy olyan ördögi találmányban, amelynek célja az emberek pusztítása. A halál lehetőségei azonban egyszersmind az élet lehetőségei is."

6. fejezet

ELÁSOTT KINCS, REJTETT IGAZSÁG

A történelem vagy annak nyers adatanyaga gyakran a föld alatt – barlangokban, bankok páncéltermeiben, sírkamrákban – rejtőzik. A múlt tényeit azonban más módon is el lehet tüntetni vagy éppen teljesen megváltoztatni.

Dzsingisz kán hazalovagol

Dzsingisz kán hatalmas birodalmat épített ki, ám szülőföldjén a 20. század nagyobb részében elfelejtették vagy letagadták eredményeit. Rehabilitációja, a kommunizmus összeomlásának ez a furcsa mellékkövetkezménye oda vezetett, hogy a mongolok újraértékelték saját történelmüket és helyüket az új világrendben.

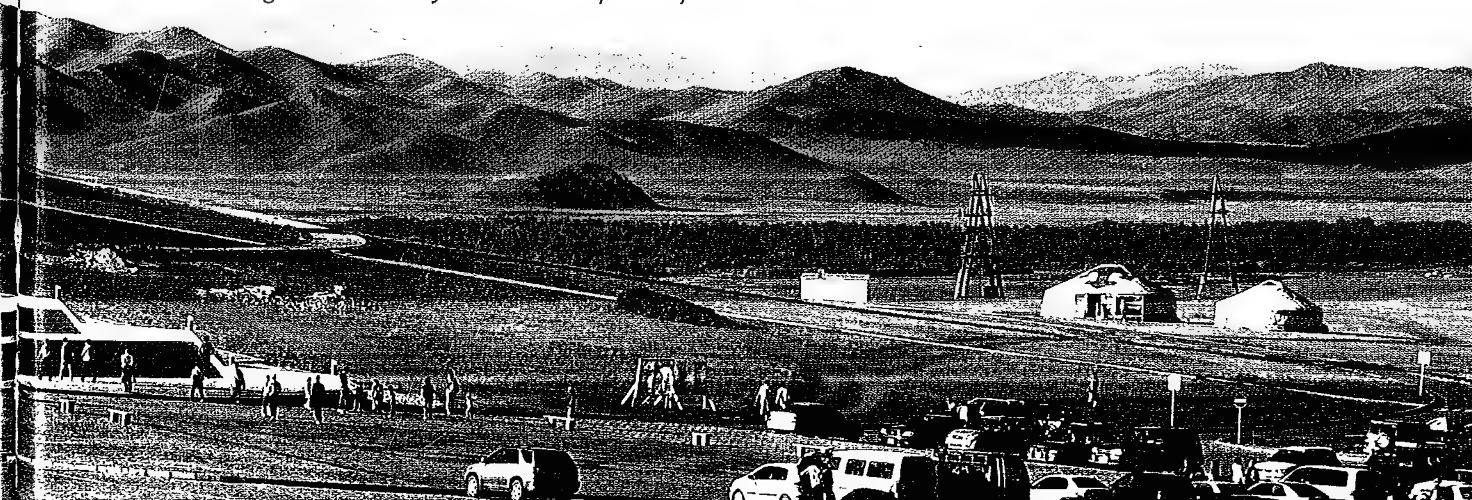

A mai Ulánbátorban, Mongólia fővárosában Dzsingisz kán mindenütt jelen van. A várostól délre, egy zöld hegyoldalban hatalmas, fehér, faragott arcmása díszeleg. A széles utak menti reklámtáblákon harci ménje nyergéből SMS-t küld egy barátjának. A „Nagy Kán" ír pub bejárata fölött neon Dzsingisz függ. A központi Kultúrpalota előtt plakátok hirdetik az intézmény legnagyobb sikerét, a nagy kánról szóló rockoperát. Mongólia leghíresebb fiát láthatólag szeretik és tisztelik honfitársai és leszármazottai. Állandó jelenlétében és az iránta tanúsított tiszteletben a legkülönösebb, hogy évtizedeken keresztül szinte a nevét is tilos volt kiejteni Mongóliában. Az 1921-től 1990-ig tartó kommunista rezsim alatt alig tanították életét és tetteit az iskolában. Ha egyáltalán megemlítették, csak azért tették, hogy elmondják, mily könyörtelen elnyomó és tömeggyilkos volt, és mekkora katasztrófát okozott a civilizáció számára. Hogyan mehetett végbe ez a rendkívüli fordulat Dzsingisz kán posztumusz megítélésében? A válasz a nagy hódító életében és a félresiklott mongol történelemben keresendő.

A NÉPEK KIRÁLYÁNAK FELEMELKEDÉSE

A mongolok titkos története, a mongol irodalom egyik legelső irodalmi alkotása a következőket mondja Temüdzsin, a későbbi Dzsingisz kán életének korai szakaszáról. Valamikor 1162 körül született „az örök kék ég alatt". Ő volt klánjának feje, és tekintélyét felhasználva, uralma alatt egyesítette a többi klánt. Szép szóval, erőszakkal vagy határozott egyénisége vonzerejével összefogta a nomád törzseket, és néppé formálta őket. Negyvenes évei elejére ő lett a vezére „mindazoknak, akik nemezsátorban éltek". 1206-ban Temüdzsin gyűlésre hívta a mongol törzseket, ahol a kánok kánjává (khagan, kagán) választották. Nagy valószínűséggel ekkor vette fel a Dzsingisz nevet, amelynek több lehetséges értelmezése közül a „tengernyi népet egyesítő" a legvalószínűbb. Ekkor birodalomépítésbe kezdett. A fennhatósága alá tartozó földek egész férfi lakosságát fegyelmezett lovas, hódító hadsereggé szervezte. Minden lovas két-három erős sztyeppi lóval indult hadba. A mongolok képesek voltak megállás nélkül lovagolni, ha kellett, lóháton akár aludtak is. Olyan sebességgel tudtak haladni, amilyenről a hadviselés történetében addig álmodni sem mertek, így ellenségeiknek úgy tűnt, a semmiből bukkannak elő, ami különösen félelmetessé tette őket. Ha egy mongol harcos szűkében volt az élelemnek, apró metszést ejtett a lova nyaki erén, és ivott az állat véréből. Minden lovasnak rövid, de rendkívül erős íja volt, amellyel nyeregből is tudott lőni. A mongol lovasok a válluk fölött, hátrafelé is nyilaztak, különösen nagy pusztítást végezve az őket üldöző ellenség soraiban.

1211-ben Dzsingisz kán lecsapott az Észak-Kína területén fekvő Jin-dinasztia népére, a dzsürcsikre. A kínai nagy falat 1213-ban érte el, majd azt megkerülve folytatta hódítását Kína belső területei felé. A mongol dúlás a beszámolók nyilvánvaló torzításai ellenére is rendkívüli méreteket öltött, a zsákmányt végtelen karavánok

ACÉLLOVAS *Dzsingisz kán negyven méter magas, rozsdamentes acélból készült óriás lovas szobra Ulánbátortól keletre, a mongol sztyeppén magasodik. Egyike azoknak az emlékműveknek, amelyeket a mongol törzsek egyesítésének és a mongol nép megszületésének nyolcszázadik évfordulójára állítottak.*

REKLÁMFIGURA *A függetlenné vált Mongóliában a kereskedelem a végletekig kihasználja Dzsingisz kán újsütetű kultuszát. Arcképe már azelőtt is ott díszelgett a bankjegyeken, de a hódító most vodka, sör, cigaretta és más cikkek reklámarcaként is feltűnik mindenütt. Alakja annyira túlhajtott marketingklisé lett Mongóliában, hogy a kormányzat már-már azt fontolgatja, betiltja reklámokban való megjelenítését.*

szállították a Góbi-sivatagon át mongol földre. A megállíthatatlan sereg 1219-ben betört a perzsa–muszlim Hvarezmbe, és 1221-re el is foglalta.

Dzsingisz kán 1227-ben bekövetkezett halálakor birodalma kiterjedt szinte egész Ázsiára a Japán-tengertől a Kaszpi-tengerig. Fia, Ögödej tovább terjeszkedett, és minden idők legnagyobb birodalmát mondhatta magáénak. Meghódította a Kijevi Ruszt és Dél-Kínát. Dzsingisz unokája, Batu kán betört Közép-Európába, feldúlta Lengyelországot, Magyarországot, a cseh földeket. 1242-ben, amikor híre jött, hogy Ögödej meghalt, Batu hadseregével visszasietett hazájába, hogy bejelentse igényét az utódlásra. Magyarország ennek köszönhette, hogy megmenekült a hosszan tartó hódoltságtól, amelyet az Arany Horda fennhatósága alatt álló területek – a Kijevi Rusz egykori részfejedelemségei – szenvedtek el.

A Dzsingisz-utódok hatalmas birodalma a 15–18. század során fokozatosan széthullott. A mongolok körében a 16. században ismét megerősödött a buddhizmus, a mongolok szülőföldje a kínai Ming-császárok befolyása alá került, végül beolvadt a Mandzsu Birodalomba. Amikor 1911-ben a Mandzsuk elbuktak, Mongólia rövid időre függetlenné vált, majd politikai zűrzavar lett úrrá az országon. A forrongó időszak 1921-ben véget ért, amikor a mongol kommunisták a forradalmár Damdin Szühebátor vezetésével és Oroszország új bolsevik hatalmának támogatásával megszerezték a hatalmat.

A mongol kommunisták oly mértékben követték a szovjet példát, hogy az már szinte tragikomikusan hatott. Az nyilván a véletlen műve volt, hogy Szühebátor ugyanabban az esztendőben halt meg, mint Lenin, de hogy ugyanúgy bebalzsamozták és közszemlére tették egy mauzóleumban, mint szovjet kollégáját, az már kevésbé. Őt egy Csojbalszán nevű Sztálin-klón követte, akinek elnöksége alatt katasztrofális kollektivizálási kísérletekre, tömeges tisztogatásokra és dühödt vallásellenes kampányokra került sor. Egy évvel Sztálin előtt halt meg. Utóda, Cedenbal a végső gazdasági hanyatlásba sodorta országát. A betegeskedő Cedenbal 1984-ben állt félre, és amikor a következő évben Moszkvában Mihail Gorbacsov került hatalomra, a *glasznoszty* szele ugyanúgy végigsöpört a mongol sztyeppén, mint Kelet-Európa síkságain. 1989-ben Mongólia, akárcsak a többi szocialista ország, kiszabadult a szovjet fennhatóság alól.

A NAGY KÁN FELTÁMASZTÁSA

A kommunista éra túlnyomó részében Dzsingisz kánt reakciós feudális uralkodónak, a forradalmi folyamat kerékkötőjének tekintették. Említése internacionalizmus- és szocializmusellenes tettnek minősült. Sikerült olyan mértékben beleégetni aköztudatba a mongol hódító negatív megítélését, hogy az emberek szinte szégyenkeztek Dzsingisz kán és „vérszomjas kolonializmusa" miatt. A kommunista diktatúra összeomlása után azonban Dzsingisz kán dicsőítésének joga a szólásszabadság sarokkövévé vált. A média merőben újszerű módon közelített a témához, pozitív történelmi alakként értékelve Mongólia híres fiát. Nemcsak katonai zseniként, de a Keletet és a Nyugatot egyesítő, nagyformátumú politikusként is kezdték láttatni.

Nem győzték hangsúlyozni a társadalmi fejlődés érdekében hozott intézkedéseit: hogy bevezette a meghódított országokban az elemi oktatást; hogy birodalmi szintű postarendszert hozott létre; hogy bölcs törvényhozó volt. Őt dicsőítették a selyemút megnyitásáért, ami elősegítette a kereskedelmet és az eszmék áramlását Ázsia-szerte, és véget vetett az arisztokrácia privilégiumainak. Mi sem állt távolabb tőle – mondták –, mint hogy pusztulást hozzon azokra a földekre, ahová betette a lábát, ellenkezőleg: hatalmas birodalma országaiban elősegítette a civilizáció felvirágzását.

A hadvezér „újjászületése" nem puszta historiográfiai fordulat volt, nagy szükség volt rá az új politikai rendszerben. A függetlenség megszerzése után Dzsingisz kán egykettőre a modern, előre tekintő mongol állam jelképévé vált. Nambarin Enkhbajar, aki 2005 és 2009 között ült Mongólia elnöki székében, úgy beszélt róla, mint valami modern vállalati vezetőről: „Villámgyorsan gondolkodott, villámgyorsan cselekedett, és villámgyors eredményre jutott. Ez az, amit nekünk is tennünk kell a modern világban: találni egy ötletet, és gyorsan valóra váltani."

Mongólia Enkhbajar elnöksége idején, 2006-ban ünnepelte a nyolcszázadik évfordulóját annak, hogy Dzsingisz kán egyesítette a törzseket, és így megalapította a mongol államot. A jubileum igen jelentős nemzeti esemény volt, melynek során Dzsingisz kán magasztalása túllépte a politikai rehabilitáció határait, és szinte vallásos rajongássá nőtt. Az évforduló fő attrakciója Dzsingisz kán nyolc méter magas szobrának leleplezése volt, melyet a kommunista Szühebátor lebontott emlékműve helyén, Ulánbátor főterén állítottak fel. A kán trónon ül, karját összefonja; úgy tekint a világra, mint valami haragos Buddha. „Dzsingisz kán szelleme áldja meg a mongol népet, és vezesse Mongóliát az örök virágzás felé" – mondta az ünnepségen az ország elnöke. Dzsingisz kán, akit egy emberöltőn keresztül elítéltek Mongóliában, újjászületett, és a nemzet bálványa, a büszke mongol nép istensége lett.

Az új szobor úgy fest, mint valami haragos Buddha.

Felfedezők álruhában

A 19. század elejére már csak kevés fehér folt maradt a térképen: csupa megközelíthetetlen, veszélyes vidék, ahol az őslakosok ellenségesen bántak az idegenekkel. A rettenthetetlen vállalkozók álruhában indultak el a muszlim világ ismeretlen részeinek vagy Tibet magas csúcsainak felderítésére.

A nagy nyugati felfedezőket hosszú időn át a kereskedelem és a gyarmatszerzés célja hajtotta; a felfedezők egyben hódítók is voltak, vagy a hódítók az ő nyomukban érkeztek. A 18. századi utazókat már más motiválta: misszionárius társaságok indítottak hittérítőket a világ távoli tájaira, és tudásvágytól hajtott kutatók keltek útra ismeretlen területek felé.

TIMBUKTUBA ÉS VISSZA

Afrika egyes részeit akkoriban még teljes titok övezte. Idetartozott a kontinens iszlám hitű északi része, valamint azok a nyúlványok, amelyek az arab kereskedők által évszázadok óta használt transzszaharai kereskedelmi utak mentén Dél felé terjeszkedtek. Nyugat-Afrika az arany, az elefántcsont és a rabszolgák gazdag forrása volt, de belső területeire még nem jutott el a nyugati ember. Az ismeretlen vidékekről mesés történetek keringtek: a legendás Timbukturól például azt beszélték, hogy ott aranyból vannak a háztetők. 1795-ben azután a londoni Afrika Belső Területeinek Felfedezését Támogató Társaság (más néven Afrika Társaság) expedíciót indított Afrikába az ifjú skót doktor, Mungo Park vezetésével. Az utazó elérte ugyan a Niger-folyót, melynek partján a feltételezések szerint Timbuktu elterült, ám az arabok elfogták és négy hónapig fogságban tartották. 1805-ben kiszabadult ugyan, ám nem sokkal később a mai Nigéria területén meggyilkolták. Expedíciója többi tagjával a betegségek végeztek. Nyugat-Afrika a fehér ember sírja lett.

1824-ben a párizsi Földrajzi Társaság tízezer frank jutalmat ajánlott fel annak, aki eléri Timbuktut, és élve visszatér. Az első vállalkozó, Alexander Gordon Laing 1826-ban Tripolitól délnek vezette kis tevekaravánját. A brit hadsereg skót tisztjét, aki nem leplezte kilétét, útközben tuareg útonállók támadták meg; noha megsebesítették és kirabolták, sikerült elérnie Timbuktut. Ott azonban meggyilkolták, holttestét megcsonkították.

Alexander Gordon Laing szomorú végzete nyilvánvalóvá tette, hogy fortélyosabb módszerre van szükség. A következő esztendőben, 1827-ben, egy René Caillié nevű francia felfedező vállalkozott az útra, egyiptomi muszlimnak álcázva magát.

A SEBHELYES ARCÚ *Richard Francis Burton muszlim zarándoknak vagy afgán doktornak öltözve járta India, Afrika és Arábia addig ismeretlen vidékeit. Rendkívüli nyelvtehetsége nagy segítségére volt expedíciói során.*

Tökéletlen arab tudását azzal magyarázta, hogy gyermekkorában fogságba ejtették a franciák, így Nyugat-Afrikában nőtt fel. El is érte Timbuktut, mely nem volt több, mint egy nyomorúságos vályogváros. Caillié ezután egy karavánnal észak felé fordult, Fez felé. Vesztére a maga választotta álca túlságosan is meggyőzőnek bizonyult: bár gyenge, beteg és koldusszegény volt, a francia konzul megtagadta tőle a segítséget. Így kénytelen volt Tangerig folytatni nyomorúságos útját, ahol végül sikerült átkelnie Franciaországba. Ő lett az első nyugati, aki élve hazatért Timbuktuból, és ezzel elnyerte a párizsi Földrajzi Társaság díját.

Az álca rendkívüli elővigyázatosságot és fegyelmet követelt viselőjétől: a legapróbb nyelvbotlás vagy az etikett legkisebb megsértése is gyanút kelthetett. Johann Burckhardt, a svájci orientalista és utazó arról álmodozott, hogy egy arab karavánnal keletről nyugatra átszeli a Szaharát. Jól tudta azonban: ahhoz, hogy sikerrel végrehajthassa tervét, meggyőzően kell alakítania a született arabot. Londonban megtanult arabul, alaposan tanulmányozta az arab kultúrát és a Koránt, mielőtt 1809-ben áthajózott a szíriai Aleppóba. Amint partra szállt, új személyazonosságot vett fel: Ibrahim Ibn Abdullah sejk néven, „elszegényedett egyiptomi nemesként” folytatta önként vállalt küldetését. Egy Mekkába tartó, zarándokokból álló karavánnal indult Damaszkuszból dél felé. A Holt-tenger közelében értesült egy rejtélyes, megközelíthetetlen romvárosról, ezért azzal az ürüggyel, hogy áldozatot szeretne bemutatni egy iszlám próféta, Harún (Áron) közeli oltárán, két patkóért felbérelt egy helyi beduint kísérőnek. Így talált rá a sivatag sziklái között megbújó Petra „elveszett” romjaira, a nabateusok ókori fővárosára, a sziklafalba vájt templomok és sírok lenyűgöző együttesére. Álcájához híven Burckhardt színlelt közönnyel tanulmányozta a helyszínt, és csak lopva készí-

tett feljegyzéseket (egy iszlám előtti romváros csekély értékkel bír egy hithű muszlim számára).

Burckhardt zarándokokhoz csatlakozva Mekkába is eljutott, ahol négy hónapot töltött. Kairóba visszatérve azonban vérhasfertőzést kapott, amely 1817-ben végzett vele. Az alig harminckét éves elhunyt svájci utazó felfedezését, a gyönyörű Petrát John Burgon angol költő is megénekelte: „Rózsavörös város – feleannyi idős, mint az örökkévalóság".

SIVATAGI ARÁBIA

A hírnevét sajátos módszerekkel megalapozó Richard Francis Burton 1853-ban lépett Burckhardt nyomdokaiba. Az indiai brit hadsereg kapitánya a Királyi Földrajzi Társaság támogatásával vágott neki a hosszú útnak, egyéb álcái mellett észak-indiai muszlim pastunak adva ki magát. Aprólékos gonddal készült a vállalkozásra, még körül is metéltette magát. Burckhardt útvonalát követve, annak rendje-módja szerint eljutott Mekkába és Medinába. A hetvenkedő katona igen színesen számolt be valódi vagy kitalált kalandjairól: Buckhardténál jóval olvasmányosabb útirajza 1855-ben jelent meg, és egy csapásra híressé tette.

Álöltözet és hamis személyazonosság nélkül akkoriban már egyetlen felfedező sem indult útnak. William Gifford Palgrave például mint Mahmud el-Eys szíriai orvos szelte át az Arab-félszigetet 1862-ben. Vállalkozása több célt szolgált: a britek és a francia III. Napóleon megbízásából felderítést végzett, jezsuita papként pedig térítési lehetőségeket keresett a Közel-Keleten.

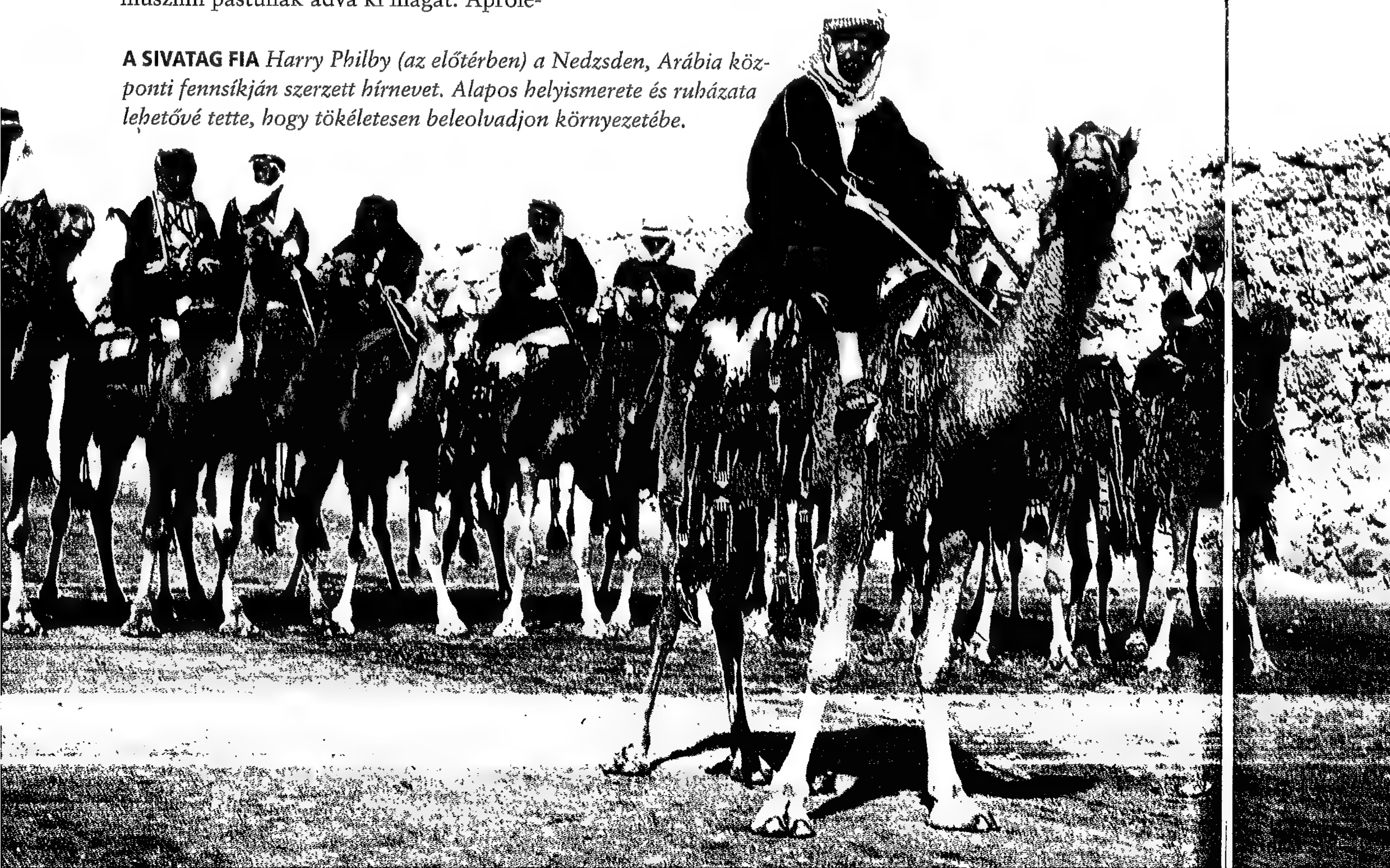
Burckhardt, Burton és Palgrave – felkészültségének és elővigyázatosságának köszönhetően – arab környezetben tökéletesen alakította választott szerepét. Charles Montagu Doughty sorsa ezzel szemben arra példa, hogyan nem ajánlatos ál-személyazonossággal próbálkozni. Doughty, aki inkább költő volt, mint felfedező, Damaszkuszban megtanult valamicskét arabul, majd arab ruhát öltve 1876-ban egyedül nekivágott az Arab-félszigetnek. Nem volt hajlandó azonban elváltoztatni az arcát, és azt is elvetette, hogy eltagadja keresztény voltát; ehelyett *nasrani*ként (a szíriai keresztények muszlim megnevezése) utazott. Egy időre csatlakozott egy Mekkába tartó zarándokkaravánhoz, majd beduinok társaságában folytatta kockázatos útját. A sivatagi nomádok meglepően szívélyesen bántak vele, ő azonban magára haragította őket azzal, hogy kihasználta hagyományos vendégszeretetüket, de következetesen áthágta az iszlám szokásokat. Ezenkívül állandóan jegyzetelt, amit vendéglátói balszerencsét hozó, misztikus jelnek véltek. Doughty két évig kalandozott Al-Hijaz homokdűnéi és oázisai között, miközben többször is bajba került: vezetői elhagyták, kirabolták, megkövezték, bebörtönözték; volt, hogy késsel támadtak rá, levetkőztették és megalázták. Csak a szerencsének köszönhette, hogy életben maradt. Végül betegen, félvakon elvergődött a Vörös-tenger partjára, és visszautazott Angliába, hogy azután tíz éven keresztül írja Chaucer ódon nyelvezetére emlékeztető emlékiratait *Utazások az Arábiai-sivatagban* címmel (1888).

E vakmerő utazók fáradozása nyomán Arábia térképéről fokozatosan eltűntek a fehér foltok. Az utolsó ismeretlen terület a Rub-el-Háli („üres negyed") nevű hatalmas homokóceán volt, amelyen csak a legedzettebb beduin kereskedők merészkedtek keresztül. Az 1920-as években elsőként Harry St. John Bridger Philby arabista, író és hírszerző tiszt vállalkozott arra, hogy bejárja Arábia ismeretlen vidékeit. Az akkoriban felemelkedőben lévő helyi hatalom, a Szaud-ház áldásával kísért expedíciói során tökéletesen átvette a sivatagi arabok életmódját. Soha senki nem gyanította, hogy nem a sivatag gyermeke, és amikor 1932-ben harminckét tevével, háromhavi élelemmel arab öltözetben nekivágott Rub-el-Hálinak, voltaképpen nem álruhát viselt. 1930-ban áttért az iszlám hitre, és megcsókolta Mekkában a Kába követ (amit 19. századi nyugati felfedezők soha előtte nem tettek). Évekig élt az Arab-félszigeten, és jelentős szerepe volt a Szaud-dinasztia megerősödésében; csupán élete legvégén – 1953 és 1955 között – romlott meg kapcsolata a szaudi vezetéssel.

KÖZÉP-ÁZSIA BELSEJÉBEN

Nem Arábia volt az egyetlen feltáratlan vidék, amely felkeltette a brit kormányzat érdeklődését. A 19. század folyamán a britek megszilárdították India feletti hatalmukat, ám az attól északra húzódó területek – a Himalája és Tibet – továbbra is feltérképezetlenek maradtak. Az Európától távoli, hatalmas hegyek kitűnő természetes védelmet nyújtottak a térségnek, ám az Orosz Birodalom rohamos déli terjeszkedése a század előrehaladtával egyre feszültebbé tette a két nagyhatalom közötti viszonyt. Így vette kezdetét „a nagy játszmának" nevezett nemzetközi verseny a világ egyik legbarátságtalanabb, zord szépségű vidékéért, amelyben a katonák mellett bőségesen kivették részüket a kémek is.

A két birodalom közötti határvonalat a közép-ázsiai iszlám kereskedővárosok – Buhara, Híva és Szamarkand – képezték. Alexander Burnes hadnagy, az indiai hadsereg tisztje, aki 1832-ben érte el afgán álöltözetben Buharát, hathatósan közre-

A SIVATAG FIA *Harry Philby (az előtérben) a Nedzsden, Arábia központi fennsíkján szerzett hírnevet. Alapos helyismerete és ruházata lehetővé tette, hogy tökéletesen beleolvadjon környezetébe.*

működött a britek afganisztáni beavatkozásában, ami az 1839–1842-es első afgán háborúhoz vezetett. 1841-ben, a kabuli felkelés idején megölték.

Az 1860-as években Vámbéry Ármin, a zsidó származású magyar utazó és nyelvész, szunnita dervisnek öltözve, Rasid Effendi álnéven beutazta Perzsiát, és 1863-ban elérte a rabszolga-kereskedelméről ismert Híva városát. Itt kétszer hallgatta ki a kegyetlenségéről hírhedt kán, de Vámbéry nem árulta el magát. Ha valódi kiléte kiderül, egészen bizonyos, hogy a helyszínen kivégzik vagy eladják rabszolgának. Amikor Vámbéry visszatért Ázsiából, Londonba utazott, ahol hősnek járó fogadtatásban részesült. Később kiderült, hogy bár a magyar utazó elsődleges célja a magyarok őshazájának felkutatása volt, bőséggel szerzett információkat az oszmánok ázsiai hatalmáról és az oszmán–osztrák–magyar, illetve orosz kapcsolatokról is, de ezek kevéssé bizonyultak hasznosíthatónak.

A VILÁG TETEJE

A nyugati Ázsia-térképeken az utolsó nagy fehér folt a magas hegyek közt elterülő, távoli, koldusszegény Tibet, a 13. dalai láma misztikus birtoka volt. Jóllehet a szigorú tibeti szabályok szerint külföldiek nem tehették lábukat arra a földre, egy-két nyugati mégis eljutott a térségbe: Thomas Manning, a brit Kína-kutató 1811-ben, rejtekezés nélkül érte el a fővárost, Lhászát; 1846-ban két francia misszionárius, Huc abbé és Joseph Gabet lámának (buddhista szerzetesnek) öltözve szintén megfordult Lhászában, de hat hét után kiűzték őket.

1878-ban a britek tudomására jutott, hogy Nyikolaj Mihajlovics Przsevalszkij, a legtapasztaltabb orosz felfedező Lhászába készül; 1880-ban kétszázhatvan kilométerre meg is közelítette a várost, mielőtt visszafordították. 1903–1904-ben Nagy-Britannia a vélt orosz befolyás visszaszorítása érdekében Francis Younghusband vezetésével katonai expedíciót küldött Tibetbe. A dalai láma Indiába menekült, a briteknek pedig sikerült kereskedelmi megállapodást kialkudniuk a régenssel.

Szót kell ejteni még Alexandra David-Néelről, a jeles francia orientalista hölgyről, akinek kutatási témája a tibeti nyelv és a buddhizmus ottani titkos formája volt. 1912-ig a szomszédos Szikkimben tevékenykedett; ott vette fel a buddhista vallást és ismerkedett meg egy fiatal szerzetessel, Aphur Yongdennel, akivel titkos tibeti utazásai során többször is megkísérelt eljutni Lhászába. Bár a britek rendre kiutasították David-Néelt és Yongdent, ők mindannyiszor makacsul újra nekivágtak titkos zarándoklatuknak, miközben kolostorokban, remetebarlangokban, falusi viskókban húzták meg magukat. Noha David-Néel nemcsak a láma címet nyerte el, de engedélyt is kapott a mély tisztelet övezte sárga selyem viselésére, gyakran előfordult, hogy a két utazó szegény zarándoknak vagy koldusnak adta ki magát. 1924-ben David-Néel végre célba ért, és ő lett az első európai nő, aki eljutott Lhászába. Miközben a Potala palotában felfelé tartott, hogy tanúja legyen az újévi ünnepségeknek, egy gyanakvó őr megállította, és megkérte, vegye le nyűtt prémsapkáját. David-Néel engedelmeskedett, és az őr beengedte. A legjobb álöltözék a piszok volt, mondta később az asszony.

A tibeti úthoz buddhista szerzetesnőnek öltözött.

A BÉKETEREMTŐ *Nain Szingh gyalog, titokban kutatta a tibeti fennsíkot. A londoni Királyi Földrajzi Társaság később kitüntette munkájáért.*

Titkos földmérők

A szigorúan elzárt Tibet komoly gondot okozott a brit térképkészítőknek: hogyan lehet terepet felmérni anélkül, hogy magukra ne vonnák a tibeti hatóságok figyelmét? Leleményes tervük végül minden várakozást felülmúló adatmennyiség birtokába juttatta őket.

Az Indiában élő britek számára a térképkészítés nem csupán kartográfiai kérdés volt: politikai, diplomáciai és stratégiai szempontból is roppant jelentőséggel bírt. A legapróbb részletekig ismerniük kellett az ország földrajzi viszonyait, hogy távíróvonalakat és csapatmozgatásra is alkalmas vasúthálózatot építhessenek. Az India és a teljes szubkontinens feltérképezését célzó, óriási vállalkozás már 1802-ben elindult, ám a brit hatóságoknak még 1860-ban is csak halvány elképzelésük volt Tibet fontosabb városairól és a folyók irányáról. Az adatgyűjtéshez szisztematikusan át kellett vizsgálni a tibeti hegyvidéket, méghozzá láthatatlanul.

A probléma megoldásához az addig példátlan földrajzi kémkedést hívták segítségül. Brit tisztek embereket toboroztak Tibet különböző régióiból, és két évig képezték őket az észak-indiai Dehra Dun városban. A felkészített tibetiek különleges felszerelést kaptak: olyan imamalmokat, amelyek rézcsövébe jegyzetpapírt, térképeket és vázlatokat, később iránytűt helyeztek; egy kis szextánst, amelyet el lehetett rejteni egy dupla fenekű utazóládában; sétabotba rejtett hőmérőt, hogy a víz forráspontjának mérésével hozzávetőlegesen megállapíthassák a magasságot. Megtanították őket, hogy egyenletes, pontosan harminchárom hüvelykes (körülbelül 84 cm) lépésekkel haladjanak, és imafüzérükkel számlálják lépteiket.

A britek *pundit*oknak (szanszkritul „bölcs ember") nevezték a többnyire utazó kereskedőnek álcázott gyalogos kémeket. A Tibetbe merészkedő első punditok egyike Nain Szingh volt, aki 1865-ben elérte Lhászát, és pontosan meghatározta a főváros elhelyezkedését. Tizennyolc hónap múltán tért vissza, miután felkutatta a szent Manszarovár-tavat, amelyről azt feltételezték, hogy belőle ered a Gangesz, az Indus és a Brahmaputra. Ez idő alatt kétezer kilométert tett meg. Az elkövetkező harmincöt évben egy több mint húsz kémből álló csapat fokozatosan kitöltötte a térképek fehér foltjait. A punditok sok viszontagságon mentek keresztül, az általuk gyűjtött információ azonban megdöbbentően pontos volt. 1899-ben véget ért az utolsó titkos expedíció is, amelynek során Rinzu Namgyal pundit körbejárta a Kancsendzönga-hegyet. Tibet első modern térképe 1906-ban jelent meg.

Megtanították őket, hogy pontosan [illegible]

A névtelen fáraó

Egyiptom háromezer éves történetében akadt egy fáraó, aki uralkodása idején olyan szokatlan újításokat vezetett be, hogy utódai még a nevét is törölték a történeti feljegyzésekből. Régészek és történészek mára rekonstruálták Ehnaton és radikálisan új vallása történetét.

A karnaki templomban áll egy kőtábla, amelyet Tutanhamon uralkodása idején faragtak. Ennek felirata Ehnatonnak, Tutanhamon apjának uralkodásáról szól, anélkül hogy megnevezné az uralkodót: „Az istenek és istennők templomai romba dőltek – áll a feliraton. – Szentélyeik összeomlottak, és benőtte őket a gyom... Nyomorúság lett úrrá a földön, és az istenek elfordultak tőle... Ha valaki egy isten kegyéért imádkozott, az isten nem jött a segítségére."

Abüdoszban, I. Széthi fáraó templomának falain sorakozik az ősi Egyiptom hetvenhat egymást követő uralkodójának a neve. A listát Tutanhamon uralkodása után egy nemzedékkel állították össze, ám mind ő, mind az apja hiányzik a felsorolásból. Ehnaton említése már Horemheb alatt is átok alá esett, a fáraó ugyanis igyekezett módszeresen eltüntetni a megtagadott előd uralkodásának nyomait. Utódai kivakarták a nevét a feliratokból, és mindent megtettek annak érdekében, hogy nyomtalanul eltüntessék Ehnaton saját emlékműveit, városát (Ahet-Aton). Ha egyáltalán szó esett róla, csak úgy emlegették: „az a gazember". De hát miféle bűnt követett el Ehnaton? Miféle bűn lehetett olyan súlyos, hogy még létezése puszta tényét is el kellett törölni?

Ehnaton apja, III. Amenhotep harminchét esztendős uralkodása alatt Egyiptom aranykorát élte. Az országban béke honolt, a nemzetközi kereskedelem virágzott, és a déli vidékek bányáiból bőven áradt az arany a kincstárba. Ám a pompa és jólét felszíne alatt vallási és politikai feszültség izzott. Egyiptom népe számos istent imádott, ezek egyike volt Ámon, az uralkodói székhelynek, Théba városának isteni patrónusa. Az idők folyamán a Nap-istennel, Rével összefonódott Ámon neve Ámon-Ré lett, akinek felemelkedése magával hozta a thébai papság megerősödését. Ámon-Ré földi helytartói már-már a fáraó tekintélyét veszélyeztették.

EGY ÚJ VALLÁS

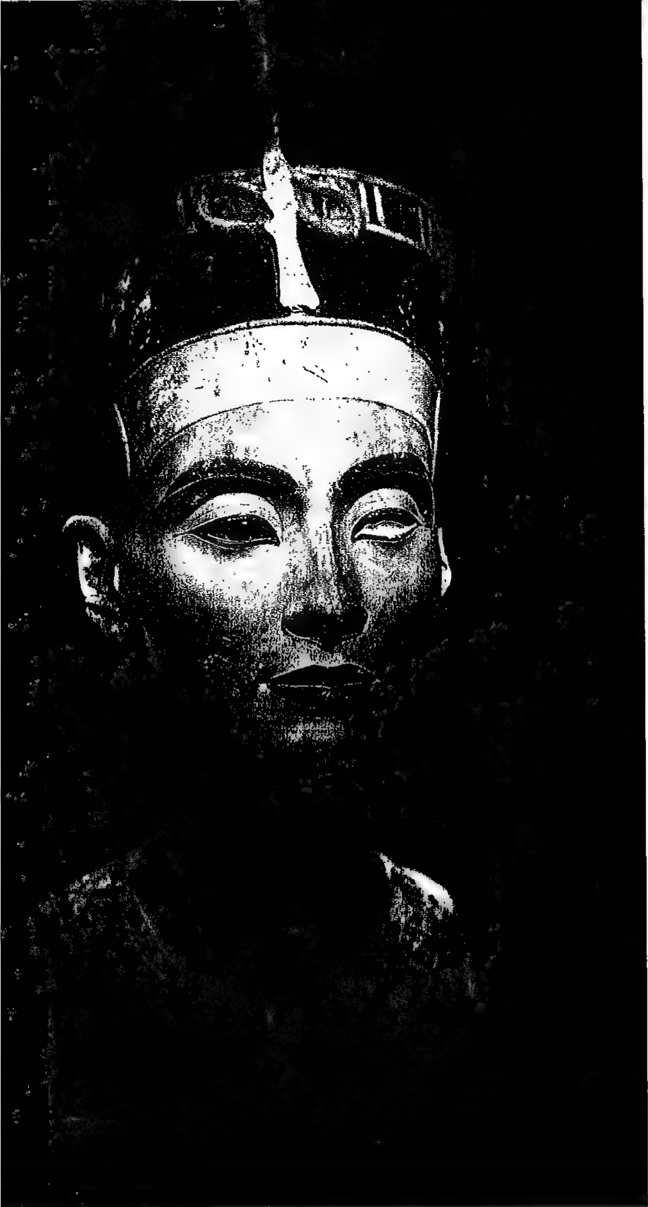
Amikor III. Amenhotep a Kr. e. 14. század közepén meghalt, fiát, az új fáraót, akárcsak elődeit, Théba mellett, Ámon-Ré karnaki nagy templomában koronázták meg. Ekkor még nem az Ehnaton nevet viselte: a IV. Amenhotep uralkodói nevet vette fel, hogy ezzel is hangsúlyozza a folytonosságot apja és önmaga között. Ezt a kapcsolatot erősítette, amikor fő feleségként elvette apja első miniszterének szépséges leányát, Nefertitit.

AZ ERETNEK KIRÁLY *Ehnaton kőbe faragott, természetes hatást keltő, derűs arca. Ez egyike a kisszámú ábrázolásnak, amely túlélte a halála utáni restaurációs törekvések rombolását. Ehnaton itt úgy fest, mint egy szent vagy misztikus, olyan ember, aki bizonyos spirituális meggyőződésében.*

A trónra lépését követő öt esztendő alatt azonban a fáraó elfordult a múlt tradícióitól, és új politikai irányvonalat követve egyfajta kulturális forradalmat hajtott végre. A változtatás lényege az egyiptomi kozmogónia radikális revíziója volt. A fáraó át akart térni – és ugyanezt várta népétől – a sokféle egyiptomi istenség hitéről egyetlen isten, az *aton*, a napkorong kultuszára. Ehnaton Atont emelte a fáraókultusz középpontjába, ugyanakkor elismerte más istenek létezését is – ezt nevezzük henoteizmusnak.

Az új eszme hirdetése céljából a fáraó megváltoztatta uralkodói nevét, így lett belőle Ehnaton, „Aki üdvös Atonnak". Ez a szimbolikus gesztus csupán a kezdet volt. Elhatározta, hogy a papok által uralt Thébából a háromszázhúsz kilométerre északra fekvő, újonnan épített településre helyezi át a fővárost. Ott, a Nílus keleti partján építtette fel a palotákból és villákból álló, rácsos szerkezetű kertvárost egy természetes sziklaamfiteátrum szomszédsá-

A NÍLUS KIRÁLYNŐJE *A fáraó uralkodásának első időszakából való mészkő mellszobor Nefertitit, Ehnaton hitvesét ábrázolja. A hölgy nevének jelentése: „a szépség megérkezett".*

gában. Ez volt Ahet-Aton, „Aton fényhegye" vagy „Aton horizontja", amelyet ma el-Amarna néven ismerünk.

Az új fővárosban emeltetett templomok építészeti és teológiai értelemben egyaránt eltávolodtak a múlttól. Ezek nem sötét, titkos helyek voltak, ahol egyedül a papok léphettek kapcsolatba az istenekkel, hanem nyitott, udvarszerű építmények, ahol a hívek a szabad levegőn imádhatták a Nap életadó sugarait. Az agitatív ábrázolásokon Aton maga a Napkorong, melynek fénysugarai egy-egy *ankh*ot – azaz hurokban végződő vagy fogantyús keresztet, az élet egyiptomi szimbólumát – szorító kézben végződnek.

Az egyistenhit bevezetése folyamatosan zajlott le: az első években Ehnaton még eltűrte a többi isten „jelenlétét", ám hamarosan ez is megváltozott. A fáraó szerte Egyiptomban levésette a templomfalakról az Ámon nevet és az „istenekre" való többes számú utalásokat. Ettől kezdve csak Atont lehetett imádni, akinek földi képviselője nem a hagyományos papság, hanem maga a fáraó volt: „nincs más, aki ismer téged, csak fiad, Ehnaton; te tetted őt bölccsé a terveidben és hatalmadban". Magának Ehnatonnak tulajdonítják a nagyszerű „Aton-himnuszt", amelyet gyakran hasonlítanak a Napot mint mindenek teremtőjét dicsőítő 104. zsoltárhoz.
„Ó, egyetlen Isten, kihez senki sem hasonló. Te teremtetted a világot óhajod szerint, amíg egyedül te voltál. Minden embert, jószágot és vadállatot, ami a földön van, lábon jár, vagy a magasban szárnyal."

ÚJ MŰVÉSZET

Egyiptom vallási reformjával párhuzamosan a hivatalos művészet is új utakat keresett. A helyi tradíció feszes hivatalosságával ellentétben Ehnaton újfajta naturalizmust vezetett be, arra biztatván művészeit, hogy azt ábrázolják, amit látnak. A korábbi istenkirályok merev egyformasága helyett Ehnatont otthonában, felesége, a szépséges Nefertiti és hat leányuk társaságában ábrázolták.

Mai szemmel nézve úgy tűnhet, hogy Ehnatonban volt valami szerénység, sőt talán demokratikus vonás, ám valójában elzárkózott népétől. Aton kultuszának erőszakos terjesztése nyomán a többi egyiptomi istenségnek emelt templom elveszítette funkcióját, a feleslegessé vált papság hatalma megrendült, és gazdag birtokaik a király kincstárára szálltak.

ANKH *Az élet egyiptomi szimbóluma*

A régészeti feltárások során előkerült úgynevezett Amarna-levelek alapján alakult ki az az elképzelés, hogy Ehnaton szinte elrejtőzött új fővárosában, és elveszítette kapcsolatát a birodalmával. Az ékírásos agyagtáblák egy részét az Egyiptommal szövetséges palesztinai és szíriai uralkodók küldték, akik arra kérték a fáraót, hogy segítse harcukat ellenségeik, főképp a felemelkedő hettita állam ellen (amely a mai Törökország területén helyezkedett el). Ehnaton óvatosan járt el ugyan, de a lelet egészének tanúsága szerint nem hagyta magukra szövetségeseit: nézeteltéréseiket elsimítva igyekezett békét teremteni a palesztin–szír területen.

> *Valószínűleg ő volt az első, aki egyetlen istenség létében hitt.*

Élete utolsó éveit homály fedi. Uralkodásának tizenkettedik esztendejében Nefertiti eltűnt a hivatalos feljegyzésekből; valószínűleg meghalt, és helyét lánya foglalta el. Öt évvel később maga Ehnaton is távozott az élők sorából, majd rövid időre Szemenhkaré, a máig vitatott személyazonosságú fáraó került trónra, aki talán Ehnaton öccse lehetett. Őt alig néhány hónappal később a nyolc- vagy kilencesztendős Tutanhamon követte a birodalom élén. Az új uralkodó túlságosan fiatal volt ahhoz, hogy képes lett volna megbirkózni az apja politikájával szembeni reakcióval, ezért trónra kerülése után szinte azonnal megkezdődött a visszarendeződés. Ehnaton új királyi fővárosát pusztulásra ítélték, Ámon és a többi istenség kultuszát pedig visszaállították. Valószínűnek látszik, hogy Ehnaton mumifikált maradványait egy idő után eltávolították első királyi sírjából, Ahet-Atonból, és az 1907-ben egy névtelen sírban talált múmia az ő porhüvelye lehetett. (A maradványok Tutanhamon sírjához közel kerültek elő, és a modern DNS-vizsgálat bebizonyította, hogy egyik halott a másik apja volt.)

A KIRÁLY HANYATLÁSA

Ehnaton története több szempontból is megelőlegezi a világtörténelem későbbi eseményeit. Ő volt az első uralkodó – talán az első személy is –, akit az egyetlen istenség gondolata foglalkoztatott. Ebben a meggyőződésében akár előfutára is lehetne a későbbi egyistenhívő vallásoknak – amilyen a judaizmus, a kereszténység és az iszlám –, jóllehet nem utasította el teljesen egyéb istenségek létezését. Kora egyházi hierarchiájával vívott küzdelme és az a próbálkozása, hogy a papságot megfossza előjogaitól, szintén nem példátlan a történelemben. Az a törekvés pedig, hogy halála után nyom nélkül eltüntessék az egyiptomi históriából, George Orwell 20. századi gondolatát idézi: „Aki uralja a múltat, az uralja a jövőt is; aki uralja a jelent, az uralja a múltat is."

Miért halt meg Tutanhamon?

1922-ben akadtak rá Tutanhamon csaknem érintetlen sírjára. A fáraó mumifikált testének közelmúltban végzett DNS-vizsgálata nemcsak származására, de korai halálának valószínű körülményeire is fényt derített.

ELÁTKOZOTT HERCEG
Ehnaton fia, Tutanhamon itt egy apró, kedves fiúcskára hasonlít: valószínűleg ilyen lehetett a valóságban is.

A hihetetlenül gazdag sírleletnek köszönhetően az addig szinte teljesen ismeretlen Tutanhamon egy csapásra az ókori egyiptomi történelem egyik legismertebb alakja lett. A gyermekkirály, aki tizenévesen halt meg, és aki helyett nagy hatalmú főemberek irányították az országot, annak a 18. fáraódinasztiának az utolsó leszármazottja volt, amely megteremtette az egyiptomi Újbirodalmat, és felvirágoztatta az országot.

Az egyiptomi szokásnak megfelelően, miszerint a dinasztia vonalát nővérkirálynők trónra emelésével biztosították, Tutanhamon Ehnaton egy másik anyától született leányát vette feleségül. A királyi párnak nem volt része gyermekáldásban; a fáraó sírjában talált két mumifikált magzatról úgy vélik, hogy elvetélt vagy halva született sarjaik voltak.

Tutanhamon uralkodásának első időszakában jelentős változások mentek végbe. Már közvetlen elődje, Szemenhkaré rövid uralkodása idején megszületett a döntés, hogy Ahet-Atonból az északegyiptomi Memphiszbe helyezik át a fővárost. Tutanhamont már ott koronázták meg.

Mivel túl fiatal volt az uralkodáshoz – legfeljebb kilencéves lehetett –, az udvar főhivatalnokai gyakorolták a királyi hatalmat: Ay, Ehnaton sógora, és Horemheb, a hadsereg főparancsnoka. Az ehnatoni reformok eltörlése és a visszarendeződés az ő döntésük nyomán vette kezdetét. Az ifjú fáraó nevét is ők változtatták meg uralkodásának második évében: az addig Tutanhatennek („Aton élő képe") nevezett ifjú fáraó ekkor kapta a Tutanhamon („Ámon élő képe") nevet, ami Ámon főisteni pozíciójának újbóli megerősítését jelentette.

AZ ELTÖRÖLT FORRADALOM

Az ehnatoni életmű eltörlését célzó erőfeszítések fő bizonyítéka az úgynevezett restaurációs sztélé, a régi rend visszaállításáról részletesen beszámoló kőtábla. A vörösgránitba vésett szöveg tanúsága szerint a hagyományos istenek újra elfoglalhatták korábbi helyüket, a papok pedig jelentős királyi támogatásban részesültek. A fáraó „határtalanul megnövelte vagyonukat aranyban, ezüstben és bronzban és rézben… A templomok minden vagyona megkétszereződött, megháromszorozódott, megnégyszereződött ezüstben, aranyban, lazúrkőben és türkizben." Ezzel egy időben Tutanhamon főemberei hozzáláttak az Egyiptomi Birodalom tekintélyének helyreállításához: katonai expedíciókat küldtek Szíriába és Núbiába, hogy elfojtsák a lázadásokat.

Röviddel azután, hogy nagykorúvá válva átvehette az országa fölötti uralmat, Tutanhamon meghalt. Sokáig úgy tartották, hogy sírját sietve készítették elő, ezt azonban megcáfolták a néhány évvel ezelőtt lezajlott vizsgálatok; legfeljebb a balzsamozás egyes fázisainál hiányzott a kellő figyelem. A túl sok balzsamozóanyag okozta például a testet védő pólya „gyors" elszenesedését.

Tutanhamonnal a dinasztia férfiágon kihalt. Nem sokkal később a nem királyi vérből származó Ay feleségül vette Tutanhamon özvegyét és megkoronáztatta magát.

GYILKOSSÁG VAGY BETEGSÉG?

A fiatal uralkodó korai halála arra engedett következtetni, hogy meggyilkolták, szabaddá téve Ay előtt a trón felé vezető utat. A korai egyiptológusok úgy vélték, hogy a múmia koponyaüregében kimutatott, apró csontszilánk fejsérülés következménye lehet. Az özvegy hettitákhoz írt egyik fennmaradt levele megerősíteni látszott a gyilkosság gyanúját. Ebben a királyné a hettita uralkodó egyik fiát kérte férjül, nyilván azért, hogy Tutanhamon halála után megerősítse pozícióját a trónon. A herceg útnak is indult Egyiptomba, ám mielőtt elérte volna az egyiptomi fővárost, végeztek vele.

Az újabb kutatások azonban arra mutatnak, hogy a csontszilánk nem függ össze a fáraó halálával; valószínűleg a boncolás során válhatott le a koponyáról. A múmia szöveteinek vizsgálata pedig olyan krónikus betegségek jeleit mutatta ki, amelyek alkalmasak lehettek arra, hogy aláássák az ifjú uralkodó egészségét, meggyengítsék immunrendszerét. Egy 2010-es vizsgálat például kiderítette, hogy Tutanhamon ismétlődő maláriarohamokban szenvedett.

Ugyanekkor derült fény Tutanhamon szüleinek kilétére is. A DNS-vizsgálat igazolta, hogy apja csakugyan Ehnaton, ám anyja nem a fáraó ismert feleségeinek egyike, hanem Ehnaton öt nővére közül az egyik volt. Tutanhamon tehát vérfertőző frigyből született. Ha ez igaz, akkor jócskán megnő annak a valószínűsége, hogy az ifjú fáraó veleszületett rendellenességekkel bírt. Azt tudjuk, hogy halála idején egy lábtörés komplikációiban szenvedett. Tutanhamon halálában tehát nagy valószínűséggel a belterjes házassági kapcsolatokból eredő örökletes betegségek játszhatták a főszerepet.

üvegvitrinben pihen. Tragikusan korai halála megakadályozta abban, hogy uralkodói tettei révén szerezzen magának hírnevet.

Papok a föld alatt

I. Erzsébet és utódai uralkodása alatt tombolt a vallásüldözés, így az Angliában működő katolikus papoknak a menekülés és a rejtőzés jutott osztályrészül. Az üldözöttek a kínvallatás és a kivégzés elől a kifejezetten erre a célra kialakított, úgynevezett papodúkban kerestek menedéket.

1594 húsvét hétfőjén az essexi Saffron Waldenben álló Braddocks-kúriában egy John Gerard nevű jezsuita pap hajnali misére készült. Az előkészületeket lódobogás szakította félbe. Gerard és gyülekezete azonnal tudta, mit jelent ez a hang: papvadászok közelednek. A misekellékeket és az oltárt villámgyorsan elrejtették egy külön erre a célra kialakított rejtekhelyre, Gerard pedig egy áltűzhely alatt lévő csapóajtón keresztül a ház kandallókürtőjének téglafalába vájt papodúba menekült.

Mialatt az üldözők átkutatták a kúriát, Gerard egy százhatvan centiméter széles, alig embermagasságú cellában kuporgott, melyben két tégla lépcsőfok szolgált ülőhely gyanánt. A felső lépcső egyik végébe mélyedést vájtak, az volt a latrina. A rajtaütés olyan váratlanul jött, hogy nem jutott idő élelemmel feltölteni a rejtekhelyet. Így Gerardnak azon a néhány kétszersültön és kevéske birsalmasajton kellett tengődnie, amelyet a ház asszonya sietve a kezébe nyomott.

A kutatás napokig tartott; éjszaka őrök vigyázták a szobákat. Egyik este két katona begyújtotta a rejtekhely fölötti tűzhelyet. A fából készült, titkos csapóajtót egyetlen téglaréteg fedte, így a fa a melegtől hamarosan megvetemedett. Amikor az őrök észrevették, hogy a téglák elmozdultak, egy rúddal megpiszkálták a tűzhelyet, de nem fedezték fel az alatta húzódó rejtekhelyet. A katonák négy nap múltán feladták a keresést; az éhezéstől és az alváshiánytól legyengült Gerard úgy jött elő rejtekhelyéről, mint a bibliai Lázár a kriptából. Ám ezek a megpróbáltatások sem riasztották el hivatásától: további tizenkét esztendeig folytatta misszióját, mielőtt a kontinensre menekült. Ott írta meg az üldöztetéséről szóló személyes hangvételű beszámolóját.

A RÉGI HIT VÉDELMÉBEN

Gerard és paptársai üldöztetése a Tudor-kor valláspolitikájának következménye volt. 1559-ben, egy évvel a protestáns I. Erzsébet trónra kerülése után lépett hatályba a törvény, amely az ország lakosságát az anglikán egyház fennhatósága alá helyezte, és betiltott minden egyéb vallást. Az új rendet elutasító papok vagy külföldre menekültek, vagy vállalták az illegalitást. Ez általában azt jelentette, hogy egy-egy gazdag katolikus ház szolgálatába álltak házitanítóként vagy a gyermekek zeneoktatójaként.

A hatóságok egy ideig türelmet tanúsítottak a hithű katolikusokkal, vagyis az „ellenszegülőkkel" szemben, csupán heti büntetést kellett fizetniük, amiért elmulasztják az anglikán egyház szertartásainak látogatását; más tekintetben zavartalanul folytathatták tevékenységüket. A katolikusok nyílt üldözését két esemény előzte meg közvetlenül. V. Pius pápa kiadott egy kiközösítési bullát Erzsébet ellen, melyben nem csupán felmentette a katolikusokat az engedelmességi kötelezettség alól, de meg is tiltotta, hogy eleget tegyenek ennek. 1568-ban pedig kollégiumot alapított az észak-franciaországi Douai 1560 óta működő egyetemén kifejezetten az angliai szolgálatra készülő papok számára. Erre válaszul az angol protestánsok keményebben kezdtek fellépni a köztük élő katolikusokkal szemben, és nem sokkal később mint felségárulókat üldözni kezdték őket. Természetesen nem puszta vallási előítéletről volt szó: Anglia egyre inkább szembekerült a nagy kontinentális katolikus hatalmakkal, kivált Spanyolországgal, és a papok félig titkos hálózatát egyre inkább belső ellenségnek, a pápisták ötödik hadoszlopának tekintették.

A Douaiban kiképzett első papokat 1574-ben csempészték át Angliába; a következő tizenkét esztendőben további mintegy háromszáz pap lépte át az ország határát. 1580-tól a római katolikus hitre való áttérés súlyos árulásnak számított, az elfogott papokat megkínozták és kivégezték. Öt évvel később pedig az 1559 után felszentelt papoknak már a puszta jelenléte is halálos bűnnek számított Angliában. Bárkit felakaszthattak, aki ilyen személyt rejtegetett.

1586-ban a törvény megsértésével vádolták meg Margaret Clitherow-t, egy yorki mészáros feleségét. Mivel nem volt hajlandó kegyelmet kérni, páratlan kegyetlenséggel végezték ki: nagy sziklákat gurítottak rá.

A katolikus papokkal szembeni egyre ellenségesebb légkörben gyorsan elérhető, jól védett rejtekhelyekre volt szükség, ahol az üldözöttek veszély esetén meghúzódhattak. Az első papodúk viszonylag kezdetlegesek, többnyire valamilyen kisebb helyiség padlója alatt húzódó, csapóajtóval záródó alkalmatosságok voltak, amelyekben éppenhogy csak elfért egy ember. Az oltárok, gyertyák, imádságos könyvek és a tiltott misékhez szükséges egyéb kellékek elrejtéséhez kisebb üregeket alakítottak ki.

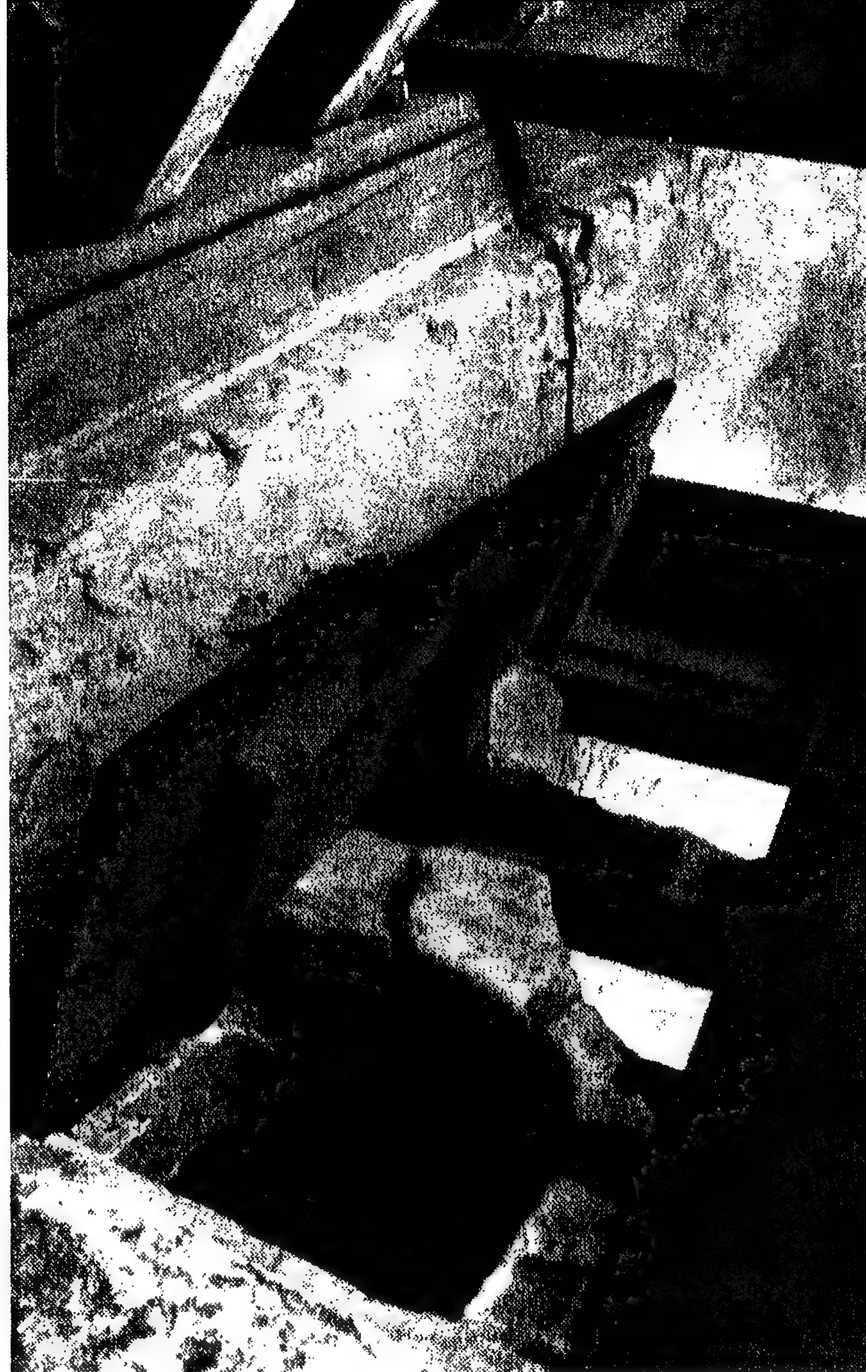
Ám az efféle óvintézkedések a rend új típusú, képzett őreinek megjelenésével már kevésnek bizonyultak. A katolikus egyházi személyekre vadászó fegyveresek hamar megtanulták, hogyan találhatják meg az egyszerűbb rejtekhelyeket, a falakba vájt üregeket, a padló alatt megbúvó vermeket. Azonnal észrevették az árulkodó jeleket, ha a ház egy eldugott helyiségét nemrég még lakta valaki. Természetesen a papokat rejtegető háziasszonyok is megtanulták, hogyan lehet villámsebesen eltüntetni az árulkodó nyomokat: gyorsan megfordítani például a matracokat, hogy a sebtében elhagyott ágy jellegzetes bemélyedései ne szúrjanak szemet.

Etetőcsővel felszerelt búvóhelyet alakított ki.

A RAVASZ ÁCS

A vészterhes 1588-as esztendőben, amikor a spanyol Armada hódító csapatokat készült partra tenni Angliában, három hónap alatt harmincegy papot akasztottak fel – méghozzá védelmezőikkel együtt. A katolikusüldözés addig példátlan

A DESZKÁK ALATT
Papodú egy lépcsőfeljáró tetején. A rejtekhelyet Nicholas Owen készítette a cambridgeshire-i Sawston Hallban. Amikor zárva van, a tető keresztdeszkái pontosan illeszkednek az alatta húzódó gerendák vájataiba. Az előtérben látható nyílás a falban kialakított titkos kamrába vezet, amelyben akár fél tucat ember is elrejtőzhet.

mértékű felerősödése válaszlépésre késztette az üldözötteket és segítőiket: nemcsak növelni kellett a rejtekhelyek számát, de az addiginál jóval rafináltabb módon kellett kialakítani a menedékeket, hogy legalább ideig-óráig szavatolhassák a folyton menekülő papok biztonságát. Hamarosan akadt is egy ács, aki rendelkezett az efféle fedezékek megépítéséhez szükséges képességekkel: a jezsuita Nicholas Owen, egy oxfordi hithű katolikus család sarja.

Owen tizennyolc éves korára beutazta Angliát az angliai katolikus misszió élharcosa, a jezsuiták egyik kiemelkedő alakja, Henry Garnet atya oldalán. Az ács nehéz körülmények között dolgozott, mindig egyedül és általában az éjszaka leple alatt, ám erőfeszítései nyomán hamarosan több tucat leleményesen kiépített rejtekhely várta a menekülő papokat szerte az országban. A legötletesebb menedékhelyeket többjáratos kémények körül alakította ki, ahol a papvadászok nem találhattak rá az üldözöttekre. Egy katolikus kortárs így írt róla: „Páratlan hozzáértéssel tudta a papokat biztonságos helyre vezetni a föld alatti átjárókon, falak közé rejteni, elérhetetlen üregekbe ásni, labirintusokban, ezernyi forduló útvesztőjében eltüntetni őket. De amihez a legjobban értett: oly ügyesen álcázta a rejtekhelyek bejáratát, hogy senki nem jött rá, mi is rejlik ott valójában."

FIGYELNI ÉS VÁRNI

Egy tökéletes búvóhely azonban az esetek többségében önmagában nem volt elegendő. A házkutatások napokig vagy akár hetekig is eltarthattak, különösen, ha a papvadászoknak megbízható információjuk volt arról, hogy akit keresnek, a közelben rejtőzik, ezért semmi mást nem kell tenniük, mint várni, hogy a kiéheztetett pap előbújjon odújából. De Owen túljárt az eszükön: a worcestershire-i Hindlip Hallban etetőcsővel felszerelt búvóhelyet alakított ki. A cső a fal egy repedésén vezetett keresztül, és segítségével „tápláló borsodót, levest, pépes ételeket és meleg italokat" lehetett bejuttatni a rejtőzködőknek. 1606-ban, Owen találékonyságának hála, két férfi öt teljes napot töltött éhezés nélkül rejtekhelyén.

Az ács azonban nem sokkal később maga is a papokra vadászó fegyveresek fogságába esett. Londonba szállították kihallgatásra, de kereken megtagadta, hogy elárulja az általa épített rejtekhelyeket és azoknak a papoknak a nevét, akik igénybe vették szolgálatait. A kínvallatásba belehalt. 1970-ben VI. Pál pápa Anglia és Wales negyven mártírjának egyikeként kanonizálta.

I. Erzsébet 1603-ban bekövetkezett halála után az angol katolikusok azt remélték, hogy I. Jakab trónra jutásával csitul valamelyest az ellenük táplált gyűlölet, és az új király nagyobb toleranciát tanúsít az anglikán egyházon kívüli felekezetek tagjai iránt. Várakozásaikban azonban hamarosan csalódniuk kellett, olyannyira, hogy az ellenszegülők 1605-ben merényletet kíséreltek meg Jakab és az angol parlament ellen. A lőpor-összeesküvésnek nevezett, sikertelen akció azután az üldöztetések újabb hullámát indította el. Ez ismét rejtőzködésre kényszerítette a katolikus

Owen nem volt hajlandó elárulni az általa épített rejtekhelyek hollétét.

egyház Angliában szolgáló tagjait, jóllehet a kivégzettek száma időről időre csökkent. Míg az 1580-as években több mint száz ellenszegülőt végeztek ki, addig ez a szám a 17. század első évtizedében előbb harmincra, majd az 1620-as években háromra csökkent; 1630 táján már egyetlen emberre sem rótták ki vallási okokból halálbüntetést annak ellenére, hogy az Angliában működő katolikus papok száma közben megkétszereződött, és elérte a nyolcszázat.

A katolikusokkal szembeni mind nagyobb tolerancia hatására azonban nem csökkent a rejtekhelyek iránti igény, csak éppen lakóik változtak: az angol polgárháború idején a régi papodúkban rejtőztek a menekülő királypártiak. I. Károly király hívei furcsamód ott leltek menedékre, ahol egy emberöltővel korábban a korona ellenségeinek tartott katolikusok bújtak meg.

ÖSSZECSUKHATÓ KORONA *Ez a bonyolult fejdísz feltehetőleg egy nomád hercegé volt. Az ötvösremek összehajtható, így málhásállaton is könnyen lehetett szállítani.*

Az Arany-domb kincse

Afganisztánban 1978-ban, közvetlenül a szovjet invázió előtt, döbbenetes kincslelet került elő. Az ezt követő polgárháborús időszakban az aranykincseknek nyoma veszett. Akadtak azonban néhányan, akik tudták, mi lett a sorsuk: biztonságos rejtekhelyük titkát öt néma „kulcsár" őrizte.

Az ásatások helyszínének ígéretesen hangzó neve a helyiek által beszélt üzbég nyelven *Tillia Tepe* (Arany-domb), amely egy kis halom Észak-Afganisztánban, a szovjet határtól mintegy ötven kilométerre fekvő Sebergan oázisfalu környékén. Az orosz régészcsoport vezetője egy Viktor Szárianidi nevű, görög származású orosz régész, a bronzkori lelőhelyek szakértője volt. Ő és munkatársai már kiásták egy bronzkori erődszerű építmény – a régészek szerint templom – maradványait, amikor egy nap az egyik munkás csillogó aranykorongot pillantott meg a laza talajban.

Szárianidi csoportja mélyebbre ásott. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy az előkerült aranytárgynak semmi köze a feltárt bronzkori építményhez: évszázadokkal később helyezték el egy sírban, amelyet akkor ástak, amikor a templom már rég romokban hevert. A további kutatás során férficsontokra bukkantak, melyek öt női csontváz gyűrűjében nyugodtak. Mivel a jelek szerint ugyanakkor földelték el mind a hat személyt, nem volt kizárt, hogy politikai gyilkosság vagy valamilyen járványos betegség áldozatául estek. Ennél azonban sokkal valószínűbbnek látszott, hogy a nők a férfi feleségei és szolgái voltak, akiket azért áldoztak fel, hogy elkísérjék az elhunytat – talán törzsfőt – a túlvilágra. A halott gazdagságához és magas rangjához kétség sem férhetett: közös sírjukból ugyanis több mint húszezer, többnyire aranyból készült, türkizzel és lazúrkővel díszített tárgy – zömében ékszer – került elő. A fülbevalók, nyakláncok, övek, láncok, kapcsok, csatok mellett még egy pár színarany cipellő is felszínre került. A régészek pénzdarabokat is találtak, amelyek alapján meg lehetett állapítani, hogy a lelet a keresztény időszámítás első évszázada körüli időből származik.

Szárianidi a testek elrendezése alapján arra következtetett, hogy a sírokat nagyon is tudatos koncepció szerint vájták ki. A férfi sírja került középre, mely a domb lejtése folytán valamivel magasabbra került, mint az őt körülvevő női sírok. Ennek az lehetett a célja, hogy a férfi hatalmát a túlvilágon is biztosítsák.

A NOMÁD HARCOSOK

Kik lehettek ezek a gazdag emberek, akik Afganisztán történetének egy sötét korszakában éltek? Mit árultak el róluk az aranydíszek? Miután Nagy Sándor meghódította az egykor a nagy Perzsa Birodalomhoz

Elásott vagyonok, elfeledett kincsek

A Tillia Tepe-i lelet csupán egyike a világ különböző pontjairól előkerült, nagyszámú kincsnek, amelyet tulajdonosaik ilyen vagy olyan okból a földben rejtettek el. Afganisztánban sem csupán az Arany-domb mélyéről került elő pazar lelet. Az 1960-as és az 1970-es években a régészek csodálatosan díszített tálakat, szobrokat, érméket és ékszereket hoztak felszínre Áj Hánum területéről. Az ókori görög várost, az Oxum menti Alexandriát Nagy Sándor hódításai nyomán alapították, de néhány évszázaddal később, a nomád támadások hatására elnéptelenedett. Harminc évvel korábban egy Bagram nevű, Kabul környéki városkában, mely a kusán császárok nyári rezidenciája volt, elefántcsont faragványokat, festett serlegeket, bronzszobrocskákat és alabástrommedalionokat találtak. A szakértők máig vitatkoznak, hogy ezek a tárgyak a királyi gyűjteményből vagy egy luxuscikkekre specializálódott kereskedő árukészletéből valók-e. Akármi is az igazság, a Tillia Tepe-i sír időszakából való lelet a térség gazdagságáról tanúskodik.

Anglia bővelkedik eltemetett kincsekben. A Petersborough közelében fekvő Flag Fenben egy fogadalmi felajánlásként elhelyezett, különleges tárgyegyüttes került elő: egész sor ékszer és fegyver, amelyek közül néhányat szándékosan megrongáltak. A leglátványosabb leletek közül több a római légiók Kr. u. 5. századi kivonulását követő sötét korszakból származik. Ilyen például a hoxnei kincs, amelyet 1992-ben amatőr kutatók fémdetektorral találtak meg egy suffolki falu környékén. A csaknem tizenötezer arany-, ezüst- és bronzérméből, kétszáz ezüst evőeszközből és arany ékszerből álló kincs értékét annak idején 1,75 millió fontra becsülték. A gyűjtemény ma a londoni British Museumban látható.

tartozó északi országrészt, az rövid ideig önálló királyságként létezett, melyet Sándor görögül beszélő utódai Baktriának neveztek. A feltárt sír keletkezésének idején kelet felől nomád népek támadták meg az országot, akiket a kínai határvidékről a hunok szorítottak nyugat felé. A rómaiak ezeket a nomád harcosokat szkítáknak, a kínaiak Jüecsinek nevezték. Idővel ők is létrehozták saját államukat, a Kusán Birodalmat, amely mintegy kétszáz évre uralma alá hajtotta Afganisztánt és Észak-India nagy részét. A sír a jelek szerint egy szkíta herceg és kísérete maradványait rejtette: idegenek idegen földben.

A nomádok írásbeliség híján nem jegyezték le történelmüket, így még nagyobb szenzációt jelentett a lelet. Egyértelműen bizonyította ugyanis, micsoda gazdagság jellemezte az észak-afgán földeket azokban az időkben, amikor a Kínát a Római Birodalommal összekötő selyemút forgalma felvirágoztatta az Oxus-folyó (Amu-darja) vidékét.

HÉT LAKAT ALATT

A tél közeledtével Szárianidi megtette az előkészületeket, hogy a kincseket a fővárostól, Kabultól pár kilométerre lévő Nemzeti Múzeumba szállítsák. Azt remélte, hogy a következő évben visszatér, és a sír környékén folytatja az ásatásokat, ám a történelem közbeszólt. 1979-ben a Szovjetunió megszállta Afganisztánt, s ezzel beköszöntött a háborúk és krízisek időszaka, amely lehetetlenné tette az archeológiai munkát. A következő évtizedben a Szárianidi által kiásott kincsek a tárlókban maradtak, bár amíg az országban tombolt a háború, nemigen akadt látogatójuk. 1989-ben azután a múzeum kurátorai arra a véleményre jutottak, hogy az épület már nem megfelelő a felbecsülhetetlen értékű lelet és a többi gyűjtemény biztonságos őrzésére. Egy bizottság úgy döntött hát, hogy a legnagyszerűbb kincsek zömét, köztük a Tillia Tepe-i tárgyakat, több különböző, jól őrzött helyre kell szállítani, melyek hollétét csak maroknyi hatósági személy ismerheti. Végül öt embert, öt kulcsörzőt *(tahilwidar)* bíztak meg a különleges feladattal, hogy óvják meg a kincseket a fosztogatóktól. A kulcsőrzők ládákba rejtve egy páncélteremben helyezték biztonságba a múzeumi gyűjteményt.

Az aranytárgyak és a többi értékes darab kimenekítése jól időzített, bölcs döntésnek bizonyult. A következő években ugyanis a szovjetek által támogatott rezsim összeomlott, és az ország polgárháborúba süllyedt. A káosz és az anarchia elharapózott Afganisztánban, a Nemzeti Múzeumot kirabolták, majd katonai objektumként használták, amelyet így nem kíméltek a rakétatámadások. 1994-ben súlyosan megrongálódott az épület, a tető beomlott, és tűz ütött ki; a múzeumban hagyott gyűjtemények közül sok megsemmisült.

A kulcsőrzők egyikét sem sikerült megtörni; a kincs biztonságban maradt.

Amikor a tálibok 1996-ban átvették Kabul ellenőrzését, újra veszélybe kerültek a tűzharcokat átvészelő kiállítási darabok. Az emberi alakokat ábrázoló művészetet bálványimádásnak tartó, fanatikus tálib vezetés megsemmisíttette az ebbe a körbe tartozó műalkotásokat. Mások, akik lenézték Afganisztán iszlám előtti örökségét, gyakorlatiasabb célból szerették volna megkaparintani az eltűnt baktriai kincseket: azt remélték, hogy készpénzért áruba bocsáthatják őket. Előbb megfélemlítéssel, majd erőszakkal próbálták rávenni a múzeum munkatársait, hogy árulják el a műtárgyak hollétét, de hiába: egyetlen kulcsőrző sem szegte meg titoktartási kötelezettségét. A kincsek ily módon továbbra is biztonságos helyen rejtőztek.

AZ ÚJRA FELTÁRT KINCSEK

Miután a tálib kormány 2001 végén összeomlott, a fővárosban némiképp normalizálódott a helyzet. Ekkorra azonban már az volt az általános nézet, hogy a Tillia Tepe-i leletnek örökre nyoma veszett: a kincseket elrabolták, eladták a feketepiacon vagy beolvasztották. Az aranytárgyak hollétét övező csend csak a következő esztendőben tört meg, amikor az új kormányzat nyilvánosságra hozta, hogy a leletet évekig a kabuli elnöki palota pincéjében rejtegették.

Az előzetes vizsgálatokból kiderült, hogy a pince épségben maradt, és a ládák le vannak pecsételve. További két évbe telt, mire sikerült fellelni a kulcsok őrzőit, és felállítani azt a szakértői testületet, amely a megfelelő háttéranyaggal felvértezve megvizsgálhatta a gyűjteményt. 2004-ben nyitották meg hivatalosan a pincét, méghozzá a hetvennégy esztendős Viktor Szárianidi jelenlétében. A ládákból előkerült húszezer tárgy alapos ellenőrzése és leltárba vétele után kiderült, hogy a gyűjtemény érintetlen maradt.

A bámulatos szkíta lelet világ körüli útra indult: bemutatták Párizsban, aztán Torinóban, Amszterdamban, az Egyesült Államok több városában, Ottawában, Bonnban és Londonban. Ma eredeti otthonában, a kabuli Nemzeti Múzeumban őrzik. Mivel Afganisztánt ismét belpolitikai konfliktusok sújtják, korántsem biztos, hogy az Arany-domb kincseit soha többé nem veszíti szem elől a világ.

A nem létező Trockij

Az 1930-as évek Oroszországában mindennapi tevékenységnek számított a fotók és egyéb képi dokumentumok manipulálása. A kegyvesztett politikai vezetőket gondos retusálással rendre eltüntették a fényképekről. Sztálin nem elégedett meg azzal, hogy fizikailag megsemmisítse ellenfeleit: a történelmi emlékezetből is ki akarta törölni őket.

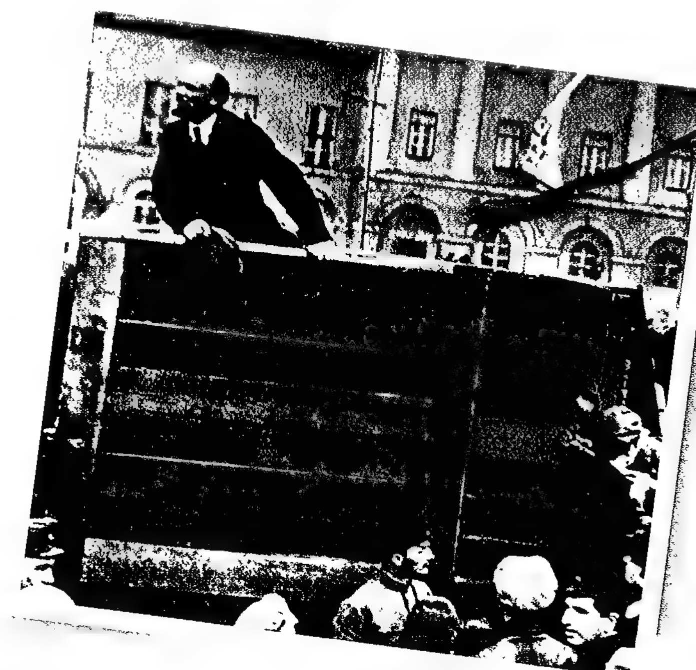
A bolsevik párt vezetői már az 1917-es hatalomra jutás előtt is kedvelték a csoportos fényképeket. A közös fotózkodás az orosz forradalmi mozgalom tagjainak szinte a gyengéjévé vált. A forradalom előtt számos fénykép készült Vlagyimir Iljics Leninről, amint legbizalmasabb elvtársainak számító szakállas, öltönyös fiatalemberek veszik körül. Hatalomra jutása után még több hivatalos fotó örökítette meg a marxista gondolkodót, amint miniszterei társaságában a tárgyalóasztalnál ül, vagy nagyszámú híve előtt szónokol. A pártkongresszusokon és hivatalos találkozókon, egy-egy emlékmű leleplezésén vagy egy fontos dokumentum aláírásánál szinte mindig jelen volt a fényképész, hogy megörökítse a pillanatot az utókor számára.

A MÚLT MEGVÁLTOZTATÁSA

Az „utókor" azonban egészen másnak mutatkozott, mint amilyennek a forradalmárok elképzelhették. A Lenin halálát követő bolsevik hatalmi harcból Sztálin került ki győztesen, aki pozíciójának megerősítése céljából szükségesnek látta, hogy hiteltelenítse, idővel pedig fizikailag is megsemmisítse szinte a teljes „régi gárdát". Ehhez viszont revizionistáknak, opportunistáknak, antileninista politikai elhajlóknak kellett beállítani Lenin egykori harcostársait. A történelmi feljegyzések – levelek, dokumentumok és fényképek – azonban kevés olyan adatot tartalmaztak, amelyek alátámasztották volna ezt a nézetet, ezeket tehát meg kellett változtatni.

Az 1930-as években Sztálin ellenfeleit, akik egykor Lenin elvtársai voltak, kitörölték a hivatalos történelemből. Mivel a régi gárda tagjait egy viszonylag hosszú folyamat eredményeként egyenként vagy kettesével tüntették el a képi dokumentumokról, sok régi fénykép akad, amelyet több különböző változatban publikáltak.
Az eredeti után nem sokkal következett egy olyan variáns, amelyről már hiányzott egy kegyvesztett személy, majd jöttek a további verziók, amelyeken egy második, harmadik vagy negyedik személy is áldozatul esett a retusálásnak. Ismerünk olyan fényképeket, amelyek eredetileg a bolsevik elvtársak csoportképeként születtek, ám az ellenfelek eltüntetése után Lenin- vagy Sztálin-portréként végezték.

MANIPULÁLT FÉNYKÉPEK *Az eredeti fénykép (fent) 1920-ban, a polgárháború idején, a moszkvai május elsejei ünnepségen készült. Lenin a tribünről beszél, Trockij a lépcsőről figyeli a tömeget. Miután 1929-ben száműzték, retusálták az összes róla készült hivatalos fényképet. A meghamisított fotón (jobbra) eltüntették az emelvényről és így Lenin közeléből. A megváltoztatott felvételt később továbbalakították: drámai olajfestmény készült belőle, amelyen a meglehetősen passzív, kissé érdektelen nézőseregből vörös zászlókat lengető, lelkes tömeg lett.*

A dokumentumok manipulálásának legfőbb áldozata Lev Trockij, a Vörös Hadsereg megszervezője és vezetője, a forradalom teoretikusa és krónikása volt. Mint Sztálin legfőbb vetélytársát 1929-ben kizárták a pártból, majd száműzték a Szovjetunióból. (Később, az emigrációban Sztálin egyik ügynöke meggyilkolta.) Ezt követően a forradalmi mozgalomban betöltött kulcsszerepét a nullára redukálták. Ha nevét említették egyáltalán, csak dühödt undorral tették, mert a Sztálin által átírt történelem szerint Trockij már a kezdeteknél elárulta a forradalom ügyét.

Az arcokat leöntötték tintával, vagy ollóval kivágták a könyvlapokból.

Az 1930-as években a trockizmus a legsúlyosabb politikai bűnnek számított, és jó ürügyként szolgált a halálos ítéletekhez.

A közelmúlt gátlástalan meghamisításának egyik kulcsmozzanata tehát a fényképek manipulálása volt, amit szerte az országban lapszerkesztőségekben és könyvkiadókban dolgozó retusőrök és képszerkesztők hada végzett. A fotók átalakításával megbízott „szakemberek" között természetesen kevésbé felkészültek is akadtak, ezért az újonnan előállított valóság képi megjelenése sokszor irrealisztikus vonásokat mutatott. Vannak fényképek, amelyeken a nem kívánatos személyek helyén kísértethez hasonlító, szürke folt éktelenkedik, vagy tisztán látszanak rajtuk a vakarókés nyomai. A csoportképeknél előfordult, hogy össze kellett kopírozni két-három fotót is, mire sikerült kitölteni a szereplők közötti nyilvánvaló hiányokat. A legdörzsöltebb fényképhamisítók persze tudták, hogyan lehet cserepes növénnyel, oszloppal elfedni a kitörölt emberalak után maradt űrt, vagy éppen tömör háttérre cserélni az inkriminált személyt, mint az az 1920. május elsejei nevezetes kép esetében történt, melyen Lenin és Trockij eredetileg együtt szerepelt (*lásd* a 265. oldalon).

CENZÚRÁZOTT EMLÉKEZET

A szinte napról napra változó múlt az egyszerű szovjet állampolgárok életét is megnehezítette. Mit tehettek például, ha annak idején megvásárolták egy pártvezető beszédeinek gyűjteményes kiadását, ám a szerző később a tisztogatások áldozata lett? Vagy ha a polcukon ott díszelgett egy album, benne egy valaha tisztelt, ám később trockista kártevőnek vagy brit kémnek bélyegzett komisszár fényképével? Sztálin Oroszországában a politikai eretnekség visszamenőleges hatályú volt. Ha valaki olyan könyvet birtokolt, amelynek szerzőjét később „a nép ellenségének" nyilvánították, vagy egy inkriminált személy fényképe szerepelt a lapjain, az a szovjet állam árulójának minősült. Ilyen esetben a legkézenfekvőbb, hogy az ember megpróbál megszabadulni a kompromittáló kiadványtól, ám akkoriban még ez sem tűnt biztonságos megoldásnak. Ha a kötetben történetesen Sztálin valamely szövege vagy fotója is szerepelt, annak megsemmisítése vagy eltávolítása elképzelhetetlen politikai vétségnek számított.

Így aztán a közemberek tömegei igyekeztek a tőlük telhető módon követni a kormány példáját: saját kezűleg kaparták ki a könyvekből, öntötték le tintával a megvádolt vagy likvidált személyeknek még a nevét is. Az arcokat fekete festékkel kenték be, vagy ollóval, zsilettpengével kivágták. Aki ilyesmivel próbálkozott, annak vigyáznia kellett, nehogy megsértse egy igazi sztálinistának – ne adj' isten – magának Sztálinnak a fotóját. Végső soron minden polgár a saját cenzora lett: a személyes gondolatok, emlékek ellenőrzése és szükség szerinti módosítása kinek-kinek a politikai feladatává vált. Lélekölő foglalatosság volt, de annak is szánták. Egyesek még azt is kötelességüknek érezték, hogy férjük, apjuk vagy fivérük fotóit eltüntessék a családi fényképalbumból, ha a titkosrendőrség letartóztatta őket.

Miközben Lenin környezetének tagjait sorra démonizálták, mind jobban eltúlozták Sztálinnak a forradalomban betöltött – természetesen hamis – szerepét. A bolsevik fordulatot megelőző években Sztálin nem állt közeli kapcsolatban Leninnel, a forradalomban pedig igen csekély szerepet játszott; míg Lenin hatalmon volt, mély gyanakvással figyelte Sztálint és megnyilvánulásait. Ám a párt és az állam fölötti totális hatalom birtokában a Gazda – a forradalom géniusza – megteremthette saját hamis mítoszát: ő volt Lenin legjobb tanítványa és legmegbízhatóbb harcostársa; kitartott mellette a száműzetésben, és jócskán kivette a részét 1917 októberének dicső tetteiből.

A múlt átírása nem állt meg a fényképeknél.

Sztálin propagandagépezete ebben a munkában is a képi dokumentumok meghamisítására támaszkodott elsősorban. A feladat azonban már nem egyes személyek eltüntetése volt: Sztálin alakját kellett beilleszteni olyan események résztvevői közé, amelyeken valójában nem volt jelen. Van egy jól ismert fénykép 1922-ből vagy 1923-ból, amelyen Sztálin Lenin mellett ül egy padon. Úgy tűnik, mintha a forradalom vezére felkenné választott utódát az uralkodásra. Csakhogy ebből semmi sem igaz. A valóság az, hogy Sztálin egyik ülő fényképét rákopírozták a padon magányosan időző Lenin fotójára. A két nagy bolsevikről készült hamis felvételt azután végtelen számban reprodukálták, festményt, könyvillusztrációt és szobrot is készítettek belőle. Mindez azt a hazugságot volt hivatva erősíteni, hogy kettejüket szoros érzelmi és eszmei szálak kötötték össze.

A MOZGÓKÉP

A múlt átírása nem állt meg Sztálin személyénél, és a fényképészet határain is túllépett. Az orosz forradalom legfontosabb eseményeit utólag mozgókép formájában is „megörökítették". Szergej Eizenstein a pétervári Téli Palota ostromának tizedik évfordulója alkalmából készített filmje az addigra történelmi tényként elfogadott, mitologizált formában mutatta be az eseményt. A nagy szovjet rendező utasítására több száz statiszta rohant keresztül a Palota téren, és rontott be a cár rezidenciájába, leszaggatva a császári sasokat a betört kapukról.

A valóságban semmi efféle nem történt. Az októberi forradalom megtervezett katonai puccs volt, amelynek megtörténtéről kevesen tudtak. Ám az Eizenstein-féle jelenetet előszeretettel mutatták be szovjet dokumentumfilmekben, mintha valódi felvételek lettek volna. Ugyanez a képsor gyakran bukkant fel nyugati dokumentumfilmekben is, kommentár nélkül, ami azt a látszatot keltette, mintha a bolsevikok hatalomátvétele nagy tömegek által támogatott felkelés lett volna. Milyen igaza volt Hitler propagandaminiszterének, Joseph Goebbelsnek, amikor a maga cinikus módján megjegyezte: ha egy hazugságot elégszer ismételnek, igazság lesz belőle.

Vizuális igazság a digitális korban

A digitális fotózás megszületésével a fényképek utólagos módosítása mindennapos dologgá vált. Az esetek többségében a változtatás kozmetikai jellegű, de a néző soha nem lehet egészen biztos abban, hogy a fénykép hitelesen ábrázolja-e a megörökített személyt vagy eseményt.

Ma már általános gyakorlat, hogy az emberek politikai nézeteinek befolyásolásához hamis vagy félrevezető felvételeket is felhasználnak. A fényképmanipuláló szoftverekkel ráadásul tökéletesen meggyőző eredmény érhető el. Napjainkban egyetlen fénykép sem lehet megbízható, mert mindig számítani kell az esetleges manipulációra.

Ugyanakkor ma már jóval nehezebb fenntartani a meghamisított fénykép által keltett látszatot, ugyanis nagy a valószínűsége, hogy valahol valaki ismeri a dokumentum eredeti változatát, és azt közzé is teheti az interneten. A politikai fényképmanipuláció manapság akkor a leghatékonyabb, ha gerillafegyverként vetik be – például azért, hogy közvetlenül a választások előtt ideiglenesen, de döntő mértékben befolyásolja a közvéleményt. (Azelőtt az effajta hamisítás a történelmi bizonyítékok végleges megváltoztatását célozta.)

A 2004-es amerikai elnökválasztási kampányban a demokrata jelöltről, John Kerryről igyekeztek elhitetni azt a hamis tényt, hogy a politikus annak idején részt vett a vietnami háborút ellenző mozgalomban. Ehhez nem tettek mást, mint Kerry egyik hetvenes évekbeli fényképét összemontírozták a mozgalomban aktív szerepet vállalt színésznő, Jane Fonda egyik korabeli fotójával. A dokumentumot azután széles körben publikálták.

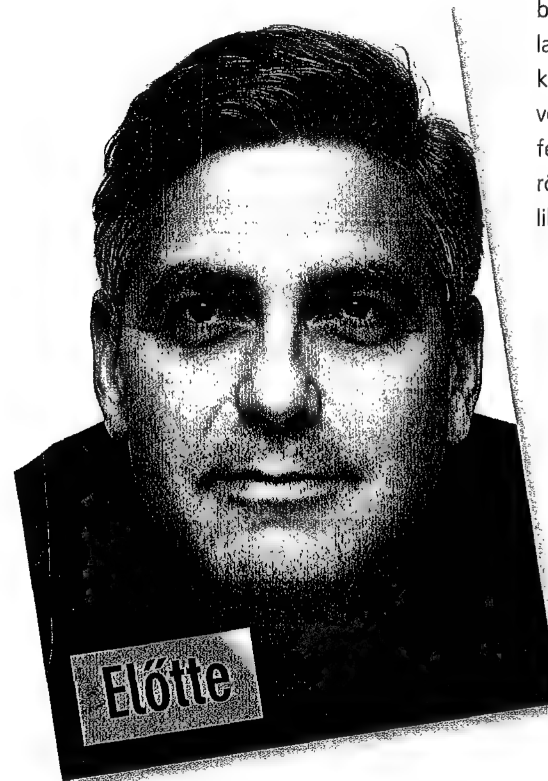
Négy évvel később fordult a kocka, amikor a következő elnökválasztási kampány során egy ismeretlen demokrata Photoshoppal ráillesztette Sarah Palin republikánus elnökhelyettes fejét egy csillagos-sávos bikinit viselő és kezében puskát tartó hölgy testére. Ez a meglehetősen pikáns, nőellenes kép széles körben terjedt az interneten, és sikeresen erősítette azt a benyomást, hogy Palin közönséges, komolytalan, és a fegyverviselés ellenőrzésének kérdésében is felelőtlen politikailag.

A BŐR SZÍNEVÁLTOZÁSA

Sok esetben azért manipulálnak fényképeket, hogy megváltoztassanak bizonyos külső adottságokat; ez történhet kereskedelmi célból vagy emberi hiúságból. Híres személyiségek teljesen normálisnak tartják, ha publikálás előtt némiképp „feldobják" a róluk készült fotókat, amelyek így már-már valószerűtlenül elbűvölőnek mutatják őket. A kozmetikai cégeknél egy időben megszokott eljárásnak számított, hogy például a ránctalanítókészítmények reklámfotóin szereplő modellek bőrét gyakorlott digitális retusőrök fiatalították meg, azt a benyomást keltve, mintha a termék használata idézte volna elő a változást. 2011-ben az Egyesült Királyság reklámügyi hatósága betiltotta azokat a sminkreklámokat, amelyek Julia Roberts – részben a „digitális utóműveletnek" köszönhetően – makulátlan arcbőrével igyekeztek elhitetni a vásárlóval: „a tökéletes bőr aurája" a csodás készítmények eredménye.

A bőrszínt könnyű megváltoztatni, de az effajta manipuláció olykor jóval több, mint a média bocsánatos túlkapása. 1989-ben egy amerikai műsorújság (a TV Guide) Oprah Winfrey, a fekete tévésztár fejét rákopírozta egy Ann-Margret nevű fehér színésznő koktélruhás archív fotójára; ehhez természetesen Ann-Margret bőrszínét is meg kellett változtatni. A szándék valószínűleg az volt, hogy vonzóbbá tegyék Winfrey külsejét. Ám mivel egyik híresség sem tudott a magazin félrevezető műveletéről, csak a kép megjelenésekor szembesültek a felháborító végeredménnyel.

A bőrszínt érintő manipulációk között a fentinél kevésbé ártatlan esetek is akadnak. A *Time* magazin 1994-ben közreadta O. J. Simpson színész rendőrségi fotóját, akit épp akkor tartóztattak le gyilkosság gyanújával. A képet azonban módosították, mégpedig úgy, hogy a férfi arca sötétebbnek látszódjék. A fényképész később azt állította, hogy ő csupán „markánsabbá, figyelemfelkeltőbbé" akarta tenni a fénykép főszereplőjét, a *Time*-ot mégis megvádolták, hogy rasszista szándékkal hangsúlyozta Simpson fekete mivoltát. A faji jellegzetességek digitális manipulálása még akkor is veszélyes lehet, ha jó szándékkal történik. 2000-ben a Wisconsin Egyetemen az egyetemi lap címlapfotójára beillesztettek a fehér futballszurkolók közé egy fekete diákot. Az egyetem később azzal védekezett, hogy hasztalan kerestek egy olyan fényképet, amely a valóságnak megfelelően tükrözte volna a diákság faji sokféleségét. Ám a publikált fénykép így is hazugság volt.

JÓL NÉZ KI *A fotók manipulálásának ma az egyik legfőbb terepe a hírességek megjelenésének finom korrigálása. Ezúttal George Clooney őszülő haját besötétítették, arcszínének apró hibáit eltüntették, a szeme alatti bőrt kisimították, így fiatalabbnak látszik a kořánál. Ám furcsa módon ez mindig azzal jár, hogy az arc veszít karakteréből. Tekintetünket inkább az idősebbnek tűnő, igazibb George vonzza, amilyennek az eredeti képen látható.*

Városok a föld alatt

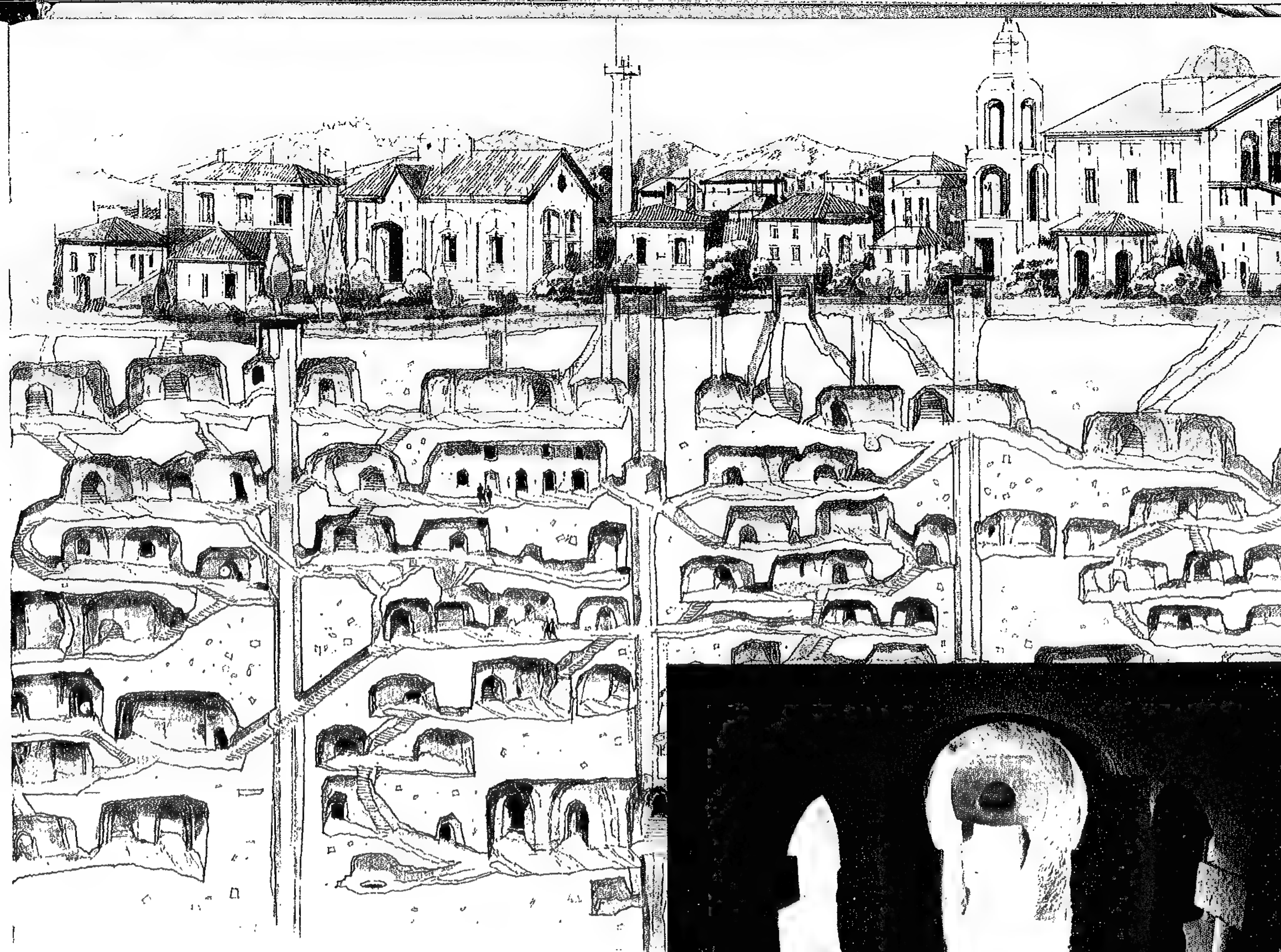
A világ egyik legkülönösebb vidéke a törökországi Kappadókiában terül el. A sziklatornyok sokasága nem e világi látványt nyújt, pedig azok nagyon is földi eredetűek: valójában emberi hajlékok. De más furcsaság is akad itt: az 1960-as években kiderült, hogy a puha vulkáni kőzet titokzatos „föld alatti városokat" rejt.

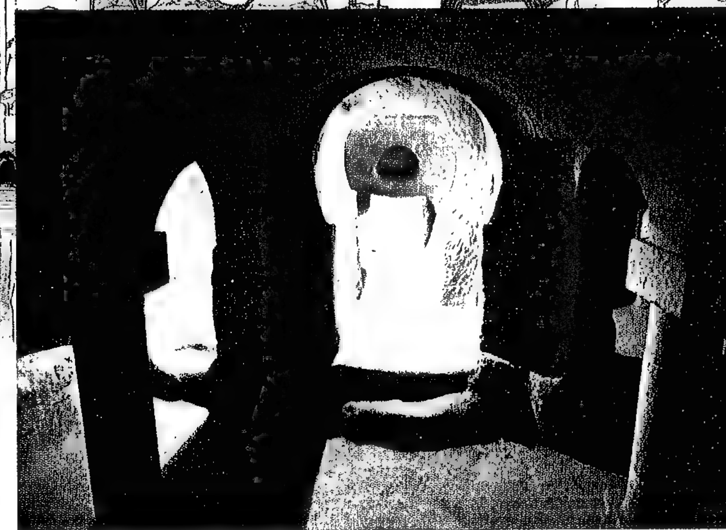
A „tündérkéményeknek" nevezett kappadókiai tornyok negyven méter magasságot is elérő sziklanyúlványok, melyek tetején nagy, kerek bazalttömb sipkák nyugodnak. A sziklák puhák, könnyen megmunkálhatók, így a vidék lakói az évezredek folyamán hajlékokat, templomokat, raktárakat és lépcsőházakat vájtak ki e természet alkotta, véletlen formák belsejében. Kik választották lakhelyül a tündérkéményeket? És a városépítészet milyen más csodáit rejti ez a föld?

ŐSI UTAK KERESZTEZŐDÉSE

Kappadókia a hatalmas Anatóliai-fennsík közepén terül el, azon a ponton, ahol az Ázsiát és Európát összekötő kereskedelmi útvonalak találkoznak. Itt virágzott valamikor Kr. e. 1800 körül a Hettita Birodalom, amely még Egyiptomot is fenyegette. Később ez volt a frígek földje, akik a görög mitológiában Midász király kincseiről váltak nevezetessé. A fennsíkot keresztül-kasul bejárták a hódítók éppúgy, mint a kereskedők: perzsák, Nagy Sándor hellénjei, aztán a rómaiak, a bizánciak, az arabok, az oszmán törökök. Közép-Kappadókia bizarr tájai menedéket nyújtottak a betolakodók elől: a tündérkémények védhető rejtekhelyet nyújtottak az itt lakók számára. Ide menekültek a rómaiak üldözése elől három évszázadon át a korai keresztények; az ő jóvoltukból lett Kappadókia fontos keresztény központ, itt alapították az első keresztény kolostorok némelyikét. A Kr. u. 4. században Szent Vazul, a keleti ortodox szerzetesség alapítója volt a kappadókiai Caesarea (a mai Kayseri) püspöke. A kereszténység ekkoriban vált a Római Birodalom államvallásává, aminek nyomán a városok és a völgyek lakói számos tündérkéményt a késő római kor kifinomult ízlését tükröző festményekkel díszített templommá alakítottak át. A 12. században Kappadókia ismét fegyveres konfliktusok színhelye lett, amikor a szeldzsukok, majd az oszmán törökök harcba szálltak Bizánccal a régió feletti fennhatóságért.

E viharos századok alatt Közép-Kappadókia lakói nemcsak a tündérkéményeket vájták ki, hanem az összeállt vulkáni hamuból keletkezett, vastag tufaréteget is: így keletkeztek a Göreme környéki sziklaképződményektől kissé távolabb fekvő, titkos föld alatti építmények.

EMBERI VAKONDJÁRATOK *A kappadókiai föld alatti komplexumok nem átalakított barlangok. A sziklába kizárólag emberi erővel vájt kamrák építészetileg összetettek, és elképesztően nagy kiterjedésűek.*

Senki nem tudja pontosan, mikor készültek az első üregek, talán a hettiták vagy a frígek idejében. Elképzelhető, hogy eleinte raktár gyanánt alakították ki vájatokat a földben, mert ott évszaktól függetlenül állandó, 17 °C körüli a hőmérséklet. Az évszázadok során mindig újabb és újabb helyiségekkel és járatokkal bővítették a már meglévő vermeket. Mindeddig Derinkuyuban találták meg a legnagyobb föld alatti komplexumot, mely nyolc szinten mintegy kétszáz helyiségből áll, ami elképesztő teljesítmény még akkor is, ha tudjuk, hogy egy munkás egy nap alatt átlagosan 1,5 m^3 térfogatú üreget tudott kiásni. A legmélyebben fekvő verem 85 méterrel a felszín alatt húzódik. (A szinteket nehéz megszámolni, mert nem szigorúan egymás fölött helyezkednek el, mint a hagyományos emeletek.) A komplexumban vannak istállók, raktárak, konyhák, bor- vagy olajprések, kápolnák és donga-

TÜNDÉRKÉMÉNYEK *Különös kappadókiai barlanglakások*

boltozatú, tágas helyiségek, amelyek iskola- vagy gyülekezeti teremként szolgálhattak. A nagy alapterületű helyiségeket a sziklából kifaragott oszlopok támasztják alá: ezek nélkülözhetetlenek a szerkezet szilárdsága szempontjából. A friss vizet kútból merték, mely egyúttal fő szellőzőaknaként is szolgált, de több kisebb nyílás is vezetett a felszínre.

Egyes mesterséges barlangok föld alatti rejtekhelyül szolgáltak, amint az a ma is látható, bonyolult védelmi berendezések alapján sejthető. Az összefüggő folyosórendszer stratégiai pontjainál hatalmas, kerek köveket helyeztek el – a másfél méter magasak fél tonnát is nyomnak –, középen lyukkal, mint a malomköveken. Támadás esetén ezeket belülről keresztbe fordították a folyosón, és kiékelték, hogy áthatolhatatlan gátat képezzenek, mint egy tűzvédelmi ajtó vagy zsilipkamra. A támadók így beszorultak az alacsony és keskeny járatba, a védők pedig a falak nyílásain dárdát döftek beléjük, vagy forró olajat zúdítottak rájuk. Hasonló megoldásokkal találkozhatunk két másik nagy föld alatti városban, Özkonakban és Kaymakliban is. Özkonakban kommunikációs csövek is vannak, amelyek lehetővé tették a különböző szinteken tartózkodók információcseréjét.

FÖLD ALATTI MENEDÉKEK

A föld alatti városokban élők lélekszámát tekintve nagyon különbözőek a becslések. Derinkuyu esetében gyakran beszélnek ötvenezer lakóról, de ez túlságosan soknak tűnik; valószínűbb a kétezer fő, mely vészhelyzetben átmenetileg négyezerre emelkedhetett. A sötét, hideg odúk nyújtotta életkörülmények még a legkedvezőbb időszakokban is kellemetlenek lehettek, így valószínűleg csak ideiglenes rejtekhelyként használták őket. Kappadókia felszíni építményeihez képest e föld alatti komplexumok igen kezdetlegesek; még a kápolnákból is hiányoznak a falfestmények és a szobordíszek, amelyekre okkal számíthatnánk, ha hosszabb ideig használt lakhelyekről lett volna szó.

Egyes állítások szerint Kappadókia föld alatti városait több kilométer hosszú folyosók kötik össze, de eddig nem találtak erre bizonyítékot. Az áthatolhatatlan üregrendszerbe vezető, rejtett bejáratok és szellőzőaknák ostrom idején megfelelő menekülőutat biztosíthattak a bent lakók számára. De a városok legfőbb ereje a rejtettség lehetett. Minden jel arra vall, hogy tökéletesen őrizték titkukat: gyakorlatilag semmiféle írott feljegyzés nem maradt róluk fennmaradásuk hosszú ideje alatt.

ELFELEJTETT VÁROSOK

A szeldzsuk és az oszmán hódítás idején a kappadókiai keresztények elhagyták városaikat, vagy kényszerűségből iszlám hitre tértek. Föld alatti menedékeik megüresedtek, és feledésbe merültek. Az első verem- és folyosóhálózatot csak 1963-ban fedezték fel egy derinkuyui ház tatarozásakor.

Senki nem tudja, hány föld alatti város búvik meg Kappadókia felszíne alatt. Eddig összesen mintegy negyven, legalább kétszintes üregrendszert találtak, de ötven év alatt egyet sem tártak fel teljesen.

Menjünk a föld alá!

A rejtett alagutak csempészésre, szökésree egyaránt alkalmasak, de a titkos hadműveletek végrehajtását is segíthetik. Egy alkalmas föld alatti járat megmentheti az ember életét, de még a történelem menetét is megváltoztathatja.

A föld alatti járatokról szóló híresztelések sokkal gyakoribbak, mint maguk az alagutak. Várakkal, börtönökkel, állami intézményekkel, hírességek lakóhelyével kapcsolatban sokszor kap szárnyra a pletyka, hogy titkos alagutak, járatok kötik össze őket a külvilággal. Megszámlálhatatlan történet kering például a középkori várakat valamilyen más épülettel, apátsággal, egy másik várral vagy egy fogadóval összekötő, rejtett folyosókról.

A barlangrendszereket és alagutakat évszázadok óta előszeretettel használják a csempészek. Az egyiptomi Rafah város közelében mintegy ezer alagútból álló rendszer épült ki a határ alatt; a járatok között akadnak nyolcszáz méter hosszúak is. A palesztínok ezeken keresztül csempészik be Gázába a fegyvereket és az egyéb utánpótlást, olykor még lábasjószágot is. Az alagutak alaposan megnehezítik az izraeli csapatok dolgát, melyek megpróbálják ellenőrzésük alatt tartani a határt.

Hasonló hosszúságú alagutakat találtak a Kalifornia és Mexikó közötti határ alatt.

Az egyik ilyen, 2006-ban felfedezett járat a Tijuana repülőtér közelében lévő raktárat kötötte össze egy San Diegó-i lerakattal. A rajtaütéskor a járatban még két tonna marihuána várakozott szállításra.

Az alagút – amelyet gyakran sok fáradsággal, kifejezetten alkalmatlan eszközökkel ásnak – klasszikus módja a menekülésnek. Számos alkalommal éltek ezzel a lehetőséggel brit és más hadifoglyok a második világháborúban. Az egyik legnagyobb szabású fogolyszökésre 2011 áprilisában került sor, amikor egy 320 méter hosszú alagúton át csaknem ötszáz tálib rab szabadult ki az afganisztáni Kandahár rendkívül biztonságosnak tartott, Szarposza nevű börtönéből. A járat egy ház belsejébe vezetett, ahonnan a foglyok feltűnés nélkül kiszivároghattak a városba.

Használtak alagutakat támadás céljából is. Az első világháborúban a nyugati fronton mindkét fél ásott föld alatti járatot az ellenséges vonalak alá, hogy az ott elhelyezett, nagy erejű bombákat a felszíni támadás megindításakor hozzák működésbe. A vietnami háború alatt a Vietkong által készített, Saigontól a kambodzsai határig húzódó Ho Si Minh-alagútrendszer elérte a kétszázötven kilométert, és még az Egyesült Államok légierejének szőnyegbombázásai sem voltak képesek teljesen megsemmisíteni.

DIADALMAS ALAGÚT *Egy katona a kommunista csapatok által a vietnami háború idején ásott egyik alagútban. A föld alatti járatokban kórházakat, konyhákat és fegyverraktárakat is kialakítottak.*

A tonnerre-i hajadon

Le Chevalier d'Éon, a diplomata, kém és lovassági tiszt jeles pályát futott be a francia ancien régime idején. Negyvennyolc éves korában azután egyszer csak elárulta, hogy valójában nő. A „lovag" ekképp nemet változtatva élte le élete hátralévő részét, és élvezte különös hírnevét.

Ha Charles-Geneviève-Louis-Auguste-André-Timothée d'Éon de Beaumont a pályája csúcsán nem vált nemet, tettei alapján akkor is figyelemre méltó személyiség lett volna. Életében enélkül is annyi botrány, dicsőség, politika, kaland, személyes diadal és tragédia akadt, hogy bármelyik életrajzíró elégedettségére szolgálna.

A KIRÁLY TITKA

D'Éon, aki 1728-ban született a burgundiai Tonnerre városában, és anyai ágról arisztokrata felmenőkkel dicsekedhetett, utóbb azt állította: lánynak született, de a szülei fiúnak öltöztették, mert az örökség csak fiú utódra szállhatott. Ez a történet azonban merő kitalálás, saját mítoszának része. Charles d'Éon de Beaumont – bármit állított is később – kétségkívül fiúnak született. Ragyogóan tanult, különleges tehetsége volt a nyelvekhez, és memóriája is páratlan volt. 1743-ban, tizennégy éves korában tanulmányai folytatása céljából Párizsba utazott, ahol végül jogi diplomát szerzett. Kitűnő állást kapott a királyi pénzügyigazgatásban, ezenkívül királyi könyvcenzor lett.

1756-ban felvették XV. Lajos titkos diplomáciai szervezetébe, a Secret du Roi-ba. Ekkor kezdett igazán emelkedni szerencsecsillaga. D'Éon Szentpétervárra utazott azzal a küldetéssel, hogy beszélje le Erzsébet orosz császárnőt a Franciaország ellenségével, Angliával kötendő szövetségről. Nem egészen világos, hogyan fogott hozzá a feladathoz, de saját elbeszélése igencsak különös: diplomáciai feladata teljesítése érdekében – állítása szerint – felhasználta női mivoltát. Mivel a protokoll tiltotta a császárnőnek, hogy négyszemközt fogadjon francia férfi diplomatákat, D'Éon, úgymond, levetette férfi álarcát, és Lea de Beaumont néven mutatkozott be az udvarnál. Ott a császárnő felolvasónője lett, így került az uralkodó közelébe.

Csakhogy Erzsébet császárnő udvarának hivatalos feljegyzésében semmi nyoma Lea de Beaumont-nak; az epizód csak saját emlékirataiban szerepel, a diplomata tehát mégsem ezen a módon teljesítette küldetését. Merthogy a császárnőt mégiscsak sikerült meggyőzni – minden bizonnyal a gyakori jelmezbálok rejtekét felhasználva –, hogy Anglia helyett Franciaországgal és Ausztriával kössön szövetséget, így D'Éon diadalmasan térhetett vissza Párizsba.

Hamarosan ismét Oroszországba küldték, hogy az új francia követség állományában szolgáljon, de 1761-ben kérelmezte, hogy részt vehessen a hétéves háborúban. Egy dragonyos ezredhez nevezték ki kapitánynak. Ez a poszt bizonyára kedvére való volt, mert a következő húsz évben minden lehetséges alkalommal ezt az elegáns egyenruhát viselte. D'Éon, aki elsőrangú vívó volt, részt vett néhány hadjáratban, és kitüntette magát a németországi villinghauseni csatában. A háború akkor már a vége felé közeledett. 1762-ben Londonba küldték, hogy előmozdítsa a béketárgyalásokat; a következő évben alá is írták a párizsi békét. Az egyezkedésekben betöltött szerepéért megkapta a Szent Lajos királyi és lovagi érdemrendet, vagyis attól kezdve használhatta a lovag (*chevalier*) címet. Később visszatért Londonba, ahol követségi titkárként szolgált.

EN GARDE *D'Éon egy vívóversenyen. A kép valószínűleg nőiesebbnek ábrázolja, mint amilyen valójában volt.*

D'Éon lovag ekkor karrierje zenitjén állt; szoros kapcsolatot tartott fenn a brit arisztokráciával, fényűző életet élt, pazar bálokon vett részt. Mivel továbbra is kapcsolatban állt a titkos királyi diplomáciai szervezettel, ebben a minőségében azt a feladatot kapta, hogy gyűjtsön információt XV. Lajos régóta dédelgetett tervéhez, Anglia inváziójához. Mindeközben Nivernais grófjának betegsége idejére ideiglenes követnek nevezték ki.

D'Éon karrierje ekkortájt indult hanyatlásnak. Mélységesen sértette, hogy

Franciaország új angliai nagykövetének Claude Louis François Régnier-t, Guerchy grófját nevezték ki helyette. D'Éon lovag úgy érezte, félreállították, hiszen az új követ mellett lényegében titkári feladatot kapott annak ellenére, hogy a hivatalos külügyér, Étienne François, Choiseul hercege a hangzatos „teljhatalmú miniszteriális" címmel ruházta fel. D'Éon már azelőtt összetűzésbe került Guerchy grófjával, hogy az megérkezett volna Londonba: d'Éon ugyanis két kézzel szórta a pénzt az új követségen, mégpedig a Guerchy grófjának szánt alapból.

A nézeteltérés egykettőre nyilvános botránnyá fajult. Guerchy grófja megpróbálta eltávolíttatni d'Éont Londonból, ő azonban nem volt hajlandó távozni. XV. Lajos követelte a lovag kiadatását, a brit kormány azonban kijelentette, hogy nem áll jogában engedni a követelésnek. Erre Guerchy grófja felfogadott néhány bértollnokot, hogy lehetetlenítsék el d'Éont, aki válaszul megvádolta Guerchy grófját, hogy el akarta raboltatni vagy meg akarta mérgezni. A francia hatóságok nagy bosszúságára az ügy a bíróság elé került.

MAGÁNLEVELEK

Mindez óriási vihart kavart a 17. század végi Anglia felső köreiben, ahol a rosszindulatú társasági pletykálkodáshoz az igazsággal hadilábon álló röplapírók és vitriolos karikaturisták szállították az alapanyagot. D'Éon maga is mestere volt ennek a játéknak. A perpatvar kellős közepén könyvet jelentetett meg *Lettres, Mémoires, et négotiations particulières* (Magánlevelek, emlékiratok és tárgyalások) címen, olyan levelekkel és dokumentumokkal színesítve azt, amelyekben államtitkokat szellőztetett meg. A francia udvar fel volt háborodva. D'Éon lépése nyilvánvalóvá tette, hogy kész a nyilvánosság elé állni, miközben az Anglia elleni tervezett invázióról szóló, rendkívül kényes leveleket őrzött XV. Lajos tollából. Mindeközben a d'Éon és Guerchy grófja közötti pereskedés 1767-ben a gróf elmarasztalásával zárult, akit kegyvesztettként visszahívtak Franciaországba; hamarosan meg is halt. D'Éon pedig csinos járadékot kapott a királytól.

Ezen a ponton d'Éon könnyedén beleszürkülhetett volna a kényelmes nyugdíjas életbe, de nem így történt: igazi hírnevét csak ezután alapozta meg. 1770 körül olyan hírek kezdtek keringeni róla, hogy valójában nő. Egész London erről beszélt, a kávéházakban fogadásokat kötöttek valódi nemére. D'Éon azzal fenyegetőzött, hogy párbajra hív bárkit, aki fogadást köt, de arra nem méltatta a pletykákat, hogy ő maga döntse el a vitát.

FRANCIAORSZÁGBA ÉS VISSZA

XV. Lajos 1774-ben bekövetkezett halálával D'Éon élete bonyolult fordulatot vett. XVI. Lajos hajlandó volt fenntartani d'Éon nyugdíját, annál is inkább, mert tudomása volt az okáról. Ám az új uralkodó elhatározta, hogy hazahozza a d'Éon birtokában lévő kompromittáló anyagokat és magát a lovagot is. 1775-ben a titkos királyi diplomáciai szervezet Londonba küldött egy Pierre de Beaumarchais nevű ügynököt, hogy állapodjon meg d'Éonnal. A huzavona tizennégy hónapig tartott, míg végre megszületett az alku: d'Éon átadja a királyi dokumentumokat, visszatér Franciaországba, és továbbra is megkapja járadékát. Abba is beleegyezett, hogy szülővárosában, Tonnerre-ben telepedik le, női ruhát visel majd, annak megfelelően, amit a francia hatóságok vélnek róla. D'Éon hivatalosan is – de hamisan – megerősítette Beaumarchais előtt, hogy csakugyan nő.

1777-ben, tizennégy évi politikai száműzetés után d'Éon hazatért. A dragonyos egyenruhát viselte, de Versailles-ban felkínálták neki Mária Antónia szabónőjének a szolgálatait, aki készített neki néhány rend ruhát. D'Éon hét évig maradt a városban, és a családi birtokot kezelte. Ez alatt az idő alatt soha nem viselt férfiruhát.

1779-ben megjelent d'Éon élettörténete *La vie militaire, politique et privée de Mademoiselle d'Éon* (D'Éon kisasszony katonai, politikai és magánélete) címen. A szerző a kötet tanúsága szerint egy bizonyos La Fontelle, ám d'Éon készséges forrása lehetett. Ebben a munkában esik szó először d'Éon születésének hamis körülményeiről és a női ruhában elért oroszországi diplomáciai sikerről. 1785-ben d'Éon engedélyt kapott, hogy visszatérjen Londonba, mint mondta, rendezni adósságait. Soha nem tért vissza Franciaországba. Amikor 1789-ben kitört a francia forradalom,

Megélhetését női vívómesterként biztosította.

d'Éon elveszítette nyugdíját, de egyúttal meg is szabadult a női ruha viselésének kötelezettségétől. Ő azonban Angliában maradt, és továbbra is nőként élte az életét.

D'Éon úgy gondoskodott megélhetéséről, hogy hírnevét kihasználva női vívómesterként turnézott. 1796-ban, hatvannyolc éves korában súlyosan megsebesült Southamptonban, ami véget vetett karrierjének. Azok, akik ebben az időben látták, mind azt állították, hogy teljesen úgy néz ki, mint egy női ruhába öltözött férfi: a keze nagy, a karja szőrös, arcán szakáll árnyékával, a hangja mély. A korabeli portrék is ezt igazolják, ám d'Éon mindvégig kitartott színlelt neme mellett. 1804-ben adósságaiért börtönbe zárták, de önéletrajza előlegéből elérte, hogy szabadon bocsássák. A könyvnek ezt a címet szánta: *La Pucelle de Tonnerre* (A tonnerre-i szűz), amivel Jeanne d'Arcra, az orléans-i szűzre utalt. A könyv soha nem készült el, és d'Éon szegénységben töltötte hátralévő napjait. Egy eséstől megbénult, végül 1810. május 21-én Londonban nyolcvanegy éves korában meghalt. A halottkémi jelentés cáfolhatatlan bizonyítékkal szolgált valódi nemére.

ELMÉLETEK ÉS TISZTELGÉSEK

Charles d'Éon de Beaumont azóta is a csodálat tárgya, megszámlálhatatlan életrajz, film hőse (még egy japán rajzfilmsorozat is szól róla), de a nemekkel kapcsolatos tudományos kutatás, a genderkutatás is foglalkozott az esetével. Az ellentétes nemnek megfelelő ruházkodás önmagában nem olyan szokatlan. Ami d'Éon esetében igazán különös, az az, hogy élete első felében tökéletesen meg volt elégedve férfiéletével, negyvennyolc éves korától viszont elszántan ragaszkodott ahhoz, hogy nőként éljen. Mi történhetett?

Van néhány furcsa magyarázat. Egy 1830-as életrajzírója szerint d'Éon III. György feleségének, Charlotte királynénak a szeretője volt, és ő nemzette a majdani IV. Györgyöt. Amikor a király rajtakapta a királyné lakosztályában, d'Éon meggyőzte az uralkodót, hogy valójában nő, és ettől kezdve élete végéig ehhez a látszathoz kellett tartania magát. A história nem igaz. Egy másik elgondolás szerint d'Éon azért öltött női külsőt, hogy elriassza franciaországi ellenségeit – a királyt és ügynökeit vagy a Guerchy grófi családot – meggyilkolásától. Ez sem valószínű.

Minden bizonnyal kellett, hogy legyen valami belső indíték, valami lelki ok, hogy személyazonosságát ilyen radikálisan megváltoztassa. Ha volt is ilyen, annyi bizonyos, hogy soha nem beszélt róla.

A Wikileaks-ügy

2010-ben több ezer, az Egyesült Államokban titkosnak minősített fájl került fel az internetre, köztük az iraki és az afganisztáni háborúval kapcsolatos jelentések, dokumentumok. Ez volt a történelem legnagyobb adatkiszivárogtatása. De minek lehet minősíteni még? Újságírói puccsnak? Az információszabadság győzelmének? Vagy az internet-terrorizmus minősített esetének?

Egy amerikai Apache harci helikopter köröz Bagdad poros külvárosa fölött. Odalent tucatnyi ember álldogál laza csoportban az utcán. Egyikük csőszerű tárgyat tart a kezében, melyet a személyzet egyik tagja a magasból rakétavetőnek néz. A helikopter fegyverkezelője fenyegetéstől tartva beleereszt egy sorozatot az emberekbe. Egy részüket elnyeli a lövedékek által felvert por, a többiek fedezéket keresve szaladnak az utcán. Egyszer csak megjelenik egy teherautó, és a sofőr felsegíti az egyik sebesültet a kocsira. A helikopter ekkor a járművet veszi tűz alá, noha látni lehet, hogy a kocsi hátsó részében gyerekek ülnek.

A járőröző helikopter fedélzetéről készített képsor – a személyzet beszélgetését rögzítő hangfelvétellel együtt – 2010 áprilisában jelent meg a Wikileaks honlapján *Collateral Murder* (Járulékos gyilkosság) címmel (ami a „nem szándékos civil áldozatok" értelemben használt *járulékos veszteség* kifejezés elferdítése). Milliók látták ezt a filmet otthoni számítógépükön, és döbbentek meg azon a látszólagos lazaságon, amellyel a katonák eldöntötték, hogy tüzet nyitnak. Mint kiderült, az utcán ácsorgók nem tartoztak a lázadók közé. A rakétavetőnek nézett tárgy valójában teleobjektív volt, tulajdonosa pedig a Reuters hírügynökség fotósaként dolgozott. A segítő szándékkal leparkoló teherautó-sofőr pedig egy apa volt, aki iskolába vitte gyermekeit. A gyerekek túlélték az incidenst, ő viszont belehalt sérüléseibe.

A HÍREK ÖKOLÓGIÁJA

A film kárt okozott az Egyesült Államok katonaságának és iraki missziójának. Az amerikai kormány tombolt, hogy a képsor nyilvánosságra került – és hogy nyilvánvalóan ellopták. Ez a film csak egyetlen példa abból a hatalmas fájlmennyiségből, amely kikerült az Egyesült Államok katonai szerveinek kommunikációs hálójából. A titkos anyagok kiszivárogtatása és megjelentetése tiltakozás volt az Irakban folyó háború mikéntje ellen – egyfelől. Másfelől azonban óriási sajtószenzáció, amely egy csapásra világhíressé tette egy addig szinte ismeretlen szervezet, a Wikileaks nevét. Azét a non-profit információs szervezetét, amely sem irodákkal, sem fizikai elosztóhálózattal, sem újságírókkal vagy kommentátorokkal, sem hirdetésekkel nem rendelkezett. De mije volt akkor mégis? Hatalmas mennyiségű, szabadon hozzáférhető nyers információja, amelyet ismeretlen helyen működő szervereken tárolt. A Wikileaks „megváltoztatta a hírek ökológiáját" – mondták az emberek, és igazuk volt: új vadállat jelent meg a média dzsungelében.

NYÍLT FORRÁS *A Wikileaks honlapja Julian Assange fényképével. Állítása szerint „a kiszivárogtatás megállítása a cenzúra egyik új formája".*

INFORMÁCIÓS AKTIVIZMUS

A Wikileaks nem a hírgyűjtés világában született meg: gyökerei a hackelésig nyúlnak vissza. Julian Assange, aki később a Wikileaks nyilvánosság előtti arca lett, a melbourne-i hackerkörök tagjaként tanulta ki a mesterséget, majd Mendax álnéven tevékenykedett. Az ausztrál hatóságok elcsípték, bíróság elé állították kereskedelmi és katonai számítógépes hálózatok feltöréséért. Bűnösnek találták, és csak hajszál híján úszta meg a börtönbüntetést.

Assange első pillanattól kezdve „erkölcsi hackernek", „információs aktivistának" tartotta magát. Azt a nézetet vallotta, hogy a kormányzati titok összeférhetetlen a demokráciával. Ebből következően úgy lehet a legjobban felelősségvállalásra késztetni a hatóságokat, ha kicsikarjuk az átláthatóságot, lemeztelenítjük a kormányok tevékenységét, és rákényszerítjük a politikusokat, tábornokokat, diplomatákat, hogy vállalják azt, amit zárt ajtók mögött mondanak vagy tesznek.

2006-ban Assange közreműködött a Wikileaks.org létrehozásában. A többi alapítóról feltételezik, hogy politikailag elkötelezett hackerek és programozók, kínai disszidensek és matematikusok, újságírók lehetnek. A honlapot egyfajta titkos virtuális postaládának szánták, amelyre a kor-

mányszerveknél és korrupt vállalatoknál működő informátorok feltölthetik a birtokukba került bizalmas vagy titkos és persze leleplező dokumentumokat. A weboldal titkosítási szakemberei pedig gondoskodnak róla, hogy semmiféle digitális nyom alapján ne lehessen visszajutni a honlapról a kiszivárogtatás forrásához. Mivel a site nem kötődik sem országhoz, sem földrajzi helyhez, az az előnye is megvan, hogy a titkos dokumentumok publikálása kívül esik minden bíróság és kormányzati cenzúrázó apparátus fennhatóságán. A Wikileaksnek tehát jóval szabadabb a keze, mint a hagyományos hírforrásoknak: a tévéállomások és az újságok ugyanis kötelesek betartani annak az országnak a törvényeit és jogszabályait, amelyben működnek.

SZERVEREK ÉS TÜKRÖK

A Wikileaks „postafiókjában" felhalmozott fájlokat azonban valahol tárolni kell: egy bizonyos számítógépen a világ valamely meghatározott pontján. A Wikileaks gazdaszervere Svédországban működött, ahol az információ szabadságát védő törvények a világon a legerősebbek közé tartoznak. Ez jogilag csaknem érinthetetlenné tette a honlapot. De a legfőbb védelmet maga az információhalmaz nyújtotta. Ha egy bíróság, kormányzati szerv megpróbálta leállítani a Wikileakset, vagy ha külső támadással igyekeztek működésképtelenné tenni az oldalt, az információ egyetlen kattintással már ott is volt millió és millió „tükörhonlapon". Ha valamilyen információ kiszivárgott, gyakorlatilag lehetetlen volt, hogy bárki megállítsa a terjedését.

A Wikileaks működésének első két évében a névtelen informátorok több mint 1,2 millió dokumentumot töltöttek fel; ezek között szép számmal akadtak címoldalra kívánkozó, dinamittal felérő darabok is. 2008-ban a honlap nyilvánosságra hozta a feltételezett terroristákat őrző guantanamói fogolytábor amerikai katonai személyzete számára készített teljes szabályzatot, melyre már évek óta fájt a foguk az emberjogi aktivistáknak. 2009-ben pedig megjelentették a Világkereskedelmi Központ elleni 2001-es támadás idején az épületben rekedtek szöveges üzeneteit. A közel ötszázhetvenezer darabból álló „csomagban" mélységesen személyes természetű búcsúmondatok is akadtak, melyeket olyan emberek küldtek mobiljukról, akik tudták, hogy meg fognak halni.

A WIKI MODELL

A kiszivárogtatott adatok nem nyomdakész hírek, csupán nyersanyagok. A Wikileaks éppen ezért nem tekinthető hírügynökségnek, inkább titkos dokumentumok virtuális archívumának, önkéntesek által működtetett hírszerző szervezetnek. A Wikileaks létrehozói eleinte úgy gondolták, hogy a honlaplátogatók nem csupán olvasni fogják az anyagokat, hanem elemzik is őket, és hozzáadják az állományhoz saját cikkeiket úgy, ahogy a Wikipedia, az online enciklopédia esetében teszik. (Az ígéretes modell követése az egyetlen oka a névválasztásnak: a Wikileaks soha, semmiféle kapcsolatban nem állt a Wikipediával).

A politikailag elkötelezett önkéntes újságírás azonban, amelyről a Wikileaks kitalálói álmodtak, nem valósult meg. Így aztán a Wikileaks szövetségre lépett az intézményesített médiával – azokkal a bizonyos újságokkal és tévéállomásokkal, amelyek nemigen merték első kézből felhasználni a kiszivárogtatott anyagokat, nehogy a bíróság a forrás felfedésére kötelezze őket, vagy egy érintett vállalat rágalmazási pert akasszon a nyakukba. Ha viszont a média olyan anyagokat tálal vagy elemez, amelyek szabadon hozzáférhetők az interneten, viszonylagos biztonságban érezheti magát a jogi támadásokkal szemben. A Wikileaks pedig úgy vélte, a hagyományos média révén képes lesz az addiginál lényegesen nagyobb hatást elérni a kiszivárogtatott dokumentumokkal.

Ám mindjárt az elején kiderült, hogy a Wikileaks minden erőfeszítése és a felgyülemlett hatalmas dokumentummennyiség ellenére sem képes sokkal többre, mint hogy irritálja azokat a kormányzatokat, amelyeknek van rejtegetnivalójuk. 2010 elejére azonban minden megváltozott. Bradley Manning közlegény belülről hozzáfért a SIPRNet-hez, az Egyesült Államok Védelmi Minisztériuma és Külügyminisztériuma között folyó titkos információcserére használt kormányzati hálózathoz, és óriási mennyiségű titkos anyagot töltött le és juttatott el a Wikileakshez.

A példátlan méretű kiszivárogtatás nyomán megjelentetett *Collateral Murder* című film csak csepp volt a tengerben: a Wikileaks amolyan kóstolónak szánta, hogy érzékeltesse új fogása átütő erejét. Az év folyamán további nagy mennyiségű anyagot hozott nyilvánosságra, többek között sok ezer diplomáciai táviratot, amelyek némelyike kendőzetlen kritikát fogalmazott meg az Egyesült Államokkal szövetséges országok vezetőiről. Az anyagban szerepelt továbbá közel félmillió hadműveleti feljegyzés az afganisztáni és iraki konfliktus frontvonalairól. Az újságok hetekig mazsolázhattak belőle, a történészeket pedig évtizedekre való kutatási anyaggal látta el.

A TITKOLÓZÁS VÉGE

Ilyen mennyiségű dokumentum másolásához a digitális korszak előtt évekre lett volna szükség; elszállításuk valóságos teherautó-flottákat, tárolásuk pedig hatalmas raktárakat igényelt volna. Az a technológia azonban, amely lehetővé tette a titkos információ kormányzati szervek közötti megosztását, megkönnyítette az információcsomagok észrevétlen ellopását is.

Az Egyesült Államok kormánya tombolva követelte iratai visszaszolgáltatását – vagyis a lehetetlent. A kiszivárogtatott információ éppúgy nem szerezhető vissza, ahogy a vízbe öntött tintát sem lehet visszanyerni. A Wikileaks-ügy bebizonyította, hogy napjainkban semmiféle dokumentum vagy archívum nincs teljes biztonságban. Mintegy félmillió ember férhetett hozzá a SIPRNethez, de elegendő volt egyetlen elégedetlen vagy idealista beállítottságú ember és egy csomó írható CD, hogy tönkretegye a hálózat titkosságát.

Napjainkban semmiféle dokumentum vagy archívum nincs teljes biztonságban.

Minden kereskedelmi és kormányzati szervezet őriz bizonyos információkat az ügyfeleiről és az állampolgárairól: pénzügyi ügyleteikről, vásárlási szokásaikról, családi állapotukról, jogi helyzetük és egészségi állapotuk változásairól. Az ilyen adatokat őrző ügynökségek nem mindig tesznek meg mindent az adatok bizalmas kezelése érdekében, így előfordulnak véletlen kiszivárgások. Az is megesik, hogy az érintett személyek tudomása nélkül, szándékosan adják ki az adatokat. A Wikileaks és a hozzá hasonló „kiszivárogtató" honlapok azt állítják, hogy az egyensúly helyreállítása érdekében biztosítani akarják az információ kétirányú áramlását, mert ez csak így jogos és tisztességes. Ez pedig azt jelentheti, hogy a titkok korának talán örökre vége.

Név- és tárgymutató

A, Á

B

C, Cs

D

E, É

F

G, Gy

Képek jegyzéke

F fent, L lent, B balra, J jobbra

Első borító F Maren Becker/Getty Images, B-J Roger-Viollet/TopFoto, Amd Wiegmarm/Reuters/Corbis, Harry Langdon/Getty Images, Sang Tan/AP/Press Association Images

1 Hemera Technologies/Thinkstock; 2-3 Bettmann/Corbis; 8 FJ Library of Congress, LB David J. & Janice L. Frent Collection/Corbis, LJ Hulton Archive/ Getty Images; 14 J Hulton Archive/Getty Images; 15 F Hulton Archive/Getty Images, L Johnny Eggitt/ AFP/Getty Images; 17 B George Rodger/Time Life/Getty Images, J PA Archive/Press Association; 18 Hulton Archive/Getty Images; 21 Hulton Archive/Getty Images; 23 Hulton Archive/Getty Images; 25 Jay Robert Nash Collection/Cria Images; 27 Chateau de Versailles/ Bridgeman Art Library; 29 Bibliothèque des Arts Décoratifs Paris/Bridgeman Art Library; 33 Chris Hellier/Corbis; 35 Bibliothèque Nationale/akg-images; 39 B Suddeutsche Zeitung/Mary Evans Picture Library, J David J. & Janice L. Frent Collection/Corbis; 41 Archives Charmet/Bridgeman Art Library; 45 Universal History Archive/Getty Images; 46 Pressens Bild/Press Association; 49 B Vicke Malmström Lenin Museum, Tampere, J SCRSS/Society for Co-operation in Russian & Soviet Studies; 53 B Corbis J Reader's Digest; 54 NASA; 57 Pictorial Press Ltd / Alamy; 58 FB National Archives, Kew, FJ Arnd Wiegmann/Reuters/Corbis, LB US Signal Corps /Library of Congress, LJ Harry Langdon/Getty Images; 61 Bridgeman Art Library/Getty Images; 63 Shutterstock; 64 Bridgeman Art Library/Getty Images; 67 Lebrecht Music & Arts/Corbis; 69 Granger Collection/TopFoto; 71 Interfoto/Mary Evans Picture Library; 73 Jeremy Montagu; 74 National Archives, Kew; 76 National Archives, Kew; 79 Arnd Wiegmann/Reuters/Corbis; 83 World History Archive/ TopFoto; 85 Apic/Getty images; 87 Harry Langdon/Getty Images; 89 Alain Nogues/ Corbis; 91 Shutterstock; 93 Roger-Viollet/Getty Images; 97 Martin Mcevilly/NY Daily News Archive/Getty Images; 99 Jerry Driendl/Getty Images; 100 B AFP/Getty Images, J Francois Lochon/ Gamma-Rapho via Getty Images; 102 FB Delegación de Cultura Mijas, FJ Imagno/ Austrian Archives/TopFoto, LB Yad Vashem Archives, LJ MPI/Getty Images; 105 Philip Mould Ltd/Bridgeman Art Library; 108-9 MPI/Getty Images; 112 MPI/Getty Images; 113 Imperial War Museum; 116-7 Delegación de Cultura Mijas; 120 Yad Vashem Archives; 121 Yad Vashem Archives; 122 Yad Vashem Archives; 124 Imperial War Museum; 125 Imperial War Museum; 126 Imperial War Museum (HU58537); 127 Picturepoint/TopFoto; 129 RIA Novosti/TopFoto; 130 Tomasz Borucki/iStockphoto, 130 Royal Marines Museum Portsmouth/Peter Newark/Bridgeman Art Library; 132 Fotosearch/Getty Images; 133 Hulton Archive/ Getty Images; 135 Bridgeman Art Library/Getty Images; 136 Imagno/Austrian Archives/TopFoto; 138 Imperial War Museum; 140 Imperial War Museum; 143 Greg Mathieson/Mai/Time Life Pictures/Getty Images; 145 Rex Features; 148 FB CNN via Getty, FJ Pepe Robles, LB Gideon Mendel/Corbis, LJ Roger-Viollet/TopFoto; 150 Dgri; 151 F Vasily Fedosenko/Reuters/Corbis, L Dgri; Bettmann/Corbis; 155 AP/Press Association; 156 AP/Press Association; 159 Tim Brown/Reader's Digest 163 Weimar Archive/Mary Evans Picture Library; 164 Jocelyn Bain Hogg/ VII. Network/Corbis; 167 Bettmann/Corbis; 1691. Chicago History Museum/Getty Images; J Bettmann/ Corbis; 170 Gideon Mendel/Corbis; 175 Roger-Viollet/ TopFoto; 178 Freddy Alborta/Bride Lane Library/Popperfoto/Getty Images; 180 Roberto Schmidt/AFP/Getty Images; 184-5 Cillay/iStockphoto; 185 Stapleton Collection/Bridgeman Art Library; 187 Private Collection/Bridgeman Art Library; 188 Private Collection/Bridgeman Art Library; 189 The Chicago Tribune; 190 The Chicago Tribune; 192-3 Pepe Robles; 194 Robert Nickelsberg/Time Life Pictures/Getty Images; 196 FB AFP/Getty Images, FJ Corbis, LB Cover design by Herman Lelie/Image Williarn Boyd szívességéből, LJ Boyer/Roger-Viollet/Getty images; 199 Roger-Viollet/TopFoto; 201 Stuart Dee/Getty Images; 203 Carlos E. Restrepo; 205 Cover design by Herman Lelie / Image William Boyd szívességéből; 207 Private Collection, Milan/Bridgeman Art Library; 209 F Sergei Karpukhin/ AP/Press Association Images, L Gamma-Keystone France/Getty Images; 210 Laski Collection/Getty Images; 213 Universal History Archive/Getty Images; 214-5 Granger Collection/TopFoto; 214 L NPG/Bridgeman Art Library; 215 B Private Collection/Bridgeman Art Library, J National Portrait Gallery, London; 216 B Granger Collection/TopFoto, J The Right Hon. Earl of Derby/Bridgeman Art Library; 217 B Christie's Images/Bridgemsn Art Library, J English Heritage/ Bridgeman Art Library; 221 The Gallery Collection/Corbis; 224 J Corbis, B Michael Urban/AFP/Getty Images; 226 Norbert Foersterling/AP/Press Association Images; 229 Granger Collection/ TopFoto; 230 David Silverman/Getty Images; 233 Corbis; 234 Corbis; 237 Corbis; 238 B Mike Kemp/In Pictures/Corbis, F Sang Tan/AP/ Press Association Images, FJ Granger Collection/TopFoto, LJ Royal Geographical Society; 240-1 Hemis/Corbis; 242 Frederic Brown/AFP/Getty Images; 245 SSPL/ Getty Images; 246 Royal Geographical Society; 249 Royal Geographical Society; 251 M. Spencer Green/AP/Press Association Images; 252 Sean Gallup/Getty Images; 253 Shutterstock; 254 Boitin Picture Library/Bridgeman Art Library; 255 Mike Nelson/epa/ Corbis; 258 Private Collection/Bridgeman Art Library; 261 Sang Tan/AP/Press Association Images; 265 F RIA Novosti/TopFoto, L Granger Collection/TopFoto; 269 Fotos International/Getty Images; 271 F Robbie Polley/Reader's Digest L Carson Ganci/Desigri Pics/Corbis; 272 Shutterstock; 273 Karen Kasrnauski/Corbis; 275 Stapleton Collection /Bridgeman Art Library, 279 Mike Kemp/In Pictures/Corbis. Texturált papír mindenütt: Clarence Bowman/iStockphoto; Vintage fotókeret: Subjug/iStockphoto

Minden erőfeszítést megtettünk, hogy kiderítsük és elismerjük a képek tulajdonjogát. Ha esetleg bárki jogai figyelmen kívül maradtak, a kiadó vállalja, hogy az értesítést követően minden további kiadásban pótolja a mulasztást.

Az eredeti mű, a Great Secrets of History az Egyesült Királyságból, a Reader's Digest Association Inc, London szerkesztői csapatától származik. A Reader's Digest számára készítette a Therefore Publishing Limited, Brighton.

The Reader's Digest Association Inc, London, 1 Eversholt Street London, NW1 2DN

Első kiadás: 2012

Az angol kiadás munkatársai:

Jonathan Bastable, Jane McKenna, Kim Davis, Ali Moore, Elaine Willis, Christopher Summerville, Simon Smith, Map Graphics Limited, Jonathan Bastable, Antony Mason, Tony Allan, VP, Chief Content Officer RD International, Neil Wertheimer, Alastair Holmes, FMQ, London

A Therefore Publishing köszönetet mond a könyv elkészítésében nyújtott segítségért a következőknek: Alison Bastable, Alicia Custis, Paco Gutiérrez and Delegación de Cultura Mijas, Jeremy Montagu, Christine Noble, Ana Parry.

A magyar kiadás munkatársai:

Fordította: Soproni András

Szakmailag ellenőrizte: Kiss Gergely, PhD, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Szerkesztette: Szatmáry Nóra

A szöveget gondozta: Wéber Krisztina

Felelős szerkesztő: Ásmány Lilla

Főszerkesztő: Dibás Gabriella

Terjesztési igazgató: Tóth Balázs

Felelős kiadó: Wimmer Katalin

A szerkesztést a kiadó 2013 áprilisában zárta le.

A Reader's Digest Kiadó Kft. az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Nyomdai előkészítés: WOW Stúdió Kft., Budapest

Printed in Leo Paper Products Ltd., Hong Kong, China

Látogassa meg honlapunkat!
www.rd.hu

Concept Code: UK2335/IC
ISBN: 978-963-289-252-8

TÖRTÉNELEM A SZÍNFALAK MÖGÖTT

Az *igaz* és a *hihető* történelem sosem fedi tökéletesen egymást, de bizonyos korszakokban valóságos szakadék tátong a két fogalom között. Jelentős eseményekről olykor – hiteles dokumentumok híján – csak a tanúságtevők homályos, töredékes és nemegyszer ellentmondásos beszámolóiból értesülhetünk. Sok esetben a politikai hatalom jelenti be kizárólagos igényét a történelemmesélésre, hogy számára elfogadhatóvá és otthonossá tegye a múltat: a maga igazságára formál át vagy szándékosan feledtet el tényeket. Az sem ritka, hogy a közelmúlt igazi története azért marad rejtve, mert túl félelmetes vagy fájó ahhoz, hogy a jelen tudomást szerezzen róla.

A *Történelem a színfalak mögött* című kötetben az igaz történelemmel találkozhatunk, amely lehet megrendítő, lenyűgöző, dühítő, sőt olykor fájdalmas is. Egy azonban bizonyos: a könyvben szereplő történetek tudásunk vagy tudásnak vélt hiedelmeink újragondolására és átértékelésére késztetnek majd. Ez pedig nem kevés.

Az igazat, csakis az igazat...

ISBN 978-963-289-252-8

TÖRTÉNELEM A SZÍNFALAK MÖGÖTT

Reader's Digest

Reader's Digest

A SZÍNFALAK

Korunk és a múlt sötét titkai, megrázó és felemelő eseményei

